

รายงานการประชุมทางวิชาการระดับชาติ

ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี จุดเริ่มหรือจุดจบของ ภาคชนบทไทย ?

รายงานการประชุมทางวิชาการระดับชาติ
วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
ประจำปีการศึกษา 2561

รายงานการประชุมทางวิชาการระดับชาติ
วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ประจำปีการศึกษา 2561
เรื่อง “ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี : จุดเริ่มหรือจุดจบของภาคชนบทไทย ?”
วันที่ 23 และ 24 สิงหาคม 2562 เวลา 08.30 – 16.00 น.
ณ ห้องประชุมริมน้ำ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

สำนักงานติดต่อ : วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ท่าพระจันทร์ :

เลขที่ 2 ถนนพระจันทร์ แขวงพระบรมมหาราชวัง

เขตพระนคร กรุงเทพฯ 10200

โทรศัพท์ : 02 – 613 – 3604

โทรสาร : 02 – 613 – 3605

ศูนย์รังสิต :

เลขที่ 99 หมู่ 18 ถนนพหลโยธิน ตำบลคลองหนึ่ง

อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี 12121

โทรศัพท์ : 02 – 564 – 4440 - 79 ต่อ 1046

โทรสาร : 02 – 564 – 4430

เผยแพร่ : ฉบับ e-book ดาวน์โหลดได้ที่ : www.psds.tu.ac.th

จัดทำโดย : ฝ่ายวิชาการและวิจัย วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บรรณาธิการ : ฝ่ายวิชาการและวิจัย วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์

ออกแบบปก – ศิลปกรรม ธิดาทิพย์ สุภาวงศ์

ผู้ทรงคุณวุฒิประเมินคุณภาพผลงานวิชาการ

รายนามผู้ทรงคุณวุฒิ	ข้อมูลผู้ทรงคุณวุฒิ
1. รองศาสตราจารย์ ดร.เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์	อาจารย์ประจำ ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี มหาวิทยาลัยมหิดล
2. รองศาสตราจารย์ ปาริชาติ วัลย์เสถียร	นักวิชาการด้านการพัฒนาสังคม
3. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นลินี ทั่นภูวนิตย์	นักวิชาการด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
4. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิศิษฐ์ ปิ่นทองชัยกุล	อาจารย์ประจำ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม
5. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ไพลิน กิตติเสรีชัย	อาจารย์ประจำ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
6. อาจารย์ ดร.เดชรัต สุขกำเนิด	อาจารย์ประจำ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
7. อาจารย์ ดร.ชลิตา บัณฑุงศ์	อาจารย์ประจำ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
8. อาจารย์ ดร.เบญจรัตน์ แซ่ฉั่ว	อาจารย์ประจำ สถาบันสิทธิมนุษยชน มหาวิทยาลัยมหิดล

คำนำ

ปีการศึกษา 2561 ฝ่ายวิชาการและวิจัยของวิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เห็นควรที่จะจัดการประชุมวิชาการ เพื่อเผยแพร่ผลงานนักศึกษาแก่สาธารณชน จึงได้ร่วมกับหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (การพัฒนาเชิงสร้างสรรค์) ของวิทยาลัยฯ จัดการประชุมวิชาการที่สอดคล้องกับภาคชนบท โดยกำหนดแก่นเรื่อง (Theme) ว่า “ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี : จุดเริ่มหรือจุดจบของภาคชนบทไทย ?” ซึ่งเป็นการนำเสนอบทความที่เป็นผลจากการจัดทำวิทยานิพนธ์นักศึกษา มีวัตถุประสงค์เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการทำวิจัย วิทยานิพนธ์ และองค์ความรู้ทางวิชาการ อีกทั้งยังเป็นการรวบรวมผลงานทางวิชาการของนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา อันจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา การวิจัย และการค้นคว้าทางวิชาการ

โดยคณะกรรมการดำเนินการจัดประชุมวิชาการ ต้องขอขอบพระคุณ คณะกรรมการพิจารณาบทความ ผู้นำเสนอบทความ และผู้เข้าร่วมประชุมทุกท่าน มา ณ โอกาสนี้ การจัดประชุมวิชาการในครั้งนี้หวังเป็นอย่างยิ่งว่าผู้เข้าร่วมประชุมจะได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนประสบการณ์ที่ได้รับ รู้จักและเข้าใจสถานการณ์ของชนบท สามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ได้เหมาะสมกับสถานการณ์ทางสังคม และเป็นผู้มีส่วนร่วมที่สำคัญต่อการพัฒนาชนบทและสังคมของประเทศต่อไป

คณะกรรมการวิชาการและวิจัย
วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
24 สิงหาคม 2562

สารบัญ

	หน้า
บทความประเด็นที่ 1 : ปรับตัว เปลี่ยนแปลง เพื่อให้มีแรงอยู่ได้ (รอด)	
1. การสนับสนุนเกษตรกรอินทรีย์ในชนบทผ่านรูปแบบตลาดทางเลือกในเมือง กรณีศึกษากลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา และร้านบ้านนาวิไล จังหวัดกรุงเทพมหานคร <i>ศิริรุ่ง ศรีสิทธิพิศาลภพ</i>	8
2. การวิจัยเฉพาะเรื่องดีเด่น : ชุมชนพม่ามุสลิมในตำบลแม่สอด อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก: สถานะความเป็นพลเมือง และปัญหาในการดำรงชีวิตมุสลิมในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก <i>วจิราภรณ์ มีด้วง</i>	24
3. เพื่อนบ้านคนใหม่ชาวเอเชียใต้กับวิธีการเอาตัวรอดทางเศรษฐกิจ <i>วันรบ วราราชภูรี</i>	51
4. พลวัตของพื้นที่สวนทุเรียนจังหวัดนนทบุรี และผลกระทบต่อปัจจัยการคงอยู่ของสวนทุเรียน จากการขยายตัวของเมืองสู่พื้นที่เกษตรกรรม <i>นที สุขเกษตร</i>	69
5. Roles of Actors in the Development of Organic Farming in Baan Non-Yang, Amphoe Kud-chum, Yasothon Province <i>Miss Yan-ting Huang</i>	79
6. การกลับเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมของคน Gen-Y ในยุคสังคมสูงวัย : เป้าหมายและ อุปสรรคในการทำเกษตรกรรม <i>สุกฤษฎ์ เสงี่ยม</i>	92
บทความประเด็นที่ 2 : แนวคิด กลไก บทเรียน เพื่อก้าวใหม่ของการเปลี่ยนแปลงท้องถิ่น	
1. การใช้แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองโดยองค์กรภาคประชาชนด้านสิ่งแวดล้อม ด้วยการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม: กรณีศึกษา เครือข่ายภาคประชาชนจังหวัดระยอง <i>อัมรินทร์ ฤทธิชาติ</i>	115
2. การวิจัยเรื่องบทบาทสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส ต่อการส่งเสริมการเคลื่อนไหว ของชุมชนเพื่อสิทธิการใช้ประโยชน์ที่ดินหนองปลาซวาย อำเภอบ้านโฮ่ง และกิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง จังหวัดลำพูน <i>อรรรรณ สุขไช</i>	132

	หน้า
3. กระบวนการบริหารจัดการโรงเรียนผู้สูงอายุและสื่อกิจกรรมการเรียนรู้ กรณีศึกษา โรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น อ.วังน้ำเย็น จ. สระแก้ว รังสิมา เดชกำแหง	142
4. การจัดการพื้นที่ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ : กรณีศึกษาชุมชนป้อมมหากาฬ กรุงเทพมหานคร อภิชาติ พงษ์สวัสดิ์	155
5. ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมชนบท : กรณีศึกษาการจัดสถาบันของ นโยบายข้าวในสมัยรัฐบาลพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา ในโครงการนาแปลงใหญ่ มณฑนา นกเสวก	172
ภาคผนวก	
1. กำหนดการประชุมทางวิชาการและสัมมนานำเสนอผลงานวิจัย	205

บทความประเด็นที่ 1 : ปรับตัว เปลี่ยนแปลง เพื่อให้มีแรงอยู่ได้ (รอด)

1. การสนับสนุนเกษตรกรอินทรีย์ในชนบทผ่านรูปแบบตลาดทางเลือกในเมือง
กรณีศึกษากลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา และร้านบ้านนาวิไล
จังหวัดกรุงเทพมหานคร
ศิริรุ่ง ศรีสิทธิพิศาลภพ
2. การวิจัยเฉพาะเรื่องดีเด่น : ชุมชนพม่ามุสลิมในตำบลแม่สอด อำเภอแม่สอด
จังหวัดตาก: สถานะความเป็นพลเมือง และปัญหาในการดำรงชีวิตมุสลิมในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก
วจิราภรณ์ มีด้วง
3. ผู้ลี้ภัยเขตเมืองในประเทศไทยกับยุทธศาสตร์การเอาตัวรอดทางเศรษฐกิจ:
วันรบ วราราชภูรี
4. พลวัตของพื้นที่สวนทุเรียนจังหวัดนนทบุรี และผลกระทบต่อปัจจัยการคงอยู่ของสวนทุเรียน
จากการขยายตัวของเมืองสู่พื้นที่เกษตรกรรม
นที สุขเกษตร
5. Roles of Actors in the Development of Organic Farming in
Baan Non-Yang, Amphoe Kud-chum, Yasothon Province
Miss Yan-ting Huang
6. การกลับเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมของคน Gen-Y ในยุคสังคมสูงวัย : เป้าหมายและ
อุปสรรคในการทำเกษตรกรรม
สุกฤษฎ์ เสงี่ยมิ

การสนับสนุนเกษตรกรอินทรีย์ในชนบทผ่านรูปแบบตลาดทางเลือกในเมือง กรณีศึกษากลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา และร้านบ้านนาวิลิต จังหวัดกรุงเทพมหานคร

THE SUPPORT OF ORGANIC FARMING IN THE PROVINCIAL AREAS THROUGH THE
ALTERNATIVE MARKET SYSTEM IN THE CITY :
THE CASE STUDY OF ORGANIC FARMING GROUPS IN SANAM CHAI KHET DISTRICT,
CHACHOENGSAO PROVINCE AND BANNA WILIT STORE, BANGKOK

นางสาวศิริรุ่ง ศรีสิทธิพิศาลภพ

สาขาวิชาชนบทศึกษาและการพัฒนา วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง “การสนับสนุนเกษตรกรอินทรีย์ในชนบทผ่านรูปแบบตลาดทางเลือกในเมือง กรณีศึกษากลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา และร้านบ้านนาวิลิต จังหวัดกรุงเทพมหานคร” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาว่ากลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขตมีการหาตลาดทางเลือกเพื่อสนับสนุนการอยู่รอดของเกษตรกรอินทรีย์ กระบวนการดำเนินงานของตลาดทางเลือกรูปแบบร้านบ้านนาวิลิตกับการสนับสนุนกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต และคุณภาพการของร้านบ้านนาวิลิตที่มีต่อกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา

ผลการศึกษาพบว่า การมีตลาดทางเลือกในเมืองสามารถสนับสนุนกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ได้ จากกรณีศึกษากลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา และร้านบ้านนาวิลิต จังหวัดกรุงเทพมหานคร โดยปัจจัยสำคัญคือการดำเนินงานของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขตสามารถมีตลาดทางเลือกหลายรูปแบบและอยู่รอดได้ คือ การส่งเสริมเกษตรกรอย่างครบวงจร การขับเคลื่อนกลุ่มฯ ให้สมาชิกมีรายได้ที่พอเพียงและพึ่งพาตนเองได้ ปรับระบบเกษตรการทำเกษตรเคมีมาทำเกษตรอินทรีย์ มีการรวมกลุ่มซึ่งเป็นเกษตรกรอินทรีย์เป็นสมาชิกและมีบทบาทในการดำเนินการและตัดสินใจ มีการส่งเสริมจัดกระบวนการเรียนรู้ต่อเนื่องและหลากหลายประเด็นที่เกี่ยวข้อง เช่น การอบรมพัฒนาศักยภาพ การแลกเปลี่ยนงานพื้นที่ต่าง ๆ ฯลฯ โดยเป็นการทำงานลักษณะเครือข่ายที่มีทั้งเกษตรกรในพื้นที่ นักวิชาการ นักพัฒนา เข้ามาส่งเสริมและสนับสนุนซึ่งกันและกันอย่างต่อเนื่องและยาวนาน

ในส่วนของกระบวนการดำเนินงานของร้านบ้านนาวิลิตกับการสนับสนุนเกษตรกรอินทรีย์ สิ่งสำคัญที่ตลาดทางเลือกในเมืองสามารถสนับสนุนคือการให้พื้นที่กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ สามารถเปิดตลาดสีเขียว ให้อิสระในการดำเนินการจัดการและการบริหารตลาดสีเขียว เพราะตลาดสีเขียวยังเป็นปัจจัยสำคัญของการอยู่รอดของเกษตรกรอินทรีย์ เพราะทำหน้าที่สื่อสารกับผู้บริโภคโดยตรงและทำให้เกิดเครือข่ายผู้บริโภคที่เข้มแข็งและยาวนาน ทำให้เกิดการสนับสนุนเกษตรกรอินทรีย์อย่างต่อเนื่อง และสุดท้ายคุณภาพการของร้านกรีนร้านบ้านนาวิลิตกับการสนับสนุนตลาดสีเขียว จะเห็นได้ว่าตัวร้านกรีนเองก็ได้ประโยชน์ซึ่งกันและกันจากเครือข่ายผู้บริโภคที่มีความเชื่อมั่นในพื้นที่ร้านกรีนและตลาดสีเขียว ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการขยายฐานลูกค้าและพื้นที่จำหน่ายในเมืองมากขึ้นและสามารถส่งผลผลิตโดยตรงทำให้มีการวางแผนการคาดการณ์ผลผลิตที่นำมาจำหน่ายแต่ละครั้ง ทำให้เกษตรกรอินทรีย์มีรายได้ที่แน่นอนมากขึ้น

คำสำคัญ : การส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์, รูปแบบตลาดทางเลือก, ตลาดสีเขียว

Abstract

“The Support of Organic Farming in The Provincial Areas through The Alternative Market System in The City : The Case Study of Organic Farming Groups in Sanam Chai Khet District, Chachoengsao Province And Banna Wilit Store, Bangkok” thesis aims to examine the group of organic farmers of Sanam Chai Khet district that sought for an alternative market for the subsistence of organic farming, the operation process of the alternative market system through Banna Wilit Store and the backing for organic farmers of Sanam Chai Khet, and the contributors of Banna Wilit Store to the organic farmers of Sanam Chai Khet district, Chachoengsao province.

From the results, indicated that the alternative market in the city could support the organic farmers, from the case study of the organic farming group in Sanam Chai Khet, Chachoengsao and Banna Wilit Store, Bangkok. The crucial factor is the operation of the organic farmers of Sanam Chai Khet that could find and subsist in multiple alternative markets, by supporting fully integrated farming. The initiative is for the members to have sufficient income and are self-reliant, changing farming methods from chemical agriculture to organic agriculture, to establish a committee of members whom are organic farmers and to act in operations and decision making, to continuously support the learning process and multiple related subject matters, such as, potential development training, exchanging work in different areas, etc., with the process of networks that include local farmers, academics, developers that came in to continuously develop and support one another. In the case of the operation process of Banna Wilit Store and the support for organic farming, the important factor of support that the alternative market in the city has is a space for organic farmers to establish is the ‘Green Market’, autonomy in operations and management of the Green Market, due to the fact that the Green Market is crucial to the organic farmers’ livelihood, because they can converse directly with the consumer and could create a strong and lasting consumer network, which gives successive support to organic farmers, and lastly, the contributors of the Green Store, Banna Wilit Store for the backing of the Green Market, one could see that the Green Store benefitted from the trust of the consumer for the Green Store and Market, which is crucial to the expansion of the customer base and the distribution areas in the city and the produce could be ordered directly, forecasting plans for each produce sold, giving organic farmers a more reliable income.

Keywords : Supporting organic farming, Alternative market system, Green Market, Green Store

บทนำ

เมื่อเริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ พ.ศ.2504 ระบบเกษตรกรรมในประเทศไทยเข้าสู่จุดเปลี่ยนที่สำคัญ หรือที่เรียกว่า “ยุคปฏิวัติเขียว” ซึ่งก็คือการขยายพื้นที่ทางการเกษตรและส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีด้านวิทยาศาสตร์ การเกษตรที่ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต เช่น ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง การปรับปรุงพันธุ์พืช ส่งผลให้จำนวนผลผลิตต่อไร่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ซึ่งระบบเกษตรกรรมดังกล่าวทำให้ภาคการเกษตรของไทยต้องชูดัชนีทรัพยากรธรรมชาติที่มี เช่น พื้นที่ป่าไม้ ป่าชายเลน และความอุดมสมบูรณ์ของดิน แหล่งน้ำ ฯลฯ ทิศทางการพัฒนาดังกล่าวทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่เน้นการผลิตเพื่อได้จำนวนมากและเน้นการส่งออกผลผลิตทางการเกษตรเป็นสำคัญ โดยปลูกพืชเศรษฐกิจเป็นหลัก เรียกว่า “ระบบเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว” แนวทางดังกล่าวแม้จะดูเหมือนว่าเกษตรกรจะมีรายได้มากขึ้นและคุณภาพชีวิตจะดีขึ้นโดยรวมแต่กลับส่งผลกระทบให้เกษตรกรเป็นหนี้สินจากการประกอบอาชีพ เพราะแต่เดิมที่เกษตรกรพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลักและขายผลผลิตเท่าที่ผลิตได้เพียงพอโดยไม่มีต้นทุนมากนัก กลับเป็นการลงทุนในไร่นาแปลงที่ทุนจำนวนมากขึ้น และการทำเกษตรเพื่อคาดหวังรายได้จากผลผลิตปริมาณมากและขายได้จำนวนมากๆเท่านั้น การลงทุนของเกษตรกรจึงมีความเสี่ยงสูงเพราะวิธีการทำเกษตรนอกจากมีความเสี่ยงจากกลไกการตลาดแล้ว ความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติเป็นสิ่งที่ยากจะคาดการณ์ได้ นอกจากนี้เกษตรกรเหล่านี้ยังมีความเสี่ยงเรื่องปัญหาสุขภาพจากการใช้สารเคมีจำนวนมากและผู้บริโภคที่บริโภคสินค้าเกษตรก็ได้รับผลกระทบจากสารเคมีที่ตกค้างในพืชผลทางการเกษตรเชิงเดี่ยวเช่นกัน

สถานการณ์ดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นเพียงแต่ในประเทศไทย โดยประเทศแรกที่เกิดวิกฤตเรื่องสิ่งแวดล้อมจากระบบเกษตรคือประเทศในแถบตะวันตก ซึ่งประเทศเหล่านี้ได้ดำเนินการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตรสร้างผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและผู้คนในประเทศอย่างมาก แนวคิดเกษตรอินทรีย์ (Organic Farming) เกิดขึ้นครั้งแรกในประเทศอังกฤษ โดยจุดเริ่มต้นเกิดจากงานเขียนและงานวิจัย ในช่วงปี พ.ศ.2479 เกิดแนวทางการพัฒนาระบบเกษตรอินทรีย์ ของ Alwin Seifert ได้นำเสนอผลงานวิจัยเกษตรกรรมอินทรีย์ต่อกระทรวงเยอรมัน โดยเน้นย้ำความสำคัญของการคลุมดิน (Mulching) วิธีการทำเกษตรโดยไม่ไถพรวน ขณะเดียวกันก็ปฏิเสธการทำเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว (Monoculture) ซึ่งต้องมีการปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์ชนิดเดียวในพื้นที่ใหญ่ๆ ในปี พ.ศ.2486 เซอร์ อัลเบิร์ต ฮอวาร์ด ได้พิมพ์งานเขียน “An Agricultural Testament” ซึ่งถือเป็นงานชิ้นสำคัญในการวางหลักการเกษตรอินทรีย์ไว้เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ.2487 (Bramwell, 1989, pp.215-219, อ้างถึงใน วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2539)

ประเทศไทยก็เช่นเดียวกันที่ได้รับกระแสแนวทางเกษตรอินทรีย์จากแนวคิดทางตะวันตก โดยความเป็นมาของเกษตรอินทรีย์ที่ก่อตัวขึ้นในสังคมไทย เกิดขึ้นชัดเจนตั้งแต่ปี พ.ศ.2533 แบ่งได้เป็น 3 กระแส ดังนี้ (วิฑูรย์ ปัญญากุล, 2546, น.93-96) กระแสที่ 1. ความตื่นตัวในการหาทางเลือกใหม่ทางการเกษตร เพื่อหลีกเลี่ยงพิษจาก วัฏจักรเกษตรเคมี โดยมีเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกแห่งประเทศไทย ซึ่งก่อตั้งขึ้นปี พ.ศ.2532 ประกอบด้วยองค์การพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และผู้นำเกษตรกรต่างๆ โดยมีจุดมุ่งหมายในการพยายามนำเสนอแนวทางการเกษตรแบบใหม่ โดยเรียกขานภายใต้ชื่อที่ต่างกัน เช่น เกษตรกรรมธรรมชาติ เกษตรปลอดสารเคมี เกษตรอินทรีย์ วนเกษตร ฯลฯ เป็นการรวมตัวขององค์กรพัฒนาเอกชนและผู้นำเกษตรกรที่มีความสนใจแสวงหาทางเลือกใหม่ให้กับทิศทางการพัฒนาการเกษตรในประเทศไทย กิจกรรมหลักของเครือข่ายมุ่งเน้นที่การสร้างกระบวนการศึกษาดูงานและการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างองค์การพัฒนาเอกชนและผู้นำเกษตรกรเพื่อค้นหาจุดร่วมของแนวทางการพัฒนาการเกษตรอย่างยั่งยืนสำหรับประเทศไทย จนเมื่อประมาณปี พ.ศ.2535 เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกได้จัดการประชุมสมัชชาเกษตรกรรมทางเลือกขึ้น และได้ทำการสรุปวิเคราะห์บทเรียนและประสบการณ์ในการทำงานส่งเสริมระบบเกษตรยั่งยืน พร้อมกับได้ประกาศแนวทางเกษตรอินทรีย์ว่าเป็นแนวทางเกษตรกรรมทางเลือกที่สำคัญแนวหนึ่งในประเทศไทย คำประกาศของสมัชชาเกษตรกรรมทางเลือกนี้อาจถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นอย่างเป็นทางการของขบวนการเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทย

กระแสที่ 2 ความตื่นตัวด้านสุขภาพของผู้บริโภค ความตื่นตัวนี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติต่อสุขภาพมาเป็นแนวคิดเรื่องสุขภาพองค์รวมที่ให้ความสำคัญกับกิจกรรมประจำวันในการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะการบริโภคอาหารเพื่อสุขภาพ ความตื่นตัวเรื่องอาหารสุขภาพนี้เองทำให้ผู้บริโภคหันมาให้ความสนใจกับการเลือกซื้อหาผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์ ซึ่งถือว่าเป็นผลิตภัณฑ์ที่ปลอดภัยมากที่สุด จากความต้องการของผู้บริโภคจึงทำให้เกิดตลาดสำหรับผลผลิตเกษตรอินทรีย์ ที่จากเพียงแค่ทางเลือกของเทคนิคการผลิตมาเป็นทางเลือกใหม่ของการพัฒนาการเกษตรและสังคม กระแสความตื่นตัวดังกล่าวทำให้หลายหน่วยงานหันมาให้ความสนใจพัฒนาระบบการตลาดผลผลิตเกษตรอินทรีย์อย่างจริงจัง จนกระทั่งมีการตั้งหน่วยงานสำหรับจำหน่ายผลผลิตเกษตรอินทรีย์ เช่น ศูนย์อัมบุญ-เชียงใหม่ ศูนย์ผลิตภัณฑ์สุขภาพ-สงขลา เป็นต้น ในช่วงเวลาเดียวกันกรีนเนท ก็ได้ก่อตั้งขึ้น เมื่อปลายปี พ.ศ.2536 เพื่อทำหน้าที่เป็นหน่วยงานระดับประเทศในการกระจายผลผลิตเกษตรอินทรีย์และผลิตภัณฑ์ธรรมชาติ ที่ผลิตโดยเกษตรกรรายย่อยให้กับผู้บริโภคในเมือง ภายใต้แนวคิดเรื่อง “ตลาดทางเลือก”

กระแสที่ 3 ความตื่นตัวเรื่องของสิ่งแวดล้อม ที่เริ่มต้นจากความพยายามอนุรักษ์ทรัพยากรและสภาพแวดล้อม และต่อมาได้ขยายตัวสู่ความสนใจในเรื่องผลกระทบของเกษตรเคมีที่มีต่อการใช้ที่ดิน ความหลากหลายทางชีวภาพ และมลพิษสารเคมี ซึ่งผู้นำกระแสนี้คือ องค์การพัฒนาเอกชนที่ทำงานเรื่องสิ่งแวดล้อม นักวิชาการ และสื่อมวลชน

ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าการเกิดขึ้นของเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทยเกิดจากฐานของงานศึกษาวิจัยจนได้ชุดแนวคิดที่มีความเป็นสากล มีความเกี่ยวข้องกับกระแสเรื่องสุขภาพของผู้บริโภคและปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เป็นกระแสโลก นอกจากนี้ในแต่ละประเทศมีประเด็นคล้ายคลึงกันในการดำเนินงานเรื่องเกษตรอินทรีย์ และมีเป้าหมาย ที่จะช่วยเหลือเกษตรกร เป็นทางเลือกให้แก่ผู้บริโภค และฟื้นฟูพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวที่ผ่านมา

จากสภาพปัญหาดังกล่าวในช่วงปี พ.ศ.2535 กลุ่มนักพัฒนาหลายกลุ่มในประเทศไทย ได้เสนอแนวทางการแก้ปัญหาหนี้สินของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากวิธีการทำเกษตรเชิงเดี่ยว โดยเสนอให้มีแนวทาง ‘เกษตรอินทรีย์’ (ORGANICS) โดยเป็นไปตามนิยามเกษตรอินทรีย์ ตามที่สหพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ (International Agriculture Movement-IFOAM) ให้นิยามไว้ คือ ระบบการผลิตที่ให้ความสำคัญกับความยั่งยืนของสุขภาพดิน ระบบนิเวศและผู้คน เกษตรอินทรีย์พึ่งพาอาศัยกระบวนการทางนิเวศวิทยา ความหลากหลายทางชีวภาพ และวงจรธรรมชาติ ที่มีลักษณะเฉพาะของแต่ละพื้นที่แทนที่จะใช้ปัจจัยการผลิตที่มีผลกระทบทางลบ เกษตรอินทรีย์ผสมผสานองค์ความรู้พื้นบ้าน นวัตกรรม และความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และส่งเสริมความสัมพันธ์ที่เป็นระบบ และคุณภาพชีวิตที่ดีของทุกคน และสิ่งมีชีวิตต่างๆที่เกี่ยวข้อง – มติที่ประชุมใหญ่ IFOAM มิถุนายน 2551 ประเทศอิตาลี (ปาสาละ, 2558)

กลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา จึงเป็นกลุ่มที่ดำเนินการสนับสนุนเกษตรกรให้สามารถทำเกษตรอินทรีย์และสามารถอยู่รอดได้โดยอาศัยแนวคิดดังกล่าวโดยการทำงานของเครือข่ายนักพัฒนาในพื้นที่ อ.สนามชัยเขต จ.ฉะเชิงเทรา มาอย่างยาวนานตั้งแต่ปี พ.ศ.2524 ซึ่งส่งเสริมให้เกษตรกรในพื้นที่แก้ปัญหาหนี้สินจากการทำเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวด้วยแนวทางเกษตรอินทรีย์ จนกระทั่ง ปี พ.ศ.2544 นักพัฒนาได้รวบรวมสมาชิกตั้งกลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต เพื่อขับเคลื่อนและสนับสนุนเกษตรกรที่เป็นสมาชิกกลุ่มอย่างจริงจังและครบวงจร ตั้งแต่เรื่องฐานความคิดเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืน การสนับสนุนทุนและปัจจัยการผลิต การหาตลาดทางเลือก และระบบการทำงานที่ทำให้เกษตรกรในกลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขตมีส่วนร่วมในการดำเนินงานและการตัดสินใจ จากที่เริ่มต้นตั้งกลุ่มฯ ในปี พ.ศ.2544 มีจำนวนสมาชิก 45 คน ปัจจุบัน มีสมาชิกกว่า 500 คน ครอบคลุม 7 จังหวัดใกล้เคียงในภาคตะวันออกของประเทศไทย ได้แก่ จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดปราจีนบุรี จังหวัดสระแก้ว จังหวัดจันทบุรี จังหวัดนครนายก จังหวัดชลบุรี จังหวัดชัยนาท และกลายเป็นกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ที่สามารถจำหน่ายผลผลิตอินทรีย์ได้จำนวนมากแห่งหนึ่งของประเทศไทย

การอยู่รอดของกลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ปัจจัยสำคัญคือการที่นักพัฒนาเป็นตัวประสานและสร้างความร่วมมือระหว่างเครือข่ายต่างๆ เข้ามาร่วมมือกับเกษตรกรในพื้นที่ ทำให้เกษตรกรสามารถผลิตและมีช่องทางจำหน่ายผลผลิตเกษตรอินทรีย์ จุดเริ่มต้นที่สำคัญคือ การติดต่อซื้อข้าวอินทรีย์ของเกษตรกรในพื้นที่เพื่อส่งออกยุโรป ในปี พ.ศ.2542 ทำให้การทำงานของกลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขตจึงเริ่มต้นจากการเน้นให้เกษตรกรพัฒนาทักษะ มี

ศักยภาพในการทำเกษตรอินทรีย์อย่างแท้จริง จนถึงการขอรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์สากลเพื่อสามารถส่งออกไปตลาดต่างประเทศได้ ซึ่งเงื่อนไขนี้เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งของเกษตรอินทรีย์ที่จะจำหน่ายผลผลิตในตลาดต่างประเทศ แม้ตลาดดังกล่าวมีความต้องการผลผลิตปริมาณมาก แต่การรวบรวมผลผลิตเกษตรอินทรีย์ให้มีปริมาณมากพอต่อความต้องการตลาดต่างประเทศ และรวมถึงเงื่อนไขการรับซื้อก็เป็นอุปสรรคหนึ่งของเกษตรกรที่เป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขตในช่วงเริ่มต้นทำเกษตรอินทรีย์ จากการดำเนินงานดังกล่าวทำให้กลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขตมีประสบการณ์เรื่องช่องทางการตลาดส่งออกผลผลิตอินทรีย์ไปยังต่างประเทศ และยังคงเชื่อมโยงกับหลายรูปแบบตลาดที่จะทำให้ผลผลิตของเกษตรกรอินทรีย์สามารถจำหน่ายได้และมีรายได้เพียงพอให้เกษตรกรอยู่รอด

ความน่าสนใจของกลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ที่เห็นได้ชัดคือการดำเนินงานหาช่องทางการตลาดหลายรูปแบบให้เกษตรกรที่เป็นสมาชิกในกลุ่มสามารถส่งจำหน่ายได้หลายระดับ เริ่มตั้งแต่การดำเนินงานเรื่องการปลูกข้าวอินทรีย์ จนขอรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์สากลได้ และขยายจากข้าวไปจนถึงผักและผลไม้ต่างๆในพื้นที่ผลผลิตของกลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขตนอกจากจำหน่ายในตลาดส่งออก ยังจำหน่ายไปยังร้านค้าปลีกอื่นๆที่ต้องการตรารับรองมาตรฐานสากล เช่น LEMON FARM นอกจากนี้การมีช่องทางให้สำหรับสมาชิกกลุ่มที่กำลังเริ่มต้นทำเกษตรอินทรีย์ช่องทางที่สามารถสนับสนุนเกษตรกรรายย่อยที่มีพื้นที่หรือผลผลิตจำนวนไม่มากกลุ่มก็สามารถหาช่องทางจำหน่ายอื่นๆ เช่น ร้านกรีน ตลาดสีเขียวโรงพยาบาล การจัดอีเวนต์ การออกงานร้านค้าต่างๆ ซึ่งช่องทางจำหน่ายรูปแบบตลาดสีเขียวหรือร้านกรีน เหล่านี้ มีลักษณะที่ยืดหยุ่นเรื่องกฎระเบียบหรือเงื่อนไขทำให้เกษตรกรมีช่องทางจำหน่ายผลผลิตที่สามารถทำได้โดยไม่ต้องติดตรามาตรฐานอินทรีย์สากล แต่ใช้ความไว้วางใจและความเชื่อใจของกลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา กับร้านค้าหรือตลาดเครือข่ายในการทำงานร่วมกัน จนเกษตรกรมีพื้นที่จัดจำหน่ายสินค้าหรือผลผลิตอินทรีย์ที่ตรงกับผู้บริโภคได้ทำให้มีรายได้สนับสนุนอย่างต่อเนื่อง

ร้านบ้านนาวิไล เป็นพื้นที่จำหน่ายสินค้ารูปแบบหนึ่งของกลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต ที่ดำเนินการใช้พื้นที่บริเวณ อาคารรีเจนเฮาส์ ราชดำริ กรุงเทพมหานคร มาตั้งแต่ปี 2551 ซึ่งกลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ได้นำผลผลิตมาจำหน่ายจนถึงปัจจุบัน โดยเกษตรกรในพื้นที่นำผลผลิตที่รวบรวมจากกลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขตมาจำหน่ายให้กับผู้บริโภคในเมืองโดยตรง ผ่านกิจกรรม ‘ตลาดสีเขียว’ ซึ่งเป็นช่องทางการจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตรของกลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขตที่ผู้บริโภคสามารถเชื่อมต่อกับเกษตรกรได้โดยตรง ผลผลิตที่นำมาจำหน่ายใช้ความไว้วางใจเชื่อใจ ไม่ต้องมีตรามาตรฐานเกษตรอินทรีย์ติดรับรองหรือการันตี แต่จำหน่ายผักผลไม้และสินค้าต่างๆเหมือนตลาดอื่นๆเพียงแต่ตัวเกษตรกรสร้างความเชื่อใจและความมั่นใจให้แก่ผู้บริโภคโดยตรง จนปี พ.ศ.2558 เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ภายในอาคารเนื่องจากนโยบายของอาคารรีเจนเฮาส์ไม่สนับสนุนให้เกิดตลาดสีเขียว ด้วยความผูกพันและการดำเนินงานตลาดสีเขียวต่อเนื่อง ร้านบ้านนาวิไลที่อยู่ภายในตึกรีเจนเฮาส์ เช่นเดียวกันจึงเปิดพื้นที่ให้กลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา และร้านค้าอื่นๆที่พอเหลืออยู่เข้ามาเปิดพื้นที่ตลาดสีเขียวภายในร้าน พื้นที่ตลาดสีเขียว ในอาคารรีเจนเฮาส์ จึงยังเป็ช่องทางหนึ่งที่สนับสนุนให้เกษตรกรอินทรีย์ในกลุ่มเกษตรอินทรีย์อยู่รอดเพราะมีบทบาทเฉพาะ และมีลักษณะที่น่าสนใจอย่างยิ่งเพราะ พื้นที่นี้สามารถสนับสนุนเกษตรกรอินทรีย์ที่มีพื้นที่น้อย มีข้อจำกัดในการทำเกษตรอินทรีย์ต่างๆให้สามารถนำผลผลิตมาจำหน่ายหรือมีส่วนร่วมในการดำเนินการจำหน่ายผลผลิตในพื้นที่ตลาดสีเขียว

การมีรูปแบบตลาดทางเลือกที่หลากหลายช่วยให้เกษตรกรอินทรีย์สามารถมีช่องทางการจำหน่ายผลผลิตได้มากขึ้น และช่วยสนับสนุนให้เกษตรกรสามารถปรับเลือกให้เหมาะสมกับผลผลิตที่มีและแนวทางที่เหมาะสมต่อเกษตรกรอินทรีย์ในแต่ละพื้นที่ กลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ก็เป็นกลุ่มเกษตรอินทรีย์ที่มีช่องทางส่งผลผลิตไปสู่ตลาดทางเลือกหลายรูปแบบ ทั้งในรูปแบบส่งออกไปต่างประเทศ รูปแบบตลาดค้าปลีก ตลาดสีเขียวโรงพยาบาล ตลาดในเมืองร้านบ้านนาวิไล และรูปแบบกิจกรรมต่างๆที่สามารถนำผลผลิตไปร่วมจัดจำหน่าย ซึ่งรูปแบบตลาดแต่ละอย่างนั้นมีรายละเอียดแตกต่างกัน ทั้งเรื่องการตลาด กลุ่มผู้บริโภค วิธีการรับซื้อจัดจำหน่าย ช่วงเวลาในการจำหน่ายจัดส่ง เหล่านี้ล้วนทำให้การดำเนินงานของแต่ละรูปแบบตลาดทางเลือกส่งเสริมเกษตรกรแตกต่างกัน ซึ่งในงานชิ้นนี้ในการศึกษารูปแบบร้านกรีนในเมือง

ร้านบ้านนาวิไลต์ก็มีความแตกต่างและมีการส่งเสริมเฉพาะที่ช่วยให้เกษตรกรอยู่รอดได้เป็นช่องทางหนึ่งของการจำหน่ายผลผลิตเป็นเวลามากกว่า 10 ปี

วัตถุประสงค์การศึกษา

1. เพื่อศึกษากลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขตมีการตลาดทางเลือกเพื่อสนับสนุนการอยู่รอดของเกษตรกร
2. เพื่อศึกษากระบวนการดำเนินงานของร้านบ้านนาวิไลต์สนับสนุนกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต
3. เพื่อศึกษาคุณภาพการของร้านบ้านนาวิไลต์ที่มีต่อกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา

วิธีการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้แนวคิดเกษตรกรอินทรีย์ และแนวคิดตลาดทางเลือก เป็นกรอบในการศึกษา มีการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์ การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เพื่อติดตามการดำเนินงานของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ในเรื่องของตลาดทางเลือก และร้านบ้านนาวิไลต์ กรุงเทพมหานคร การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลมีทั้งหมด 3 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้ประกอบการร้านกรีน กลุ่มนักพัฒนา และกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานเรื่องตลาดทางเลือกและเกษตรกรอินทรีย์

การสังเกต ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดรูปแบบการสังเกต 2 รูปแบบ ดังนี้ 1) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ผู้วิจัยเข้าไปยังพื้นที่กรณีศึกษาคือร้านบ้านนาวิไลต์ เพื่อสังเกต สภาพทั่วไปของการดำเนินกิจการ และกิจกรรมภายในร้านที่เกี่ยวข้อง เช่น ตลาดสีเขียว กิจกรรมสื่อสารเรื่องเกษตรกรอินทรีย์กับผู้บริโภค เข้าฟังประชุมเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์ ฯลฯ 2) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ได้แก่ การออกร้านค้าของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขตในงานมหกรรมต่างๆ การออกร้านในตลาดสีเขียว ร้านบ้านนาวิไลต์ของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต การประชุมในพื้นที่ร่วมกับเกษตรกรนาข้าวของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต

การวิเคราะห์ข้อมูลจะใช้การตีความ (Interpretation) ข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้จากการศึกษาเอกสารชั้นต้น เอกสารชั้นรอง ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลจะดำเนินการควบคู่ไปกับการเก็บข้อมูลตั้งแต่ขั้นแรกไปจนถึงขั้นสุดท้าย ในการวิเคราะห์ข้อมูลมีขั้นตอนที่สำคัญ ดังนี้ 1) การสรุปข้อมูลจากเอกสาร จากการสัมภาษณ์ 2) จัดหมวดหมู่ข้อมูล ตามวัตถุประสงค์ และประเด็นต่างๆ 3) หาข้อสรุปโดยการเชื่อมโยงข้อมูลในเชิงเหตุและผล จากข้อมูลที่ได้นำมาสังเคราะห์และวิเคราะห์

ผลการวิจัยและการวิเคราะห์ข้อมูล

จากผลการศึกษาพบว่ามีการมีตลาดทางเลือกในเมืองสามารถสนับสนุนผลผลิตทางการเกษตรของเกษตรกรอินทรีย์ได้ ซึ่งสามารถสรุปจากกรณีศึกษากลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา และร้านบ้านนาวิไลต์ จังหวัดกรุงเทพมหานคร ได้ดังนี้

1) การส่งเสริมเกษตรกรอย่างครบวงจร ผ่านกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา

กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา เน้นให้สมาชิกที่เป็นเกษตรกรมีส่วนร่วมในกิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้ โดยมีเป้าหมายของการขับเคลื่อนกลุ่มฯ ให้สมาชิกมีชีวิตที่พอเพียงและพึ่งพาตนเองได้ ปรับระบบเกษตรมาทำเกษตรอินทรีย์ ในส่วนของการบริหาร มีการรวมกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต ซึ่งเป็นตัวแทนของหมู่บ้านเครือข่ายทุกชุมชนที่เป็นสมาชิก มีการส่งเสริมจัดกระบวนการเรียนรู้ต่อเนื่องและหลากหลายประเด็นที่เกี่ยวข้อง เช่น การอบรมพัฒนาศักยภาพ การแลกเปลี่ยนดูงานพื้นที่ต่างๆ การมีส่วนร่วมของคณะกรรมการและสมาชิกที่ได้พบปะกันผ่านการประชุมและการสื่อสารกันต่อเนื่องผ่านกิจกรรมต่างๆ และการจัดประชุมกลุ่มทุกเดือน สิ่งนี้ทำให้เกิดภาพของเกษตรกรเป็นผู้บริหารกลุ่ม

เกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขตเอง และมีส่วนร่วมในการบริหารเครือข่าย ดูแลสมาชิกต่างชุมชน เกิดการทำงานร่วมกันทำให้เกิดการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน และมีระบบที่เกื้อหนุนเกื้อกูลกันอย่างต่อเนื่องในหลายพื้นที่

ส่วนของการทำงานในพื้นที่ โครงการที่นักพัฒนารับผิดชอบเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดผลสำเร็จของเกษตรกรอินทรีย์ เพราะเป้าหมายของทุกโครงการคือการสนับสนุนเกษตรกรให้มีความสามารถและทุนทำเกษตรยั่งยืนในวนเกษตร เกษตรอินทรีย์ เกษตรผสมผสาน เกษตรธรรมชาติ โดยมีการจัดกระบวนการเรียนรู้ต่อเนื่อง การมีส่วนร่วมของกรรมการและสมาชิก มีการส่งเสริมและติดตามประเมินอย่างต่อเนื่อง มีการตรวจสอบการเงิน ประเมินและหมุนเวียนกรรมการ การสื่อสารต่อเนื่องและขยายผลงาน เพราะการเกิดขึ้นของกองทุนเกษตรกรรมยั่งยืน ที่สนับสนุนการทำงานของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต มีเป้าหมายให้สมาชิกมีอาหารปลอดภัยเพียงพอบริโภคในครัวเรือน มีรายได้เพิ่ม-ต่อเนื่อง มีการออม เกื้อกูลกันในชุมชน พึ่งพาตนเองได้ สภาพแวดล้อมสมดุลขึ้น สิ่งเหล่านี้คือตัวชี้วัดความยั่งยืนและการอยู่รอดของเกษตรกร เพราะเป้าหมายของการส่งเสริมการอยู่รอดของเกษตรกรอินทรีย์ไม่ใช่เพียงเรื่องเศรษฐกิจ แต่คือเป้าของการพึ่งพาตนเองได้ของเกษตรกรและชุมชน ชุมชนสงบสุข สิ่งแวดล้อมสมดุล

การทำงานของนักพัฒนาในพื้นที่อย่างต่อเนื่องขององค์กรพัฒนาเอกชน ได้แก่ ปี พ.ศ.2524 โครงการพัฒนาชนบทแควะบม-สียัด เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกษตรกรคุ้นเคยการทำงานกับภาคประชาสังคม ทำให้เกษตรกรมีระบบการทำงานอย่างมีส่วนร่วมกับนักพัฒนาในพื้นที่ จนมีระบบอมทรัพย์ ปี พ.ศ. 2538 – 2539 โครงการประกาศพื้นที่นารองการดำเนินงานเกษตรกรอินทรีย์ สนับสนุนทุนโดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กับองค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) นอกจากนี้ยังมีโครงการอื่นๆควบคู่การทำงาน ได้แก่ โครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท ซึ่งทำในนามเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก จ.ฉะเชิงเทรา จนเกิดกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต ปี พ.ศ. 2544 เพื่อเป็นกลุ่มที่ทำหน้าที่เขียนโครงการพัฒนาในการทำงานโครงการต่างๆโดยตรงและทำงานร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนอื่นๆที่เข้ามาดำเนินการในพื้นที่

แม้จะมีโครงการมากมายในพื้นที่ที่สร้างขึ้นโดยนักพัฒนา แต่เกษตรกรที่เป็นสมาชิกก็มีส่วนร่วมการดำเนินการ และรับรู้ร่วมกันกับนักพัฒนาในพื้นที่ ผ่านโครงสร้างกรรมการบริหาร และสมาชิกที่มีความเกี่ยวข้องกับการมีอำนาจตัดสินใจในการดำเนินงานของชุมชนที่ไม่ได้เกิดจากระบบที่ราชการจัดตั้ง สิ่งนี้ทำให้กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขตมีทุนเรื่องการพัฒนา ศักยภาพและการทำงานร่วมกันของสมาชิกในชุมชน ทำให้การมองภาพปัญหาอุปสรรคหรือการแก้ไขปัญหาของชุมชนเกิดจากการทำงานร่วมกันของกลุ่มเกษตรกรที่เป็นสมาชิก และที่สำคัญนักพัฒนาเหล่านี้มีความสามารถในการสนับสนุนและการจัดการแก้ปัญหาเรื่องเกษตรกรอินทรีย์ในพื้นที่ได้ผ่านประสบการณ์ทำงานของตนและนำมาใช้ในพื้นที่ โดยเฉพาะเรื่องการออกแบบระบบสั่งซื้อเกษตรกรอินทรีย์ การคำนวณความต้องการผลผลิต และการเพิ่มความหลากหลายและเพียงพอของผลผลิตให้เกษตรกรสามารถผลิตและมีบริโภคในครัวเรือน และเมื่อนำไปขายก็สามารถมีรายได้เพียงพอคุ้มค่ากับการดำเนินการของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขตและสมาชิกได้รับผลประโยชน์ภายใต้มาตรฐานการกำหนดราคาสินค้าเดียวกัน

การดำเนินงานของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต คือการลดแก้ไขปัญหาลดปัจจัยเสี่ยงของเกษตรกรอินทรีย์ ซึ่งปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกษตรกรอินทรีย์ไม่ประสบความสำเร็จมีดังต่อไปนี้ (กระทรวงพาณิชย์, online) ได้แก่ 1.ปัญหาด้านการผลิต เนื่องจากการผลิตเกษตรกรอินทรีย์ยังเป็นการผลิตในลักษณะขนาดเล็ก เกษตรกรยังไม่สามารถผลิตในระดับใหญ่ได้ และการทำเกษตรอินทรีย์มีความเสี่ยงจากความเสียหายของผลผลิตสูงกว่าเนื่องจากการไม่ใช้สารเคมี ทำให้ปริมาณผลผลิตต่อไร่ต่ำ และมีต้นทุนการผลิตสูง ส่งผลให้ปริมาณสินค้าเกษตรอินทรีย์ที่ออกสู่ตลาดน้อย ส่วนปัจจัยที่สองคือ ปัญหาด้านการตลาด สำหรับตลาดในประเทศยังคงมีกลุ่มผู้บริโภคจำกัด เนื่องจากสินค้าเกษตรอินทรีย์ยังมีราคาสูง ขณะเดียวกันประชาชนเองก็ยังขาดความตระหนักต่อความสำคัญของผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์ไม่มากเท่าที่ควร สำหรับตลาดส่งออกไทยยังคงเผชิญอุปสรรคสำคัญ คือ ปัญหาการผลิตให้ได้มาตรฐานตามแนวทางการผลิตเกษตรอินทรีย์ให้เป็นที่ยอมรับตามหลักสากล ทั้งนี้สามารถแบ่งประเด็นการวิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคของประเด็นดังกล่าวออกเป็น

2.ปัญหาการยกระดับสินค้าเกษตรอินทรีย์ของไทยให้เป็นไปตามมาตรฐานสากล ไทยยังคงขาดองค์กรที่มีเอกภาพซึ่งให้การรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ที่เชื่อถือได้ (Certified Body) ในระดับโลก ดังนั้นหากไทยไม่มีมาตรฐานเป็นที่ยอมรับจะทำให้ส่งผลกระทบต่อการค้าขายสินค้าเกษตรอินทรีย์ในตลาดต่างประเทศ ทั้งนี้ปัจจุบันยังคงมีความแตกต่างกันของมาตรฐานสินค้าเกษตรอินทรีย์ในแต่ละประเทศ ทั้งมาตรฐานการผลิต การตรวจสอบสินค้า และมาตรฐานการติดฉลากผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์ ดังนั้นจึงมีความพยายามในการสร้างมาตรฐานสินค้าเกษตรอินทรีย์ให้เป็นระบบเดียวกันและมีความเป็นสากลมากขึ้น โดยสหพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ (IFOAM) ซึ่งเป็นองค์กรที่รับรองระบบงาน (Accreditation) สร้างระบบตรวจสอบย้อนกลับ (Tracibility) เพื่อให้สินค้าเกษตรอินทรีย์มีมาตรฐานเดียวกันทั่วโลก สำหรับมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของต่างประเทศที่บังคับใช้มีทั้งมาตรฐาน EU Regulation 2092/91 ของสหภาพยุโรป มาตรฐาน NOP (National Organic Program) ของสหรัฐฯ และมาตรฐาน JAS (Japanese Associate Standard) ของญี่ปุ่น ซึ่งกำหนดขึ้นตามมาตรฐาน CODEX และมาตรฐาน IFOAM Basic Standard สำหรับภาครัฐได้วางแนวทางการแก้ไขปัญหาอย่างเหมาะสมแล้ว ทั้งนี้มติกรม. เมื่อวันที่ 22 ม.ค. 2551 เห็นชอบให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์จัดทำแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาสินค้าเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ ฉบับที่ 1 ปี 2551-2554 โดยวางยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์ทุกระดับอย่างเป็นเอกภาพโดยการประสานความร่วมมือกับทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง

3.ปัญหาขาดการพัฒนาองค์ความรู้ (Knowledge) ของเกษตรกรและผู้บริโภค ที่ผ่านมามาตรฐยังขาดการรณรงค์ส่งเสริมและให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องแก่เกษตรกรและผู้บริโภคทั่วไปให้ตระหนักถึงความสำคัญของการผลิตและการบริโภคอาหารอินทรีย์อย่างเพียงพอ ดังนั้นแนวทางแก้ปัญหาดังกล่าวภาครัฐจึงควรเร่งส่งเสริมประชาสัมพันธ์หลักเกณฑ์การทำเกษตรอินทรีย์ที่ถูกหลักมาตรฐานสากล รวมทั้งเร่งส่งเสริมให้ผู้บริโภคตระหนักถึงความสำคัญของการบริโภคผลิตภัณฑ์อินทรีย์ ซึ่งจะช่วยผลักดันการขยายการส่งออกของไทยต่อไป

4.โครงสร้างพื้นฐานการทำเกษตรกรรมแบบเดิมเป็นอุปสรรคต่อระบบเกษตรอินทรีย์ โครงสร้างการใช้ที่ดิน (Land Use) แบบเดิม ให้ความเสี่ยงจากการปนเปื้อนของวัตถุอันตรายในการแปรรูปอาหารมีมาก และการควบคุมเป็นไปได้ยากลำบาก หากมีพื้นที่เพาะปลูกเกษตรอินทรีย์ใกล้เคียงกับพื้นที่ที่มีการใช้สารเคมี ซึ่งมีโอกาสที่จะเกิดการปนเปื้อนสูงสำหรับทางออกที่เหมาะสมในการพัฒนาพื้นที่เกษตรอินทรีย์ โดยภาครัฐควรวางยุทธศาสตร์ที่ชัดเจนในการผลิตเกษตรอินทรีย์โดยการแบ่งเขตพื้นที่เพาะปลูก (Zoning) ให้ชัดเจนเพื่อให้ง่ายแก่การควบคุมและดูแลมาตรฐานคุณภาพผลิตภัณฑ์

5.ปริมาณผลผลิตเกษตรอินทรีย์ยังน้อย ราคาสูง สินค้าไม่หลากหลาย ทำให้ผู้บริโภคยังจำกัดเฉพาะกลุ่ม การทำเกษตรอินทรีย์มีข้อจำกัดในการผลิตซึ่งเกษตรกรยังไม่สามารถผลิตในระดับเกษตรกรรมขนาดใหญ่ได้ ทำให้มีต้นทุนการผลิตสูง และให้ผลผลิตต่อไร่ต่ำกว่าการเพาะปลูกโดยวิธีปกติที่มีการใช้สารเคมี เนื่องจากผลผลิตมีแนวโน้มจะเสียหายได้ง่ายกว่า อีกทั้งการเพาะปลูกเกษตรอินทรีย์ต้องดูแลเอาใจใส่และต้องใช้แรงงานในการดูแลมาก ทำให้ปริมาณสินค้าเกษตรอินทรีย์ที่ออกสู่ตลาดน้อย ขณะที่เกษตรกรยังมีการผลิตอาหารอินทรีย์เพียงไม่กี่ชนิด และสินค้าเกษตรอินทรีย์มีข้อจำกัดเนื่องจากมีราคาสูงกว่าสินค้าเกษตรโดยทั่วไปร้อยละ 20-30 ทำให้ตลาดยังคงจำกัดเฉพาะกลุ่มผู้ที่มีกำลังซื้อค่อนข้างสูง ขณะที่แนวโน้มการบริโภคผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์ซึ่งมีความต้องการมากกว่าอุปทานการผลิต

จะเห็นว่าการดำเนินงานของกลุ่มเกษตรอินทรีย์สมาคมชัยเขต ฉะเชิงเทรา จะทำหน้าที่ลดข้อจำกัดอุปสรรคให้แก่สมาชิกในกลุ่มที่เป็นเกษตรกรอินทรีย์ โดยเน้นการเชื่อมประสานและหาช่องทางรูปแบบตลาดทางเลือกหลายรูปแบบเป็นช่องทางการนำผลผลิตเกษตรอินทรีย์มาจำหน่าย ซึ่งแต่ละรูปแบบมีจุดแข็งและจุดอ่อนแตกต่างกัน มีหน้าที่และส่วนในการสนับสนุนเกษตรกรที่แตกต่างกัน อีกรูปแบบหนึ่งที่กลุ่มเกษตรอินทรีย์ได้ดำเนินการมาอย่างยาวนานและมีความยืดหยุ่นกว่ารูปแบบตลาดส่งออกหรือตลาดค้าปลีก คือการนำผลผลิตเกษตรอินทรีย์มาขายที่ ‘ตลาดสีเขียว’ บริเวณร้านบ้านนาวิไลต์ อาคารริเจนท์ ราชดำริ กรุงเทพมหานคร เริ่มต้นประมาณปี พ.ศ.2558 แต่การเกิดขึ้นของตลาดสีเขียว บริเวณอาคารริเจนท์

ราชดำริ กรุงเทพมหานคร เริ่มต้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2551 เนื่องจากการได้รับทุนสนับสนุนการดำเนินงานเรื่องตลาดสีเขียวจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ซึ่งระยะดำเนินการประมาณ 2 ปี

การดำเนินการตลาดสีเขียวบริเวณโถงพื้นที่อาคารรีเจนท์ ราชดำริ กรุงเทพมหานคร ได้รับความสำเร็จอย่างมากในช่วง 2 ปี แรกเพราะด้วยพื้นที่การดำเนินกิจกรรมและการมีฝ่ายประชาสัมพันธ์รณรงค์ทำให้ผู้คนเข้ามาจับจ่ายซื้อของผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์ และเจ้าของอาคารมีนโยบายอยากทำกิจการเพื่อสังคม ทำให้ตลาดสีเขียวได้ดำเนินการในพื้นที่แต่มีการจ่ายค่าเช่าพื้นที่และค่าทำความสะอาดที่หนักพอสมควร ซึ่งในช่วงที่ประสบความสำเร็จเพราะมีงบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) แต่เมื่อโครงการสนับสนุนของ สสส. สิ้นสุดลง ผู้ค้าที่เป็นเครือข่ายตลาดสีเขียวที่นำสินค้ามาจำหน่ายก็ต้องแบกภาระค่าเช่าและเงินส่วนที่เป็นการสนับสนุนกิจกรรมและการรณรงค์ก็ไม่มีอีกต่อไป ทำให้ในช่วงเวลาดังกล่าวเมื่อผู้ค้าสินค้าเกษตรอินทรีย์ต้องแบกภาระค่าใช้จ่ายค่าเช่าที่และค่าดำเนินการทั้งหมดจึงยากที่จะคุ้มค่าในการดำเนินการมาจำหน่ายในเมือง ต่อมาเมื่อทางเจ้าของอาคารรีเจนท์ ราชดำริ กรุงเทพมหานคร มีนโยบายปรับปรุงพื้นที่และเริ่มที่จะไม่ส่งเสริมสนับสนุนให้เปิดตลาดสีเขียวเนื่องจากไม่คุ้มค่าทางเศรษฐกิจ ทำให้กลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต ต้องปรับตัวอีกครั้ง แต่เนื่องจากลูกค้าส่วนใหญ่ที่ยังมีความต้องการผลผลิตยังคงอุดหนุนต่อเนื่องจนเกิดกระบวนการส่งของล่วงหน้าพื้นที่ตลาดสีเขียวของอาคารรีเจนท์ จึงเป็นพื้นที่พบปะและรับสินค้าที่ส่งโดยตรงจากเกษตรกรผู้บริโภคในเมืองทำให้ยังพอประทังอยู่ได้

พอเมื่อประมาณปี พ.ศ.2558 ทางเจ้าของอาคารรีเจนท์ ราชดำริ กรุงเทพมหานคร มีนโยบายที่จะไม่ให้มีตลาดสีเขียวในพื้นที่บริเวณโถงอาคาร เพราะจำนวนร้านค้าที่น้อยลงและความไม่คุ้มค่าในธุรกิจ ทำให้ตลาดสีเขียวอาคารรีเจนท์ ที่เหลือไม่กี่เจ้า หลายรายก็เลิกขายที่พื้นที่แห่งนี้ และในส่วนของกลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต จ.ฉะเชิงเทรา เนื่องจากการดำเนินงานมาอย่างยาวนานและสร้างฐานลูกค้าที่รู้ว่าเมื่อมาที่แห่งนี้จะมีผลผลิตเกษตรอินทรีย์จำหน่ายทุกอาทิตย์ ทำให้ร้านบ้านนาวิไล ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอาคารรีเจนท์ ราชดำริ กรุงเทพมหานคร และมีความเกี่ยวข้องมีสายสัมพันธ์ส่วนตัวกับเจ้าของอาคาร เปิดพื้นที่ข้างในร้านให้เกษตรกรมาเปิดแผงตลาดสีเขียวในบริเวณร้านบ้านนาวิไล จำหน่ายสินค้าต่อไป ทำให้กลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขตยังคงดำเนินงานเปิดตลาดสีเขียวอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน การดำเนินงานตลาดสีเขียวในบริเวณร้านบ้านนาวิไล อาคารรีเจนท์ ราชดำริ กรุงเทพมหานคร ส่งผลให้กลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขตมีพื้นที่ประชาสัมพันธ์และความเป็นตลาดสีเขียวที่ผู้ผลิตและผู้บริโภคได้พบกันโดยตรงทำให้เกิดพื้นที่สร้างความวางใจซึ่งกันและกัน สิ่งนี้ทำให้ผลผลิตที่นำมาจำหน่ายในพื้นที่นี้สิ่งสำคัญคือการที่ผู้บริโภคได้พบปะเกษตรกรโดยตรง ซึ่งจะต่างจากรูปแบบอื่นที่จะมีระบบหรือการทำการรับรองมาตรฐานที่ต้องได้ใบรับรองก่อนเพื่อที่จำหน่ายได้ อย่างกรณีช่วงที่กลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต ได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมใหญ่ ปี 2554 ทำให้ไม่สามารถจำหน่ายในร้านค้าปลีกได้ที่มีการสั่งผลผลิตจำนวนมากก็นำผลผลิตต่างๆมาจำหน่ายตลาดทางเลือกในรูปแบบร้านกรีน และตลาดสีเขียวที่มีอยู่ ได้แก่ ร้านบ้านนาวิไล มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ซึ่งส่วนนี้ช่วยสนับสนุนให้เกษตรกรยังสามารถดำเนินการได้ต่อไปแม้รูปแบบตลาดอื่นๆมีปัญหา

2) กระบวนการดำเนินงานของร้านบ้านนาวิไลกับการสนับสนุนเกษตรอินทรีย์

การเกิดขึ้นของร้านกรีนบ้านนาวิไล อาคารรีเจนท์ ราชดำริ กรุงเทพมหานคร นั้นมีจุดเริ่มต้นจาก ปี 2543 ที่นายวิไล เตชะไพฑูรย์ นักธุรกิจตระกูลใหญ่ในประเทศไทยผันตัวเองมาเริ่มทำเกษตรอินทรีย์ปลูกข้าวสายพันธุ์ท้องถิ่นเช่น ข้าวสายพันธุ์กันเงิน นางพญา บายศรี ที่ไม่ใช่สารเคมี ในพื้นที่บ้านทุ่งพร้าว หมู่ 8 ต.ท่ายาง อ.ท่ายาง จ.เพชรบุรี ซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ 8 ไร่ จากการได้เริ่มปลูกข้าวในพื้นที่ต่อมาจึงเริ่มสร้างเครือข่ายชาวอินทรีย์ในพื้นที่ ต.ท่ายาง อ.ท่ายาง จ.เพชรบุรี ทำให้มีการรวมผลผลิตข้าวที่เกินกว่าความต้องการในครัวเรือน นายวิไล เตชะไพฑูรย์ จึงได้เริ่มคิดเรื่องแหล่งจำหน่ายสินค้าเพื่อจัดจำหน่ายข้าวที่เหลือจากการไว้บริโภค แหล่งจำหน่ายของนาวิไล เป็นพื้นที่รวบรวมผลผลิตข้าวปลอดสารเคมีของเครือข่ายชาวบ้าน อ.ท่ายาง จ.เพชรบุรี นอกจากข้าวได้มีการขยายไปสู่ผลิตภัณฑ์อื่นๆที่เป็นของเครือข่ายชาวบ้านในพื้นที่ โดยเพิ่มสินค้าที่มีในธรรมชาติและชุมชนท้องถิ่น และต้องเป็นสินค้าที่ปลอดสารเคมี เช่น น้ำผึ้งป่า กะปิ ดอกเกลือ น้ำตาล

อ้อย สุราพื้นบ้าน ฯลฯ ซึ่งเปิดที่ ต.ท่ายาง อ.ท่ายาง จังหวัดเพชรบุรี แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จด้วยปัญหาเรื่องพื้นที่และคนที่อยู่ละแวกนั้นยังไม่เข้าใจแนวคิดของร้านมากนัก

จนเมื่อปี 2550 ได้เปิดร้านกรีนบ้านนาวิไลต์ อาคารริเจนท์ ราชดำริ กรุงเทพมหานคร และได้นางสาวอัญญรินทร์ ทรัพย์มาณี ซึ่งเป็นมีประสบการณ์การทำงานเรื่องเกษตรอินทรีย์และมีความรู้จักเครือข่ายตลาดสีเขียวต่างๆ การดำเนินงานในร้านนาวิไลต์จึงคงแนวคิดชัดเจนคือทำเกษตรกรรมยั่งยืน สนับสนุนเกษตรอินทรีย์ และช่วยเหลือเกษตรกร เห็นได้จากการออกแบบร้านและสัญลักษณ์ที่ใช้สีเขียวและรูปควายเป็นตัวแทนของความเป็นชาวนาที่ นายวิไล เตชะไพฑูริย์ เห็นว่าเป็นกระตุกสั่นหลังของชาติและอาชีพที่สำคัญที่ควรสนับสนุนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี

การเปิดร้านนาวิไลต์ ในบริเวณพื้นที่อาคารริเจนท์ ราชดำริ กรุงเทพมหานคร ประจวบกับปี 2551 ที่เกิดตลาดสีเขียวบริเวณโถงอาคารริเจนท์ ราชดำริ กรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นกลุ่มเครือข่ายเกษตรอินทรีย์จากหลายพื้นที่รวมกลุ่มกันและได้รับการสนับสนุนการดำเนินการตลาดสีเขียวจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) ในช่วงปี 2551 - 2553 ทำให้บริเวณอาคารริเจนท์กลายเป็นพื้นที่ตลาดสีเขียวในเมืองแห่งหนึ่งที่มีผู้บริโภคที่สนใจเรื่องสุขภาพเข้ามาพื้นที่แห่งนี้ รวมทั้งการรณรงค์อย่างต่อเนื่องเป็นประจำทำให้พื้นที่แห่งนี้เกิดเครือข่ายผู้บริโภคและผู้ผลิตที่สนใจเรื่องเกษตรอินทรีย์และสินค้าเกษตรกรรมยั่งยืน ถือเป็นประโยชน์ต่อร้านกรีนบ้านนาวิไลต์ในการประชาสัมพันธ์พื้นที่เรื่องเกษตรอินทรีย์ไปในตัว

จนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ตลาดสีเขียว อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงนโยบายการใช้อาคารริเจนท์ ส่งผลกระทบให้เครือข่ายตลาดสีเขียวเริ่มน้อยลงและกระจัดการขายไปเปิดตลาดสีเขียวในพื้นที่อื่นๆ แต่กลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นกลุ่มที่เริ่มต้นดำเนินการตลาดสีเขียวในพื้นที่อาคารริเจนท์ ตั้งแต่ ปี 2551 ก็ยังคงอยู่ต่อพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและผลกระทบที่เกิดขึ้นแต่ด้วยความเข้มแข็งของเครือข่ายผู้บริโภคและการพัฒนาความสัมพันธ์ของผู้ผลิตและผู้บริโภค ทำให้การดำเนินงานของตลาดสีเขียวยังพอที่จะอยู่ได้เรื่อยๆ แม้จะไม่ได้รับความสนใจเท่ากับตอนที่เปิดตลาดสีเขียวและมีกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) สนับสนุน เต็มที่ พอถึง ปี 2558 กลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขตก็ไม่สามารถสู้ค่าเช่าพื้นที่ในอาคารริเจนท์ไหว ประจวบกับนโยบายของอาคารริเจนท์จะไม่ให้มีตลาดสีเขียว ทำให้ร้านบ้านนาวิไลต์ เสนอให้ ตลาดสีเขียว ที่เหลือเพียงอยู่ไม่กี่เจ้าไปเปิดในร้านบ้านนาวิไลต์ ซึ่งอยู่ในพื้นที่เดียวกัน การสนับสนุนของร้านบ้านนาวิไลต์ ต่อตลาดสีเขียว ที่กลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต จ.ฉะเชิงเทรา ใช้พื้นที่ในการดำเนินการ คือ การให้อิสระในการจัดการพื้นที่ตลาดสีเขียวเช่นเดิม แม้ไม่ได้มีการสนับสนุนเหมือนกับเครือข่ายเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่การผลิตแบบที่ บ้านพร้าว ต.ท่ายาง อ.ท่ายาง จ.เพชรบุรี แต่การสนับสนุนของบ้านนาวิไลต์คือการช่วยลดข้อจำกัดของกลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต กล่าวคือ ไม่มีการเก็บค่าเช่า แต่ใช้เป็นเงินสนับสนุนพื้นที่ตามแต่พอเหมาะและช่วยสนับสนุนพื้นที่ภายในร้านในการดำเนินการตลาดสีเขียว เอื้อเพื่อสถานที่นั่งรับประทานอาหารของลูกค้า

3) คุณูปการของร้านกรีนบ้านนาวิไลต์กับการสนับสนุนตลาดสีเขียว

จากงานทบทวนวรรณกรรมชี้ให้เห็นว่าปัจจัยที่เกื้อหนุน 4 ประการสำคัญที่ทำให้ร้านค้าสีเขียวและตลาดสีเขียวอยู่รอด (วิฑูรย์ ปัญญากุล และ เจษณี สุขจิรัตติกาล, 2546, น.131) คือ 1.การมีต้นทุนสินค้าต่ำ เพราะผลิตจากมีการผลิตที่เป็นของตัวเองทั้งหมด 2.การมีต้นทุนค่าบริหารจัดการที่ต่ำ เพราะผู้ปฏิบัติงานในร้านเป็นชาวอโศกที่ทำงานในลักษณะอาสาสมัคร ไม่มีเงินเดือน หรือมีเงินเดือนต่ำกว่าผู้ประกอบการธุรกิจทั่วไปอย่างมาก 3.ผู้ปฏิบัติงานในร้านมีความรู้ความสามารถสูง 4.มีเครือข่ายผู้บริโภคและการประชาสัมพันธ์อย่างต่อเนื่อง ซึ่งการดำเนินกิจการของร้านนาวิไลต์มีปัจจัยของการอยู่รอดครบทุกประการส่งผลให้เกิดการอยู่รอดของเกษตรอินทรีย์ที่มาใช้พื้นที่ตลาดสีเขียวในบริเวณดังกล่าวด้วย กล่าวคือการมีช่องทางการตลาดหลายรูปแบบเป็นทางเลือกหนึ่งของเกษตรกรในการมีพื้นที่ให้เกษตรกรสามารถเปิดตลาดสีเขียว โดยทำเลที่ตั้งที่อยู่บริเวณกลางเมืองหลวงใกล้กับสถานที่ทำงานของพนักงานออฟฟิศซึ่งส่วนใหญ่มีรายได้สูง ซึ่งกลุ่มผู้บริโภคกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีกำลังซื้อและมีความตื่นตัวเรื่องสุขภาพ ตื่นตัวเรื่องปัญหาสิ่งแวดล้อม ทำให้การเปิดร้านบ้านนาวิไลต์ในอาคารริเจนท์ แฮาส์ ถนนราชดำริ กรุงเทพมหานครกลางเมือง ท่าเลติตรถไฟฟ้าBTS สิ่งนี้จึงทำเกษตรกรกลุ่มเกษตรอินทรีย์

สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ได้นำผลผลิตเกษตรอินทรีย์มาจำหน่ายผ่านกิจกรรม ‘ตลาดสีเขียว’ ตั้งแต่อยุ่บริเวณโถงอาคารรีเจนท์ เฮาส์ ถนนราชดำริ จนขยายเป็นหน้าอาคารรีเจนท์ เฮ้า และสุดท้ายมาตั้งอยู่ภายในร้านบ้านนาวิไลต์ ซึ่งเปิดสัปดาห์ละครั้ง ตั้งแต่ปี พ.ศ.2551 จนถึงปัจจุบัน การมีพื้นที่ให้เกษตรกรนำสินค้ามาจำหน่ายโดยตรงส่งผลให้เกษตรกรอินทรีย์มีโอกาสได้ทำความรู้จักกับผู้บริโภคโดยตรง ได้ปฏิสัมพันธ์และสร้างเครือข่ายการทำงานระหว่างผู้ผลิตในชนบทกับผู้บริโภคในเมือง

การที่ร้านบ้านนาวิไลต์มีทุนประกอบที่เพียงพอ พร้อมทั้งการเป็นเจ้าของพื้นที่ที่ตั้งดังกล่าว จึงลดปัจจัยเสี่ยงสำคัญที่ทำให้ร้านกรีนในกรุงเทพมหานครส่วนใหญ่ไปไม่รอด คือค่าใช้จ่ายของร้าน ค่าเช่า การบริหารจัดการ ที่ไม่คุ้มทุน จากการที่ร้านบ้านนาวิไลต์ไม่มีปัจจัยเสี่ยงเหล่านี้ แต่การมี ตลาดสีเขียวในร้านบ้านนาวิไลต์ก็เป็นส่วนสำคัญในการสนับสนุนซึ่งกันและกันระหว่างกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ที่นำสินค้ามาขายและร้านบ้านนาวิไลต์ ตลาดสีเขียวทำให้พื้นที่ร้านบ้านนาวิไลต์มีความน่าสนใจมากขึ้นทำให้ฐานลูกค้าที่เดิมสนใจตลาดสีเขียวอาคารรีเจนท์ ราชดำริ ก็ยังคงเข้ามาต่อเนื่องเมื่อมีตลาดสีเขียวอยู่ที่อาคารแห่งนี้เพียงแต่ย้ายบริเวณเข้ามาภายในร้านบ้านนาวิไลต์ การที่ร้านบ้านนาวิไลต์ไม่เก็บค่าที่แพง แต่ใช้เป็นเงินสนับสนุนบริจาคสมทบพื้นที่ตามแต่ความเหมาะสม ถือเป็นการสนับสนุนอย่างยิ่งที่ทำให้กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต มีผู้จัดการที่ลดน้อยลง ทำให้มีความคุ้มทุนในการเดินทางมาจำหน่ายและทำให้กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สามารถจำหน่ายได้ในราคาที่ เป็นธรรม และสินค้าเกษตรอินทรีย์ราคาต่ำกว่าร้านค้าปลีกอื่นๆที่กลุ่มได้ส่งไปขาย ขณะเดียวกันผู้บริโภคก็ได้ซื้อสินค้าในราคาที่ไม่สูงมาก เมื่อเทียบกับร้านกรีนส่วนใหญ่ที่แบกรับสภาพความเสี่ยงเรื่องค่าใช้จ่ายของร้าน การที่ตลาดสีเขียวของเกษตรกรไม่ได้ถูกบีบบังคับเรื่องราคาและอิสระในการจัดการบริเวณพื้นที่ตลาดสีเขียวในการขายผลผลิตในร้านบ้านนาวิไลต์ ซึ่งปัจจัยนี้ทำให้กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สามารถนำสินค้ามาขายเป็นเวลากว่า 10 ปี และสามารถขยายฐานลูกค้าในเมืองมากขึ้นและสามารถส่งผลผลิตโดยตรงส่งผลให้เริ่มมีการวางแผนการคาดการณ์ผลผลิตที่นำมาจำหน่ายแต่ละครั้งทำให้มีรายได้ที่แน่นอนมากขึ้น

การดำเนินงานร้านบ้านนาวิไลต์ เป็นการทำร้านกรีนที่มีตลาดสีเขียวเป็นพื้นที่จำหน่ายสินค้าเกษตรอินทรีย์ในเมือง ที่มีทั้งผลผลิตของแบรนด์นาวิไลต์เอง ที่เน้นการทำข้าวพื้นบ้านอินทรีย์และผลผลิตของเกษตรกรในหลายพื้นที่ทั่วประเทศ รวมทั้งการเปิดตลาดเขียว ประจำทุกอาทิตย์ ทำให้ร้านมีความหลากหลายของผลิตภัณฑ์และความหลากหลายของรูปแบบการนำเสนอพื้นที่ให้ผู้บริโภคเข้ามาใช้บริการ การทำร้านบ้านนาวิไลต์ จึงไม่ใช่ร้านค้าพาณิชย์ที่มีการขายเพียงสินค้าแต่เป็นพื้นที่กิจกรรมเรื่องการสนับสนุนให้ผู้บริโภคเข้าถึงอาหารปลอดภัย และการณรงค์เรื่องการรักษาสิ่งแวดล้อม สิ่งนี้ทำให้ร้านบ้านนาวิไลต์ จึงมีผู้บริโภคที่เป็นลูกค้าประจำและยั่งยืนของร้าน พร้อมทั้งพฤติกรรมของผู้บริโภคในร้านก็มีส่วนช่วยสนับสนุนเป้าหมายของร้านนาวิไลต์ คือ เรียนรู้เรื่องเกษตรอินทรีย์ การสนับสนุนผลผลิตของเกษตรกรอินทรีย์ และการลดใช้ขยะที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมโดยรวม

การมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมตลาดสีเขียวตลอด 10 ปีที่ผ่านมา ระหว่างกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต กับบริเวณพื้นที่ร้านบ้านนาวิไลต์ อาคารรีเจนท์ ราชดำริ กรุงเทพมหานคร ส่งผลให้เกษตรกรสามารถเชื่อมต่อกับผู้บริโภคได้โดยตรง ปัจจุบันกลุ่มผู้บริโภคที่เข้ามาในร้านนาวิไลต์มีหลากหลายมากขึ้น เช่น เจ้าของร้านอาหาร นักวิชาการ พนักงานเอกชน พนักงานภายในตึก หรือคนในเมืองที่สนใจประเด็นเรื่องเกษตรอินทรีย์ ประเด็นสุขภาพก็เดินทางตรงมาที่ร้านเพื่อซื้อสินค้าและสอบถามความรู้ในร้านบ้านนาวิไลต์ โดยเฉพาะตลาดสีเขียวประจำสัปดาห์ สิ่งนี้ทำให้เกิดการสนับสนุนโดยตรงของผู้บริโภคในเมืองกับเกษตรกรอินทรีย์ในชนบท พื้นที่เหล่านี้จึงเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างเครือข่ายขับเคลื่อนการทำงานของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต

เกษตรกรที่จำหน่ายสินค้าเกษตรผ่านกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต ผ่านตลาดสีเขียวภายในร้านบ้านนาวิไลต์ มีอิสระในการจำหน่ายสินค้าและสามารถพูดคุยสื่อสารกับลูกค้าได้เต็มที่และมีอิสระทางความคิด นอกจากนี้การไม่มีระเบียบหรือกฎเกณฑ์ที่แข็งของร้านบ้านนาวิไลต์ในเรื่องของการใช้พื้นที่ ค่าใช้จ่ายในการใช้พื้นที่ เหล่านี้ทำให้กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สามารถพูดคุยแลกเปลี่ยนกับผู้จัดการร้านบ้านนาวิไลต์ได้โดยตรง และความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าของพื้นที่และผู้ใช้พื้นที่ไม่ใช่ในลักษณะกดขี่ขูดรีดหรือทำสัญญาผูกมัดทำให้เกษตรกรมีอิสระในการสร้างความสัมพันธ์ที่กับผู้บริโภคได้อย่างสบายใจ พร้อมทั้ง

การให้พื้นที่ที่ทำให้หน่วยงานหลายส่วนหรือคนที่สนใจสามารถเข้ามาพบปะพูดคุยกับเกษตรกรได้ โดยทางร้านนาวิลิตไม่ได้ปิดกั้นหรือสร้างบรรยากาศพื้นที่ที่ไม่สามารถมีการขยายเครือข่าย หรือขยายตลาดทางเลือกของเกษตรกรผ่านเครือข่ายที่เข้ามาปฏิสัมพันธ์ส่วนตัวกับกลุ่มเกษตรกรโดยตรง การขยายตัวของการสื่อสารเรื่องราวของเกษตรกรอินทรีย์ในชนบทมีช่องทางมากขึ้น ส่งเสริมให้มีการพัฒนาความรู้ของเกษตรกรและผู้บริโภค การบริโภคสินค้าเกษตรอินทรีย์ไม่ใช่เป็นเรื่องของการซื้อสินค้าขายสินค้าเท่านั้น แต่กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขตได้สร้างพื้นที่ที่มั่นคงและส่งเสริมความเข้าใจเรื่องเกษตรอินทรีย์แก่ผู้บริโภคผ่านปฏิสัมพันธ์การซื้อขายสินค้า สิ่งนี้จึงมีความสำคัญเพราะการสร้างความรู้ความตระหนักให้ผู้บริโภคเห็นความสำคัญของผลิตภัณฑ์อินทรีย์ จะเป็นการผลักดันให้กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สามารถพัฒนาการผลิตและขยายผลผลิตไปหลายพื้นที่เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคที่ต้องการอาหารปลอดภัยและลดการทำลายสิ่งแวดล้อม

สรุป ร้านบ้านนาวิลิต อาคารริเจนท์ ราชดำริ กรุงเทพมหานคร เป็นตลาดทางเลือกที่มีรูปแบบเฉพาะแตกต่างจากร้านกรีนทั่วไป กล่าวคือ การที่มีตลาดสีเขียวภายในร้านนาวิลิต เป็นส่วนที่อิสระจากร้านแต่อยู่ภายในร้านภายใต้แนวคิดและวิธีการทำเกษตรกรรมแนวทางเดียวกัน ทำให้เกษตรกรมีอิสระในการดำเนินงานจัดการตนเอง ซึ่งตลาดสีเขียวในเมืองที่สามารถสนับสนุนให้เกษตรกรอินทรีย์นำสินค้ามาจำหน่ายและสนับสนุนการอยู่รอดได้ คือ 1) ระยะทางที่ผลิตต้องไม่ไกลจากตลาดสีเขียวมากเกินไป 2) เป็นพื้นที่ที่คนเข้าถึงมีจำนวนคนมากพอในการบริโภคสินค้า 3) พื้นที่ดังกล่าวต้องชูแนวคิดเรื่องเกษตรอินทรีย์และความยั่งยืนของระบบนิเวศเพราะหากไม่มีแนวทางดังกล่าวผู้บริโภคก็อาจจะไม่มีความเชื่อใจและไม่สามารถสร้างความเฉพาะให้กับผลผลิตทางการเกษตรได้ 4) ต้องมีการจัดการระบบตลาดของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ที่นำสินค้ามาจำหน่าย 5) ต้องมีกรรมการดำเนินงานหรือมีคณะทำงานที่บริหารพื้นที่เรื่องการนำสินค้ามาจำหน่าย ชนิดสินค้า ความน่าเชื่อถือ และราคาจำหน่ายไม่ให้เกิดความทับซ้อนเกิดขึ้น

การอภิปรายผล

จากผลการศึกษาเรื่องการสนับสนุนเกษตรกรอินทรีย์ในชนบทผ่านรูปแบบตลาดทางเลือกในเมือง กรณีศึกษา กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา และร้านบ้านนาวิลิต ราชดำริ กรุงเทพมหานคร ผู้ศึกษาได้ขออภิปรายผลการศึกษา ดังนี้

1) กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขตกับการหาตลาดทางเลือกเพื่อสนับสนุนการอยู่รอดของเกษตรกรอินทรีย์

ผลการศึกษาได้ชี้ให้เห็นว่ากลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต จ.ฉะเชิงเทรา มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการสนับสนุนการอยู่รอดของเกษตรกรที่เป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต ซึ่งปัจจุบันมีจำนวนถึง 500 คน และเกษตรกรเหล่านี้ทำการผลิตครอบคลุมพื้นที่ ประเด็นสำคัญที่กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขตกับการสนับสนุนเกษตรกร คือ การสนับสนุนและส่งเสริมสมาชิกกลุ่มอย่างครบวงจร ผ่านการทำงานของเครือข่ายระหว่างเกษตรกรกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต และนักพัฒนา รวมไปถึงการมีเครือข่ายตลาดทางเลือกที่หลากหลาย ส่งผลให้กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต จ.ฉะเชิงเทราสามารถอยู่รอดได้ มีโครงสร้างการบริหารกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ที่ชัดเจน และการทำงานของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ ที่นักพัฒนาเข้ามาเป็นฝ่ายส่งเสริมทำให้กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต มีลักษณะองค์กรที่เกษตรกรมีอำนาจในการคิดและกำหนดทิศทางการทำงานของตัวเองโดยที่นักพัฒนาทำหน้าที่ในการส่งเสริมและประสานงานเครือข่ายที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน เพื่อให้กลุ่มเกิดการพัฒนาและสนับสนุนในสิ่งที่เกษตรกรไม่ถนัดในการจัดการ เช่น การหาช่องทางการตลาดหรือตลาดทางเลือกต่างๆ การส่งเสริมให้เกษตรกรได้รับมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ การคิดวิธีการนำเสนอขาย การออกแบบการจัดการกระบวนการผลิต รวมถึงการวางแผนการผลิตเพื่อให้เกษตรกรสามารถผลิตผลผลิตเกษตรอินทรีย์ได้เพียงพอต่อความต้องการของตลาด และสามารถขายได้ในราคาที่เป็นธรรมซึ่งไม่ใช่การคิดในกรอบของผู้ประกอบการที่เอากำไรเป็นตัวตั้ง แต่คือการคิดภายใต้ฐานของการทำงานพัฒนาที่เป้าหมายคือความอยู่รอดของเกษตรกร ความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

2) กระบวนการดำเนินงานของร้านบ้านนาวิไลเพื่อสนับสนุนกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต

กรณีศึกษาการดำเนินงานของร้านบ้านนาวิไล อาครรีเจนท์ เฮาส์ ถนนราชดำริ กรุงเทพมหานครที่สนับสนุนเกษตรกรอินทรีย์กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดเชิงเทรา พบว่าความน่าสนใจของร้านนาวิไลซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่ทำให้เห็นรูปแบบตลาดทางเลือกอื่นๆที่ทำให้เกษตรกรอยู่รอด ด้วยแนวคิดและฐานประสบการณ์ของผู้ก่อตั้งและผู้จัดการร้านซึ่งก็คือวิไล เตชะไพฑูริย์ และอัญญรินทร์ ทรัพย์มณี ผู้จัดการร้านที่มีประสบการณ์ทำงานในเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืนและตลาดทางเลือกเกษตรกรอินทรีย์ ในเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนมาอย่างยาวนาน ทำให้การดำเนินการสนับสนุนผ่านการให้พื้นที่จำหน่ายหรือพื้นที่เปิดตลาดสีเขียวในเมืองเกิดขึ้น แต่รูปแบบนี้ก็ยังมีข้อจำกัดเนื่องจากความเกี่ยวข้องของร้านกรีนและเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ที่มาจำหน่ายในพื้นที่บ้านนาวิไล เป็นลักษณะไม่เป็นทางการส่งผลให้การดำเนินการในพื้นที่ข้อดีคือมีความยืดหยุ่นในการนำผลผลิตมาจำหน่ายและระเบียบการจำหน่ายสินค้าที่ไม่เป็นระบบกฎเกณฑ์เมื่อเทียบกับตลาดส่งออกและค้าปลีก แต่ข้อเสียคือความไม่แน่นอนและการคาดการณ์ไม่ได้ว่าพื้นที่เอกชนจะให้การสนับสนุนหรือจะเปลี่ยนนโยบายการสนับสนุนให้เปิดตลาดสีเขียวในพื้นที่เมื่อไหร่อย่างไร การมีข้อจำกัดส่วนนี้ชี้ให้เห็นว่ารูปแบบตลาดทางเลือกร้านกรีนในเมืองบ้านนาวิไลเป็นส่วนหนึ่งของการสนับสนุนเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขตแต่ยังมีความน่ากังวลว่าในอนาคตกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สามารถพัฒนาศักยภาพหรือใช้พื้นที่ให้เกิดประโยชน์สร้างกิจกรรมได้หรือไม่อย่างไร

กรณีนี้เห็นได้จากเมื่อเกิดปัญหาตลาดสีเขียว ไม่สามารถจำหน่ายได้บริเวณพื้นที่เดิม เนื่องจากเจ้าของอาคารรีเจนท์เห็นว่าไม่คุ้มค่าทางเศรษฐกิจ แต่ด้วยสายสัมพันธ์ส่วนตัวของเจ้าของอาคารและ วิไล เตชะไพฑูริย์ ที่เป็นนักธุรกิจที่มีทุนประกอบการสูง และมีประสบการณ์ในเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืน เลือกวิถีการดำเนินชีวิตในวิถีการทำเกษตรกรรมยั่งยืน ทำให้เห็นปัญหาของเกษตรกรที่ทำอินทรีย์และความต้องการพื้นฐานของเกษตรกรอินทรีย์ที่จะดำเนินการให้อยู่รอดทางเศรษฐกิจได้ ใช้บทบาทตรงนี้ในการให้ตลาดสีเขียวย้ายเข้ามาเปิดในพื้นที่ร้านบ้านนาวิไล การเปลี่ยนตัวตนจากภาคธุรกิจเข้ามาสู่นักพัฒนาสังคม วิไล เตชะไพฑูริย์ และเน้นที่บทบาทเกษตรกร ทำให้วิไลมีเครือข่ายการทำงานและสนับสนุนให้แนวทางการพัฒนาเกษตรกรอินทรีย์ สิ่งนี้เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เขาใช้ร้านบ้านนาวิไล มีแนวทางในการเอื้อประโยชน์และดำเนินการสนับสนุนเกษตรกรอินทรีย์ เพราะการมีตลาดสีเขียวในพื้นที่บ้านนาวิไลทำให้เกิดความชัดเจนและช่วยประชาสัมพันธ์และยังคงรักษาลูกค้าที่เข้ามารู้จักเกษตรกรอินทรีย์ในพื้นที่นี้ ตั้งแต่เริ่มมีพื้นที่ตลาดสีเขียว ในปี พ.ศ.2551 ให้คงอยู่ต่อไป ดังนั้น ร้านบ้านนาวิไลจึงเป็นพื้นที่ที่เปิดให้กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต มีตลาดสีเขียวประจำสัปดาห์ ในการจำหน่ายผลผลิตของเกษตรกรมีพื้นที่ประชาสัมพันธ์ และสร้างเครือข่ายผู้บริโภคโดยตรง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งที่สามารถสนับสนุนการอยู่รอดของเกษตรกรอินทรีย์ได้

3) คุณูปการที่กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขตได้รับจากร้านบ้านนาวิไล

การดำเนินงานของร้านบ้านนาวิไลได้สร้างบรรยากาศให้เกษตรกรอินทรีย์ที่มาจำหน่ายสินค้าในตลาดสีเขียวมีความรู้สึกเป็นอิสระในการจัดการพื้นที่ตลาดสีเขียวในรูปแบบของตนเอง กล่าวคือ เกษตรกรที่เข้ามาจำหน่ายสินค้าร้านบ้านนาวิไลมีอิสระในการจำหน่ายสินค้าและสามารถพูดคุยสื่อสารกับลูกค้าได้เต็มที่และมีอิสระทางความคิด และพื้นที่นี้เองที่นอกจากเป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนสินค้าแต่ยังเป็นพื้นที่สร้างความสัมพันธ์ที่ขยายฐานมากขึ้น เป็นพื้นที่ที่ทำให้หน่วยงานหลายส่วนหรือคนที่สนใจสามารถเข้ามาพบปะพูดคุยกับเกษตรกรอินทรีย์ได้ โดยทางร้านนาวิไลไม่ได้ปิดกั้นหรือสร้างบรรยากาศพื้นที่ที่ไม่สามารถมีการขยายเครือข่าย หรือขยายตลาดทางเลือกของเกษตรกรผ่านเครือข่ายที่เข้ามาปฏิสัมพันธ์โดยใช้พื้นที่ร้านบ้านนาวิไล

ร้านบ้านนาวิไลจึงเป็นประโยชน์ต่อกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต ในเรื่องเป็นพื้นที่สร้างโอกาสในการเชื่อมต่อประสานเครือข่ายกลุ่มต่างๆทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ที่ต้องการเข้าร่วมงานหรือสนับสนุนเกษตรกรอินทรีย์ โดยผ่านพื้นที่ตลาดทางเลือกในเมือง การสร้างพื้นที่ประสานงานเชื่อมระหว่างผู้คนในเมืองและคนในชนบทในรูปแบบที่ไม่ใช่องค์กรทำให้มี

ความไม่เป็นทางการและการได้คุยกันผ่านผลิตภัณฑ์จำหน่ายจริงและเกษตรกรในพื้นที่จริงจึงเกิดโอกาสในการสร้างเครือข่ายตลาดทางเลือกในอนาคต และเครือข่ายตลาดทางเลือกคือปัจจัยที่จะทำให้เกษตรกรอินทรีย์อยู่รอดได้อย่างมั่นคง

โอกาสที่เพิ่มมากขึ้นจากการที่เกษตรกรอินทรีย์ กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต ได้มาขายสินค้าที่ตลาดสีเขียวภายในร้านบ้านนาวิไลต์ ทำให้การขยายตัวของการสื่อสารเรื่องราวของเกษตรกรอินทรีย์ในชนบทมีช่องทางมากขึ้น ผ่านผู้บริโภคที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจ กลุ่มร้านอาหารในเมืองที่เป็นปากเสียงให้แก่เกษตรกรอินทรีย์ รวมทั้งผู้บริโภคที่ต้องการอาหารปลอดภัยในเมืองที่ไม่สามารถหาซื้อได้ก็สามารถเข้าถึงผลผลิตเกษตรกรอินทรีย์ในราคาที่เป็นธรรม ราคาที่ไม่สูง สิ่งนี้ทำให้เกิดเครือข่ายผู้ผลิตและผู้บริโภคที่มีการสนับสนุนซึ่งกันและกัน กล่าวคือผู้บริโภคมองว่ากลุ่มเกษตรกรอินทรีย์เหล่านี้ทำให้เขามีทางเลือกในการบริโภคอาหารปลอดภัยในเมืองหลวงที่มีจำกัดและราคาสูงได้ และเกษตรกรอินทรีย์ก็มีการพัฒนาและความภาคภูมิใจที่ได้สร้างตลาดที่ตนเองมีอำนาจในการเป็นผู้รู้ผู้นำเสนอและผู้มีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางราคาของตนเองเข้าใจกลไกตลาด วิธีการทำเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกรจึงสามารถพัฒนาและอยู่รอดได้บนฐานเครือข่ายความสัมพันธ์ลักษณะดังกล่าว ผ่านพื้นที่ร้านกรีน หรือ “ร้านบ้านนาวิไลต์” ที่สนับสนุนให้สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้น

ข้อเสนอแนะ

จากกรณีศึกษาของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา และร้านบ้านนาวิไลต์ จังหวัดกรุงเทพมหานคร ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะต่อการสรุปดังกล่าว ซึ่งแบ่งกลุ่มได้ดังนี้

1) ข้อเสนอแนะต่อกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต

1.1 ควรมีการพัฒนาทักษะเกษตรกรอินทรีย์ที่เป็นกรรมการกลุ่มให้ยกระดับเป็นฝ่ายสนับสนุนกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ได้ด้วยตนเอง เพื่ออนาคตการทำงานหากไม่มีนักพัฒนาในพื้นที่แล้วเกษตรกรยังสามารถบริหารจัดการกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขตได้อย่างมีประสิทธิภาพ

1.2 ควรมีการส่งเสริมกลุ่มเยาวชนและคนรุ่นใหม่ที่เป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ให้มีศักยภาพการทำงานเรื่องเกษตรกรอินทรีย์ให้มีความหลากหลายและเท่าทันการเปลี่ยนแปลงของข่าวสาร และช่องทางการตลาดอื่นๆ รวมทั้งสามารถพัฒนาศักยภาพกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขตในอนาคต

1.3 ควรมีถอดบทเรียนประสบการณ์กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา และสร้างหลักสูตรหรือโรงเรียนเกษตรกร เพื่อเป็นช่องทางการเรียนรู้ให้แก่เกษตรกรพื้นที่อื่นๆ ได้เข้ามาศึกษาและมีคู่มือการทำงาน พร้อมทั้งให้ผู้บริโภคหรือกลุ่มอื่นๆ ที่สนใจเรื่องเหล่านี้สามารถเข้ามาศึกษาได้อย่างเป็นระบบ

2) ข้อเสนอแนะต่อองค์กรเอกชนร้านกรีนที่จะสนับสนุนเกษตรกรอินทรีย์ให้อยู่รอด

2.1 ตลาดทางเลือกรูปแบบร้านกรีนควรต้องปรับตัวให้เท่าทันกับความต้องการของผู้บริโภคสมัยใหม่ และช่องทางการตลาดที่เหมาะสม ซึ่งปัจจุบันการค้าขายในโลกออนไลน์เป็นที่นิยมและสามารถสนับสนุนการดำเนินงานของร้านกรีนรูปแบบที่ทันสมัยและลดต้นทุนบางอย่างได้

2.2 การที่ร้านกรีนเปิดพื้นที่การเพิ่มกิจกรรมระหว่างผู้บริโภคกับผู้ผลิตให้มีความเข้าใจ ผ่านการเรียนรู้จากประสบการณ์ของผู้บริโภคในเมืองและเกษตรกรอินทรีย์ที่มีความแตกต่างกัน เพื่อสร้างความร่วมมือและการวางแผนความต้องการร่วมกันของผู้บริโภคและผู้ผลิต จะทำให้ร้านกรีนเองได้ประโยชน์เช่นกันเพราะเพิ่มพื้นที่ประชาสัมพันธ์และขยายฐานลูกค้าในร้านกรีนให้มากขึ้น

3) ข้อเสนอแนะต่อภาครัฐ

3.1 ภาครัฐควรสนับสนุนและส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์อย่างครบวงจรและต่อเนื่อง ให้แก่ เกษตรกรอินทรีย์ และเกษตรกรที่มีความสนใจการเปลี่ยนระบบทำการเกษตรเป็นระบบอินทรีย์

3.2 การทำตลาดทางเลือก หรือตลาดสีเขียวของเกษตรกร ภาครัฐควรดำเนินการออกแบบโดยการคิดร่วมกันของเกษตรกรอินทรีย์ นักพัฒนาแต่ละพื้นที่ นักวิชาการ รวมทั้งศึกษาความต้องการของผู้บริโภค การทำตลาดสีเขียวต้องไม่ใช่เป็นเพียงสถานที่ซื้อขายสินค้าเกษตรกร แต่ต้องเป็นพื้นที่สร้างสรรค์ความสัมพันธ์ สร้างการเรียนรู้เรื่องเกษตรอินทรีย์ระหว่างเกษตรกรอินทรีย์และผู้บริโภค

3.3 ควรมีพื้นที่ตลาดสีเขียวที่มีฐานแนวคิดเรื่องเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรกรรมยั่งยืนที่ชัดเจน การเปิดตลาดที่ไม่มีความชัดเจนย่อมส่งผลต่อการสื่อสารความเข้าใจเรื่องผลผลิตเกษตรอินทรีย์ไม่ถึงผู้บริโภค ซึ่งจะทำให้การเปิดพื้นที่ดังกล่าวเกษตรกรอินทรีย์ไม่ได้ประโยชน์เต็มที่ และควรเปิดโอกาสให้เกษตรกรอินทรีย์ทุกกลุ่มมีส่วนร่วมและสามารถมาใช้พื้นที่ได้อย่างมั่นคง และสนับสนุนการเปิดพื้นที่ในเรื่องของลดภาระต้นทุนค่าเช่าและการทำร้านค้าเกษตรอินทรีย์ โดยทำเลพื้นที่ควรเหมาะสมในการเดินทางของทั้งเกษตรกรอินทรีย์และผู้บริโภคในหลายๆ

4) ข้อเสนอต่อการศึกษาเพิ่มเติม

4.1 ควรมีการศึกษาการวิจัยเชิงปริมาณ เพื่อเห็นข้อมูลเชิงเปรียบเทียบของการอยู่รอดทางเศรษฐกิจของเกษตรกรอินทรีย์ และกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต

4.2 ควรขยายพื้นที่การศึกษาเพื่อให้เห็นเครือข่ายของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ที่มีสมาชิกครอบคลุม 7 จังหวัดภาคตะวันออก

4.3 ควรศึกษาเชิงเปรียบเทียบการสนับสนุนของร้านกรีนอื่นๆในเมืองและตลาดทางเลือกอื่นๆเมืองเพื่อให้เห็นข้อจำกัดของการดำเนินงานตลาดสีเขียวและร้านกรีน ทางเลือกในกรุงเทพมหานคร

รายการอ้างอิง

กระทรวงพาณิชย์. ปัจจัยเสี่ยงของเกษตรอินทรีย์ไทย. สืบค้นจาก.

http://www.organic.moc.go.th/sites/default/files/publication_productivity/pacchcchay-esiyingkhngestrinthriiyaithy.doc/. (สืบค้นวันที่ 3 มกราคม 2562)

ชนวน รัตนวราหะ, วิล เอลวิส, วิฑูรย์ ปัญญากุล, บัรคาร์ ไร้เซลบัก. (2550). เกษตรอินทรีย์ในประเทศไทย:

ภาพรวม. โครงการของ GTZ.

ชนวน รัตนวราหะ. (2535). เกษตรยั่งยืน : เกษตรกรรมกับธรรมชาติ, เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก, กรุงเทพฯ.

ชมชวน บุญระหงษ์. (2542). ระบบตลาดทางเลือกที่เหมาะสมสำหรับสินค้าเกษตรกรรมยั่งยืน. ชุดโครงการ

เกษตรกรรมยั่งยืน, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ชมชวน บุญระหงษ์. (2537) เครือข่ายตลาดทางเลือกในภาคเหนือตอนบน. (รายงานผลงานวิจัย),

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

นวัตกรรมทางสังคม. มหาวิทยาลัยรังสิต.

ปาสาระ. (2558). เกษตรอินทรีย์คืออะไร?. Schoolofchangemakers.

สืบค้นจาก <https://www.schoolofchangemakers.com/knowledge/9740/>. (สืบค้นวันที่ 1 พฤศจิกายน 2561)

ปาสาละ. (2559). โครงการวิจัย “แรงจูงใจทางการเงินเพื่อส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทย”.

สืบค้นจาก <http://www.salforest.com/knowledge/organic-incentives/>. (สืบค้นวันที่ 3 มกราคม 2562)

พลูเพ็ชร สีเหลืองอ่อน. (2549). รูปแบบการบริหารจัดการกองทุนเกษตรกรรมยั่งยืนของเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก

จังหวัดฉะเชิงเทรา. วิทยานิพนธ์, ศิลปะศาสตรมหาบัณฑิต สาขาผู้นำทางสังคม ธุรกิจและการเมือง วิทยาลัย

วิฑูรย์ ปัญญากุล และ เกษณี สุขจิรัตติกาล. (2546). การตลาดเกษตรอินทรีย์. มุลนิธิสายใยแผ่นดิน, กรุงเทพฯ.

วิฑูรย์ ปัญญากุล. (2537). พืชผักปลอดสารพิษ: เพื่อสุขภาพและสภาวะแวดล้อม. เอกสารประกอบงาน

วิชาการ การแพทย์แผนไทยกับสังคม.

วิฑูรย์ ปัญญากุล. (2538). ตลาดทางเลือก : บทเรียนจากญี่ปุ่น. จุลสารอาหารธรรมชาติเล่มที่ 2, สหกรณ์

อาหารธรรมชาติ.

วิฑูรย์ ปัญญากุล. (2546). ความรู้เบื้องต้นเกษตรอินทรีย์. มุลนิธิสายใยแผ่นดิน, กรุงเทพฯ.

วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. (2539). ไปให้พ้นยุคปฏิวัติเขียว: เบื้องหลังปัญหาการเกษตรและการแสวงหาทางเลือกใหม่.

ศูนย์เทคโนโลยีเพื่อสังคม, กลุ่มพืชพันธุ์, กรุงเทพฯ.

ชุมชนพม่ามุสลิมในตำบลแม่สวด อำเภอแม่สวด จังหวัดตาก:
สถานะความเป็นพลเมือง และปัญหาในการดำรงชีวิต

MIRGRANT MYANMAR MUSLIMS IN MAE SOT SUB - DISTRICT, MAE SOT DISTRICT,
TAK PROVINCE: CITIZENSHIP AND THEIR LIVING

จิราภรณ์ มีดวง

สาขาบัณฑิตอาสาสมัคร วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง ชุมชนพม่ามุสลิมในตำบลแม่สวด อำเภอแม่สวด จังหวัดตาก : สถานะความเป็นพลเมือง และปัญหาในการดำรงชีวิต มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา ดังนี้ (1) เพื่อสำรวจสถานะความเป็นพลเมืองตามกฎหมายของกลุ่มคนพม่ามุสลิมในชุมชนดาร์น ชุมชนมาตินะห์ ชุมชนอันซอร์ และชุมชนมุฮัมหมัดจรีนห์ ในตำบลแม่สวด อำเภอแม่สวด จังหวัดตาก (2) เพื่อศึกษาแนวทางกระบวนการ วิธีการ ปัญหาอุปสรรคและเงื่อนไขต่าง ๆ ในการได้มาซึ่งสถานะความเป็นพลเมืองหรือสิทธิอื่น ๆ ของคนพม่ามุสลิม และ (3) เพื่อศึกษาสภาพปัญหา และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากความแตกต่างในเรื่องสถานะความเป็นพลเมืองของคนพม่ามุสลิมที่อยู่ในชุมชนดาร์น ชุมชนมาตินะห์ ชุมชนอันซอร์ และชุมชนมุฮัมหมัดจรีนห์ ในอำเภอแม่สวด จังหวัดตาก ซึ่งทั้ง 4 ชุมชน เป็นพื้นที่ที่มีความแออัด คนภายในชุมชนไม่มีสถานะทางกฎหมาย ไม่มีสถานะพลเมือง เป็นผู้ที่อยู่ในกลุ่มไร้รัฐไร้สัญชาติ แต่ในทางตรงกันข้ามกลับเป็นกลุ่มที่ถูกใช้แรงงานหนักเพื่อแลกกับชีวิตและการอยู่รอดของตนเองและครอบครัว

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้ศึกษาได้ลงพื้นที่ภาคสนามที่บ้านแม่ปะใต้ ตำบลแม่ปะ อำเภอแม่สวด จังหวัดตาก เป็นการลงพื้นที่และทำกิจกรรมภายในชุมชนเป้าหมายร่วมกับมูลนิธิผู้หญิงแม่สวด ซึ่งจากการศึกษาพบว่าสถานะความเป็นพลเมืองของคนในชุมชนพม่ามุสลิมทั้ง 4 ชุมชน ไม่สามารถแยกออกจากกันได้อย่างชัดเจน เพราะมีปัญหา และอุปสรรคในการดำเนินการ จึงส่งผลให้กลุ่มคนพม่ามุสลิมตกอยู่ในผู้ที่ไม่มีความหมายอย่างถูกกฎหมาย กลายเป็นผู้ที่ถูกกดทับทั้งทางตรง และทางอ้อม

Abstract

This research aimed to study Burmese Muslim communities in MaeSot sub-district, Mae Sot district, Tak province about citizenship status and life problems. The objectives of the study are as follows: (1) To survey the status of citizenship according to the laws of Burmese Muslims in Darun community, Madinah community, Anzor community and Muhan Chirinh community in Mae Sot sub-district, Mae Sot district, Tak province. (2) To study the guidelines, procedures, methods, problems, obstacles and conditions for acquiring citizenship status or other rights of Burmese Muslims. And (3) To study the problems and impacts arising from differences in citizenship status of Burmese Muslims in Darun community, Madinah community, Anzor community and Muhan Chirinh community in Mae Sot district, Tak province. In which all 4 communities are crowded area. People in the communities do not have legal status or citizen status. They are in the stateless group. But on the other hand, they are a group that are heavily labored in exchange for life and survival of themselves and their families.

In this study, researcher was conducted in the field area at Baan Mae Pa Tai, Mae Pa sub-district, Mae Sot district, Tak province. Aimed to go and to do activities in the focused communities together with the Mae Sot Women Foundation. The results showed that citizenship status in all 4 Burmese Muslim communities cannot be separated clearly because there are problems and obstacles in the operation. That make Burmese Muslims to be a person who has no legal status but a directly and indirectly pressed person.

ที่มา และความสำคัญของปัญหา

“แม่สอด” หรือ “แม่สอด” เป็นหนึ่งใน 5 อำเภอของจังหวัดตากชายแดนไทย - พม่า เชื่อมโยงติดกับพื้นที่เมียวดี รัฐกะเหรี่ยงของพม่า หากกล่าวถึงอำเภอชายแดนทั้ง 5 ของจังหวัดตาก นับได้ว่าแม่สอดมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ เพราะในอดีตแม่สอดเป็นเมืองยุทธศาสตร์สำคัญระหว่างแนวชายแดน เพราะในระหว่างนั้นพม่ามีปัญหาเกี่ยวกับการปกครอง และการปะทะกันในประเทศ จึงส่งผลให้คนพม่าอพยพและเคลื่อนย้ายเข้ามาอาศัยรวมทั้งตั้งถิ่นฐานในประเทศไทย ซึ่งรวมถึงพม่าที่นับถือ “ศาสนาอิสลาม” หรือ “พม่ามุสลิม” ด้วย ซึ่งถือว่าเป็นชนกลุ่มน้อยของพม่าที่รัฐบาลพม่าไม่ยอมรับการเป็นพลเมืองของประเทศ ทำให้เกิดปัญหาการเข้าไม่ถึงทรัพยากรภายในประเทศ ถูกกดขี่จากเจ้าหน้าที่รัฐ หรือแม้กระทั่งการถูกเลือกปฏิบัติจากเจ้าหน้าที่รัฐด้วย ส่งผลให้กลุ่มคนพม่ามุสลิมเลือกที่จะอพยพและเคลื่อนย้ายเข้ามาในประเทศไทย ซึ่งมีอำเภอแม่สอดเป็นปลายทางแรกของการเข้ามาตั้งถิ่นฐาน (ชุมพล ศรีสมบัติ, 2555)

การเข้ามาของคนพม่ามุสลิมที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทย และขอลี้ภัยในศูนย์พักพิงตามแนวชายแดนมีจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ มีจำนวนมากที่หนีออกมาจากค่ายพักพิงเพื่อหางานทำ รวมถึงอพยพเข้ามาเพื่อตั้งถิ่นฐานใช้ชีวิตอยู่ในแม่สอดแบบผิดกฎหมาย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้แม่สอดกลายเป็นเมืองที่ถูกขนานนามว่า “ลิตเติ้ลเบอร์มา” หรือ “เมืองพม่าขนาดเล็ก” ถึงอย่างไรก็ตามแม่สอดจะเป็นเมืองที่มีคนพม่ามุสลิมอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ก็มีการแบ่งแยกพื้นที่ออกจากกลุ่มคนพื้นเมืองหรือคนไทยอย่างชัดเจน โดยกลุ่มคนพม่ามุสลิมจะตั้งถิ่นฐานรวมกันอยู่เป็นชุมชนแออัด ที่ชุมพร ศรีสมบัติ ได้ศึกษาและเรียกแบบไม่เป็นทางการว่า “สลัมพม่า” และได้เกิดเป็นชื่อชุมชนย่อย ๆ ที่ไม่เป็นทางการจากนักพัฒนาองค์กร และเอกชนว่า ชุมชนมาตินะห์ ชุมชนคอกควาย ชุมชนอันซอร์ และชุมชนมุฮัมมัดจิริन्ह ตามลักษณะของพื้นที่ที่อยู่ใกล้กับมัสยิด โดยทั่วไปแล้วลักษณะของการอยู่อาศัย จะเป็นครอบครัวใหญ่ภายในเพิงพักที่ปลูกสร้างเป็นการชั่วคราว เพื่อพร้อมหากเกิดการไล่ที่จากเจ้าของที่ดิน หรือ เมื่อมีมาตรการจากเจ้าหน้าที่รัฐให้จับกุมกลุ่มแรงงานต่างด้าว (แรงงานข้ามชาติแบบผิดกฎหมาย) ซึ่งผลของมาตรการจากเจ้าหน้าที่รัฐคือถูกส่งกลับประเทศต้นทางที่พวกเขาไม่ได้มีสถานะของการเป็นประชากรของประเทศนั้น

ถึงอย่างไรก็ตาม กลุ่มคนพม่ามุสลิมยังยืนยันที่จะอาศัยอยู่ในประเทศไทย แม้จะถูกเอาเปรียบ กดขี่ และถูกผลักดันออกนอกประเทศอยู่บ่อยครั้งก็ตาม เพราะสังเกตได้จากเมื่อถูกผลักดันออกนอกประเทศแล้ว จุดหมายปลายทางก็ยังเป็นชุมชนเดิม หรือชุมชนใกล้เคียงในอำเภอแม่สอด ความพยายามในการอยู่ในพื้นที่ของคนพม่ามุสลิมในสถานะที่เป็นผู้หลบหนีเข้าเมือง หรือ เป็นผู้ที่ไม่มียุทธศาสตร์ทางกฎหมายนั้นมักจะทำให้คนกลุ่มนี้ถูกดำเนินคดี ถูกผลักดันออกนอกประเทศ แต่กลุ่มคนพม่ามุสลิมมีความพยายามในการเข้าถึงสิทธิและความถูกต้องของตนเองเพื่อให้หลุดพ้นจากการถูกดำเนินคดีตามกฎหมายของไทย และเพื่อหลีกเลี่ยงการถูกผลักดันออกนอกประเทศซึ่งหากร้ายแรงอาจจะส่งผลต่อชีวิตได้ อย่างไรก็ตามการเข้าสู่กระบวนการเพื่อขอมีสถานะทางกฎหมายไม่ใช่เรื่องง่ายสำหรับกลุ่มคนพม่ามุสลิม เพราะมีความเป็นไปได้ยากและมีความซับซ้อน ปัญหาที่จริงแล้วอยู่ที่ประเทศต้นทาง (พม่า) ไม่ยอมรับและไม่เอื้อต่อการขอพิสูจน์สัญชาติกลายเป็นปัญหาที่ไม่มีทางออก การขอเอกสารรับรองบุคคลเป็นเรื่องที่ยากมากสำหรับกลุ่มคนพม่ามุสลิม นั่นจึงเป็นอุปสรรคสำคัญ (?) ของการมีสถานะพลเมืองขั้นตอนใด ๆ ก็ตามที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการขอเอกสารรับรองบุคคล หรือ CI (Certificate of Identity) จึงถือว่าเป็นขั้นตอนที่เสี่ยงและมีความเป็นไปได้ที่น้อยมาก ซึ่งจะกลายเป็นวัฏจักรของปัญหาเดิม คือการไม่มีเอกสารเพื่อขอบัตรชนิดต่าง ๆ ในการมีสถานะพลเมืองที่ถูกต้องตามกฎหมาย

“ไม่มีสถานะพลเมืองตามกฎหมาย” หรือ “ผู้ลักลอบเข้าเมือง” คนในชุมชนพม่ามุสลิมรับรู้และทราบถึงสถานะของตนเองเป็นอย่างดี ดังบทสัมภาษณ์ของนายวินวิน (นามสมมุติ) “จ่ายเท่าไรก็ยอมจ่าย ขอแค่อยู่ในประเทศไทยต่อไปได้ เพราะเราไม่มีบัตรและเราผิดกฎหมายจริง ถ้าเขาเรียกร้องเท่าไรก็ต้องจ่าย เมื่อเขามาจับก็แค่ออกนอกชุมชนไปก่อนหรือซ่อนอยู่ไม่ไปไหน” แต่ถึงอย่างไรก็ตามคนในชุมชนก็ยังมีความต้องการเปลี่ยนแปลงสถานะของตนเองแม้มีความเป็นไปได้ยาก “ไปมาสักรอบแล้ว เขาบอกให้รอ พอไปครั้งสุดท้ายก็ทำไม่ได้ เพราะเขาบอกว่า เป็นมุสลิม แต่พอจ่ายเงินให้ผู้ใหญ่บ้านเขาก็ทำให้เลย หมดเงินไปเยอะมาก แต่ไม่จ่ายก็ไม่ได้เพราะเขาจะไม่ทำให้” บทสัมภาษณ์นางเท (นามสมมุติ)

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงได้สนใจศึกษาเรื่อง “ชุมชนพม่ามุสลิมในตำบลแม่สอด อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก : สถานะความเป็นพลเมืองและปัญหาในการดำรงชีวิต” ซึ่งมีชุมชนพม่ามุสลิมเป็นกรณีศึกษา 4 ชุมชน ประกอบไปด้วย ชุมชนดาร์น ชุมชนมาตินะฮ์ ชุมชนอันซอร์ และชุมชนมุฮัมมัดจิริห์ โดยศึกษาเกี่ยวกับ (1) สถานะความเป็นพลเมืองของกลุ่มคนพม่ามุสลิม (2) วิธีการและกระบวนการในการได้มาซึ่งสถานะหรือบัตรประเภทต่าง ๆ ปัญหาในระหว่างการเดินทาง และการ (3) ผลที่เกิดขึ้นของสถานะหรือบัตรที่ครอบครองและให้สิทธิในส่งผลกระทบและปัญหาอย่างไรบ้างในการใช้ชีวิตในพื้นที่และมีความแตกต่างกันอย่างไรบ้างในแต่ละสถานะของความเป็นพลเมือง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กลุ่มคนพม่ามุสลิม เคลื่อนย้ายและอพยพเข้ามาในไทยด้วยสาเหตุและจุดประสงค์หลายประการ มีงานวิจัย และเอกสารที่เกี่ยวข้องอยู่หลายฉบับที่แสดงถึง ซึ่งผู้ศึกษาจะขอยกมาเป็นตัวอย่างในการนำเสนองานวิจัย ดังนี้

งานศึกษา มุสลิมในประเทศไทย : ชายขอบหรือเพียงแค่แตกต่าง (Muslims in Thailand : Marginalised or Merely Different ?) ของอารี จำปากล้า, จีรนันท์ สกุลศรี และอาซิส ประสิทธิ์หิมะ (2550) มีผลการศึกษาว่า ชาวมุสลิมในประเทศไทยเป็นชายขอบหรือไม่ ต้องพิจารณาในลักษณะของสังคมศาสตร์ ที่หมายถึง ผู้ด้อยอำนาจ (the Powerless) คนที่ตกเป็นเบี้ยล่าง (the Subordinate) ของคนกลุ่มใหญ่ และคนยากไร้ (the Have-Nots) และเมื่อคนเหล่านี้เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นคนกลุ่มน้อยไม่มีตำแหน่งทางสังคมและรวมตัวกัน จึงเรียกได้ว่ามีสถานะเป็น “คนอื่น” (The Others) กลุ่มคนเหล่านี้จึงตกอยู่ในสถานการณ์ที่ถูกกีดกันและกดขี่ซ้ำแล้วซ้ำเล่า การเข้าถึงทรัพยากรหรือโอกาสในการเข้าถึงทุน และบริการต่าง ๆ ในสังคมซึ่งเป็นเรื่องพื้นฐานในชีวิตจึงมีขีดจำกัด และมีเรื่องราวในความไม่เท่าเทียม ความไม่เป็นธรรม ซึ่งในประเทศไทยคนมุสลิมถูกกีดกันให้อยู่ภายนอกของระบอบต่าง ๆ เป็นคนชายขอบของรัฐมายาวนานกว่าหลายทศวรรษ

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2546, น. 98-99) ได้กล่าวไว้ว่า การผลิตกลุ่มชายขอบมีกระบวนการที่ซับซ้อนและมีศูนย์กลางเป็นกลุ่มคนจำนวนมากในสังคม กระบวนการคือกลุ่มคนที่มีจำนวนมากในสังคมนั้นกีดกันให้คนจำนวนหนึ่งซึ่งน้อยกว่าออกจากการมีส่วนร่วม และการมีตัวตน มีความหมายของคนในสังคมนั้น ดังนั้นการเป็นพม่ามุสลิมที่เป็นคนกลุ่มน้อยในสังคม จึงถูกคนจำนวนมากใช้ความแตกต่างทางด้านชาติพันธุ์ ศาสนา รวมถึงความแตกต่างอื่น ๆ มาเป็นเครื่องมือในการทำให้เป็นชายขอบอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นอยู่ในพื้นที่หรือสังคมใดก็ตาม การเป็นคนกลุ่มน้อยจึงถูกสังคมใช้กระบวนการเหล่านี้ตอกย้ำความเป็นชายขอบอยู่เสมอเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

บุญธรรม ภักดี (2543, น. 54-55) ได้ศึกษาเรื่องการหลบหนีเข้าเมืองของแรงงานต่างชาตินในอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย มีผลว่า ประชาชนส่วนใหญ่เชื่อว่าได้รับผลกระทบมาจากการเคลื่อนย้ายแรงงานของพม่า ทั้งในทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและความมั่นคง เช่น เงินตราของประเทศที่ต้องไหลออกนอกประเทศ โสเภณี อาชญากรรม และความสงบเรียบร้อย จนไปถึงความบาดหมางของไทยและพม่า รวมทั้งเชื่อว่าปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาจากการปฏิบัติงานที่หละหลวมของเจ้าหน้าที่ ทั้งฝ่ายนโยบายและฝ่ายปฏิบัติ

สุทธธีรต์ ชุมวิเศษ (2544, น. 33-34) ได้ศึกษาเรื่อง การลักลอบเข้าสู่ประเทศไทยของคนต่างด้าวสัญชาติพม่าในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก พบว่า ความต้องการที่แท้จริงในการหลบหนีเข้าเมืองมาแม่สอด ประเทศไทย คือการหลบหนีจาก ความยากจน ความอดอยากที่ไม่สามารถหางานทำได้ในพม่า ส่วนงานที่คนพม่านิยมทำคืองานที่ทำเป็นกลุ่มไม่ต้องแยกจากกัน ช่องทางในการเข้ามาส่วนใหญ่จะเข้ามาทางบ้านริมเมย อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก แม้จะมีเจ้าหน้าที่ปฏิบัติหน้าที่รักษาความปลอดภัยอยู่เสมอแต่สามารถเข้ามาได้ง่าย เพราะไม่มีขั้นตอนมากมายและเจ้าหน้าที่ไม่เข้มงวด นอกจากนั้นยังจะมีนายหน้า จัดหาถนารับหรือเดินทางไปด้วย โดยมีเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องให้ความร่วมมือ

วีรวุฒิ พุ่มไพรจิต (2547, น. 52-54) ได้ศึกษาการอพยพและการย้ายถิ่นของชาวพม่าในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก พบว่า การที่ผู้อพยพพม่าได้ตัดสินใจเข้ามาอยู่ในอำเภอแม่สอดนั้น ผู้อพยพจะพิจารณาแล้วว่าผลประโยชน์ที่ได้รับนั้นคือรายได้ และผลประโยชน์อื่นที่ได้รับไม่ใช่ตัวเงิน เช่น คุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน การตัดสินใจที่เข้าใจง่าย

ๆ คือ ผลที่จะได้รับในการเคลื่อนย้ายเข้ามามากกว่าผลเสียแน่นอน ซึ่งแยกได้ 2 แนวทาง คือ (1) จำแนกตามช่วงระยะเวลา คือการย้ายเข้ามาเป็นการชั่วคราว หรือการย้ายเข้ามาเป็นการถาวร และ (2) จำแนกตามความรู้สึกหรือจิตใจ เช่น การถูกบังคับให้ย้ายโดยไม่สมัครใจ และ การย้ายถิ่นโดยสมัครใจ ซึ่งมีแรงจูงใจในการเคลื่อนย้ายนั้นด้วย

นิสา พันยาง (2558, น. 56-58) ได้ศึกษาการเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนชาวมุสลิมมายังพิษณุโลก ว่ามีรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานแบบเกาะกลุ่มใกล้ผู้นำทางศาสนาและมีบ้านเรือนจำนวนไม่มาก ตอนหลังมีการตั้งถิ่นฐานตามผู้ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อน และเกิดการขยายตัวของชุมชน ส่วนปัจจัยที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานมี 3 ปัจจัยได้แก่ ปัจจัยด้านกายภาพที่มีที่พักและแหล่งงานใกล้เคียง ด้านสังคมและวัฒนธรรมซึ่งเป็นเหตุผลที่มีมากที่สุดคือการย้ายตามครอบครัว และด้านเศรษฐกิจเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการตั้งถิ่นฐานมากที่สุดคือ โอกาสในการทำงาน

สำหรับการศึกษาของผู้วิจัยในครั้งนี้ จะศึกษามุมของพม่ามุสลิมที่เคลื่อนย้ายเข้ามาในประเทศไทยในพื้นที่อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก มีความคล้ายคลึงกับงานวิจัยของนักวิชาการต่าง ๆ คือ การศึกษาคนพม่า หรือ คนพม่ามุสลิมที่เคลื่อนย้ายเข้ามายังพื้นที่ต่าง ๆ ในประเทศไทย เช่น เชียงราย พิษณุโลก เชียงใหม่ หรือ ตาก ด้วยสาเหตุของปัญหาทางเศรษฐกิจ และสังคม การเมือง การมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ยากลำบาก ความไม่ปลอดภัยในชีวิต แต่ประเด็นการศึกษาในงานวิจัยครั้งนี้เป็นประเด็นที่ยังไม่มีนักวิชาการศึกษามาก่อนในพื้นที่แม่สอด จังหวัดตาก

ในงานวิจัยที่ผู้ศึกษาจะมีความคล้ายคลึงในเรื่องของพื้นที่กับการศึกษาของวีรวุฒิ พุ่มไพโรจิต และ สุทธิรัตน์ ชุ่มวิเศษ ที่มีกลุ่มเป้าหมายเป็นคนพม่าในพื้นที่แม่สอด แต่มีความแตกต่างของการศึกษาอยู่ที่ประเด็นหลัก ซึ่งในครั้งนี้มีประเด็นการศึกษาที่ละเอียดลึกซึ้งไป เป็นกลุ่มคนพม่ามุสลิม ที่อาศัยอยู่ในชุมชนเล็ก ๆ ที่พยายามเข้าถึงทรัพยากรในพื้นที่ เน้นเฉพาะเจาะจงศึกษาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสถานะพลเมือง สถานะทางกฎหมายของกลุ่มคนพม่ามุสลิมเหล่านี้ เช่น สถานะทางกฎหมายจากประเทศต้นทางก่อนเข้ามาในประเทศไทย สถานะทางกฎหมายหลังจากที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทย และความคาดหวังของคนในชุมชนพม่ามุสลิมที่อยากมีสถานะทางกฎหมายที่ถูกต้องและได้รับการยอมรับจากคนในสังคม รวมถึงกระบวนการในการได้มาซึ่งสถานะทางกฎหมายเหล่านั้น รูปแบบวิธีการของกระบวนการต่าง ๆ ที่มีทั้งปัญหาและเงื่อนไขที่คนทั่วไปในสังคมไม่รู้ นอกจากนั้นแล้ว สถานะทางกฎหมายที่เป็นอยู่ยังส่งผลต่อการใช้ชีวิตประจำวันของคนในครอบครัว ตกเป็นเครื่องมือของการหาผลประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมของคนในสังคม โดยรายละเอียดทั้งหมดผู้ศึกษาได้กำหนดพื้นที่ในการศึกษาอยู่ในชุมชนพม่ามุสลิมที่ตั้งชื่อขึ้นตามสุเหร่า หรือ มัสยิด ได้แก่ ชุมชนดาร์น ชุมชนมาตินะฮ์ ชุมชนอันซอร์ และชุมชนมุฮัมมัดรีน ซึ่งสามารถศึกษารายละเอียดทั้งหมดได้ในงานวิจัย

วิธีการศึกษา

วิธีการศึกษาของผู้วิจัยประกอบไปด้วยขั้นตอนต่าง ๆ ในการศึกษา ดังนี้

1. กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษาและวิเคราะห์ ดังนี้

1.1 การศึกษาเกี่ยวกับพลเมืองในครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ใช้แนวคิดที่ว่าด้วยความเป็นพลเมืองเป็นกรอบในการศึกษา โดยหลักความเป็นพลเมืองสามารถแบ่งได้เป็น หลักตามความเป็นพลเมืองไทยและพลเมืองโลก ซึ่งมีรูปแบบ 3 ด้าน คือ ด้านกฎหมาย ด้านการเมือง และด้านสังคมและเศรษฐกิจ อีกทั้งยังมีมิติของความเป็นพลเมือง 2 มิติ คือ สถานภาพของการเป็นพลเมืองและบทบาทจากการเป็นพลเมือง

1.2 สิทธิและเสรีภาพ ใช้การวิเคราะห์ทั้งสองคำพร้อม ๆ กันคือ สิทธิ ที่เป็นอำนาจที่จะกระทำการเองหรือให้ผู้อื่นกระทำการให้ หรือไม่กระทำการใด ๆ เลย เพื่อประโยชน์ของตนเอง แต่ไม่ขัดต่อสิทธิของผู้อื่นหรือหลักของกฎหมาย ส่วนเสรีภาพคือ การมีอำนาจในการ ตัดสินใจที่จะกระทำหรือไม่กระทำ และไม่ตกอยู่ภายใต้การควบคุมของผู้อื่น

1.3 การศึกษาเกี่ยวกับสถานะของแรงงานข้ามชาติ ในลักษณะต่าง ๆ ทั้งที่ถูกกฎหมายและไม่ถูกกฎหมาย การได้มาซึ่งสถานะหรือสิทธิตามกฎหมาย รวมทั้งรูปแบบของสถานะซึ่งแบ่งออกเป็นรูปแบบต่าง ๆ ตามประเภทของแรงงานข้ามชาติ ที่กำหนดไว้ตามกฎหมาย

2. ขอบเขตของการศึกษาสำหรับงานวิจัยครั้งนี้

2.1 ด้านพื้นที่คือ ชุมชนพม่ามุสลิมในชุมชนอิสลาม ตำบลแม่สวด อำเภอแม่สวด จังหวัดตาก ประกอบไปด้วย ชุมชนดาร์น ชุมชนมาตินะฮ์ ชุมชนอันซอร์ และชุมชนมุฮัมหมัดรีน เป็นชุมชนที่เกิดจากการรวมกลุ่มของคนพม่ามุสลิมที่อพยพมาจากประเทศพม่า ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนที่ขาดความเป็นพลเมืองและสิทธิอื่น ๆ ในประเทศไทย และประกอบอาชีพเป็นกรรมกรหรือผู้ที่ใช้แรงงานหลัก

2.2 ด้านเนื้อหาเป็นไปตามกรอบความคิด โดยประกอบไปด้วยสถานะของพลเมืองตามกฎหมายในลักษณะที่ต่างกันไป เช่น สถานะของผู้ที่มีสถานะทางทะเบียน สถานะของผู้ซึ่งไม่มีสัญชาติไทย โดยจะศึกษาตั้งแต่การเข้ามาในประเทศไทยจนไปถึงการได้รับสถานะพลเมืองหรือสิทธิอื่น ๆ และผลของการมีสถานะหรือสิทธิที่ว่าส่งกระทบต่อการใช้ชีวิตอย่างไรในประเทศไทย เป็นต้น

3. วิธีการศึกษา

งานวิจัยเรื่องนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการเก็บข้อมูลระหว่างการลงพื้นที่ปฏิบัติงานภาคสนามเป็นหลัก เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งมีวิธีการศึกษาและเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล โดยการทำความเข้าใจในสภาพของชุมชนพม่ามุสลิมในแต่ละชุมชน เครื่องมือที่ใช้มีดังนี้

3.1 รวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้อง

3.2 การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม

3.3 การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จำนวน ชุมชนละ 3 คน รวมทั้งหมด 12 คน ซึ่งใช้เกณฑ์ในการคัดเลือกและศึกษาคือ ผู้คนในชุมชนที่ผู้วิจัยสามารถเข้าถึงได้ง่าย เพราะ

ประการแรก เป็นแกนนำผู้หญิงในชุมชนพม่ามุสลิม เพราะ แกนนำของชุมชนทำงานร่วมกับทางองค์กรมูลนิธิผู้หญิง (แม่สวด) ทำให้การเข้าถึงข้อมูลของผู้วิจัยเป็นไปได้ง่าย และส่วนใหญ่แล้วเป็นกลุ่มผู้หญิงที่ทำงานอยู่บ้าน

ประการที่สอง กลุ่มผู้หญิงของพม่ามุสลิม เป็นกลุ่มที่เข้าถึงได้ง่าย โดยผ่านกิจกรรมและการร่วมโครงการของมูลนิธิผู้หญิง ซึ่งเป็นกลุ่มที่ได้ร่วมสังเกตการณ์ในชุมชนอยู่บ่อยครั้ง ทำให้สามารถวิเคราะห์ได้ง่ายและมีข้อมูลพื้นฐานในการวิเคราะห์เพิ่มเติม ซึ่งทั้งสองประการนี้ เป็นผู้หญิงพม่ามุสลิมในชุมชนทั้ง 4 ชุมชน ที่สามารถเข้าถึงได้ง่าย และเป็นแกนนำผู้หญิงที่สามารถให้สัมภาษณ์ได้ ทั้งจากเวลา และ หน้าที่รับผิดชอบ รวมถึงสถานการณ์ของการลงพื้นที่และออกนอกพื้นที่ของคนในชุมชนด้วย

ประการที่สาม กลุ่มครอบครัวของแกนนำเด็กหญิงในชุมชน ซึ่งเป็นการเข้าถึงโดยผ่านแกนนำเด็กหญิงขององค์กรมูลนิธิผู้หญิง ทำให้ได้กลุ่มผู้ให้ข้อมูลเป็นเพศชายที่เป็นหัวหน้าครอบครัว ในส่วนนี้จะทำให้ทราบข้อมูลเพื่อมาวิเคราะห์ทั้งเพศชายและเพศหญิง และหลายสัดส่วน

ในการสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้ศึกษาได้สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลครั้งละ 1 คน โดยใช้ภาษาพม่าในการสื่อสารและมีเจ้าหน้าที่แปลภาษา (ล่าม) แปลภาษาไทย – ภาษาพม่า สำหรับคำถามในการสัมภาษณ์ใช้คำถามปลายเปิด และมีให้เลือกเป็นแบบสอบถามสองชุดประกอบกัน ชุด ก. และมีชุด ข. นำมาสู่คำตอบที่สามารถใช้ในการวิเคราะห์และสังเคราะห์เพื่อหาข้อสรุปในแต่ละประเด็นตามที่ผู้ศึกษาได้กำหนดไว้

3.4 การสนทนากลุ่ม (Focus group) เป็นการรวบรวมข้อมูลจากการสนทนาในประเด็นที่เฉพาะเจาะจง โดยมีผู้ดำเนินการสนทนาเป็นผู้สอบถามและพาดูคุยให้เกิดแนวคิดและคำตอบ ซึ่งมีผู้เข้าร่วมการสนทนาจำนวน 3 คนขึ้นไป มีเจ้าหน้าที่ในการแปลภาษา (ล่าม) ของโครงการที่ปฏิบัติงานภาคสนาม ซึ่งสามารถสื่อสารภาษาพม่าได้จำนวน 2 คนที่เปลี่ยนกันในการแปลภาษาในแต่ละครั้งเมื่อมีการลงพื้นที่ โดยการสนทนากลุ่มต้องใช้ภาษาที่ผู้เข้าร่วมทุกคนเข้าใจ เริ่มสนทนาด้วยการพูดคุยแนะนำตัวและชี้แจงวัตถุประสงค์ของการสนทนากลุ่มเพื่อให้ทุกคนเข้าใจ ตลอดทั้งทำความเข้าใจร่วมกันระหว่างการสนทนาเพื่อความหลากหลายของข้อมูล และเนื่องจากว่าในการสื่อสารใช้ภาษาพม่าเป็นหลัก และต้องมีการแปลภาษา

ไทย-พม่า หรือ พม่า-ไทย ดังนั้นจึงใช้เวลาในการสัมภาษณ์นานกว่าปกติ ซึ่งแต่ละกลุ่มใช้เวลาในการสนทนา 3-4 ชั่วโมง จำนวน 4 ครั้ง ได้แก่

- 1) เดือนธันวาคม 2560 ในชุมชนดาร์น ซึ่งจัดการสนทนากลุ่ม 2 ครั้ง ครั้งละ 3 คน
- 2) วันที่ 30-31 มกราคม 2561 ในช่วงกิจกรรม “เราจะสร้างการเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร (มายาคติ) ของคนพม่ามุสลิม ในชุมชนดาร์นของทุกชุมชน ชุมชนละ 2-3 ชั่วโมง
- 3) วันที่ 15-16 มีนาคม 2561 ในช่วงกิจกรรม “แรงงาน สถานะและการต่ออายุประจำตัว” ในชุมชนพม่ามุสลิม ชุมชนละ 2-3 ชั่วโมง พร้อมทั้งเก็บข้อมูลเรื่องสถานะของคนพม่ามุสลิมกับการถือเอกสารประจำตัวและการต่อเอกสารประจำตัวเป็นกลุ่มใหญ่

4. การศึกษาข้อมูลชุมชน เพื่อให้ทราบถึงเหตุผลเพื่อใช้ในการวิเคราะห์ชุมชน ได้แก่ ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน ลักษณะทางกายภาพ และทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน สภาพสังคมของชุมชนพม่ามุสลิม สภาพทางเศรษฐกิจ การปกครองในชุมชนและการรวมกลุ่ม ซึ่งการศึกษาข้อมูลชุมชนจะเน้นรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับหัวข้องานวิจัยและที่เป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์งานวิจัย

ภาพที่ 1

ภาพที่ 2

พื้นที่ในชุมชนดาร์นและการตั้งบ้านเรือนในชุมชนดาร์นหลังถูกยกเลิกให้เช่าที่ดิน

ภาพที่ 3

ภาพที่ 4

พื้นที่ในชุมชนดาร์นและการตั้งบ้านเรือนในชุมชนดาร์นก่อนถูกยกเลิกให้เช่าที่ดิน

ภาพที่ 5

ภาพที่ 6

ลักษณะการตั้งบ้านเรือนในชุมชนมาตินะห์

ภาพที่ 7

ภาพที่ 8

ลักษณะของห้องเช่าในชุมชนอันซอร์ของชุมชนอันซอร์

ภาพที่ 9

ภาพที่ 10

ลักษณะการตั้งบ้านเรือนที่เช่าที่ดินในละแวกชุมชนในชุมชนมุฮัมมัด

ภาพที่ 11 การเก็บของเก่าในชุมชนอันซอร์

ภาพที่ 12 การเก็บของเก่าในชุมชนมาดิ่นะห์

ภาพที่ 13 การเก็บของเก่าในชุมชนมุฮันจิริन्ह

ภาพที่ 14 การคัดแยกขยะในชุมชนมาดิ่นะห์

ภาพที่ 15

ภาพที่ 16

ที่อาบน้ำและทำกิจวัตรของคนในชุมชน และภาพห้องส้วมหลังจากถูกยกเลิกให้เช่าที่ดินในชุมชนดาร์น

ภาพที่ 17

ภาพที่ 18

ถึงสิ่งอำนวยความสะดวกในการดำรงชีวิตภายในชุมชนพม่ามุสลิม

ผลการศึกษา

การศึกษาในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเกี่ยวกับคนพม่ามุสลิมทั้ง 4 ชุมชน ประกอบไปด้วย ชุมชนดาร์น ชุมชนมาตินะฮ์ ชุมชนอันซอร์ และชุมชนมุฮัมหมัดจิริห์ ในเรื่องของสถานะพลเมืองตามกฎหมาย ว่าคนพม่ามุสลิมทั้ง 4 ชุมชนมีสถานะพลเมืองแบบใดบ้าง การได้มาซึ่งสถานะพลเมืองแต่ละประเภทยังมีวิธีการได้มาซึ่งสถานะเหล่านั้นเช่นใด และมีปัญหาอุปสรรค เงื่อนไขในการได้มาซึ่งสถานะพลเมืองอย่างไรบ้าง รวมทั้งความแตกต่างของสถานะพลเมืองส่งผลอย่างไรต่อการดำรงชีวิตในสังคมไทย ซึ่งจะขอเสนอผลการศึกษา ดังนี้

1. **สถานะพลเมืองของกลุ่มคนพม่ามุสลิม** ในการศึกษาแยกออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่มีสถานะพลเมืองตามกฎหมาย และกลุ่มที่ไม่มีสถานะพลเมืองตามกฎหมาย โดยจะอธิบายออกเป็นกลุ่มเพราะในแต่ละกลุ่มนั้นมีรายละเอียดย่อยส่วนใหญ่แล้วพบว่าเกือบทั้งหมดของคนทั้ง 4 ชุมชนไม่มีสถานะพลเมืองตามกฎหมาย และไม่มีสถานะพลเมืองของประเทศพม่า ซึ่งทั้งหมดรู้และทราบถึงสถานะของตนเองที่เป็นอยู่ว่าไม่ได้เป็นพลเมืองของประเทศไหนเลย โดยมีผลการศึกษาและรายละเอียดดังนี้

1.1 **กลุ่มที่มีสถานะพลเมืองตามกฎหมาย** คือ กลุ่มคนพม่าที่เข้ามาในประเทศไทยโดยถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้จะมีเอกสารต่าง ๆ รับรองจากประเทศพม่ามาด้วย ได้แก่ หนังสือเดินทาง (Passport) หรือเอกสารที่ใช้แทนหนังสือเดินทาง ได้แก่ หนังสือเดินทางชั่วคราว (Temporary Passport) หรือเอกสารรับรองบุคคล (Certificate Of Identity) และมีการตรวจลงตราวีซ่า (Visa) ในหนังสือเดินทาง (Passport) หรือเอกสารที่ใช้แทนหนังสือเดินทาง โดยสำนักงานตรวจคนเข้าเมือง และเมื่อมีความประสงค์จะทำงานต้องขออนุญาตทำงานตามกฎหมาย ว่าด้วยการทำงานของคนต่างด้าวโดยจำแนกเป็นประเภทของคนต่างด้าว (กระทรวงแรงงาน , สำนักบริหารงานแรงงานต่างด้าว) การเข้ามาแบบถูกต้องตามกฎหมายจะทำให้ได้รับสิทธิต่าง ๆ ในฐานะที่เป็นพลเมืองคนหนึ่งตามกฎหมายและสิทธิที่ให้อยู่ในสถานะของความเป็นพลเมืองนั้น จากการศึกษาของผู้วิจัยในชุมชนพม่ามุสลิมแม่สอดมีกลุ่มคนที่มีเอกสารรับรองจากประเทศต้นทาง แบ่งได้ตามประเภทของคนต่างด้าวที่เข้ามาในประเทศไทยได้ ดังนี้

1) **ผู้รับใบอนุญาตทั่วไปตามมาตรา 9** ผู้ที่เข้ามาในประเทศไทย ได้รับใบอนุญาต “ประเภทพิสูจน์สัญชาติ” เป็นกลุ่มของบุคคลในกรณีที่เข้ามาด้วยประเทศไทยด้วยการหลบหนีเข้าเมือง ซึ่งแต่เดิมแล้วคณะรัฐมนตรีมีมติผ่อนผันให้อยู่ในราชอาณาจักรไทยเป็นการชั่วคราวได้ระหว่างรอการส่งกลับ ระหว่างการส่งกลับกลุ่มคนในประเภทรอการพิสูจน์สัญชาติสามารถทำงานได้ 2 ประเภทตามกฎหมาย คือ งานกรรมกร และงานคนรับใช้ในบ้าน ซึ่งจะมีใบอนุญาตชนิดสีชมพู และจะได้รับการเปลี่ยนสถานะจากแรงงานต่างด้าว ผู้หลบหนีเข้าเมืองผิดกฎหมายให้เป็นแรงงานเข้าเมืองโดยถูกต้องตามกฎหมาย โดยจะได้รับการพิสูจน์สัญชาติและได้รับการรับรองสถานะจากเจ้าหน้าที่ประเทศต้นทาง

บัตรของผู้ที่ได้รับการผ่อนผันให้อยู่ในประเทศไทยเป็นการชั่วคราวตามระยะเวลาส่วนใหญ่กำหนดไว้ 10 ปี แต่ต้องมีการดำเนินการทุก ๆ 2 ปี เพื่อยืนยันสถานะของบุคคลที่ยังได้รับอนุญาต สิทธิของคนในกลุ่มประเภทผู้ที่ได้รับ

ใบอนุญาตทั่วไปตามมาตรา 9 ผู้ที่เข้ามาในประเทศไทยแบบหลบหนีเข้าเมืองได้รับใบอนุญาต “ประเภทพิสูจน์สัญชาติ” หรือเรียกว่าบัตรสีชมพูตามมาตรา 9 แม้จะอยู่ในประเทศไทยได้ก็ตามแต่ตามกฎหมายเป็นเพียงบุคคลที่ได้รับการผ่อนผันให้อยู่ในไทยได้เท่านั้นและยังเป็นกลุ่มคนที่มีสถานะที่ผิดกฎหมายอยู่

2) ผู้รับใบอนุญาตตามมาตรา 14 หมายถึงผู้ที่เป็นต่างด้าวหรือกลุ่มคนที่มีภูมิลำเนาเป็นคนของประเทศที่มีชายแดนติดกับประเทศไทย เข้ามาในประเทศไทยโดยมีเอกสารหรือหนังสือเดินทางตามกฎหมายว่าด้วยคนเข้าเมือง แต่สามารถอยู่ในพื้นที่ติดกับชายแดนหรือท้องที่ที่เป็นแนวชายแดนที่ได้กำหนดไว้ กล่าวโดยง่ายคือ คนกลุ่มที่รับใบอนุญาตตามมาตรา 14 นี้ จะเป็นผู้ที่เดินทางเข้าเมืองไทยโดยถูกต้องตามกฎหมาย ได้รับอนุญาตให้เดินทางเข้ามาในประเทศไทยและได้รับอนุญาตให้ทำงานในประเทศไทยได้

โดยส่วนใหญ่แล้ว การเข้ามาของกลุ่มคนพม่ามุสลิมทางด้านตรวจคนเข้าเมืองแม่สอด จะเป็นกลุ่มคนที่มีเอกสารครบถ้วนทุกกรณี แต่น้อยมากที่กลุ่มคนพม่ามุสลิมจะเข้ามาโดยถูกต้องตามกฎหมายและอยู่ในบริเวณพื้นที่ชายแดนถึงแม้ว่าแม่สอดจะคึกคักไปด้วยกลุ่มคนที่เคลื่อนย้ายอยู่ให้เห็นตลอดเวลา อีกทั้งจากการศึกษาพบว่า กลุ่มคนที่เคลื่อนย้ายเข้ามาด้วยวิธีที่ถูกต้องตามกฎหมายคือ กลุ่มคนที่มีเอกสารครบถ้วน มีถิ่นฐานชัดเจนอยู่แล้วในประเทศพม่าเพียงแต่อยากเคลื่อนย้ายมาทำงานในประเทศไทยเพื่อหางานทำและวิถีชีวิตที่ดีกว่า

1.2 กลุ่มคนที่ไม่มีความประสงค์พำนักตามกฎหมาย หรือ ขาดจากสถานะความเป็นพลเมืองตามกฎหมาย คนที่ได้รับสถานะนี้จะเป็นกลุ่มคนที่เข้ามาในลักษณะที่ผิดกฎหมาย ซึ่งจะเรียกว่า “ต่างด้าว” ตามมาตรา 13 สามารถจำแนกได้ 2 ประเภท ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นกลุ่มคนที่ไม่มีความประสงค์พำนักตามกฎหมาย เพราะแอบลักลอบเข้ามาและไม่มีมติคณะรัฐมนตรีให้รอส่งกลับประเทศต้นทาง ส่วนใหญ่แล้วจะได้รับเอกสารประจำตัวจากกรมการปกครองให้ถือไว้เมื่อมีการตรวจสอบ เอกสารจากกรมการปกครองมีชื่อเรียกว่า พร.38/1 และจะพบในกลุ่มผู้สูงอายุ 60 ปีขึ้นไป การศึกษาของผู้วิจัยในชุมชนพม่ามุสลิมแม่สอดพบว่าคนพม่ามุสลิมที่เป็นแรงงานประเภทคนต่างด้าว หรือแรงงานข้ามชาติเข้าเมืองผิดกฎหมาย (Irregular Migrant Worker) หมายถึงคนต่างด้าวตามมาตรา 13 ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มของแรงงานข้ามชาติหลบหนีเข้าเมือง 3 สัญชาติ

ดังนั้น การเข้ามาของกลุ่มคนพม่ามุสลิมที่ได้เคลื่อนย้ายและอพยพหนีภัยเข้ามาในแม่สอดหรือพื้นที่อื่น ๆ ก็ตาม ถ้าเป็นการเข้ามาโดยวิธีที่ผิดกฎหมาย จะทำให้สถานะของกลุ่มคนเหล่านี้ตกอยู่ในสถานะที่ผิดกฎหมายทันที ถ้าถูกจับหรือดำเนินคดีตามกฎหมายคนพม่ามุสลิมเหล่านี้ก็จะถูกผลักดันออกนอกประเทศ แต่การแก้ปัญหาเหล่านี้ก็เป็นเพียงการแก้ปัญหาได้ชั่วคราวเพราะสุดท้ายกลุ่มคนพม่ามุสลิมก็แอบลักลอบเข้ามาในประเทศไทยอีกเช่นเดิม นั่นหมายถึงสถานะก็ยังคงเดิมอยู่ คือ ผู้หลบหนีเข้าเมือง

นอกจากสถานะของกลุ่มคนพม่ามุสลิมที่ประกอบไปด้วย สถานะของพม่ามุสลิมที่เข้าเมืองถูกกฎหมาย (Regular Migrant) และ เข้าเมืองผิดกฎหมาย (Irregular Migrant Worker) แล้ว ยังมีกลุ่มของบุคคลที่ได้รับสถานะตามบัตรที่เรียกว่า “บัตรประจำตัวผู้ไม่มีสัญชาติไทย” และ “บัตรประจำตัวผู้ไม่มีสถานะทางทะเบียน” หรือ “บัตร 10 ปี” ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเด็กที่เป็นบุตรของกลุ่มคนที่เข้ามาในประเทศไทยทั้งแบบถูกต้องตามกฎหมายและผิดกฎหมาย บัตรประจำตัวบุคคลที่ไม่มีสถานะทางทะเบียนจะมีอายุการใช้งาน 10 ปี มีหลักเกณฑ์และเงื่อนไขของผู้ที่จะสามารถขอบัตรได้คือ เด็กที่อยู่ในสถานศึกษา และไม่มีมีหลักฐานทางทะเบียนราษฎร เป็นเด็กพม่าพลัดถิ่นเชื้อสายไทย ดังนั้นส่วนใหญ่กลุ่มคนที่จะได้รับ 10 ปี หรือบัตรผู้ไม่มีสถานะทางทะเบียนจึงเป็นกลุ่มที่อยู่ในระบบการศึกษาของโรงเรียนและศูนย์การเรียนรู้ของชาวพม่ามากกว่า

เอกสารประจำตัวเพื่อแสดงสถานะพลเมืองและยืนยันสิทธิตามกฎหมาย ตามการศึกษาสามารถสรุปได้ ให้ชัดเจนสามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มหลัก ดังนี้

1) บัตรประจำตัวหรือเอกสารที่ต้องดำเนินการตามกฎหมายในระยะเวลาที่กำหนด มีสิทธิและสถานะพลเมืองที่ถูกต้องตามกฎหมาย ประกอบไปด้วย

- หนังสือเดินทางชั่วคราว หรือ เอกสารรับรองบุคคล (เล่มสีเขียว)

- บัตรประจำตัวบุคคลที่ไม่มีสถานะทางทะเบียน (บัตรสีขาว หรือเรียกว่า บัตร 10 ปี)
- บัตรประจำตัวคนซึ่งไม่มีสัญชาติไทย (บัตรชนิดสีชมพู-เขียว เป็นใบอนุญาตทำงาน อายุบัตร 10 ปี แต่ต้องดำเนินการต่ออายุจ้างทุก 2 ปี)

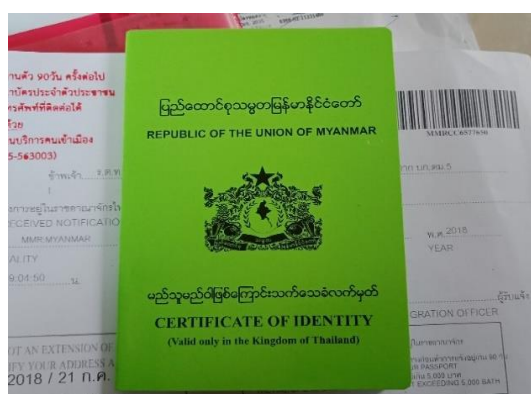
2) บัตรประจำตัวหรือเอกสารที่รัฐไทยออกให้ตามมติของคณะรัฐมนตรีตามวาระต่าง ๆ ประกอบไปด้วย

- ใบรับรองรายการทะเบียนประวัติของคนต่างด้าวที่ได้รับอนุญาตให้อยู่ในราชอาณาจักรเป็นกรณีพิเศษ (ท.ร.38/1)

- บัตรประจำตัวนักเรียน

- สตรีบัตร บุคคลต่างด้าวที่ได้รับอนุญาตให้อยู่ในประเทศไทยเป็นกรณีพิเศษ

3) บัตรประจำตัวหรือเอกสารที่หน่วยงาน องค์กรเอกชน รวมทั้งเครือข่ายต่าง ๆ ออกให้สำหรับกิจกรรมหรือหน้าที่เฉพาะนั้น คือ บัตรประจำตัวครูของศูนย์การเรียนรู้พม่า/บัตรอาสาสมัครองค์กร

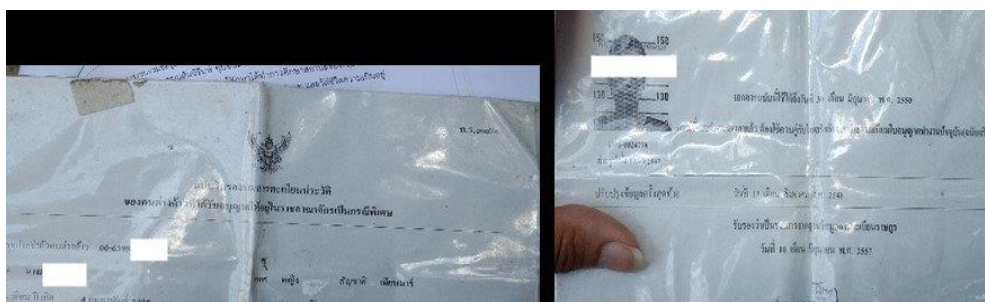
ภาพที่ 19 หนังสือเดินทางชั่วคราว หรือเอกสารรับรองบุคคล (เล่มสีเขียว).

ภาพที่ 20 บัตรประจำตัวบุคคลไม่มีสถานะทางทะเบียน (ชนิดบัตรสีขาว หรือเรียกว่าบัตร10ปี)

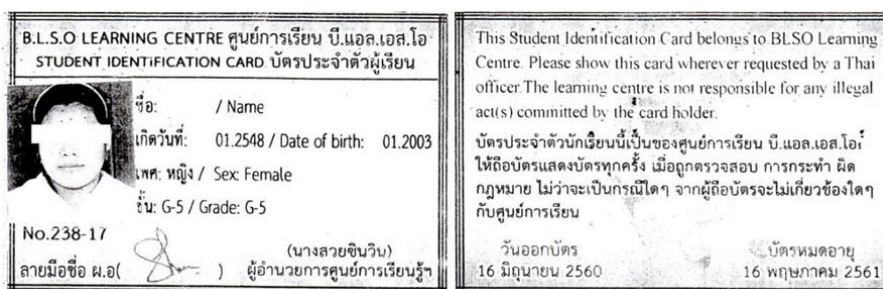
ภาพที่ 21 บัตรประจำตัวคนซึ่งไม่มีสัญชาติไทย.

(ด้านบนสุด)

(ด้านล่างสุด)

ภาพที่ 22 ใบรับรองรายการทะเบียนประวัติของคนต่างด้าวที่ได้รับอนุญาตให้อยู่ในราชอาณาจักรเป็นกรณีพิเศษ (ทร.38/1)

(ด้านหน้า)

(ด้านหลัง)

ภาพที่ 23 บัตรประจำตัวนักเรียนเด็กพม่ามุสลิมของศูนย์การเรียนรู้บีแอลเอสโอ

ภาพที่ 24 สติบัตร บุคคลต่างด้าวที่ได้รับใบอนุญาตให้อยู่ในประเทศไทยเป็นกรณีพิเศษ

ภาพที่ 25 บัตรประจำตัวของศูนย์การเรียนรู้พม่า/บัตรอาสาสมัครองค์กรต่าง ๆ

2. วิธีการดำเนินการ และการเคลื่อนไหวเพื่อให้ได้มาซึ่งสถานะความเป็นพลเมืองหรือสิทธิในชุมชน

ในหัวข้อนี้จะเป็นการนำเสนอผลการศึกษาในประเด็นของการได้มาซึ่งสถานะทางพลเมืองตามกฎหมาย ที่ได้เอกสารยืนยันตัวตน มีใบรับรองการทำงาน หรือบัตรประจำตัว และสิทธิต่าง ๆ ตามกฎหมาย วิธีการในการดำเนินการ รวมทั้งปัญหาในการดำเนินการ อุปสรรคในการดำเนินการ แม้กระทั่งเงื่อนไขในการดำเนินการเพื่อขอเอกสาร ตลอดจนการต่อสู้หรือการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนพม่ามุสลิมในชุมชน ในการศึกษาแบ่งออกเป็น 3 ประเด็น ได้แก่ (1) วิธีการขั้นตอนเพื่อให้ได้มาซึ่งสถานะของกลุ่มคนพม่ามุสลิมเพื่อยืนยันความเป็นพลเมืองและสิทธิตามกฎหมาย (2) ปัญหา อุปสรรคและเงื่อนไขของการได้มาซึ่งสถานะของกลุ่มคนพม่ามุสลิมเพื่อยืนยันความเป็นพลเมืองและมีสิทธิตามกฎหมาย และ (3) การเคลื่อนไหวเพื่อให้ได้มาซึ่งสถานะพลเมืองของกลุ่มคนและชุมชน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 วิธีการ

การได้มาซึ่งสถานะความเป็นพลเมืองสำหรับกลุ่มคนพม่ามุสลิมในชุมชนพม่ามุสลิมแม่สอด มีวิธีการในการได้มาซึ่งแตกต่างกันไปตามสถานะที่เป็นอยู่และได้รับมาภายหลังซึ่งแล้วแต่กรณี เช่น อาจจะเกี่ยวข้องกับสถานะเศรษฐกิจของครอบครัว การนับถือศาสนา การทำงานหรือการใช้ชีวิต รวมทั้งระบบอุปถัมภ์ การมีเอกสารยืนยันตัวตน “บัตร

ประจำตัว” ของคนพม่ามุสลิมถือเป็นเครื่องมือในการยืนยันสถานะพลเมืองที่ดีที่สุด แม้ว่าจะไม่ทราบถึงสิทธิอื่นที่ควรได้รับภายใต้สถานะนั้นเลย ส่วนวิธีการในการได้มามีหลากหลายวิธีการและมักจะเปลี่ยนไปตามสถานการณ์หรือยุค ความแปลกใหม่ของวิธีการเพื่อให้ได้มาซึ่งเอกสารประจำตัวเป็นเรื่องที่พบเจออยู่เสมอ สำหรับการได้มาซึ่งเอกสารเพื่อยืนยันความเป็นพลเมืองตามกฎหมายนั้นสามารถแบ่งออกได้ 3 วิธี คือ (1) วิธีการดำเนินการด้วยตนเอง (2) วิธีการดำเนินการพร้อมกับนายจ้างหรือนายหน้า (3) วิธีการดำเนินการโดยมีนายจ้างหรือนายหน้าดำเนินการให้ทั้งหมด โดยมีรายละเอียดในวิธีการย่อย ดังต่อไปนี้

2.1.1 วิธีการดำเนินการด้วยตนเอง ส่วนใหญ่แล้ววิธีการนี้จะเป็นวิธีการที่มีความเสี่ยงสูง เพราะการดำเนินการด้วยตนเองทั้งหมดจะต้องมีความรู้เฉพาะตัว มีวิธีการเฉพาะตัวเพื่อดำเนินการเพราะต้องเดินทางไปกลับระหว่างไทย-พม่า หากเป็นพม่ามุสลิมที่เดินทางโดยลำพังไม่มีเอกสารประจำตัวเลยอาจจะโดนเจ้าหน้าที่รัฐไทยและพม่าจับกุมได้ อีกทั้งการดำเนินการด้วยตนเองทั้งหมดส่วนใหญ่แล้วจะเป็นกลุ่มคนพม่ามุสลิมที่มีเอกสารประจำตัวอยู่บ้าง หรือ เคยมีเอกสารประจำตัวชนิดต่าง ๆ อยู่ก่อนแล้ว รวมทั้งมีสถานะทางการเงินที่ดี

2.1.2 วิธีการดำเนินการพร้อมกับนายจ้างหรือนายหน้า ในวิธีการนี้จะมีหลายกรณีแล้วแต่เงื่อนไขของผู้ที่จะขอเอกสาร วิธีการนี้จะไม่ค่อยมีความเสี่ยงและปัญหาในการดำเนินการ และไม่มีความเสี่ยงในเรื่องความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน โดยสามารถแยกออกเป็นวิธีการย่อยได้ดังนี้

1) การดำเนินการพร้อมกับนายจ้างหรือนายหน้า โดยไม่คิดค่าตอบแทนหรือค่าเสียเวลา สำหรับวิธีการนี้จะพบน้อยมากสำหรับนายจ้างที่มีลูกจ้างเป็นคนพม่ามุสลิม ซึ่งสามารถแยกนายจ้างออกเป็น 2 ประเภท คือ ประเภทที่ทำด้วยหน้าที่และไม่หวังผลประโยชน์กับตัวลูกจ้าง ประเภทที่สองคือด้วยความไว้นื้อเชื่อใจในตัวคนพม่ามุสลิมในฐานะลูกจ้าง ซึ่งนายจ้างอาจจะวิเคราะห์จากการทำงานและความตั้งใจในการทำงาน

2) การดำเนินการพร้อมกับนายจ้างหรือนายหน้า โดยมีการจ่ายค่าตอบแทนนั้นโดยทันทีหรือภายหลังจากได้เอกสารตามที่ต้องการ อาจจะเป็นรายเดือน หรือหักจากค่าจ้างไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะครบจำนวนค่าใช้จ่ายทั้งหมด วิธีการนี้เกิดปัญหาระยะยาวสำหรับคนพม่ามุสลิมเป็นอย่างมาก เพราะโดยส่วนใหญ่จะไม่ทราบจำนวนที่นายจ้างหักไป และนายหน้าหรือนายจ้างจะไม่บอกจำนวนค่าใช้จ่ายที่ชัดเจน หรืออาจจะบอกมากกว่าที่ใช้จ่ายไป อีกทั้งคนพม่ามุสลิมจะไม่กล้าถามหรือต่อรองค่าใช้จ่ายนั้นกับนายจ้างด้วย

3) การดำเนินการโดยมีนายจ้างหรือนายหน้าดำเนินการให้ อาจจะผ่านระบบเครือข่ายเพื่อนพ้องฝากให้และจะไม่ได้เกิดค่าใช้จ่ายค่าจ้างแต่อย่างใด เพราะเป็นระบบอุปถัมภ์ ดำเนินการด้วยใจและความสัมพันธ์ ส่วนใหญ่จะเกิดกับพม่ามุสลิมที่มีญาติแต่งงานกับคนไทย และให้คนไทยนั้นดำเนินการเป็นนายจ้างให้ ซึ่งจะง่ายต่อการดำเนินการเพื่อขอเอกสาร

2.1.3 วิธีการที่มีนายจ้างหรือนายหน้าดำเนินการให้ทั้งหมด (ว่าจ้างทำบัตร) จากผลการศึกษาพบว่าวิธีการนี้เป็นวิธีการที่มีปัญหาในการดำเนินการมากที่สุด เรียกโดยทั่วไปว่า “การว่าจ้างทำบัตร” ซึ่งคนพม่ามุสลิมส่วนใหญ่จะเลือกใช้วิธีการนี้ เพราะการว่าจ้างทำบัตรเป็นวิธีการที่มีความง่ายกว่าการดำเนินการทำบัตรเอง ถึงแม้ว่าการว่าจ้างทำบัตรจะใช้เงินในจำนวนที่มาก แต่เป็นวิธีการที่คนพม่ามุสลิมนั้นไม่จำเป็นต้องมีเอกสารประจำตัวใด ๆ เลย โดยนายจ้างหรือนายหน้าจะรับทำเอกสารให้ทั้งหมดโดยที่ไม่ต้องมีเอกสารใดมาก่อน แต่ค่าใช้จ่ายก็จะสูงตามความยากของพื้นที่ หรือ เอกสารนั้น เช่นหากไม่มีเอกสารใดมาประกอบเลยนายจ้างก็จะเรียกค่าใช้จ่ายสูงและบ่อยครั้ง แต่การจ่ายเงินในอัตราที่สูงไม่ได้มีข้อตกลงที่ตายตัวว่าคนพม่ามุสลิมจะได้เอกสารนั้นจริง และผลการศึกษาพบว่าการสิ้นสุดการว่าจ้างเกิดขึ้นได้ใน 2 กรณี คือ หนึ่งการไม่มีเงินจ่ายค่าจ้างนั้นต่อไปแล้ว และสองคือการสิ้นสุดระยะเวลาในการดำเนินการทำบัตรหรือยื่นเอกสารนั้นแล้ว และโดยส่วนใหญ่พบว่าแทบจะไม่พบกลุ่มคนพม่ามุสลิมที่ได้เอกสารจากการว่าจ้างทำบัตรจริง การมีนายจ้างหรือนายหน้าดำเนินการให้แทนจึงเป็นวิธีการที่เกิดการสูญเสียมากที่สุด เพราะมักจะถูกหลอกใช้เป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์

2.2 ปัญหา อุปสรรค และเงื่อนไข

จากผลการศึกษาพบว่า ปัญหาและอุปสรรคของการได้มาซึ่งสถานะของคนพม่ามุสลิมแม่สอด มีผลเชื่อมโยงกันกับเงื่อนไขในการดำเนินการหลายประการ ซึ่งเป็นไปได้ทั้งเงื่อนไขจากตัวตน หรือ อัตลักษณ์ของกลุ่มคนพม่ามุสลิม และเงื่อนไขที่มาจากกลุ่มคนภายนอก เช่น เจ้าหน้าที่ขององค์กรหรือหน่วยงานในประเทศไทย เจ้าหน้าที่ขององค์กรหรือหน่วยงานในประเทศพม่า เป็นต้น ผลการศึกษาแบ่งปัญหาและอุปสรรคระหว่างการดำเนินการเพื่อขอบัตรหรือเอกสารประจำตัวออกเป็น ตามสถานการณ์ปัจจุบันและสภาพปัญหาเฉพาะของกลุ่มคนพม่ามุสลิมในแม่สอด ประกอบด้วย 1. การไม่มีเอกสารจากประเทศต้นทาง (ประเทศพม่า) ตามที่กฎหมายกำหนด และการไม่ได้รับการรับรองเป็นบุคคลของพม่า การมีสถานะและมีความเชื่อเป็นมุสลิม (ความขัดแย้งระหว่างศาสนา) 2. ค่าใช้จ่ายในระหว่างดำเนินการ (การเงินและสถานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว) และ 3. การเดินทาง-ความปลอดภัยในการดำเนินการ (ความปลอดภัยในชีวิต)

เงื่อนไขหลักของการที่จะสามารถขอเอกสารได้นั้น เป็นเงื่อนไขทางเอกสาร ซึ่งได้แก่ 1. บัตรประชาชนพม่า 2. สำเนาทะเบียนบ้านพม่า 3. ใบรับรองจากเจ้าหน้าที่ของประเทศพม่าทั้งจากผู้ใหญ่บ้านและเจ้าหน้าที่ตำรวจ ซึ่งการขาดเอกสารเพียงอย่างเดียวก็จะทำให้ไม่สามารถดำเนินการได้ ถือว่าเงื่อนไขของเอกสารทั้งสามข้อเป็นปัญหาในการดำเนินการทั้งหมด ดังนี้

1) การไม่มีเอกสารจากประเทศต้นทาง (พม่า) ตามที่กฎหมายกำหนด และการไม่ได้รับการรับรองเป็นบุคคลของพม่า การมีสถานะและมีความเชื่อเป็นมุสลิม (ความขัดแย้งระหว่างรัฐและศาสนา) กล่าวคือ การเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนพม่ามุสลิมในชุมชนทั้ง 4 ชุมชนมายังไทย เกิดจากการไม่ถูกยอมรับว่าเป็นบุคคลหรือพลเมืองของประเทศพม่า ดังนั้นการกลับไปประเทศต้นทางเพื่อขอเอกสารจึงไม่ใช่เรื่องง่าย และแทบจะเป็นไปไม่ได้ ดังนั้นเอกสารทั้งสามตามที่กล่าวไปข้างต้นจึงเป็นเรื่องที่ยากสำหรับกลุ่มคนพม่ามุสลิม

2) ค่าใช้จ่ายในระหว่างดำเนินการ (การเงินและสถานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว) เงื่อนไขที่มีส่งผลกระทบในหลายด้าน ในขณะเดียวกันปัญหาในแต่ละด้านก็ถูกเชื่อมโยงเข้าไว้ด้วยกัน การที่จะขอดำเนินการเพื่อมีเอกสารประจำตัวนั้น เงื่อนไขทั้งสามอย่างต้องใช้ค่าใช้จ่ายในการดำเนินการเพื่อให้ได้มาทั้งสิ้น รวมทั้งในระหว่างการเดินทางนั้นด้วย ซึ่งพบว่า กลุ่มคนพม่ามุสลิมต้องเสียค่าใช้จ่ายมากกว่ากลุ่มคนพม่าทั่วไปหลายเท่า เพียงเพราะการตกอยู่ในสถานะของพม่ามุสลิมที่เป็นกลุ่มที่หลบหนีเข้าเมือง และอีกทั้งตกอยู่ในสถานะของผู้ที่มีความแตกต่างทางศาสนาด้วย เช่น ค่าเดินทาง (แบบผิดกฎหมาย) และค่าขอเอกสารทั้ง 3 ประเภท “ค่าสวย” หรือ “ค่าสินบน” ให้กับเจ้าหน้าที่ตำรวจหรือผู้ใหญ่บ้านในพม่า อีกทั้งค่าใช้จ่ายในประเทศไทยด้วย เช่น การขอใบรับรองการตรวจสุขภาพจากโรงพยาบาลของรัฐหรือสถานพยาบาลที่ได้รับการรับรองจากกระทรวงสาธารณสุข ซึ่งจำนวนนี้ก็จะมีความตรวจสุขภาพที่ต่างกันไปตามแต่ละสถานที่ อีกทั้งยังมีค่าธรรมเนียมต่าง ๆ เช่น ค่าใบอนุญาตทำงาน 2 ปี ค่ายื่นคำขอ ค่าประกันสุขภาพ (แรงงานนอกระบบ : งานรับใช้ในบ้าน แรงงานภาคเกษตร) ค่าประกันสังคม ค่าตรวจลงตรา เป็นต้น แต่สำหรับกลุ่มคนที่ว่าจ้างในการทำบัตรทั้งหมดโดยส่วนใหญ่ที่พบคือการไม่มีเอกสารใด ๆ เลย ดังนั้นเพื่อการได้มาซึ่งเอกสารประจำตัวจึงต้องยอมจ่ายเพื่อให้ได้มา แต่ผลคือแทบจะถูกหลอกทั้งหมด

3) การเดินทาง – ความปลอดภัยในการดำเนินการ (ความปลอดภัยในชีวิต) ส่วนใหญ่ปัญหานี้เกิดในครอบครัวที่ผู้ดำเนินการเป็นหัวหน้าครอบครัว และไม่ยอมเสี่ยงต่อการสูญเสีย การไม่เสี่ยงต่ออันตรายที่ไม่สามารถคาดการณ์ได้ในระหว่างดำเนินการของกลุ่มคนพม่ามุสลิมถือเป็นเรื่องที่ดีที่สุด เพราะนอกจากค่าใช้จ่ายที่สูงแล้ว สิ่งที่สูงในระหว่างดำเนินการไปกลับไทย-พม่าคือความเสี่ยงในเรื่องชีวิตและความปลอดภัย ภายใต้สภาวะความขัดแย้งของกลุ่มชาติพันธุ์ สร้างความวิตกกังวลและความกลัวต่อการเดินทางเป็นอย่างมาก การตกอยู่ในสถานะพม่ามุสลิมที่แอบลักลอบเข้าเมืองและไม่มีสถานะพลเมืองของประเทศใดเลย จะทำให้กลุ่มคนเหล่านี้ถูกจับและดำเนินคดีได้ทุกเมื่อ ทั้งจากเจ้าหน้าที่รัฐไทยและเจ้าหน้าที่รัฐพม่า มากกว่านั้นคือหากเป็นเจ้าหน้าที่ของพม่าจับได้ผลร้ายแรงที่สุดคือสูญเสียชีวิต หรือหัวหน้าครอบครัวนั้นจึงเป็นเหตุผลให้คนพม่ามุสลิมไม่เดินทางกลับเพื่อขอเอกสารจากประเทศพม่า

สรุป เงื่อนไข ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินการเพื่อยื่นขอเอกสารการเป็นพมามุสลิมและการยื่นขอเอกสารเพื่อยืนยันสถานะพลเมืองตามกฎหมาย มีด้วยกันหลายประการ ทั้งเงื่อนไขที่มาจากความเชื่อทางศาสนา บัตรและเอกสารในการยืนยันตัวตนความเป็นพมามุสลิมของกลุ่มคน ค่าใช้จ่ายในการดำเนินการ ค่าธรรมเนียมที่เกี่ยวข้อง ค่าสินบนที่จำเป็นต้องจ่าย รวมทั้งความปลอดภัยในระหว่างการเดินทางเพื่อขอเอกสาร ดังนั้นการรักษาชีวิตให้อยู่รอดปลอดภัยจึงเป็นสิ่งที่สำคัญกว่าการได้บัตรหรือเอกสารนั้นมาไว้ในครอบครอง

2.3 การเคลื่อนไหว

จากผลการศึกษาในชุมชนพมามุสลิมทั้ง 4 ชุมชน คนพมามุสลิมไม่เคยมีการเรียกร้องหรือรวมกลุ่มกันเพื่อเรียกร้องให้ได้มาซึ่งสิทธิตามกฎหมาย ทั้งในพื้นที่แม่สอด จังหวัดตากและในพื้นที่อื่นมาก่อน ไม่ว่าจะเป็นในกลุ่มคนที่ย้ายถิ่นฐานเข้ามาอยู่ในแม่สอดตั้งแต่แรก หรือกลุ่มที่ย้ายถิ่นฐานเข้ามาเรื่อย ๆ แล้วมาตั้งถิ่นฐานในแม่สอด ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วพบว่าคนที่กลุ่มพมามุสลิมได้อยู่ในประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นสถานะใดก็ตามนับเป็นความโชคดีที่ยังได้มีพื้นที่ในการอยู่ประเทศไทยได้ เพราะแทบทั้งหมดเชื่อในเรื่องบุญคุณของประเทศไทย อีกทั้งยังพบว่าบางกลุ่มกล่าวถึงความเมตตาและพระมหากรุณาธิคุณของพระเจ้าอยู่หัวฯของประเทศไทย ที่ให้อาศัยอยู่ในแผ่นดินไทย สังเกตได้จากบ้านพมามุสลิมเกือบทุกหลังจะมีรูปพระบรมฉายาลักษณ์และธงประจำรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ซึ่งเป็นที่น่ายินดีอย่างยิ่ง

การเรียกร้องของคนในชุมชนและการรวมกลุ่มของคนในชุมชนเพื่อให้ได้มาซึ่งสถานะพลเมืองตามกฎหมายหรือสิทธิอื่น ๆ ตามกฎหมายสำหรับคนพมามุสลิมในพื้นที่แม่สอด จังหวัดตาก ไม่ได้ปรากฏชัดเจนแต่ปรากฏในเรื่องราวของการขอความช่วยเหลือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และหน่วยงานต่าง ๆ ที่ได้ใกล้ชิดมากกว่า

3. สภาพปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นจากสถานะความเป็นพลเมืองที่แตกต่างกันของคนพมามุสลิมแม่สอด

กลุ่มคนพมามุสลิมมีสถานะแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ตามผลการศึกษา ได้แก่ กลุ่มคนที่มีสถานะพลเมืองตามกฎหมาย และกลุ่มคนที่ไม่ใช่สถานะพลเมืองตามกฎหมายหรือขาดจากสถานะความเป็นพลเมืองตามกฎหมาย ดังนั้นในแง่ของสภาพปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นจึงจะขอแยกออกเป็นสองสถานะ ดังต่อไปนี้

3.1 กลุ่มคนที่มีสถานะพลเมืองตามกฎหมาย (ผู้รับใบอนุญาตตามมาตรา 14 และ ผู้ได้รับใบอนุญาตทั่วไปตามมาตรา 9) ส่วนใหญ่เข้ามาเพื่อทำงานและจะถูกเรียกว่า “แรงงานข้ามชาติ” ผลกระทบและสิทธิต่าง ๆ จึงจะเชื่อมโยงเกี่ยวกับความเป็นลูกจ้างกับนายจ้าง และการทำงานซึ่งเรียกว่าสิทธิในสภาพการจ้าง ซึ่งจะแยกออกเป็นประเด็นต่าง ๆ ตามสิทธิที่ควรได้รับ ดังนี้

1) สิทธิในสภาพการจ้าง สำหรับกลุ่มคนที่มีเอกสารถูกต้องตามกฎหมายย่อมมีสิทธิที่จะได้รับค่าจ้าง ค่าล่วงเวลา ค่าชดเชย ตามกฎหมาย ซึ่งในความเป็นจริงแล้วแรงงานพมามุสลิมจะได้รับค่าจ้างน้อยกว่าแรงงานทั่วไป อย่างเช่น “แรงงานหนักค่าจ้างขั้นต่ำ” หรือการทำงานที่ไม่ได้พักและแทบไม่มีวันหยุดเลย แม้ว่าในปฎิญาสากล่าวด้วยสิทธิมนุษยชนจะให้ไว้ก็ตามว่า สิทธิในการทำงานต้องได้รับตามสมควร ไม่ว่าชนชาติไหนก็ต้อง “ไม่ถูกเลือกปฏิบัติ”

2) สิทธิในสุขภาพ คือ สิทธิในสุขภาพอนามัยของแรงงานข้ามชาติ การมีสถานะและมีเอกสารที่ถูกต้องตามกฎหมายย่อมมีสิทธิในเรื่องสุขภาพเท่าที่สมควรจะได้รับ เพราะจากการดำเนินการทำบัตรหรือเอกสารประจำตัวค่าใช้จ่ายสูงถึง 3,200 บาท ดังนั้นสิทธิขั้นพื้นฐานที่ควรจะได้รับคือสิทธิในการรักษาพยาบาล แต่ในทางกลับกันคนพมามุสลิมที่มีสถานะถูกกฎหมายกลับไม่สามารถเข้าถึงสิทธิเหล่านั้น เพราะการรักษาพยาบาลสำหรับกลุ่มคนพมามุสลิมเป็นเรื่องที่ไกลตัวและยากมาก เช่น การถูกปฏิเสธในการเข้ารับการรักษา หรือ การจ่ายค่ารักษาพยาบาลเพิ่มสูงขึ้นเพราะความเป็นพมามุสลิม

3) สิทธิในการได้รับการศึกษา กล่าวคือ คนพมามุสลิมที่มีเอกสารถูกต้องตามกฎหมายมีสิทธิที่จะส่งลูกของตนเองเข้าสู่ระบบการศึกษาของไทยได้ ซึ่งเป็นนกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม (ICCPR) และอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก (CRC) รับรองไว้ว่าเด็กทุกคนต้องได้รับการศึกษา แต่โดยส่วนใหญ่แล้วเด็กพมามุสลิมจะเข้าเรียนในศูนย์การเรียนรู้ของกลุ่มเคลื่อนย้ายของพม่าในชุมชน เช่น ศูนย์การเรียนรู้ซอร์ ศูนย์การเรียนรู้บี.แอล.เอส.โอ (B.L.S.O LEARNING CENTER)

4) สิทธิในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม เป็นสิทธิที่มีความเชื่อมโยงกับสิทธิอื่น เช่น สิทธิในสภาพการจ้างตามกฎหมาย การไม่ได้รับค่าล่วงเวลาหรือค่าจ้างตามกฎหมายแรงงานสามารถร้องเรียนหรือฟ้องได้ แต่ในทางกลับกันคนพม่ามุสลิมกลับไม่กล้าที่จะเข้าสู่กระบวนการยุติธรรม อันเนื่องมาจากความไม่รู้ในกฎหมายไทย และความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน รวมทั้งส่วนใหญ่เลือกที่จะไม่เข้าสู่กระบวนการยุติธรรมเพราะถือว่าการอยู่แบบยอมถอยเป็นการไม่สร้างปัญหาหรือความวุ่นวายให้กับตัวเอง ครอบครัว และประเทศไทยด้วย

3.2 กลุ่มคนที่ไม่มีสถานะพลเมือง หรือ ขาดจากการมีสถานะพลเมืองตามกฎหมาย กลุ่มคนเหล่านี้จะเป็นกลุ่มคนที่เข้าเมืองมาในลักษณะที่ผิดกฎหมาย ซึ่งจะเรียกว่า “ต่างด้าว” ตามมาตรา 13 ถือเอกสารประจำตัวแบบ “ท.ร.38/1” ซึ่งเป็นการผ่อนผันให้อยู่ในประเทศไทยได้แต่รอการส่งกลับประเทศต้นทาง รวมทั้งเป็นกลุ่มคนที่ถือบัตรขององค์กรและหน่วยงานที่ออกให้ เช่น บัตรประจำตัวครูศูนย์การเรียนรู้ บัตรอาสาสมัครหน่วยงาน บัตรนักเรียน ซึ่งสามารถอธิบายในส่วนของสภาพความเป็นอยู่และการใช้ชีวิต ได้ดังนี้

1) การทำงาน สำหรับกลุ่มคนพม่ามุสลิมที่ไม่มีสถานะพลเมืองหรือขาดจากสถานะพลเมืองนั้น สิทธิในการทำงานจะไม่มีอยู่เลย ไม่ได้รับสิทธิหรือความคุ้มครองใด ๆ จากกฎหมาย การทำงานก็จะจัดอยู่ในฐานะของแรงงานต่างด้าว มักจะถูกใช้งานมากกว่าแรงงานหนักทั่วไปอีกหลายเท่า ส่วนใหญ่จะไม่ใช้แรงงานถาวรเพราะจะทำงานในลักษณะชั่วคราวและเป็นงานของตนเอง เช่น งานรับจ้างส่งของ งานรับจ้างขับสามล้อ งานเก็บของเก่า เป็นต้น การทำงานส่วนใหญ่จะอยู่ที่บ้านหรือในชุมชนมากกว่าข้างนอก เพราะหลีกเลี่ยงการถูกจับหรือปะทะจากเจ้าหน้าที่

2) สุขภาวะ/สุขภาพ ผลที่เกิดขึ้นสำหรับคนพม่ามุสลิม เรื่องเข้ารับบริการสาธารณสุขเรื่องสุขภาพเป็นสิ่งที่พบได้น้อยมากของคนในชุมชนพม่ามุสลิม หากเกิดการเจ็บป่วยขึ้นมาก็เลือกที่จะซื้อยามาทานที่บ้านและรักษาตัวเองตามอาการที่เป็นอยู่ แม้กระทั่งการตัดสินใจเดินทางไปรักษาที่โรงพยาบาลแม้ตัวก็ยังเป็นเรื่องที่คิดนานพอสมควร เนื่องด้วยระยะทางที่ไกลมีความเสี่ยงต่อการถูกเจ้าหน้าที่รัฐไทยจับ รวมทั้งค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปโรงพยาบาลสูงด้วย

3) การศึกษา สำหรับกลุ่มคนพม่ามุสลิมที่ไม่มีสถานะพลเมืองตามกฎหมาย และ กลุ่มคนที่มีสถานะพลเมืองตามกฎหมาย ในเรื่องของการศึกษาของเด็กแทบจะไม่ต่างกันเลย เพราะส่วนใหญ่เรียนในศูนย์การเรียนรู้พม่าได้ทุกศูนย์เท่าที่มีอยู่ซึ่งในแม่สอดมีศูนย์การเรียนรู้เป็นจำนวนมาก

4) ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน คนพม่ามุสลิมที่เข้าเมืองมาโดยผิดกฎหมาย “ต่างด้าว” จะมีความกลัวต่อการเผชิญหน้ากับเจ้าหน้าที่ตำรวจหรือเจ้าหน้าที่รัฐ ถ้าเลือกได้ในทุกช่องทางคือจะไม่เข้าสู่กระบวนการยุติธรรม เพราะเชื่อว่าการที่ตนอยู่ในสถานะที่ผิดกฎหมาย หากเกิดเหตุการณ์ใดก็ตามเกิดขึ้นพวกเขาจะถูกดำเนินคดีเป็นกลุ่มแรก อีกทั้งความไม่รู้กฎหมายจึงทำให้กลุ่มคนพม่ามุสลิมเลือกที่จะเงียบและยอมหากเกิดเหตุการณ์ต่อชีวิตและทรัพย์สินขึ้น ซึ่งในส่วนนี้ทำให้คนพม่ามุสลิมถูกใช้เป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์จากผู้มีอิทธิพลอยู่เสมอ

3.3 ปัญหาในการใช้ชีวิตของคนพม่ามุสลิมแม่สอด สถานะพลเมืองตามการศึกษาแม้จะแบ่งได้เป็น 2 กรณี คือ กลุ่มที่ถูกกฎหมาย และ กลุ่มที่ผิดกฎหมาย ถึงผลที่เกิดขึ้นกับกลุ่มคนทั้งสองสถานะจะมีความแตกต่างกันไปตามผลของกฎหมายและมีสิทธิที่จะได้รับตามกฎหมายคุ้มครองอยู่ แต่ผลที่กล่าวมาข้างต้นเป็นเพียงผลในทางนโยบายเท่านั้น เพราะทางปฏิบัติพื้นฐานของกลุ่มคนพม่ามุสลิมในชุมชนทั้งหมดถูกตีตราในฐานะ “ต่างด้าวพม่า” ปัญหาที่เกิดขึ้นจากสถานะของทั้งสองกลุ่มไม่มีความชัดเจนจากภาพมองของคนทั่วไป ความเป็นแรงงานต่างด้าวหรือคนผิดกฎหมายส่งผลให้มีปัญหาที่เกิดขึ้นภายในพื้นที่ ซึ่งขอแจกแจงเป็นประเด็น ดังนี้

1) **การเกิด การสร้างสถานะหรือตัวตนใหม่** ผลการศึกษาภายในชุมชนพม่ามุสลิมทั้ง 4 ชุมชนพบว่า ในชุมชนพม่ามุสลิมหลายครอบครัวมีจำนวนเด็กมากกว่าจำนวนผู้ใหญ่หรือวัยทำงาน บางครอบครัวพบว่าจากจำนวนคนในครอบครัว 10 คน มีเด็กสูงถึง 9 คน ในครอบครัวมีคนทำงานเพียง 3 คนเท่านั้น และแทบทั้งหมดเกิดที่โรงพยาบาลแม่ดาว (คลินิกแม่ดาว เป็นโรงพยาบาลที่ก่อตั้งขึ้นโดยแพทย์หญิงชินเทีย มาว หรือหมอชินเทีย ชาวกระเหรี่ยง เป็นองค์กรที่ไม่ได้สังกัดหน่วยงานรัฐ และรัฐบาลพม่ามองว่าเป็นกลุ่มที่ต่อต้านฝ่ายรัฐบาล) การเกิดที่โรงพยาบาลแม่ดาวจะได้เพียงสูติบัตรที่ออก

โดยโรงพยาบาลเพื่อเป็นหลักฐานการเกิดแต่ยังไม่ได้ถูกต้องตามกฎหมายไทยหรือพม่า พ่อหรือแม่ต้องนำเอกสารการเกิดของลูกไปยื่นที่อำเภอ เทศบาลหรือหน่วยงานในพื้นที่เพื่อแจ้งเป็นหลักฐานการเกิดที่ถูกต้องตามกฎหมาย หากมีการแจ้งต่อหน่วยงานในรัฐไทยเด็กก็จะได้รับสูติบัตรที่ถูกต้องตามกฎหมายแต่ไม่ได้รับสัญชาติไทย ตามมาตรา 7 ตามพ.ร.บ.สัญชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 หากพ่อแม่มีสถานะเป็นแรงงานที่ถูกต้องตามกฎหมาย สถานะของลูกที่ได้รับหลักจากการแจ้งเกิดต่อหน่วยงานในรัฐไทยนั้นคือ สูติบัตร ท.ร.03 “สูติบัตรบุคคลต่างด้าวที่ได้รับอนุญาตให้อยู่ในราชอาณาจักรเป็นกรณีพิเศษ” และสำหรับกลุ่มคนที่ยังไม่สามารถพิสูจน์สัญชาติได้การนำเอกสารการเกิดไปแจ้งต่อหน่วยงานในรัฐไทย เด็กจะได้รับเอกสาร ท.ร.031 “สูติบัตรของบุตรบุคคลที่ไม่มีสถานะทางทะเบียน”

2) **การถูกเอารัดเอาเปรียบในการทำงานและอาชีพ** การทำงานของคนพม่ามุสลิมจากข้างต้น ผลที่ได้รับตามสถานะที่เป็นอยู่แทบไม่ได้มีความต่างกันเลย ส่วนใหญ่ที่พบคือ การถูกเอารัดเอาเปรียบ ถูกกดค่าแรงและถูกใช้ให้ทำงานหนักกว่าปกติ รวมทั้งการถูกหักเงินโดยไม่จำเป็น ถูกกดค่าจ้างตามใจนายจ้าง การทำงาน เป็นต้น

3) **การตกเป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์จากนายจ้างและเจ้าหน้าที่รัฐ** สถานการณ์การถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายจ้างเป็นเรื่องปกติในการแสวงหาผลประโยชน์ แต่อีกกลุ่มที่พบคือ การตกเป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์จากผู้มีอิทธิพลหรือเจ้าหน้าที่รัฐ เช่น ค่าส่วยในการประกอบอาชีพ ร้านขายหมากเล็ก ๆ รถเข็น สามล้อปั่น จะต้องจ่ายในจำนวนที่ต่างกันไป หลักฐานการจ่ายเป็นกระดาษแผ่นเล็ก ๆ มีเพียงชื่อและเบอร์โทรเป็นหลักฐานเท่านั้น “ส่วย” หรือ “สินบน” พบในทุกชุมชน และเกิดขึ้นกับกลุ่มคนตั้งแต่ชายโรตี หาบของเร่ ปั่นสามล้อหรือมีสามล้อเครื่องไว้ในครอบครอง สถานการณ์ที่คนพม่ามุสลิมตกเป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์เป็นเรื่องที่พบทั่วไป ไม่มีสิทธิในการต่อรองหรือเรียกร้องใด และการตกอยู่ในสถานการณ์เช่นนั้นไม่ได้เป็นเครื่องยืนยันในความปลอดภัยแต่อย่างใด เพราะหากเกิดเหตุการณ์ในการสลายชุมชน หรือ ถูกจับในกรณีที่อยู่นอกชุมชน คนเหล่านี้ก็จะถูกดำเนินคดีตามที่กฎหมายกำหนดเช่นเดิม

ภาพที่ 26 บัตรเมื่อจ่ายสินบนประเภทสามล้อปั่น ด้านหน้าและด้านหลัง

ภาพที่ 27 บัตรเมื่อจ่ายสินบนประเภทสามล้อเครื่อง

4) การถูกละเมิดสิทธิมนุษยชน ปัญหาสุขภาพอนามัย การศึกษา และสิทธิขั้นพื้นฐาน (ผลจากนโยบายที่เกิดขึ้นจากกฎหมายและสิทธิที่ไม่ชัดเจน) การถูกละเมิดสิทธิมนุษยชนพบได้ในทุกกรณีทั้งคนพม่ามุสลิมที่มีสถานะพลเมืองถูกต้องตามกฎหมาย และ คนพม่ามุสลิมที่ไม่มีสถานะพลเมืองตามกฎหมาย เพราะถึงอย่างไรก็ตามคนส่วนใหญ่จะมองคนพม่ามุสลิมในภาพรวม คือ เป็นแรงงานต่างด้าวชาวพม่ามุสลิม รวมทั้งปัญหาที่คนพม่ามุสลิมในชุมชนทั้ง 4 ชุมชนเกิดขึ้นมาตั้งแต่มีการอพยพเข้ามาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และมีแนวโน้มที่ปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนรวมทั้งผลกระทบนั้นจะส่งผลกระทบต่อไปย้งอนาคตด้วย ความซ้ำซากของการถูกเอารัดเอาเปรียบ การตกเป็นเครื่องมือของเจ้าหน้าที่ในการแสวงหาผลประโยชน์ กลายเป็นเรื่องของการละเมิดสิทธิมนุษยชนและถูกมองเป็นเรื่องธรรมดาไปในสังคมและไม่เคยได้รับการแก้ไข เช่นเรื่องการถูกละเลยด้านสุขภาพอนามัยจากเจ้าหน้าที่ของรัฐในการให้บริการตามกฎหมายหรือสิทธิมนุษยชน การศึกษาของเด็กพม่ามุสลิมที่ไม่ได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายหรืออนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก การถูกละเลยสิทธิขั้นพื้นฐานที่ควรจะได้รับตามปฏิญญาว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (UDHR หรือ Universal Declaration of Human Rights) ผลที่เกิดขึ้นจริงในชุมชนพบว่าส่วนใหญ่การละเมิดสิทธิมนุษยชนคนในชุมชนพม่ามุสลิมมาจากการทำงานของเจ้าหน้าที่รัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งนโยบายที่ไม่มีความชัดเจนตั้งแต่แรก และการถูกใช้เป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์สำหรับบางกลุ่มด้วย

อภิปรายผล

จากผลการศึกษา “ความแตกต่างของสถานะพลเมืองตามกฎหมาย ของคนพม่ามุสลิมในชุมชนอิสลาม ตำบลแม่สวด อำเภอแม่สวด จังหวัดตาก” ประกอบไปด้วย 4 ชุมชนย่อย คือ ชุมชนดาร์น ชุมชนมาตินะฮ์ ชุมชนอันซอร์ และชุมชนมุฮัมมัดจิริห์ มีประเด็นที่น่าสนใจในการอภิปราย ดังนี้

1. สถานะพลเมืองของกลุ่มคนพม่ามุสลิมที่พบในงานวิจัย ได้แก่ สถานะพลเมืองที่ถูกต้องตามกฎหมายและสถานะพลเมืองที่ไม่ถูกต้องตามกฎหมาย สามารถแบ่งได้ 3 ประเภทของการอยู่ในพื้นที่ คือ กลุ่มที่ลักลอบเข้าเมืองและทำงานผิดกฎหมาย เป็นกลุ่มที่ไม่มีสถานะพลเมืองหากเจ้าหน้าที่รัฐไทยจับได้จะถูกผลักดันออกนอกประเทศทันที กลุ่มที่สองคือกลุ่มที่เข้าเมืองโดยผิดกฎหมายแต่ได้รับการผ่อนผันให้อยู่ในประเทศไทยได้ตามมติคณะรัฐมนตรี สามารถทำงานได้ ถือบัตรสีชมพูหรือบัตรอนุญาตทำงาน กลุ่มคนที่สามจะแบ่งเป็นสองกรณี คือเป็นกลุ่มคนที่นำเอกสารจากกลุ่มคนที่สองไปดำเนินการเพื่อพิสูจน์สัญชาติและทำหนังสือเดินทางให้ถูกต้องตามกฎหมาย และจะเป็นกลุ่มคนที่เดินทางเข้าประเทศไทยโดยถูกต้องตามกฎหมายตั้งแต่แรก สอดคล้องกับลักษณะของแรงงานต่างด้าว – แรงงานข้ามชาติ ตามมติคณะรัฐมนตรี พระราชบัญญัติคนเข้าเมือง และพระราชบัญญัติการทำงานของคนต่างด้าว พ.ศ.2551 และสอดคล้องกับอนุสัญญาฉบับที่ 97 ว่าด้วยการอพยพเพื่อการทำงาน พ.ศ.2492 (ฉบับปรับปรุง)

2. การเข้ามายังประเทศไทยกับสถานะที่ได้รับเป็นผลเกี่ยวเนื่องกัน การศึกษาครั้งนี้ชี้ให้เห็นว่าเหตุผลของการเคลื่อนย้ายเข้ามายังประเทศไทยทั้ง 4 ชุมชน ความต้องการคือการหลบหนีความไม่ปลอดภัยทั้งในชีวิตและทรัพย์สิน จากความเปราะบางและสถานะพลเมืองที่ไม่ชัดเจนระหว่างรัฐและศาสนา เกิดเป็นปัญหาของกลุ่มคนที่ไม่ได้รับการยอมรับในตัวตนหรือว่าเป็นบุคคลของรัฐ ดังนั้นจึงเป็นเหตุผลในการอพยพเข้ามาประเทศไทยโดยผิดกฎหมาย สอดคล้องกับการศึกษาของ วินัส สีสุข (สำนักบริหารงานทะเบียน, ม.ป.ป.) ที่พบว่าปัญหาเรื่องบุคคลที่ไม่มีสถานะภาพหรือหลักฐานทางกฎหมายว่าด้วยทะเบียนราษฎรทำให้บุคคลนั้นกลายเป็นบุคคลที่ไร้รัฐไร้สัญชาติ อีกทั้งการเข้าเมืองโดยผิดกฎหมายด้วยวิธีการนั่งเรือหรือเดินป่าก็สอดคล้องกับงานศึกษาเรื่องการลักลอบเข้าสู่ประเทศไทยของคนต่างด้าวสัญชาติพม่าในอำเภอแม่สวด จังหวัดตาก โดยสุทธิรัตน์ ชุ่มวิเศษ (2544, หน้า 33-34) และยังสอดคล้องกับงานของ วีรวิทย์ พุ่มไพจิตร (2537, หน้า 52-54) ที่ศึกษาไว้ว่าการอพยพของชาวพม่าเข้ามาในอำเภอแม่สวดเพราะต้องการมีคุณภาพชีวิตที่ดีกว่า และเกิดจากการประเมินแล้วว่าดีกว่าอยู่ในพม่าต่อไปแน่นอนจึงเป็นเหตุผลที่ตัดสินใจอพยพมายังประเทศไทย

3. การละเมิดสิทธิมนุษยชนของคนพม่ามุสลิมทั้ง 4 ชุมชน ในทางนโยบายและกฎหมายที่คุ้มครองนั้น คนพม่ามุสลิมที่มีสถานะพลเมืองถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งเป็นแรงงานนั้นมีสิทธิตามกฎหมายต่าง ๆ เท่ากับแรงงานไทย แต่ในทาง

กลับกันกลับไม่ได้รับการปฏิบัติเช่นที่กฎหมายคุ้มครองไว้ ส่วนใหญ่คนพม่ามุสลิมถูกใช้เป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์จนกลายเป็นเรื่องปกติธรรมดา และนั่นคือจุดเริ่มต้นของการละเมิดสิทธิมนุษยชนของคนพม่ามุสลิม กลายเป็นว่าคนพม่ามุสลิมตกเป็นเบี้ยล่างของนายจ้าง กลุ่มผู้มีอิทธิพล และเจ้าหน้าที่รัฐไทย ที่สำคัญคือการถูกแบ่งแยกให้อยู่ในกลุ่มที่ถูกตีตราว่าเป็นกลุ่มคนที่ไม่ควรอยู่ในประเทศไทยหรือควรส่งกลับไปยังประเทศต้นทางเพราะสร้างความเดือดร้อน ดังการศึกษาของอารีจำปาปลาย และคณะ (2550) เรื่องมุสลิมในประเทศไทย ชายขอบหรือแค่แตกต่าง ที่พิจารณาว่ากลุ่มคนที่เป็นผู้ด้อยโอกาสด้อยอำนาจที่ตกเป็นเบี้ยล่างของคนกลุ่มใหญ่ อีกทั้งยังมีสถานะที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ มักจะมีลักษณะที่ถูกกดขี่ซ้ำแล้วซ้ำเล่า ไม่มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรหรือทุนที่เป็นเรื่องพื้นฐานในชีวิต และยังสอดคล้องกับการหยิบยกประเด็นของพม่ามุสลิมในชุมชนข้างตลาดเชียงใหม่ของ สมัคร กอเข็ม (2552) ที่พบว่า กระบวนการสร้างภาพลักษณ์ให้คนพม่ามุสลิมเกิดจากการสร้างภาพจำและเชื่อมโยงกับพฤติกรรม ส่วนใหญ่หากนึกถึงพม่าภาพจำภาพแรกทีนึกถึงคือภาพของความรุนแรงและภาพที่ติดลบเช่นการบ้วนน้ำหมากในสถานที่ทั่วไป เป็นต้น และมักจะถูกกีดกันออกจากสังคมทั่วไปที่ละนิดและเกิดเป็นวงกว้างจนกลายเป็นเรื่องที่ละเมิดสิทธิมนุษยชนคนพม่ามุสลิมไป งานศึกษาของ ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2546) ที่พบว่าศูนย์กลางผลิตความเป็นชายขอบมีกระบวนการที่ซับซ้อน เรื่องชาติพันธุ์ ความเป็นมาและสถานะทางเศรษฐกิจทางสังคมจะสะท้อนถึงการเข้าถึงทุนต่าง ๆ ในสังคม จนกลายเป็นกลุ่มคนที่ถูกเอารัดเอาเปรียบมากที่สุด

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

1. สถานะความเป็นพลเมืองตามกฎหมายของคนพม่ามุสลิม ซึ่งสามารถแบ่งได้ 2 ประเภท ได้แก่

1.1 กลุ่มคนพม่ามุสลิมที่มีสถานะพลเมืองตามกฎหมาย เป็นกลุ่มคนที่เข้ามายังประเทศไทยแบบถูกต้องตามกฎหมาย มีเอกสารรับรองจากประเทศต้นทาง เช่น หนังสือเดินทางชั่วคราว (Temporary Passport) หรือเอกสารรับรองบุคคล (Certificate Of Identity) และมีการตรวจลงตราวีซ่า (Visa) ในหนังสือเดินทาง (Passport) หรือเอกสารที่ใช้แทนหนังสือเดินทาง โดยสำนักงานตรวจคนเข้าเมือง และยังสามารถแบ่งออกได้ 2 ประเภทย่อย คือ ประเภทที่ได้รับใบอนุญาตตามมาตรา 9 เป็นกลุ่มที่ได้รับใบอนุญาต “ประเภทพิสูจน์สัญชาติ” เพราะเข้าเมืองโดยผิดกฎหมายและได้รับการผ่อนผัน และจะได้เปลี่ยนสถานะหากมีการดำเนินการ เช่น ได้รับการเปลี่ยนแปลงเป็นแรงงานที่ถูกต้องตามกฎหมาย และประเภทที่สองคือกลุ่มคนที่ได้รับใบอนุญาตตามมาตรา 14 ซึ่งเป็นผู้ที่เดินทางเข้ามายังประเทศไทยโดยถูกต้องตามกฎหมายตั้งแต่แรก บัตรที่ถืออยู่จะเป็นชนิดแบบบัตรชมพูหรือบัตรแรงงาน นอกจากนั้นยังมีกลุ่มที่มีสถานะตามที่กฎหมายกำหนดแต่ยังจัดอยู่ในกลุ่มที่ผิดกฎหมายในฐานะที่เป็นบุคคลที่ติดตามบุคคลที่ได้รับสถานะตามมาตรา 9 และมาตรา 14 คือ กลุ่มที่ถือ ท.ร.03 “สูติบัตรบุคคลต่างด้าวที่ได้รับอนุญาตให้อยู่ในราชอาณาจักรเป็นกรณีพิเศษ” ท.ร.031 “สูติบัตรของบุตรบุคคลที่ไม่มีสถานะทางทะเบียน” และ บัตรนักเรียนของสถานศึกษาทุกแห่งทั้งของรัฐไทยและศูนย์การเรียนพม่าในพื้นที่

1.2 กลุ่มของพม่ามุสลิมที่ไม่มีสถานะทางทะเบียนตามกฎหมาย ซึ่งจะเรียกว่า “ต่างด้าว” ตามมาตรา 13 จัดเป็นแรงงานข้ามชาติที่ผิดกฎหมาย อยู่ในกลุ่มแรงงาน 3 สัญชาติที่หลบหนีเข้าเมือง ซึ่งมีมติคณะรัฐมนตรีให้การส่งกลับประเทศต้นทาง เอกสารที่ให้คือ ท.ร.38/1 “ใบรับรองรายการทะเบียนประวัติของคนต่างด้าวที่ได้รับอนุญาตให้อยู่ในราชอาณาจักรเป็นกรณีพิเศษ”

2. วิธีการ ปัญหาอุปสรรคและเงื่อนไข

2.1 วิธีการ แบ่งได้ 3 วิธี คือ

1) วิธีการดำเนินการด้วยตนเองทั้งหมด ส่วนใหญ่แล้ววิธีการนี้จะเป็นเฉพาะกลุ่มคนพม่ามุสลิมที่มีเอกสารต่าง ๆ ครบถ้วนอยู่แล้ว และมีสถานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวที่ดี

2) วิธีการดำเนินการพร้อมกับนายจ้างหรือนายหน้า โดยสรุปได้ว่า กลุ่มคนพม่ามุสลิมได้รับการช่วยเหลือจากนายจ้างหรือนายหน้า แบ่งได้ 3 กรณี กรณีแรกคือมีนายจ้างหรือนายหน้าร่วมดำเนินการโดยไม่คิดค่าเสียเวลาหรือค่าตอบแทน กรณีที่สองคือการดำเนินการร่วมกับนายจ้างหรือนายหน้าโดยอาจจะมีการเสียเวลาให้ในทันทีหรืออาจจะเก็บ

คืนภายหลัง กรณีที่สามคือมีนายจ้างหรือนายหน้าดำเนินการให้ภายใต้กระบวนการฝากหรือระบบอุปถัมภ์ ซึ่งมีนายจ้างเป็นญาติของกลุ่มคนพม่ามุสลิม

3) วิธีการดำเนินการที่มีนายหน้าดำเนินการให้ทั้งหมด เป็นวิธีที่เรียกว่า “การว่าจ้างทำบัตร” ซึ่งเป็นวิธีการที่พบปัญหาหนักที่สุดในการดำเนินการ เพราะค่าใช้จ่ายในการว่าจ้างอยู่ในอัตราที่สูงและส่วนใหญ่คือถูกหลอกทำให้สูญเงินเปล่า พบในกลุ่มคนพม่ามุสลิมที่ไม่มีเอกสารประจำตัวใด ๆ เลย

2.2 ปัญหา อุปสรรคและเงื่อนไขในการได้มาซึ่งสถานะพลเมือง เงื่อนไขเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดปัญหาในการดำเนินการเพื่อให้ได้มาซึ่งสถานะพลเมือง เงื่อนไขที่สำคัญคือ 1) บัตรประชาชนพม่า 2) สำเนาทะเบียนบ้านพม่า และ 3) ใบรับรองจากเจ้าหน้าที่ของพม่าทั้งจากผู้ใหญ่บ้านและเจ้าหน้าที่ตำรวจ จากเงื่อนไขสามารถแยกปัญหาออกได้ดังนี้

1) การไม่มีเอกสารจากประเทศต้นทาง ทำให้ไม่สามารถดำเนินการต่อในประเทศไทยได้ ผลจากการไม่ยอมรับตัวตนของชาวพม่าทำให้เป็นปัญหาที่ไม่ได้รับการแก้ไข ความขัดแย้งระหว่างรัฐและศาสนาทำให้ชาวพม่ามุสลิมไม่ได้รับการยืนยันตัวตน

2) ค่าใช้จ่ายในระหว่างการดำเนินการ ซึ่งอยู่ในอัตราที่สูงและสวนทางกับรายได้ของครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นค่าเดินทาง ค่าใช้จ่ายในระหว่างขั้นตอนที่เกี่ยวข้องกับเจ้าหน้าที่ “ค่าสินบน” เป็นต้น

3) การเดินทางและความปลอดภัยในการดำเนินการ อีกอุปสรรคหนึ่งให้เห็นได้อย่างชัดเจนเกิดเป็นปัญหาหลักในการดำเนินการ เพราะความปลอดภัยในระหว่างการเดินทางของคนพม่ามุสลิมที่อยู่ในสถานะที่ผิดกฎหมายระหว่างไทยและพม่า ถือเป็นเรื่องที่เสี่ยงต่อชีวิต ดังนั้นส่วนใหญ่จึงเลือกที่จะไม่เดินทางเพราะเกรงต่อการถูกจับกุมและดำเนินคดีตามกฎหมายทั้งของไทยและพม่าซึ่งถือว่ามีความร้ายแรงถึงชีวิต

2.3 การเคลื่อนไหวของคนพม่ามุสลิมและของชุมชน กล่าวได้ว่าคนพม่ามุสลิมแทบไม่มีข้อเรียกร้องเชิงสิทธิแบบกระบวนการ หรือกลุ่มเลย เพราะเข้าใจในสถานะหรือตัวตนของตนเองว่าอยู่ในสถานะที่ผิดกฎหมาย และหลบหนีเข้าประเทศไทยมา ไม่สามารถเรียกร้องสิทธิได้ อีกทั้งมองว่าการเรียกร้องเป็นการสร้างปัญหาให้กับประเทศไทย ให้กับตนเองและครอบครัว การใช้ชีวิตในทุกวันนี้คือไม่เดือดร้อนอะไร และหากเกิดการเข้าทำลายพื้นที่ก็เพียงแค่หาที่อยู่ใหม่เท่านั้นเอง ขอเพียงแค่ประเทศไทยให้ที่หลบพักหรืออาศัยถือว่าเป็นบุญคุณอย่างยิ่ง

3. สภาพปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นกับกลุ่มคนพม่ามุสลิม แยกออกเป็น 2 กลุ่ม ตามผลการศึกษา ดังนี้

3.1 กลุ่มคนที่มีสถานะพลเมืองที่ถูกต้องตามกฎหมาย แม้จะมีสถานะที่ถูกกฎหมายแต่กลุ่มคนเหล่านี้เป็นเพียงส่วนน้อยจึงถูกเชื่อมโยงให้อยู่ในกลุ่ม “แรงงานต่างด้าว” หรือ “แรงงานข้ามชาติ” สิทธิที่ได้รับจะเกี่ยวข้องกับการจ้างงานตามกฎหมาย คือ (1) สิทธิในสภาพการจ้าง คือการได้รับค่าแรงเท่าที่กฎหมายกำหนด ได้รับวันลา หรือวันหยุดเท่ากับคนไทย ในลักษณะงานที่เหมือนกัน (2) สิทธิในสุขภาพ คือ สิทธิที่จะได้รับการเข้ารับการรักษาพยาบาลตามที่กฎหมายกำหนด และโรงพยาบาลไม่มีสิทธิปฏิเสธ (3) สิทธิในการได้รับการศึกษาของบุตร ตามกฎหมายที่ให้ไว้บุตรของแรงงานสามารถเข้ารับการศึกษาในโรงเรียนไทยได้จนถึงชั้นปริญญา และ (4) สิทธิในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม เพื่อเรียกร้องสิทธิของตนเองตามกฎหมายหากเกิดปัญหาหรืออันตรายเกี่ยวกับตนเองหรือครอบครัว

3.2 กลุ่มคนที่ไม่มียสถานะพลเมืองที่ถูกต้องตามกฎหมาย กลุ่มนี้จะมีปัญหาและผลกระทบในการใช้ชีวิตเป็นอย่างมาก เพราะแทบจะไม่มีสิทธิใด ๆ ตามกฎหมาย และไม่ได้รับการคุ้มครองใด ๆ จากกฎหมาย แม้จะมีกฎหมาย หรืออนุสัญญาใดให้ไว้ก็ตาม สรุปรวมสภาพความเป็นอยู่ในการใช้ชีวิต ได้เป็นประเด็นดังนี้ (1) การทำงาน ส่วนใหญ่จะทำงานที่บ้านตนเอง มีอาชีพเก็บของเก่าหรืออาจจะเป็นงานในลักษณะที่ชั่วคราว เช่นรับจ้างปั่นสามล้อ เป็นต้น (2) สุขภาพหรือสุขภาพ ในเรื่องนี้กลุ่มคนพม่ามุสลิมที่ไม่มีสถานะทางกฎหมายหรือความเป็นพลเมืองแทบไม่มีสิทธิในการเข้ารับการรักษา อีกทั้งไม่มีหน่วยงานสาธารณสุขเข้าไปดูแลในชุมชน แม้ว่าในบางชุมชนจะมี อสต.(อาสาสมัครต่างชาติ) ดูแลอยู่ก็ตาม (3) การศึกษา เด็กพม่ามุสลิมเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากเรื่องการศึกษา ส่วนใหญ่เด็กพม่ามุสลิมจะเรียนอยู่ศูนย์การเรียนรู้อาสาสมัครพม่า และแทบไม่มีเด็กพม่ามุสลิมที่พ่อแม่เป็นกลุ่มคนที่ไม่มียสถานะพลเมืองได้เรียนในโรงเรียนของไทยเลย และ

(4) ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน การอยู่ในสถานะพลเมืองที่ผิดกฎหมาย การถูกตีตราว่าเป็น “ต่างด้าว” ทำให้คนพม่าไม่กล้าออกนอกพื้นที่ชุมชน เพราะในชุมชนเป็นพื้นที่ที่ปลอดภัยที่สุด การออกนอกพื้นที่เป็นเรื่องที่เสี่ยงต่อการถูกดำเนินคดี และถูกผลักดันออกนอกประเทศนั้นหมายถึงผลอาจจะร้ายแรงถึงชีวิตหากเจ้าหน้าที่ทางพม่าจับตัวได้ เพียงเพราะความเป็นพม่ามุสลิมและไม่มีเอกสารยืนยันตัวตนในการเป็นพลเมืองพม่า

4. ผลกระทบ ในส่วนของผลกระทบกับกลุ่มคนพม่ามุสลิมที่ถูกมองว่าเป็น “ต่างด้าวพม่า” ไม่ว่าจะในสถานะที่ถูกกฎหมายหรือผิดกฎหมายก็ตาม สามารถสรุปได้ดังนี้

1) การเกิดและการสร้างสถานะหรือตัวตนใหม่ ผลของการเข้ามาโดยผิดกฎหมายและการเป็นพม่ามุสลิมเป็นเรื่องที่ยากต่อการเปลี่ยนแปลงสถานะ การดำเนินการที่หลายขั้นตอน การใช้ค่าใช้จ่ายในระหว่างการดำเนินการ และความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินถือเป็นเรื่องที่คนพม่ามุสลิมตระหนักอยู่เสมอ ทำให้การเปลี่ยนแปลงสถานะเป็นเรื่องที่ไกลตัวแม้จะมีความพยายามเพียงใดก็ตาม

2) การถูกเอารัดเอาเปรียบ ส่วนใหญ่คนพม่ามุสลิมจะถูกเอารัดเอาเปรียบในเรื่องของงานที่ทำอยู่ เช่น ค่าแรงน้อยและถูกใช้แรงงานหนัก ทำงานเกินเวลาตามที่ตกลงกันหรือกฎหมายกำหนด เป็นต้น

3) การตกเป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์จากเจ้าหน้าที่รัฐ ผลจากสถานะทางกฎหมายที่ไม่ชัดเจน ความไม่รู้ในสถานะที่เป็นอยู่ ทำให้คนพม่ามุสลิมไม่สามารถต่อรองสิทธิต่างได้ กลุ่มคนที่เข้ามาหาผลประโยชน์ก็จะพบได้ตั้งแต่นายจ้าง นายหน้า ผู้มีอิทธิพลในพื้นที่และเจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งถูกใช้เป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์มาอย่างยาวนานเพราะไม่เคยมีพม่ามุสลิมเรียกร้องหรือกล้าขัดแย้งจากกลุ่มคนที่เข้ามาหาผลประโยชน์จากพวกเขา

4) การถูกละเมิดสิทธิมนุษยชน ปัญหาส่วนใหญ่ที่พบและส่งผลกระทบต่อคนในชุมชนพม่ามุสลิมทั้ง 4 ชุมชนเกี่ยวข้องกับบัตร การย้ายเข้ามาและสถานะพลเมืองที่เป็นอยู่ การถูกเอารัดเอาเปรียบ การถูกละเลยจากสิทธิทางการศึกษาของเด็ก การถูกละเลยจากสิทธิขั้นพื้นฐานของกลุ่มคนพม่ามุสลิมมาอย่างยาวนาน ทำให้คนพม่ามุสลิมถูกละเมิดสิทธิมนุษยชนไปโดยไม่รู้ตัว โดยส่วนใหญ่แล้วจะเกี่ยวข้องกับสิทธิขั้นพื้นฐาน ตามปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน เรื่องสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค

5. ข้อเสนอแนะ

5.1 ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานของรัฐในระดับพื้นที่

1) หน่วยงานและองค์กรภาครัฐในพื้นที่ควรเข้ามาส่งเสริมสนับสนุนช่วยเหลือคนพม่ามุสลิมในเรื่องสิทธิ ด้านการศึกษา ไม่ควรปฏิเสธเด็กพม่ามุสลิมในการเข้ารับการศึกษารวมทั้งควรมีการจัดการเพื่อรองรับความแตกต่างในเรื่องของวัฒนธรรมด้วย

2) การให้ความสนใจ สนับสนุน หรือมีมาตรการเกี่ยวกับสุขภาวะ/สุขภาพ อนามัยเจริญพันธุ์ในชุมชน และการเข้ารับบริการบริการในชุมชนพม่ามุสลิมด้วย

3) หน่วยงานองค์กรด้านการบริการต่าง ๆ ควรมีเครื่องมือในการรองรับให้สมกับเป็นพื้นที่ของความหลากหลายด้วย เพื่อการเข้าถึงคนทุกกลุ่ม และกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในพื้นที่

5.2 ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานของรัฐในระดับชาติและระดับนานาชาติ

1) ภาครัฐควรมีมาตรการที่ชัดเจนในกรณีที่เป็นเด็ก หลักการที่จะไม่แยกเด็กออกจากผู้ปกครองและไม่ผลักดันเด็กออกนอกประเทศเพียงลำพัง และนโยบายในการผลักดันออกนอกประเทศ ควรเป็นนโยบายที่ใช้ได้จริงในพื้นที่

2) ภาครัฐควรมีการปรับเปลี่ยนกระบวนการและค่าใช้จ่ายในการดำเนินการให้น้อยลง และลดความซับซ้อนของกระบวนการในการดำเนินการนั้นด้วย

3) ควรให้ความชัดเจนกับสถานะของคนพม่ามุสลิม รวมทั้งสิทธิที่ควรจะได้รับในแต่ละประเภท ทั้งในทางนโยบายและในทางปฏิบัติจริงของเจ้าหน้าที่ด้วย

4) นโยบายที่เกี่ยวข้องควรมองที่บริบทเป็นหลัก การผลักดันไปยังประเทศต้นทางสามารถใช้ได้กับกลุ่มคนที่มีสถานะพลเมืองแล้ว ดังนั้นการผลักดันคนพม่ามุสลิมออกนอกประเทศในพื้นที่แม่สอดจึงไม่สามารถใช้ได้จริง

5) เนื่องจากกลุ่มคนพม่ามุสลิมเป็นกลุ่มแรงงานข้ามชาติ ที่เป็นกลุ่มไร้รัฐไร้สัญชาติ เป็นปัญหาเชิงนโยบาย ดังนั้นจึงต้องอาศัยความร่วมมือในระดับสากล เพราะเกี่ยวข้องกับเรื่องความเป็นมนุษย์หรือพลเมืองโลกด้วย หากปัญหาของกลุ่มคนเหล่านี้ได้รับการพิจารณา อาจจะทำให้เกิดนโยบายหรือแนวทางในการช่วยแก้ไขปัญหาคได้

5.3 ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงาน องค์กรเอกชนที่เกี่ยวข้อง

1) ให้ความช่วยเหลือและแก้ไขในระยะยาว ในกรณีที่เป็นบริการขั้นพื้นฐานที่สมควรจะได้รับ เช่น น้ำประปา สาธารณูปโภค ซึ่งสามารถเป็นองค์กรที่ให้ความช่วยเหลือเป็นตัวกลางระหว่างรัฐและชุมชนได้

2) ปัญหาที่แท้จริงของคนในชุมชนพม่ามุสลิมคือเรื่องการทำบัตรหรือเอกสารตามกฎหมายและเรื่องค่าใช้จ่ายในการดำเนินการ ดังนั้นควรมีมาตรการใหม่ๆในการจัดการมากกว่าการลงไปให้ข้อมูลเรื่องการทำบัตรในแต่ละปี

3) ควรมีกระบวนการสร้างกระบวนการคิดให้คนพม่ามุสลิมเรื่องสิทธิพลเมืองเพื่อไม่ให้ถูกละเมิดสิทธิและสามารถใช้ชีวิตได้โดยไม่ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์

4) คนพม่ามุสลิมในชุมชนอยู่ด้วยการลดทอนคุณค่าของตนเอง หน่วยงานควรมีการสร้างกระบวนการคิดและการพัฒนาศักยภาพให้กับการใช้ชีวิตของคนพม่ามุสลิม ซึ่งอาจจะมีผลต่อการจ้างงานในอนาคตได้

5) ควรมีกระบวนการในการสร้างภาพลักษณ์และกระบวนการคิดเกี่ยวกับคนพม่ามุสลิมให้กับคนทั่วไปในสังคมได้ทราบและเข้าใจ เช่นการอยู่ร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรม

5.4 ข้อเสนอแนะต่อการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป

1) ศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวกับสิทธิของสถานะพลเมืองแต่ละประเภทให้ละเอียดมากขึ้น เพื่อจะได้ทราบถึงสิทธิที่กลุ่มคนแต่ละประเภทมี และ การถูกกลืนรอนสิทธินั้นด้วย

2) ศึกษาเกี่ยวกับเส้นทางในการจ่ายค่าคุ้มครอง “ส่วย” ให้กับนายหน้า เจ้าหน้าที่รัฐ หรือผู้มีอิทธิพลให้ละเอียดมากขึ้น เพื่อให้ทราบถึงขบวนการทำงานที่ไม่โปร่งใสของเจ้าหน้าที่รัฐ

เอกสารอ้างอิง

หนังสือ บทความในหนังสือและวารสาร

- กลุ่มงานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานจังหวัดสุโขทัย. (2552). *ปฏิญญาสากลว่าด้วยเรื่องสิทธิมนุษยชน*. สุโขทัย. กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน. (ม.ป.ป). *สิทธิของลูกจ้างแรงงานต่างด้าว ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ.2541*. กระทรวงแรงงาน: กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน สำนักงานสวัสดิการคุ้มครองแรงงานทุกจังหวัด กลุ่มงานสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน ทุกพื้นที่
- โกวิท วงศ์สุวรรณ. (2547). *บัญญัติว่าด้วยสิทธิพื้นฐานของพลเมือง*. (สารานุกรมประวัติศาสตร์สากล). กรุงเทพฯ.
- คณะกรรมการนโยบายปฏิรูปการศึกษาในศตวรรษที่สอง ด้านการพัฒนาการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองดี. (2554). *ยุทธศาสตร์การพัฒนาการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง พ.ศ.2553-2561*. กรุงเทพมหานคร: สำนักนโยบายด้านพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษา สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา และกระทรวงศึกษาธิการ
- คู่มือการลงทุนในเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ. (2548). สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน.
- ธเนศวร เจริญเมือง. (2548). *แนวคิดว่าด้วยความเป็นพลเมือง*. นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า
- ภณ ใจสมัคร. (2512). *การดำรงชีวิตในสังคมยุคใหม่และประชาคมอาเซียน : ความเป็นพลเมือง ในสังคมยุคใหม่*. (เอกสารประกอบการเรียนการสอน). มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต, สำนักวิชาการศึกษาทั่วไป.
- บรรเจิด สิงคะเนติ. (2547). *หลักพื้นฐานเกี่ยวกับสิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน.
- ปริญญญา เทวานฤมิตรกุล. (2555). *การศึกษาเพื่อความเป็นพลเมือง (Civic Education): แก้ปัญหาการเมืองไทยโดยสร้างประชาธิปไตยที่ “คน”*. (บทความวิชาการ). กรุงเทพมหานคร: บริษัท สเจริญ การพิมพ์ จำกัด.
- ปรีดี เกษมทรัพย์. (2531). *นิติปรัชญา*. กรุงเทพฯ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ราชกิจจานุเบกษา. (2560). *รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560*. สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา ปฏิบัติหน้าที่สำนักงานเลขาธิการสภานิติบัญญัติแห่งชาติ.
- ราชกิจจานุเบกษา. (2561). *อัตราค่าจ้างขั้นต่ำ ฉบับที่ 9*. (ประกาศคณะกรรมการค่าจ้าง). ปลัดกระทรวงแรงงาน
- ราชกิจจานุเบกษา. (2560). *การบริหารจัดการทำงานของคนต่างด้าว พ.ศ.2560*. (พระราชกำหนด).
- ราชกิจจานุเบกษา. (2560). *การบริหารจัดการทำงานของคนต่างด้าว พ.ศ.2560*. (พระราชกำหนด).
- หยุด แสงอุทัย. (2555). *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป*. กรุงเทพฯ: ประกายพริก.
- ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการสื่อสาร. (2554). *สถานการณ์แรงงานต่างด้าวที่ทำงานในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานปลัดกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์
- อเนก เหล่าธรรมทัศน์. (2552). *การเมืองภาคพลเมือง*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า.
- อุดม รัฐอมฤต และคณะ. (2544). *การอ้างศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ หรือใช้สิทธิเสรีภาพของบุคคลตามมาตรา 28*, กรุงเทพมหานคร: สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ.

วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ และเอกสารงานวิจัย

- กฤตยา อาชวนิจกุล, กุลภา วจรสาระ. (2552). *การจ้างแรงงานข้ามชาติ ตามพระราชบัญญัติการทำงานของคนต่างด้าว พ.ศ. 2551 กับการจัดทำบัญชีรายชื่ออาชีพสำหรับคนต่างชาติ*. (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: องค์การระหว่างประเทศเพื่อการโยกย้ายถิ่นฐาน สำนักงานกรุงเทพฯ
- ทศวัฒน์ บุญญวัฒน์, มนัส ธีระกุล และคณะ. (2551). *การหลบหนีเข้าเมืองของแรงงานพม่าทำผิดกฎหมายในพื้นที่จังหวัดตาก*. (รายงานการวิจัย). จังหวัดตาก. สำนักงานตรวจคนเข้าเมือง ดำเนินตรวจคนเข้าเมืองตาก
- นิสา พันยาง. (2558). *การตั้งถิ่นฐานและการปรับตัวของชาวมุสลิมในเขตเทศบาลนคร จังหวัดพิษณุโลก*. (วิทยานิพนธ์). มหาวิทยาลัยนเรศวร: คณะเกษตรศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- นิภาพรณ เจนสันติกุล. (2556). *โครงสร้างทางสังคม บทบาทและนโยบายสาธารณะกับความเป็นพลเมือง*. (บทความวิชาการ). มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
- บรรเจิด สิงคะเนติ. (2551). *การใช้สิทธิของศาลของบุคคลซึ่งถูกละเมิดสิทธิหรือเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ*. (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศาลรัฐธรรมนูญ
- บุญธรรม ภักดี. (2539). *ผลกระทบจากการหลบหนีเข้าเมืองของแรงงานต่างชาตินในเขตอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย*. (ปริญญามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (บรรณาธิการ). (2546). *อัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ และความเป็นคนชายขอบ*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- พวงเพชร ธนสิน. (2554). *ทายาทรุ่นที่ 2 ของผู้ย้ายถิ่นจากประเทศพม่า : สถานการณ์และการอพยพโยกย้าย (Second Generation of Migrants from Myanmar: Situation and Intermigration)*. (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. คณะสังคมศาสตร์
- สมักร กอเข้ม. (2558). *ความเคร่งครัดทางศาสนาของแรงงานมุสลิมพม่า*. (เอกสารงานวิจัย). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ศูนย์อาเซียนศึกษา.
- สุทธิรัตน์ ชุ่มวิเศษ. (2540). *การลักลอบเข้าสู่ประเทศไทยของคนสัญชาติพม่า: กรณีศึกษาอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก*. กรุงเทพมหานคร : ฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์ไทย.
- อารี จำปากลาง และศรีรินทร์ เกรย์. (2550). *การเปลี่ยนแปลงทางประชากร ครอบครัว และสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้*. (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อารี จำปากลาง, ธีรพงศ์ สุกุลศรี และอาซิส ประสิทธิหิมะ. (2555). *มุสลิมในประเทศไทย: ชายขอบหรือเพียงแค่แตกต่าง (Muslims in Thailand: Marginalised or Merely Different?)*. (เอกสารทางวิชาการ). สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- อุดม รัฐอมฤต และคณะ. (2544). *ความเป็นมนุษย์หรือการใช้สิทธิของบุคคลตามมาตรา ๒๘*. (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศาลรัฐธรรมนูญ.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

- โกวิท วงศ์สุรวัฒน์. (2559). สิทธิมนุษยชนเบื้องต้น. <https://www.yaklai.com/news/politic/basic-human-right-kovit-wongsurawat/>
- ชุมพล ศรีสมบัติ. (2013). แกะรอยมุสลิมพม่า ประชาชาติที่ถูกลืม. <https://muslimlanna.wordpress.com/2013/01/12>
- ชุมพล ศรีสมบัติ.(2555).ประวัติชุมชนอิสลามแม่สอด จ.ตาก. สืบค้นจาก <https://www.gotoknow.org/posts/401491>
- ต่างชาติดกับต่างด้าวแตกต่างกันอย่างไร. (2556). <https://guru.sanook.com/21278/>
- ประชา ธรรมดา. (2011). วาทกรรม “แรงงานต่างด้าว” และการกดขี่ ”แรงงานข้ามชาติ” โดยรัฐบาลอภิสิทธิ์. <https://prachatai.com/journal/2009/11/26778>
- เทศบาลนครแม่สอด. (๒๕๖๐). ประวัติความเป็นมา ของอำเภอแม่สอด. <http://www.maesot.go.th/>
- สมัคร กอเข้ม. (2552). กระบวนการกลายเป็นคนชายขอบของมุสลิมพม่าในชุมชนข้างคลาน.สืบค้นจาก <http://oknation.nationtv.tv/blog/print.php?id=45621>
- Mr.Nyi Nyi Kyaw, ชัยรัตน์ ศิริพันธ์. (2560). “โรฮีนจา” คนชายขอบของมุสลิมเมียนมา.สืบค้นจาก http://rescom.trf.or.th/display/keydefault.aspx?id_colum=3277

เพื่อนบ้านคนใหม่ชาวเอเชียใต้กับวิธีการเอาตัวรอดทางเศรษฐกิจ

Neighborhoods from South Asia and their Economic Survival Strategies

นายวันรบ วราราชภูร์

สาขาวิชาชนบทศึกษาและการพัฒนา วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทคัดย่อ

ปัญหาความขัดแย้งทางด้านชาติพันธุ์และ/หรือศาสนาที่เกิดขึ้นหลายพื้นที่ทั่วโลกนำมาสู่การย้ายถิ่นฐานของผู้คนในฐานะผู้ลี้ภัยเพื่อแสวงหาความคุ้มครองในประเทศต่าง ๆ และหนึ่งในนั้นคือประเทศไทย บทความนี้ศึกษาที่มาของการกลายเป็นผู้ลี้ภัยเขตเมืองในประเทศไทยและสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ รวมทั้งยุทธศาสตร์การเอาตัวรอดของผู้ลี้ภัยเขตเมืองชาวเอเชียใต้จากประเทศปากีสถาน ศรีลังกา และอัฟกานิสถาน โดยตั้งคำถามถึงยุทธศาสตร์การเอาตัวรอดทางเศรษฐกิจ ได้แก่ การเข้าถึงเงินช่วยเหลือ การเข้าถึงที่พักอาศัย และการหารายได้เพื่อยังชีพขณะพักอาศัยในประเทศไทยในฐานะผู้ลี้ภัย รวมถึงปัญหาและข้อจำกัดต่าง ๆ ซึ่งผู้ทำวิจัยได้อภิปรายประเด็นต่าง ๆ ข้างต้นไว้ในบทความนี้

คำสำคัญ: ผู้ลี้ภัยเขตเมือง, เอเชียใต้, ยุทธศาสตร์การเอาตัวรอดทางเศรษฐกิจ

Abstract

Ethnic and religious conflicts occurring around the world lead to human migration as refugees seek asylum in various counties including Thailand. This paper explores how people from South Asian countries which are Pakistan, Sri Lanka and Afghanistan, have become urban refugees in Thailand. Additionally, the paper questions their economic survival strategies including to access to financial support, housing, and income generation activities. Lastly, problems and obstacles faced by these urban refugees are highlighted in this study.

Keywords: Urban Refugees, South Asia, Economic Survival Strategies

บทนำ

ในรอบหลายปีที่ผ่านมา มีข่าวจากสื่อสำนักต่างๆ ทั้งทางสถานีโทรทัศน์ วิทยุ และอินเทอร์เน็ต รวมถึงสื่อสังคมออนไลน์ เกี่ยวกับความขัดแย้งและความรุนแรงที่เกิดขึ้นในหลายพื้นที่ทั่วโลก รวมไปถึงการอพยพหนีภัยสงครามของผู้คนเป็นจำนวนมาก เพื่อการแสวงหาที่พักพิงที่ปลอดภัย หลายๆ ประเทศเพื่อนบ้านของประเทศต้นทางที่มีคลื่นมนุษย์อพยพเดินทางอพยพออกมา ต้องกลายเป็นสถานที่พักพิงอย่างไม่สามารถปฏิเสธได้ โดย World Food Program USA (WFP USA) ระบุว่า สถานที่พักพิงที่มีจำนวนผู้อพยพอาศัยอยู่และมีความหนาแน่นมากที่สุดในโลกได้แก่ ค่ายผู้ลี้ภัยกูตูपालอง (Kutupalong Refugee Camp) ในประเทศบังกลาเทศ ซึ่งเป็นสถานที่พักพิงของผู้ลี้ภัยชาวโรฮิงญา (Rohingya) จำนวนประมาณ 1 ล้านคนที่อพยพหนีภัยมาจากประเทศเมียนมาร์ (2018)

อนุสัญญาว่าด้วยสถานภาพผู้ลี้ภัย พ.ศ. 2494¹ ของสหประชาชาติให้คำนิยามและความหมายของสถานภาพผู้ลี้ภัยว่า ผู้ลี้ภัย หมายถึง บุคคลที่จำเป็นต้องทิ้งประเทศบ้านเกิดของตนเอง เนื่องจากความหวาดกลัวการถูกประหัตประหารหรือได้รับการคุกคามต่อชีวิตเนื่องจากสาเหตุข้อหนึ่งข้อใด เช่น เชื้อชาติ ศาสนา สัญชาติ สมาชิกภาพในกลุ่มทางสังคม สมาชิกภาพในกลุ่มความคิดทางการเมือง (The United Nations High Commissioner For Refugees, 2015)

รายงานจากสำนักงานข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยสหประชาชาติ (The United Nations High Commissioner For Refugees: UNHCR) ระบุว่าในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2562 มีผู้ที่ถูกบังคับให้อพยพพลัดถิ่นฐานทั่วโลกจำนวนประมาณ 70.8 ล้านคน โดยเป็นผู้พลัดถิ่นที่ยังอาศัยอยู่ภายในประเทศของตนเอง (internally displaced persons) จำนวนประมาณ 41.3 ล้านคน ผู้ลี้ภัย (refugee) ที่อพยพออกจากประเทศต้นทางและได้รับการรับรองสถานะผู้ลี้ภัยจาก UNHCR และผู้ลี้ภัยชาวปาเลสไตน์ที่ได้รับการขึ้นทะเบียนจาก The United Nations for Relief and Works Agency for Palestinian Refugees in the Near East (UNRWA) แล้วรวมกันอีกประมาณ 25.9 ล้านคนโดยร้อยละ 57 เป็นผู้เดินทางมาจากประเทศซูดานใต้ อัฟกานิสถาน และซีเรีย และส่วนที่เหลืออีกราว 3.5 ล้านคนยังมีสถานะเป็นผู้ขอลี้ภัย² (asylum seeker) (UNHCR, 2019)

ประเด็นเรื่องผู้ลี้ภัยนั้นไม่ใช่เรื่องใหม่สำหรับประเทศไทยแต่อย่างใด รัฐบาลไทยได้เชิญ UNHCR เข้ามามีบทบาทในการดำเนินการให้ความช่วยเหลือด้านมนุษยธรรมแก่ผู้ลี้ภัยในประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ.2518 ซึ่งเป็นช่วงที่มีการเดินทางอพยพของผู้ลี้ภัยซึ่งได้รับผลกระทบจากสงครามอินโดจีนเข้ามายังประเทศไทย และปัจจุบันประเทศไทยยังเป็นประเทศที่พักพิงสำหรับผู้ลี้ภัยในค่ายมากกว่า 97,000 คนที่เดินทางหนีภัยสู้รบมาจากประเทศเมียนมาร์ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชนกลุ่มน้อยชาวกะเหรี่ยงโดยอาศัยอยู่ในค่ายผู้ลี้ภัย (refugee camp) ทั้ง 9 แห่งในบริเวณชายแดนไทย-เมียนมาร์มาเป็นเวลาเกือบ 30 ปี (UNHCR, 2019) โดยหากแบ่งตามพื้นที่พักอาศัยและลักษณะของการดำเนินชีวิตและการเข้าถึงปัจจัยพื้นฐาน ผู้ลี้ภัยที่อาศัยอยู่ในพื้นที่พักพิงชั่วคราวหรือที่หลายๆคนเรียกว่าค่ายผู้ลี้ภัยหรือค่ายผู้อพยพ พวกเขาเหล่านี้จะถูกเรียกว่า ผู้ลี้ภัยในค่าย (camp refugee) แต่กระนั้น ยังมีผู้ลี้ภัยอีกกลุ่มที่อาศัยอยู่ตามชุมชนในเขตเมืองต่างๆ และพยายามเข้าถึงปัจจัยพื้นฐานที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีพ พวกเขาปะปนกับผู้คนกลุ่มอื่นๆ ในสังคมเมือง คนกลุ่มนี้จะถูกเรียกว่า ผู้ลี้ภัยเขตเมือง (urban refugee) ซึ่งทั้งสองกลุ่มต่างก็มีเหตุจำเป็นในการแสวงหาการลี้ภัย (เผด็จการ 2557, น. 49) ผู้ลี้ภัยทั้ง 2 กลุ่มต่างต้องการจะโยกย้ายไปตั้งถิ่นฐานในประเทศที่ 3 แต่ไม่ใช่ทุกคนที่จะสามารถโยกย้ายไปได้ และนอกจากผู้หนีภัยสู้รบจากประเทศเมียนมาร์แล้ว ผู้ลี้ภัยเขตเมืองบางคนต้องพักอาศัยอยู่ในประเทศไทยในฐานะผู้ลี้ภัยนานเกินกว่า 10 ปี และทำให้คนเหล่านี้จำเป็นต้องหาวิธีการเอาตัวรอดทางเศรษฐกิจเพื่อที่จะอยู่ในประเทศไทยในฐานะผู้ลี้ภัยให้ได้

¹ อนุสัญญาว่าด้วยสถานภาพผู้ลี้ภัย พ.ศ. 2494 หมายถึง เอกสารทางกฎหมายที่สำคัญในการตัดสินว่าใครคือผู้ลี้ภัย สิทธิของผู้ลี้ภัยและหน้าที่ของรัฐต่อผู้ลี้ภัยมีอะไรบ้าง

² ผู้ขอลี้ภัย (asylum seeker) หมายถึง ผู้ที่เป็นเจ้าของคำร้องขอลี้ภัยที่ยังไม่เสร็จสิ้นกระบวนการ

จากข้อมูลบันทึกการประชุม Bangkok Asylum-Seeker & Refugee Assistance Network (BASRAN)³ ณ วันที่ 29 พฤษภาคม 2562 UNHCR ระบุว่าในปลายเดือนกุมภาพันธ์ 2562 ที่ผ่านมา มีจำนวนผู้ลี้ภัยเขตเมือง (urban refugee) อาศัยอยู่ในประเทศไทยประมาณ 4,500 คน โดยส่วนใหญ่เป็นชาวปากีสถาน รองลงมาได้แก่ชาวเวียดนาม กัมพูชา ปาเลสไตน์ และอิรัก ตามลำดับ ขณะที่จำนวนของผู้ขอลี้ภัยเขตเมือง (urban asylum seeker) ในช่วงเวลาเดียวกันอยู่ที่ประมาณ 950 คนโดยส่วนใหญ่เป็นผู้ที่เดินทางมาจากประเทศปากีสถาน เวียดนาม กัมพูชา ปาเลสไตน์ และอิรัก ตามลำดับ (BASRAN, 2019, p. 3) การศึกษาของเผชิญวิชัย แสนดี ระบุว่าประเทศไทยไม่ได้ลงนามเป็นประเทศภาคีสัญญาว่าด้วยสถานภาพผู้ลี้ภัยปี พ.ศ.2494 รวมถึงพิธีสารปี พ.ศ.2510⁴ (The 1951 Refugee Convention and its 1967 Protocol) จึงไม่มีพันธกรณีผูกพันกับข้อบัญญัติในอนุสัญญาฉบับดังกล่าว ดังนั้นผู้ลี้ภัยเขตเมืองประสบปัญหาด้านสถานะและสิทธิซึ่งจำแนกได้หลายประการ เช่น ปัญหาสิทธิที่จะได้รับการรับรองว่าเป็นบุคคลตามสถานะทางกฎหมายในทุกแห่งหน ปัญหาสถานะคนเข้าเมือง ผิดกฎหมาย ปัญหาการไม่มีสิทธิอาศัยในประเทศไทย ปัญหาการไม่มีเอกสารเดินทางพิสูจน์ทราบตัวบุคคล ปัญหาสิทธิการทำงานหาเลี้ยงชีพ ปัญหาสิทธิในการเดินทาง ปัญหาการเข้าถึงหลักประกันสุขภาพ ปัญหาการเข้าถึงการศึกษาขั้นพื้นฐานและปัญหาการกักขังโดยไม่กำหนดระยะเวลาในสถานกักตัวคนต่างด้าวของไทย (2557, น. 34, 142) ซึ่งสอดคล้องกับ Fatma Swaleh Issa (2016) ที่ทำการศึกษาเรื่อง Survival of the Invisible: Economic Security of African Urban Refugees and Asylum Seekers in Bangkok ที่ระบุว่า สถานะผู้ลี้ภัยที่ได้รับจาก UNHCR นั้นไม่ได้รับการยอมรับทางกฎหมายในประเทศไทยและส่งผลกระทบต่อ การเข้าถึงปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีพของผู้ลี้ภัยเขตเมืองที่ถูกมองว่าเป็นผู้กระทำผิดกฎหมายคนเข้าเมืองเมื่อวิซ่าหมดอายุ อีกทั้งการไม่มีสิทธิในการทำงานยังถือว่าเป็นอุปสรรคอันใหญ่หลวง ผู้ลี้ภัยเขตเมืองที่กลายเป็นแรงงานนอกระบบตกอยู่ในสถานะที่เสี่ยงต่อการถูกแสวงหาผลประโยชน์ (exploitation) รวมถึงต้องทำงานเป็นระยะเวลานานและได้รับค่าแรงต่ำกว่าที่กฎหมายกำหนด ผู้ลี้ภัยเขตเมืองยังมีความเปราะบางต่อประเด็นการถูกจับกุม กุมขัง ปลักดันออกนอกประเทศ ข่มขู่และการถูกล่วงละเมิดทางเพศ (2016, pp. 5-7)

นอกจากนี้ ยังมีงานวิจัยของ Kulvmann (2016, pp. 4-7) ทำการศึกษาในเรื่อง The Living conditions of Pakistani refugees in Bangkok พบว่า ผู้ลี้ภัยและผู้ขอลี้ภัยในเขตเมืองต้องพบอุปสรรคมากมายในการดำรงชีพ ได้แก่ การกีดกันต่อการถูกจับกุมอันเนื่องมาจากสถานะทางกฎหมายและการถูกจับกุมของเจ้าหน้าที่ภาครัฐในสถานที่พักอาศัย การถูกรังของให้หยุดเพื่อการตรวจสอบเอกสารโดยเจ้าหน้าที่บนท้องถนนและเรียกสินบนเพื่อแลกกับใบสรภาพ ลักษณะของที่พักอาศัยส่วนใหญ่เป็นอพาร์ทเมนต์ โดยที่สมาชิกทั้งครอบครัวจะพักอาศัยอยู่รวมกันภายในห้องๆ เดียวกันซึ่งแสดงให้เห็นถึงความแออัด สำหรับในเรื่องของการหารายได้นั้น เนื่องจากบุคคลเหล่านี้ไม่ได้รับสิทธิในการทำงานดังนั้นการเอาตัวรอดทางเศรษฐกิจจึงต้องพึ่งพาอาศัยความช่วยเหลือจากองค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ หรือต้องกลายเป็นแรงงานนอกระบบที่ได้ค่าแรงต่ำกว่ามาตรฐานเนื่องจาก UNHCR มีนโยบายให้ความช่วยเหลือด้านการเงินเฉพาะแค่บางกรณีที่มีความเสี่ยงและเปราะบางอย่างรุนแรงเท่านั้น การไม่สามารถเข้าถึงการทำงานได้นั้นทำให้ผู้ลี้ภัยและผู้ขอลี้ภัยจำนวนมากมีความขัดสนและไม่สามารถได้มาซึ่งสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นต่อการดำรงชีพซึ่งสิ่งเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อสภาพจิตใจของคนกลุ่มนี้และสอดคล้องกับการศึกษาอื่นๆ จำนวนมากที่ยืนยันในเรื่องของผลกระทบต่อสุขภาพทางจิตอันเนื่องมาจากปัญหาการว่างงาน อีกทั้งการว่างงานและการขาดรายได้ยังส่งผลกระทบโดยตรงต่อความสามารถในการเข้าถึงบริการสาธารณสุขอีกด้วย

จากประเด็นข้างต้น บทความชิ้นนี้จึงตั้งคำถามในประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับผู้ลี้ภัยเขตเมืองจากประเทศปากีสถาน ศรีลังกา และอัฟกานิสถาน ซึ่งเป็นกลุ่มประชากรผู้ลี้ภัยเขตเมืองในประเทศไทยที่มีสัดส่วนที่สูงเมื่อเปรียบเทียบกับผู้ลี้ภัยที่เดินทางมาจากภูมิภาคอื่นๆ ส่วนใหญ่มีรูปลักษณ์ภายนอกที่คล้ายคลึงหรือเหมือนกับชาวอินเดียหรือชาวเปอร์เซีย มีวัฒนธรรมการแต่งกายที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเองตามวัฒนธรรมของศาสนาอิสลาม และมักจะถูกคนไทยเรียกแบบเหมารวม

³ เครือข่ายความร่วมมือของหน่วยงานต่างๆ ที่ให้ความช่วยเหลือผู้ลี้ภัยในประเทศไทย

⁴ พิธีสารปี พ.ศ. 2510 ได้ยกเลิกข้อจำกัดทางกายภาพและระยะเวลาของอนุสัญญาว่าด้วยสถานภาพผู้ลี้ภัยปี พ.ศ.2494

ว่า “แขก” หรือ “แขกขาว” ได้แก่ การกลายเป็นผู้ลี้ภัยเขตเมืองในประเทศไทยและสถานการณ์ทางเศรษฐกิจของผู้ลี้ภัยจากภูมิภาคเอเชียใต้ และยุทธศาสตร์การเอาตัวรอดทางเศรษฐกิจของผู้ลี้ภัยเขตเมืองจากภูมิภาคเอเชียใต้ รวมทั้งวิธีการเข้าถึงที่อยู่อาศัย การได้รับความช่วยเหลือทางการเงินภายในชุมชน อุปสรรคและวิธีการหารายได้ของผู้ลี้ภัยจากภูมิภาคเอเชียใต้ โดยเนื้อหาของบทความต่อไปจะอภิปรายถึงวิถีการศึกษา ตามด้วยสาเหตุของการกลายเป็นผู้ลี้ภัยซึ่งมีบริบทแตกต่างกันในแต่ละประเทศ จากนั้น ผู้วิจัยจะกล่าวถึงยุทธศาสตร์การเอาตัวรอดทางเศรษฐกิจ ปัญหาและข้อจำกัดต่าง ๆ และส่วนสุดท้ายเป็นบทสรุป

วิธีการศึกษา

การศึกษาเรื่อง ผู้ลี้ภัยเขตเมืองในประเทศไทยกับยุทธศาสตร์การเอาตัวรอดทางเศรษฐกิจ กรณีศึกษา ผู้ลี้ภัยจากประเทศในภูมิภาคเอเชียใต้ มีวัตถุประสงค์เพื่อเข้าใจถึงที่มาของการกลายเป็นผู้ลี้ภัยเขตเมืองในประเทศไทยและสถานการณ์ทางเศรษฐกิจของผู้ลี้ภัยจากภูมิภาคเอเชียใต้ และยุทธศาสตร์การเอาตัวรอดทางเศรษฐกิจของผู้ลี้ภัยเขตเมืองจากภูมิภาคเอเชียใต้ รวมทั้งวิธีการเข้าถึงที่อยู่อาศัย การได้รับความช่วยเหลือทางการเงินภายในชุมชน อุปสรรคและวิธีการหารายได้ของผู้ลี้ภัยจากภูมิภาคเอเชียใต้จากประเทศปาकिสถาน ศรีลังกา และอัฟกานิสถาน จำนวนทั้งหมด 15 คน ซึ่งอาศัยอยู่ในเขตทุ่งครุ สวนหลวง วังทองหลาง และบางแคของกรุงเทพมหานคร โดยแบ่งเป็นชาวปาकिสถานจำนวน 7 คน และที่เหลือเป็นชาวศรีลังกาและอัฟกานิสถานอีกชาติละ 4 คน ซึ่งผู้ลี้ภัยทั้งหมดพักอาศัยในประเทศไทยมานานกว่า 3 ปี และเป็นหัวหน้าครอบครัวหรือมีหน้าที่ต้องหาเลี้ยงตนเองหรือครอบครัวและมีความเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจในลักษณะต่างๆ โดยผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่ การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญต่างๆ (key informants) ผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi structure in-depth interview) ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์โดยใช้คำถามปลายเปิดที่เตรียมมาก่อนล่วงหน้าและลักษณะการสนทนาเป็นไปอย่างธรรมชาติ ก่อนการสัมภาษณ์นั้น ผู้วิจัยได้แจ้งวัตถุประสงค์ต่างๆ ของการเก็บข้อมูลและการศึกษาในครั้งนี้ต่อผู้ลี้ภัยซึ่งมีสิทธิที่จะยินยอมหรือหยุดให้ข้อมูลต่างๆ ตามดุลพินิจของตนเอง นอกจากนี้ผู้วิจัยยังเปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เป็นผู้ลี้ภัยสามารถเลือกสถานที่ๆ ใช้ในการสัมภาษณ์และใช้ล่ามแปลภาษาได้ตามอัธยาศัย ข้อมูลที่เกี่ยวกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจซึ่งถือว่าเป็นข้อมูลที่มีความอ่อนไหวและมีความเป็นส่วนตัว นโยบายการรักษาความลับของข้อมูลที่มีความอ่อนไหวและชื่อ-สกุลของผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เป็นผู้ลี้ภัยนั้นได้ถูกนำมาใช้ในการศึกษาครั้งนี้อย่างเคร่งครัด อีกประเด็นหนึ่งที่สำคัญได้แก่การถามข้อมูลที่อาจส่งผลกระทบต่อบาดแผลทางจิตใจของผู้ลี้ภัยอันเนื่องมาจากเหตุการณ์ที่ตนเองและครอบครัวประสบในประเทศต้นทางซึ่งผู้วิจัยใช้ความระมัดระวังมากที่สุดโดยการสังเกตปฏิกิริยาของผู้ลี้ภัยในการตอบคำถามและเล่าเรื่องราวต่างๆ ในระหว่างการสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อเป็นการมั่นใจว่ากระบวนการสัมภาษณ์และคำถามต่อเนื่องนั้นจะไม่สร้างปัญหาดังกล่าวแก่ผู้ลี้ภัยที่เข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาครั้งนี้ นอกจากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ลี้ภัยเขตเมืองทั้ง 15 คนแล้ว ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ของ มูลนิธิศรืธาชน Asylum Access Thailand (AAT) และ Jesuit Refugee Service (JRS) องค์กรพัฒนาเอกชนที่เปิดบริการให้ความช่วยเหลือผู้ลี้ภัยเขตเมืองในประเทศไทยมานานกว่า 10 ปี รวมทั้งเจ้าของธุรกิจอาหารที่เมตต์และร้านอาหารแห่งหนึ่งในเขตกรุงเทพมหานคร ที่มีบทบาทต่อการดำรงชีพของผู้ลี้ภัยเขตเมืองในประเทศไทย นอกจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญต่างๆ แล้ว ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาข้อมูลจากเอกสารต่างๆ รวมทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อนำข้อมูลที่ได้มาทำการตรวจสอบและนำเสนอได้อย่างถูกต้อง

การกลายเป็นผู้ลี้ภัยเขตเมืองในประเทศไทยและสถานการณ์ทางเศรษฐกิจของผู้ลี้ภัยชาวเอเชียใต้

สาเหตุของการเดินทางมาขอลี้ภัยของผู้ลี้ภัยจากประเทศปาकिสถาน ศรีลังกา และอัฟกานิสถาน นั้นเนื่องจากผู้ลี้ภัยเหล่านี้ต่างประสบกับปัญหาความปลอดภัยในชีวิตอันเนื่องมาจากการเป็นชนกลุ่มน้อยที่มีความแตกต่างทางด้านชาติพันธุ์และ/

หรือศาสนา นอกจากนี้ยังไม่สามารถเข้าถึงการปกป้องคุ้มครองอย่างเป็นรูปธรรมของรัฐบาลประเทศตนเองได้จนนำมาสู่การย้ายถิ่นฐานออกมาเพื่อแสวงหาความคุ้มครองในประเทศต่างๆ รวมทั้งประเทศไทย โดยมีประเด็นที่น่าสนใจดังนี้

■ ประเทศปากีสถาน

ปากีสถานหนึ่งในประเทศที่มีปัญหาเรื่องสิทธิเสรีภาพและการไม่มีอิสระของประชาชนในการนับถือศาสนา โดยคณะกรรมการการระหว่างประเทศว่าด้วยเสรีภาพในการนับถือศาสนาของสหรัฐฯ (United States Commission on International Religious Freedom: USCIRF) ระบุว่าในปี พ.ศ. 2561 รัฐบาลประเทศปากีสถานนั้นมีความพยายามยกระดับและส่งเสริมความเป็นอิสระของประชาชนในเรื่องของการนับถือศาสนา รวมถึงความพยายามลดความรุนแรงและต่อต้านกับคำพูดที่ทำให้เกิดการเกลียดชัง (hate speech) ระหว่างประชาชนซึ่งส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามนิกายซุนนีย์ กลุ่มหัวรุนแรงและผู้เคลื่อนไหวทางสังคมได้พยายามสร้างความแตกแยกและโจมตีทำร้ายชนกลุ่มน้อยที่นับถือศาสนาคริสต์ ซิกข์ มุสลิม นิกายอะห์มาดียาและชีอะฮ์ รัฐบาลปากีสถานล้มเหลวในการให้ความปกป้องคุ้มครองชนกลุ่มน้อยกลุ่มดังกล่าวอีกทั้งยังมีการลงมือก่อการร้ายที่เป็นระบบและต่อเนื่อง อีกประเด็นหนึ่งซึ่งมีความสำคัญต่อสาเหตุการพลัดถิ่นของผู้ลี้ภัยชาวปากีสถานเป็นจำนวนมากได้แก่ กฎหมายการไม่รับรองศาสนาอิสลามนิกายอะห์มาดียาอย่างถูกต้องและการมีการบุกทำร้ายกลุ่มผู้นับถือศาสนาอิสลามนิกายดังกล่าว ผู้นับถือศาสนาอิสลามนิกายอะห์มาดียาในประเทศปากีสถานถูกจำกัดด้วยข้อกฎหมายนี้อย่างรุนแรงรวมทั้งการถูกแบ่งแยกและเลือกปฏิบัติในสังคมอย่างกว้างขวาง โดยกฎหมายในประเทศปากีสถานได้ระบุไว้ว่า นิกายอะห์มาดียาถือว่าไม่ใช่ส่วนหนึ่งของศาสนาอิสลามและบุคคลผู้นั้นต้องถูกดำเนินคดีถ้ามีการอ้างว่าตนเองเป็นผู้ที่นับถือศาสนาอิสลาม ประกอบศาสนกิจและเผยแพร่ศาสนา รวมถึงการใช้สถานที่ใดๆ เป็นมัสยิดหรือที่ประกอบศาสนกิจ ประชาชนชาวปากีสถานผู้นับถือนิกายอะห์มาดียานั้นนอกจากถูกแบ่งแยกออกจากสังคมและเลือกปฏิบัติแล้ว พวกเขายังถูกข่มขู่ทำร้ายร่างกายอยู่บ่อยครั้งและส่งผลให้เกิดการเสียชีวิตหลายครั้ง (United States Commission on International Religious Freedom, 2019 : p. 72)

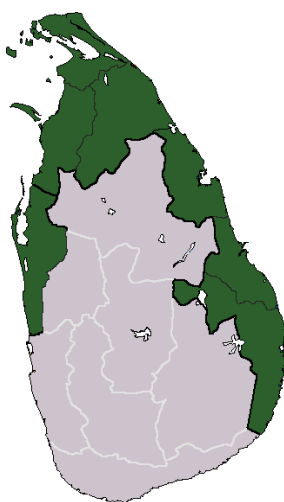
ภาพที่ 1 เหตุการณ์เผาบ้านเรือนของชาวบ้านที่นับถือศาสนาอิสลามนิกายอะห์มาดียา

ที่มา: <https://www.wsj.com/articles/mob-kills-three-members-of-ahmadiyya-religious-community-in-pakistan-1406559233>

■ ประเทศศรีลังกา

ศรีลังกาเป็นอีกประเทศหนึ่งที่มีปัญหาความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศสูง หลังจากที่ได้รับเอกราชจากประเทศอังกฤษในปี ค.ศ.1948 ชนกลุ่มน้อยต่างๆ ในประเทศรวมทั้งชาวทมิฬได้ตั้งพรรคการเมืองขึ้นมาเพื่อมีส่วนร่วมในการปกครองตนเอง แต่พรรคการเมืองที่ชนะการเลือกตั้งและได้บริหารประเทศคือพรรค Sri Lanka Freedom Party และต่อมาได้ดำเนินนโยบาย “Singhala Only” โดยให้ความสำคัญกับชาวสิงหลและศาสนาพุทธมากกว่าชนกลุ่มน้อยกลุ่มอื่นๆ รวมทั้งศาสนาอื่นๆ ในประเทศ ชาวทมิฬเกิดความไม่พอใจในนโยบายดังกล่าวและเกิดการประท้วงขึ้น ในขณะที่กลุ่มชาวสิงหลหัวรุนแรงใช้วิธีการต่างๆ ตอบโต้เช่นกัน มีการใช้ความรุนแรงตอบโต้ระหว่างกัน และถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของปัญหาความขัดแย้งและความรุนแรงระหว่างชาติพันธุ์ของชาวทมิฬและชาวสิงหลในประเทศศรีลังกาจนกลายเป็นสงครามกลางเมือง

กลุ่ม Tamil New Tiger (TNT) ซึ่งเป็นกลุ่มติดอาวุธที่นำโดยนาย Valupillai Prabhakaran ซึ่งขณะนั้นยังเป็นเพียงนักเรียนอายุเพียงแค่ว่า 17 ปี เริ่มปฏิบัติการในปี ค.ศ.1975 ด้วยการลอบสังหารนายกเทศมนตรีเมืองจาฟนา (Jaffna) โดยภายหลังได้มีมติให้ตั้งรัฐอิสระทมิฬอีแลม (Tamil Eelam State) ขึ้นและได้เปลี่ยนชื่อกลุ่มเป็น Liberation of Tamil Tiger Eelam (LTTE) ซึ่งมีนาย Valupillai Prabhakaran เป็นหัวหน้ากลุ่มผู้ทรงอิทธิพล กลุ่ม LTTE เริ่มปฏิบัติการต่อต้านรัฐบาลประเทศศรีลังกาของชาวสิงหลด้วยความรุนแรงมากขึ้น ซึ่งฝ่ายรัฐบาลได้ทำการตอบโต้ด้วยวิธีการที่มีความรุนแรงเช่นกัน และทำให้ทั้งสองกลุ่มไม่สามารถปรองดองกันโดยสันติวิธี (วงเดือน นาราสัจจ์, 2548 : น. 79, 82 และ 85-86) สงครามกลางเมืองได้ดำเนินมาเป็นระยะเวลานานถึงกว่า 30 ปี และจบลงด้วยชัยชนะของรัฐบาลประเทศศรีลังกาในช่วงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2552 โดยมีการประมาณการว่าจำนวนผู้เสียชีวิตทั้งหมดตลอดระยะเวลาที่มีความขัดแย้งและความรุนแรงน่าจะสูงกว่า 65,000 คน อีกทั้งยังมีประชาชนอีกเป็นจำนวนมากที่ได้รับบาดเจ็บหรือกลายเป็นผู้พลัดถิ่น (Uppsala Conflict Data Program 2016 อ้างถึงใน Söhnke Stöckmann, 2017 : p. 3) ซึ่งรวมทั้งชาวศรีลังกาเชื้อสายทมิฬอีกประมาณ 125,000 คน ที่เดินทางไปขอลี้ภัยอยู่ในประเทศอินเดีย โดยที่ราว 75,000 คน นั้นพักอาศัยอยู่ในค่ายผู้ลี้ภัยที่ตั้งอยู่ในรัฐทมิฬนาฑู (Giammatteo 2010, p. 52 อ้างถึงใน Söhnke Stöckmann, 2017 : p. 3) และหลังจากนั้น กองกำลังทหารรัฐบาลของชาวสิงหลได้เข้ามาควบคุมพื้นที่ในเขตตอนเหนือของประเทศที่มีประชาชนเชื้อสายทมิฬอาศัยอยู่เป็นส่วนใหญ่และได้มีการแบ่งแยกเลือกปฏิบัติต่อชาวทมิฬและชาวมุสลิมในพื้นที่ดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง รัฐบาลศรีลังกาไม่มีความพยายามอย่างเพียงพอในการสร้างความปรองดองในประเทศ มีการละเมิดสิทธิมนุษยชนอยู่อย่างต่อเนื่อง (David Feith, 2014)

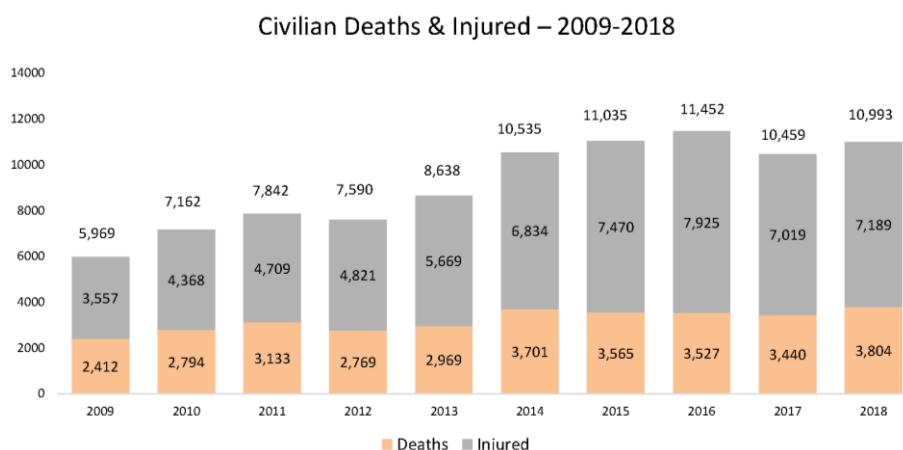

ภาพที่ 2 เขตพื้นที่รัฐทมิฬอีแลมที่ชนกลุ่มน้อยชาวทมิฬในประเทศศรีลังกาต้องการจัดตั้งขึ้น

ที่มา: https://en.wikipedia.org/wiki/Tamil_Eelam

■ ประเทศอัฟกานิสถาน

The United Nations Assistance Mission in Afghanistan (UNAMA) ซึ่งเป็นคณะผู้แทนที่มีหน้าที่ให้การสนับสนุนภาระกิจของสหประชาชาติในประเทศอัฟกานิสถาน ระบุว่า ในปี ค.ศ.2018 ที่ผ่านมานั้น มีประชาชนชาวอัฟกานิสถานเสียชีวิตเป็นจำนวนมากอันเนื่องมาจากปัญหาความขัดแย้ง และถือว่าเป็นจำนวนที่สูงที่สุดนับตั้งแต่มีการจัดบันทึก นอกจากนี้ UNAMA ยังพบว่า จำนวนประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากความขัดแย้งและความรุนแรงในปีที่ผ่านมา มีจำนวนสูงถึง 11,000 คน โดยในจำนวนนี้ เป็นผู้ที่เสียชีวิตจำนวน 3,804 คน โดย ปัจจัยที่ส่งผลให้จำนวนของผู้ได้รับผลกระทบมีจำนวนสูงขึ้นนั้นได้แก่ การโจมตีโดยระเบิดพลีชีพที่มีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของกลุ่มผู้ต่อต้านรัฐบาล และการก่อความรุนแรงต่อประชาชนที่เพิ่มมากขึ้นจากฝีมือของกลุ่มกองกำลังที่ให้การสนับสนุนฝ่ายรัฐบาล นาย Yamamoto ซึ่งดำรงตำแหน่งหัวหน้าองค์กร UNAMA ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา จำนวนผู้เสียชีวิตจากเหตุการณ์ความไม่สงบประมาณ 32,000 คน ส่วนอีกประมาณ 60,000 คน นั้นเป็นผู้ที่ได้รับบาดเจ็บ โดยส่วนใหญ่เป็นการลงมือโดยใช้ระเบิดแสวงเครื่อง นอกจากการก่อวินาศกรรมแล้ว การปฏิบัติการของกองกำลังติดอาวุธกลุ่มต่างๆนั้นยังส่งผลกระทบต่อสถานการณ์ในประเทศอัฟกานิสถานอย่างต่อเนื่องซึ่งรวมทั้งกำลังรัฐบาลแห่งชาติ กองกำลังระหว่างประเทศ และกลุ่มตาลีบัน (2019) UNHCR ระบุว่า ปัจจุบันมีจำนวนประชาชนชาวอัฟกานิสถานที่เดินทางออกนอกประเทศเพื่อหลบภัย และได้รับการขึ้นทะเบียนแล้วประมาณ 2.5 ล้านคนทั่วโลก ซึ่งถือว่าเป็นจำนวนสูงที่สุดเป็นอันดับที่สองของโลกรองจากประเทศซีเรีย โดยมีสาเหตุมาจากสถานการณ์ความไม่สงบภายในประเทศที่ตกต่ำอย่างต่อเนื่องในหลายๆ พื้นที่ อีกทั้งสถานการณ์ดังกล่าวยังคงส่งผลให้มีจำนวนประชาชนชาวอัฟกานิสถานต้องละทิ้งบ้านเรือนเพื่อแสวงหาที่พักพิงอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี ค.ศ. 2018 อีกเป็นจำนวนมาก (2019)

ภาพที่ 3 จำนวนประชาชนชาวอัฟกานิสถานที่เสียชีวิตและได้รับบาดเจ็บจากเหตุการณ์ความไม่สงบในประเทศ ปี ค.ศ. 2018

ที่มา: <https://unama.unmissions.org/civilian-deaths-afghan-conflict-2018-highest-recorded-level---un-report>

ผู้วิจัยพบว่า การเดินทางเข้ามาขอลี้ภัยในประเทศไทยนั้น ผู้ลี้ภัยชาวเอเชียใต้ต้องมีการเตรียมตัวในการเดินทางระยะทางไกล จำเป็นต้องมีค่าใช้จ่ายที่ค่อนข้างสูงเพื่อทำเอกสารและจ่ายค่าดำเนินการให้นายหน้าหรือบริษัทเพื่อช่วยอำนวยความสะดวกในการเดินทาง สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของความเร่งด่วนและความอันตรายของปัญหาของผู้ลี้ภัยชาวเอเชียใต้ บางคนที่มีน้อยกว่าผู้ที่ต้องอพยพย้ายถิ่นเพราะการถูกขับไล่โดยการใช้อำนาจและอาวุธ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังตั้งข้อสังเกตว่า การได้รับโอกาสเดินทางไปตั้งถิ่นฐานในประเทศที่ 3 นั้นอาจเป็นเหตุผลหลักของการเลือกเดินทางมาขอลี้ภัยในประเทศไทยของผู้ลี้ภัยจากประเทศในภูมิภาคเอเชียใต้ หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นปัจจัยดึงดูด (pull factor) แต่ปัจจุบันโอกาสดังกล่าวของผู้ลี้ภัยในประเทศไทยนั้นลดลงเนื่องจากจำนวนของผู้ลี้ภัยที่มีความจำเป็นเร่งด่วนในการไปตั้งถิ่นฐานใหม่ทั่วโลกนั้นมีจำนวนเพิ่มขึ้น รวมทั้งเด็กและสตรี ดังนั้นผู้ลี้ภัยในประเทศไทยแต่ละคนไม่สามารถทราบก่อนล่วงหน้าว่าตนเองและครอบครัวต้องพักอาศัยอยู่ในประเทศไทยนานแค่ไหน และจะได้ไปตั้งถิ่นฐานในประเทศที่ 3 หรือไม่จนกว่าโอกาสนั้นจะมาถึง

“สำหรับผมมัน ลืมไปแล้วว่าต้องรอนานขนาดไหนกว่าจะได้รับสถานะผู้ลี้ภัยจากทาง UNHCR เพราะตอนนั้นผมและครอบครัวอาศัยอยู่ในเมืองไทยมาเกือบ 10 ปีแล้ว ผมกลับประเทศศรีลังกาไม่ได้ กลับไปก็ตาย อยู่ที่ประเทศไทยก็อยู่แบบผิดกฎหมาย และทุกวันนี้ผมและครอบครัวกลัวถูกตำรวจจับเวลาเดินทางไปไหนมาไหน ผู้ลี้ภัยชาวศรีลังกาที่เดินทางเข้ามาประเทศไทยในช่วงเวลาเดียวกับผมส่วนใหญ่ได้รับโอกาสไปตั้งถิ่นฐานในประเทศที่ 3 กันหมดแล้ว” นาย O ผู้ลี้ภัยชาวศรีลังกา (สัมภาษณ์, 25 มิถุนายน 2562)

การได้ไปตั้งถิ่นฐานในประเทศที่ 3 นั้นไม่ใช่สิทธิของผู้ลี้ภัย และขึ้นอยู่กับพิจารณาของประเทศต่างๆ ที่มีนโยบายรับผู้ลี้ภัยเพื่อการไปตั้งถิ่นฐาน ซึ่งแต่ละประเทศมีเกณฑ์ในการคัดเลือกและจำนวนที่สามารถรับได้ในแต่ละปีที่แตกต่างกัน โดยในปี ค.ศ.2018 ที่ผ่านมานั้น UNHCR ระบุว่าไม่มีเพียงไม่ถึงร้อยละ 5 ของผู้ลี้ภัยทั่วโลกที่มีความจำเป็นในการไปตั้งถิ่นฐานในประเทศที่ 3 ได้รับโอกาสดังกล่าว การพักอาศัยอยู่ในประเทศไทยอย่างไม่มีระยะเวลายกเว้นนั้นส่งผลให้ผู้ลี้ภัยเขตเมืองจำนวนมากต้องประสบกับปัญหาทางเศรษฐกิจ ผู้ลี้ภัยเหล่านี้พยายามเข้าขอความช่วยเหลือด้านการเงินจากองค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานทางศาสนาต่างๆ อีกทั้งจำนวนมากพยายามหางานทำเพื่อสร้างรายได้ แต่ต้องพบกับอุปสรรคต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อจำกัดทางด้านกฎหมาย เนื่องจากไม่สามารถยื่นเอกสารขออนุญาตทำงานได้อย่างถูกต้องซึ่งถือว่าเป็นภัยคุกคามต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจของตัวผู้ลี้ภัยเอง นอกจากต้องพบกับอุปสรรคในการหางานทำเพื่อสร้างรายได้แล้ว ผู้ลี้ภัยเขตเมืองในประเทศไทยยังไม่สามารถเข้าถึงสิทธิหลักประกันสุขภาพและสวัสดิการแห่งรัฐ ซึ่งถือว่าเป็นโครงข่ายปลอดภัยทางสังคม (social safety net) ที่ลงทุนโดยภาครัฐเพื่อช่วยเหลือผู้ที่ประสบปัญหาทางเศรษฐกิจภายในประเทศได้ ดังนั้นผู้ลี้ภัยเขตเมืองในประเทศไทยที่เป็นผู้ร่วงหล่นจากโครงข่ายปลอดภัยทางสังคม และจำนวนมากต้องประสบกับปัญหาความยากจน จนนำมาสู่การค้นพบวิธีการต่างๆ เพื่อพยายามเอาชนะปัญหาทางเศรษฐกิจและเข้าถึงปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ และในช่วงต่อไปผู้วิจัยจะกล่าวถึงเรื่องยุทธศาสตร์ต่างๆ ที่ผู้ลี้ภัยชาวเอเชียใต้ในประเทศไทยใช้เพื่อการเอาตัวรอดทางเศรษฐกิจ

ยุทธศาสตร์การเอาตัวรอดทางเศรษฐกิจของผู้ลี้ภัยเขตเมืองชาวเอเชียใต้

การเข้าขอความช่วยเหลือจากองค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานทางศาสนาต่างๆ ถือได้ว่าเป็นทางเลือกอันดับแรกๆ ที่ผู้ลี้ภัยเขตเมืองนึกถึงเมื่อต้องตกอยู่ในสถานการณ์ที่จำเป็น ปัจจุบันองค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานทางศาสนา มีบริการให้ความช่วยเหลือประเภทต่างๆ สำหรับผู้ลี้ภัยเขตเมือง ได้แก่ ความช่วยเหลือด้านการเงิน การดำเนินกิจกรรมส่งเสริมการหารายได้ ความช่วยเหลือด้านที่พักอาศัยฉุกเฉิน ความช่วยเหลือด้านอาหาร และบริการรักษาพยาบาล ทั้งนี้ผู้วิจัยพบว่า

แม้จะมีบริการให้ความช่วยเหลือประเภทต่างๆ แก่ผู้ลี้ภัยเขตเมืองในประเทศไทย แต่พวกเขาจำนวนมากไม่สามารถเข้าถึงความช่วยเหลือนั้นได้ เนื่องจากข้อจำกัดต่างๆ ในการให้บริการประกอบด้วยงบประมาณที่จำกัดและเกณฑ์กำหนดของผู้ที่จะได้รับการช่วยเหลือ รวมทั้งกระบวนการที่มีซับซ้อน โดยที่ความจำเป็นที่จะได้รับความช่วยเหลือดังกล่าวจะต้องมีการประเมินจากเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานที่ให้บริการ จนในที่สุดผู้ลี้ภัยเขตเมืองจึงจำเป็นต้องดิ้นรนเอาตัวรอดทางเศรษฐกิจด้วยวิธีการต่างๆ ดังนี้

■ การเข้าถึงที่อยู่อาศัย

ในช่วงแรกของการพักอาศัยในประเทศไทยนั้น ผู้ลี้ภัยชาวเอเชียใต้ส่วนใหญ่เลือกพื้นที่พักอาศัยตามคำแนะนำของคนรู้จัก และพื้นที่ที่ผู้ลี้ภัยชาวเอเชียใต้เลือกพักอาศัยในช่วงแรกนั้นส่วนใหญ่จะมีผู้ลี้ภัยและผู้ขอลี้ภัยชาติเดียวกันมาพักอาศัยอยู่ก่อนแล้วจำนวนหนึ่งซึ่งทำให้ตนเองไม่รู้สึกถึงความแปลกแยก

ผู้ลี้ภัยชาวเอเชียใต้หลายคนโดยเฉพาะผู้ชายที่เคยพักอาศัยอยู่คนเดียวตัดสินใจย้ายมาอาศัยอยู่รวมกันเพื่อเป็นการลดค่าใช้จ่ายในเรื่องที่พักอาศัยและอาหาร โดยผู้ลี้ภัยทุกคนจะนำความช่วยเหลือด้านการเงินและอาหารที่ได้รับจากหน่วยงานต่างๆ มาแบ่งปันกัน เมื่อมีผู้ลี้ภัยรายใดสามารถเข้าถึงความช่วยเหลือด้านการเงินได้ก่อน เงินจำนวนนั้นจะถูกนำมาชำระค่าที่พักอาศัยเป็นลำดับแรก ส่วนคนที่เหลือจะพยายามขอความช่วยเหลือดังกล่าวด้วยเช่นกันเพื่อให้แน่ใจว่าพวกเขานั้นสามารถมีเงินมาจ่ายค่าเช่าที่พักอาศัยได้อย่างทันเวลาเมื่อระยะเวลาการได้รับความช่วยเหลือของผู้ลี้ภัยรายอื่นนั้นสิ้นสุดลง

สำหรับการทำสัญญาเช่านั้นไม่ยากลำบากเนื่องจากผู้ลี้ภัยส่วนใหญ่ยังมีหนังสือเดินทางและวีซ่าที่ยังไม่หมดอายุ รวมทั้งเงินติดตัวที่เพียงพอในการชำระค่าเช่าต่างๆ ในวันทำสัญญา สำหรับผู้ลี้ภัยที่ไม่มีหนังสือเดินทางนั้น เจ้าของหรือผู้ดูแลพาร์ทเมนต์หลายแห่งยอมรับให้ใช้บัตรผู้อพยพที่ออกโดย UNHCR ในขณะนั้นในการทำสัญญาเช่าได้ ในขณะที่ผู้ลี้ภัยบางคนในขณะนั้นไม่มีเอกสารประจำตัวใดๆ และยังไม่ได้รับบัตรประจำตัวผู้อพยพจาก UNHCR เจ้าของหรือผู้ดูแลพาร์ทเมนต์บางแห่งยังยินยอมให้ใช้บัตรประจำตัวของผู้ลี้ภัยคนอื่นทำสัญญาเช่าแทนกันได้ ผู้ลี้ภัยหลายคนระบุตรงกันว่าไม่เคยเห็นถึงการแสดงความเคร่งครัดใดๆ จากเจ้าของหรือผู้ดูแลพาร์ทเมนต์ต่างๆ ในขณะนั้น

เมื่อระยะเวลาที่พักอาศัยอยู่ในประเทศไทยนานขึ้นและเงินทองทรัพย์สินที่ผู้ลี้ภัยนำติดตัวมาด้วยนั้นเริ่มลดลงหรือถูกใช้หมดไป ผู้ลี้ภัยชาวเอเชียใต้หลายคนครอบครัวยัง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชาวปากีสถานและศรีลังกา ต้องย้ายไปอยู่ในสถานที่ที่มีค่าเช่าถูกลง ในขณะที่ผู้ลี้ภัยหนุ่มชาวอัฟกานิสถานที่เคยอยู่เพียงลำพังจำนวนหนึ่งย้ายมาพักอาศัยอยู่รวมกันเพื่อเป็นการลดค่าใช้จ่าย และยังมีอีกหลายคนมีปัญหาทางการเงินและเริ่มค้างค่าเช่า ผู้วิจัยยังพบว่า มีผู้ลี้ภัยชาวเอเชียใต้รับบ้านบางคนต้องไปพักอาศัยอยู่กับเพื่อนผู้ลี้ภัยรายอื่นโดยใช้วิธีการบริการซักรีดผ้า ทำกับข้าวและทำความสะอาดห้องแลกเปลี่ยนกับการได้พักอาศัย นอกจากการพึ่งพาอาศัยกันภายในชุมชนเพื่อการเข้าถึงที่อยู่อาศัยแล้ว ผู้ลี้ภัยชาวเอเชียใต้บางคนยังเลือกทำงานกับนายจ้างที่มีที่พักอาศัยให้กับพนักงาน เช่น ร้านอาหาร แต่งานลักษณะดังกล่าวนี้ผู้ลี้ภัยจะไม่ได้การปฏิบัติอย่างเป็นธรรมจากนายจ้างทั้งในเรื่องของอัตราค่าจ้างและระยะเวลาในการทำงาน แต่อย่างน้อยผู้ลี้ภัยดังกล่าวยังสามารถเข้าถึงที่พักอาศัยและไม่ต้องกลายเป็นคนไร้บ้าน

นอกจากสถานการณ์ทางเศรษฐกิจจะส่งผลกระทบโดยตรงต่อการเข้าถึงที่อยู่อาศัยของผู้ลี้ภัยเขตเมืองแล้ว การบังคับใช้กฎหมายพระราชบัญญัติคนเข้าเมือง พ.ศ.2522 และนโยบายกวาดล้างแรงงานต่างด้าวผิดกฎหมายอย่างเข้มงวดของรัฐบาลชุดที่ผ่านมาส่งผลกระทบโดยตรงต่อการเข้าถึงที่อยู่อาศัยของผู้ลี้ภัยเขตเมืองชาวเอเชียใต้จำนวนมากเช่นกัน เนื่องจากอพาร์ทเมนต์หลายแห่งได้รับการแจ้งเตือนจากเจ้าหน้าที่ตำรวจในเรื่องการให้ที่พักอาศัยคนต่างด้าวรวมทั้งผู้ลี้ภัยเขตเมืองที่ฝ่าฝืนพระราชบัญญัติคนเข้าเมือง พ.ศ.2522 ผู้ลี้ภัยเขตเมืองชาวเอเชียใต้หลายคนครอบครัวยังถูกบังคับให้ย้ายออกจากอ

พาร์ทเมนต์และต้องหาที่พักอาศัยใหม่ ดังนั้นผู้ลี้ภัยเหล่านี้ต้องหาสถานที่พักแห่งใหม่ที่เจ้าของพาร์ทเมนต์หรือผู้ดูแลสถานที่นั้นมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเจ้าหน้าที่ตำรวจในท้องที่หรือไม่มีความเข้มงวดใดๆในเรื่องของเอกสารเพื่อทำสัญญาเช่า

■ การทำงานเพื่อสร้างรายได้

เนื่องจากการมีสถานะเป็นผู้ฝ่าฝืนพระราชบัญญัติคนเข้าเมือง พ.ศ.2522 ผู้ลี้ภัยเขตเมืองจึงไม่สามารถยื่นเอกสารขออนุญาตทำงานอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ส่งผลให้ผู้ลี้ภัยเหล่านี้ประสบกับปัญหาทางเศรษฐกิจและการเข้าถึงปัจจัยพื้นฐานต่างๆเพื่อการดำรงชีพ นอกจากนี้ ผู้ลี้ภัยเขตเมืองส่วนใหญ่ยังไม่สามารถเข้าถึงความช่วยเหลือทางการเงินขององค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานทางศาสนาต่างๆ ได้ ผู้ลี้ภัยเขตเมืองจำนวนมากรวมทั้งผู้ลี้ภัยชาวเอเชียได้จึงพยายามหางานทำเพื่อสร้างรายได้ด้วยตนเอง โดยมีทั้งการทำงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนหรือหน่วยงานทางศาสนาต่างๆ และการทำงานกับภาคธุรกิจซึ่งมีทั้งนายจ้างที่เป็นชาวไทยและชาวต่างชาติ โดยมีเรื่องของความเสี่ยงต่อการถูกจับกุมของเจ้าหน้าที่ตำรวจเป็นปัจจัยในการตัดสินใจ ดังต่อไปนี้

○ รับจ้างองค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานทางศาสนาต่างๆ

ผู้ลี้ภัยเขตเมืองชาวเอเชียได้บางคนที่มีความสามารถทางด้านภาษาอังกฤษสามารถหารายได้จากการทำงานให้กับองค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานทางศาสนาบางแห่งในฐานะล่ามแปลภาษา ผู้ลี้ภัยเหล่านี้ถือว่าเป็นบุคคลที่มีความสำคัญอย่างยิ่งเพราะมีหน้าที่ช่วยเหลือผู้ลี้ภัยและผู้ขอลี้ภัยในชุมชนให้สามารถเข้าถึงบริการต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากล่ามแปลภาษา ผู้ลี้ภัยเขตเมืองบางคนที่มีความรู้หรือทักษะเฉพาะด้านยังสามารถเข้าทำงานในตำแหน่งอื่นๆ เช่น การเป็นผู้ช่วยนักจิตสังคม ผู้ช่วยนักกฎหมายและผู้ช่วยสอนหนังสือ แต่มีผู้ลี้ภัยชาวเอเชียได้เพียงไม่กี่คนเท่านั้นที่ได้รับโอกาสดังกล่าว และการทำงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานทางศาสนาต่างๆ ส่วนใหญ่เป็นแบบไม่เต็มเวลา ซึ่งทำให้มีรายได้ที่ไม่แน่นอน

○ รับจ้างวิสาหกิจต่างๆ ของคนไทย

ผู้ลี้ภัยชาวเอเชียได้ในชุมชนพยายามหางานทำที่อยู่นอกไกลจากที่พักเนื่องจากความกังวลในเรื่องของการถูกจับกุมโดยเจ้าหน้าที่ตำรวจถ้าต้องเดินทางออกไปไกลจากที่พัก มีผู้ลี้ภัยจำนวนหลายคนสามารถหางานประจำทำได้จากนายจ้างหรือวิสาหกิจบางแห่งที่อยู่นอกไกลจากที่พักอาศัย เช่น งานโรงงาน เจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัย และงานช่างประเภทต่างๆ แต่ส่วนใหญ่มักถูกนายจ้างแสวงหาผลประโยชน์โดยการจ่ายค่าจ้างที่ต่ำกว่าอัตราค่าจ้างขั้นต่ำตามที่กฎหมายกำหนด และต้องทำงานนานเกินวันละ 8 ชั่วโมงโดยปราศจากสัญญาจ้างและไม่มีข้อผูกมัดใดๆ ทางกฎหมาย นอกจากนี้ยังมีผู้ลี้ภัยบางคนสามารถประกอบอาชีพรับจ้างบางประเภทแบบเป็นครั้งคราวหรือไม่เต็มเวลากับคนไทยที่อาศัยอยู่ในละแวกเดียวกัน เช่น รับจ้างทำแปงโรตี การนำวัสดุจากโรงงานบางแห่งมาผลิตในที่พักอาศัย งานช่างก่อสร้าง และงานช่างประเภทต่างๆ ซึ่งมีรายได้ที่ไม่แน่นอน แต่ไม่ว่าจะเป็นการทำงานในรูปแบบใดก็ตาม ถือได้ว่าผู้ลี้ภัยเขตเมืองเหล่านี้ทำงานโดยไม่ได้รับอนุญาตอย่างถูกต้องตามกฎหมายและมีสถานะเป็นแรงงานผิดกฎหมาย

“เด็กชาวศรีลังกาหลายคนพูดภาษาไทยได้ดี เมื่อออกจากโรงเรียนพวกเขาไม่มีโอกาสได้เรียนต่อ ซึ่งน่าเสียดาย แต่พวกเขาโตพอที่จะหางานทำได้ บางคนไปเป็นลูกจ้างร้านซ่อมมอเตอร์ไซด์ ในขณะที่บางคนกำลังหางานทำเพื่อช่วยแบ่งเบาภาระค่าใช้จ่ายของพ่อแม่ เด็กเหล่านี้เติบโตในประเทศไทย ดังนั้น

ความสามารถในการอ่านภาษาทมิฬจึงมีน้อยกว่าความสามารถในการอ่านภาษาไทยที่พวกเขาได้รับการสอนมาจากทางโรงเรียน” นาย O ผู้ลี้ภัยชาวศรีลังกา (สัมภาษณ์, 25 มิถุนายน 2562)

○ รับจ้างวิสาหกิจต่างๆ ของคนต่างชาติ

นอกจากคนไทยหรือวิสาหกิจของคนไทยในพื้นที่แล้ว ชาวต่างชาติที่ประกอบธุรกิจในประเทศไทยต่างมีบทบาทต่อการหารายได้ของผู้ลี้ภัยเขตเมืองในประเทศไทยด้วยเช่นกัน ผู้ลี้ภัยชาวเอเชียใต้จำนวนหนึ่งสามารถใช้ความสามารถในการทำอาหารและความสามารถทางด้านภาษาเพื่อเข้าทำงานกับร้านอาหารพื้นเมืองของชาวต่างชาติบางแห่งที่เปิดให้บริการในพื้นที่ที่มีนักท่องเที่ยวอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากของกรุงเทพมหานคร ทั้งในฐานะพ่อครัวและบริกร นอกจากนี้ ผู้ลี้ภัยชาวปากีสถานในประเทศไทยบางคนยังสามารถประกอบอาชีพรับจ้างหารายได้กับชาวอินเดียที่ประกอบธุรกิจในประเทศไทยได้เป็นครั้งคราวโดยใช้ความใกล้เคียงทางด้านรูปลักษณ์ ภาษา และวัฒนธรรมเป็นใบเบิกทาง

“ชาวปากีสถานบางคนมีการติดต่อกับกลุ่มผู้สร้างภาพยนตร์ชาวอินเดียซึ่งจะเดินทางถ่ายทำภาพยนตร์ในประเทศไทยโดยผ่านความช่วยเหลือของนายหน้า การเดินทางมาถ่ายทำภาพยนตร์ของชาวอินเดียนั้นเปิดโอกาสให้เราได้มีรายได้ พวกเราหลายคนมีโอกาสดำเนินการร่วมแสดงโดยรับบทเป็นดาราตัวประกอบ เหตุผลหลักที่ผู้สร้างภาพยนตร์ชาวอินเดียใช้บริการของพวกเราอาจเป็นเพราะการประหยัดต้นทุน เนื่องจากผู้สร้างภาพยนตร์ดังกล่าวไม่จำเป็นต้องขนดาราตัวประกอบเป็นจำนวนมากมาจากประเทศอินเดีย และชาวปากีสถานมีรูปร่างหน้าตาเหมือนกับคนอินเดียอีกทั้งยังพูดภาษาเดียวกันอีกด้วยเนื่องจากในอดีตปากีสถานเป็นส่วนหนึ่งของประเทศอินเดีย สำหรับเรื่องของรายได้นั้น ผู้สร้างภาพยนตร์จะจ่ายค่าแรงให้เราเฉลี่ยวันละประมาณ 500-900 บาทซึ่งขึ้นอยู่กับบทบาทและข้อตกลงที่ทำไว้กับนายหน้า นอกจากการแสดงเป็นดาราตัวประกอบแล้ว ผู้ลี้ภัยชาวปากีสถานบางคนก็ยังสามารถหารายได้จากกองถ่ายภาพยนตร์ดังกล่าวในฐานะพ่อครัวอีกด้วย เมื่อ 3-4 ปีที่แล้วมีกองถ่ายทำภาพยนตร์จากประเทศอินเดียมาในประเทศไทยปีละหลายครั้ง แต่ปัจจุบันไม่มากเหมือนแต่ก่อน และผู้ที่ไปแสดงเป็นตัวประกอบมีทั้งผู้ที่นับถือศาสนาอิสลามนิกายอะห์มาดียาและผู้ที่นับถือศาสนาคริสต์” นาย G ผู้ลี้ภัยชาวปากีสถาน (สัมภาษณ์, 21 มิถุนายน 2562)

○ ประกอบอาชีพอิสระ

นอกจากการประกอบอาชีพรับจ้างแล้ว ผู้ลี้ภัยชาวเอเชียใต้จำนวนหนึ่งได้ริเริ่มธุรกิจส่วนตัวขนาดเล็กของตนเองโดยใช้ความรู้และทักษะที่มีอยู่ เช่น การจำหน่ายอาหารพื้นเมือง การจำหน่ายผลิตภัณฑ์หัตถกรรม เป็นต้น แต่การทำอาชีพอิสระดังกล่าวนี้ ผู้ลี้ภัยส่วนใหญ่ต้องหาเงินทุนด้วยตนเอง และเป็นเพียงธุรกิจที่อยู่แค่นางแคบ ไม่สามารถเข้าถึงลูกค้ากลุ่มใหญ่ได้ เช่น ผู้ลี้ภัยชาวอัฟกานิสถานคนหนึ่งซึ่งได้รับคำแนะนำจากเพื่อนคนไทยที่นับถือศาสนาอิสลามเช่นกัน ให้ไปติดต่อขอใช้สถานที่ของมูลนิธิศูนย์กลางอิสลามแห่งประเทศไทยในการจำหน่ายอาหารพื้นเมืองแก่ผู้ที่เดินทางมาประกอบศาสนกิจในทุกวันศุกร์ของสัปดาห์

ภาพที่ 4 ผู้ลี้ภัยชาวอัฟกานิสถานขณะจำหน่ายอาหารพื้นเมืองในพื้นที่ของมูลนิธิศูนย์กลางอิสลามแห่งประเทศไทย
ที่มา: <https://pantip.com/topic/36852638>

■ การเข้าถึงเงินช่วยเหลือภายในชุมชน

การไม่สามารถหางานทำได้ถูกต้องตามกฎหมาย และยังไม่สามารถเข้าถึงความช่วยเหลือทางการเงินขององค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานทางศาสนาต่างๆ ได้นั้น ส่งผลให้ผู้ลี้ภัยเขตเมืองชาวเอเชียใต้หลายคนโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่ไม่มีงานทำต้องตกอยู่ในสถานการณ์วิกฤติ เช่น กำลังจะถูกไล่จากที่อยู่อาศัยเนื่องจากการค้างจ่ายค่าเช่า ไม่มีเงินซื้ออาหาร และไม่มีเงินจ่ายค่ารักษาพยาบาล เป็นต้น ดังนั้นผู้ลี้ภัยเหล่านี้จึงมีความจำเป็นต้องแสวงหาความช่วยเหลือด้านการเงินจากช่องทางอื่นๆ แทน รวมทั้งบริการต่างๆ ที่พอจะหาได้ในชุมชนที่ตนเองพักอาศัย โดยมีรายละเอียดที่น่าสนใจ ดังนี้

○ เงินกู้ยืมระหว่างผู้ลี้ภัย

ผู้ลี้ภัยชาวเอเชียใต้หลายครอบครัวที่มีสภาพความเป็นอยู่ที่ยากลำบาก และต้องขอความช่วยเหลือจากผู้ที่มิใช่ทางทางการเงินดีกว่าในบางครั้ง โดยที่การให้ความช่วยเหลือมีทั้งในรูปแบบของการแบ่งปันอาหาร และการให้ยืมเงินเพื่อจ่ายค่าเช่าที่พักอาศัยหรือค่าอาหารหรือค่ารักษาพยาบาล สำหรับการยืมเงินนั้นจะไม่มีการคิดดอกเบี้ยและมักเกิดขึ้นระหว่างผู้ที่มีความไว้วางใจกัน นอกจากนี้ผู้วิจัยพบว่าผู้ลี้ภัยชาวเอเชียใต้ที่นับถือศาสนาเดียวกันมักมีกลุ่มสังคมที่มีความสัมพันธ์ของตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวปากีสถานที่นับถือศาสนาอิสลามนิกายอะห์มาดียาในประเทศไทยมีลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกาะเกี่ยวเป็นหนึ่งเดียวกันมากกว่าผู้ลี้ภัยเขตเมืองชาวเอเชียใต้กลุ่มอื่นๆ โดยมีระบบการให้ความช่วยเหลือต่อครอบครัวที่ยากจนเมื่อได้รับเงินบริจาคจากต่างประเทศ โดยผู้นำชุมชนจะคัดเลือกครอบครัวที่มีความเป็นอยู่ที่ยากลำบาก และตกอยู่ในสถานการณ์ที่ยากลำบากเพื่อรับความช่วยเหลือด้านการเงินดังกล่าว

“ปัญหาการถูกจับกุมคือเรื่องใหญ่ บางครอบครัวนั้นหัวหน้าครอบครัวถูกจับกุมและกักขังในสถานกักตัวคนต่างด้าว ในขณะที่ภรรยาต้องกลายเป็นคุณแม่เลี้ยงเดี่ยวดูแลลูกๆ เพียงลำพัง ครอบครัวไหนที่มีเงินสะสมหรือได้รับความช่วยเหลือเรื่องเงินจากญาติพี่น้องในต่างประเทศ สถานการณ์จะไม่วิกฤติ ส่วนถ้าครอบครัวไหนที่หัวหน้าครอบครัวที่ถูกจับกุมเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการหาเงิน ครอบครัวนั้นจะตกอยู่ใน

สถานการณ์วิกฤติและมีความเป็นอยู่ที่ยากลำบาก เพื่อนผู้ลี้ภัยด้วยกันจะพยายามหยิบยื่นความช่วยเหลือเท่าที่มีเพื่อช่วยในการประทังชีวิต เพราะความช่วยเหลือจาก NGO ต่างๆนั้นไม่เพียงพอและทั่วถึง พวกเราต่างตกอยู่ในสถานการณ์ที่ยากลำบากเหมือนกัน ไม่มีงานทำ ดังนั้นผู้ที่มีเงินมักให้ความช่วยเหลือหยิบยื่นแก่ผู้ที่กำลังได้รับความเดือดร้อนโดยไม่คิดดอกเบี้ย เนื่องจากพวกเราต่างเข้าใจว่าสถานการณ์มันยากลำบากเพียงใด ผู้ที่ให้การหยิบยื่นเงินหวังเพียงแค่การได้รับการชำระคืนตรงตามที่สัญญาเท่านั้น ไม่ได้ต้องการดอกเบี้ย” นาย G ผู้ลี้ภัยชาวปากีสถาน (สัมภาษณ์, 21 มิถุนายน 2562)

○ เงินกู้ยืมจากคนไทยในชุมชน

นอกจากการขอความช่วยเหลือด้านการเงินจากกลุ่มผู้ลี้ภัยด้วยกันแล้ว ผู้ลี้ภัยบางคนยังขอความช่วยเหลือจากคนไทยในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เจ้าของอพาร์ทเมนต์และเพื่อนบ้านคนไทยที่มีความคุ้นเคยและให้ความไว้วางใจ โดยการให้ความช่วยเหลือในลักษณะดังกล่าวนี้ ส่วนใหญ่ผู้ลี้ภัยที่ขอความช่วยเหลือมักกำลังตกอยู่ในสถานการณ์วิกฤติ เช่น ไม่มีเงินซื้ออาหาร หรือต้องได้รับการรักษาพยาบาลอย่างเร่งด่วน และจะไม่มีการคิดดอกเบี้ย นอกจากนี้ การมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเจ้าของอพาร์ทเมนต์นั้นยังหมายถึง ความมั่นคงในระดับหนึ่งในเรื่องที่อยู่อาศัย โดยที่ผู้ลี้ภัยบางคนที่มีการค้างจ่ายค่าเช่านั้นจะได้รับการผ่อนปรนให้ชำระล่าช้าโดยไม่คิดค่าปรับหรือผ่อนชำระเมื่อมีรายได้เข้ามา

○ เงินกู้ยืมจากระบบ

นอกจากการหยิบยื่นเงินจากเจ้าของอพาร์ทเมนต์หรือเพื่อนบ้านคนไทยแล้ว บุคคลภายนอกอีกกลุ่มหนึ่งที่ผู้ลี้ภัยชาวเอเชียได้สามารถขอความช่วยเหลือทางการเงินได้ คือ กลุ่มชาวอินเดียที่ประกอบธุรกิจปล่อยเงินกู้ยืมในระบบในหลายๆ พื้นที่ทั่วประเทศหรือที่เรียกกันติดปากว่า “เงินกู้อาบัง” ผู้ลี้ภัยชาวเอเชียได้โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวปากีสถานสามารถเข้าถึงบริการดังกล่าวได้อย่างไม่ลำบากมาก เนื่องจากสามารถสื่อสารกับชาวอินเดียที่ประกอบอาชีพดังกล่าวได้โดยใช้ภาษาฮินดูของตนเองซึ่งมีความคล้ายคลึงอย่างมากกับภาษาฮินดีของชาวอินเดีย อีกทั้งยังไม่มีความยุ่งยากใดๆในเรื่องของเอกสาร แต่การใช้บริการเงินกู้ลักษณะดังกล่าวนี้ ผู้ลี้ภัยต้องแบกรับภาระอัตราดอกเบี้ยที่แพงมากประมาณร้อยละ 30-50 ต่อเดือน จนทำให้ปัจจุบันผู้ลี้ภัยชาวเอเชียได้บางคนต้องนำเงินช่วยเหลือที่ได้รับจากหน่วยงานต่างๆ มาจ่ายเป็นค่าดอกเบี้ยเงินกู้นี้ดังกล่าว

จะเห็นว่าผู้ลี้ภัยเขตเมืองชาวเอเชียได้มีวิธีการต่างๆ เพื่อพยายามเอาชนะปัญหาทางเศรษฐกิจและเข้าถึงปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงชีพรวมทั้งที่อยู่อาศัย โดยเป็นทั้งในลักษณะการหางานทำเพื่อสร้างรายได้ การยืมเงินจากคนในชุมชนเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้า การใช้บริการเงินกู้ยืมจากระบบ และการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การได้มาซึ่งวิธีการต่างๆ นั้นผู้ลี้ภัยชาวเอเชียได้ต้องนำทรัพยากรต่างๆ ที่ตนเองมีอยู่หรือที่มีอยู่ในชุมชนมาปรับใช้ให้เข้ากับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นกับตนเองและครอบครัว ซึ่งสิ่งเหล่านี้สามารถเรียกได้ว่า “ทุนมนุษย์” ซึ่งเป็นหนึ่งในกลยุทธ์ที่สำคัญสำหรับการแก้ไขปัญหาความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ส่วนต่อไปจะกล่าวถึงปัญหาและอุปสรรคที่ผู้ลี้ภัยเขตเมืองจากภูมิภาคเอเชียใต้จะต้องเผชิญ

ปัญหาและอุปสรรคในการหารายได้ของผู้ลี้ภัยจากภูมิภาคเอเชียใต้

■ อุปสรรคทางด้านกฎหมาย

เนื่องจากผู้ลี้ภัยเขตเมืงนั้นเป็นผู้กระทำผิดพระราชบัญญัติคนเข้าเมือง พ.ศ.2522 ดังนั้นผู้ลี้ภัยจึงสามารถถูกจับกุมและกักขังเพื่อดำเนินการผลักดันออกนอกประเทศได้โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐโดยชอบธรรม สถานการณ์ดังกล่าวส่งผลให้ผู้ลี้ภัยเขตเมืองต้องตกอยู่ในความหวาดกลัวโดยเฉพาะอย่างยิ่งขณะเดินทางหรืออยู่ในที่สาธารณะ ผู้ลี้ภัยชาวเอเชียใต้จำนวนมากพยายามหางานทำบริเวณใกล้ที่พักเพื่อลดความเสี่ยงในเรื่องดังกล่าว ทำให้โอกาสในการได้งานทำนั้นลดน้อยลงเมื่อผู้ลี้ภัยไม่สามารถแสวงหาโอกาสที่มากขึ้นในพื้นที่อื่นๆ

นอกจากพระราชบัญญัติคนเข้าเมือง พ.ศ.2522 แล้ว พระราชบัญญัติการทำงานของคนต่างด้าว พ.ศ. 2551 ยังเป็นกฎหมายอีกฉบับหนึ่งซึ่งส่งผลกระทบต่อการทำงานของผู้ลี้ภัยเขตเมืองในประเทศไทย เนื่องจากผู้ลี้ภัยที่เข้ามาในราชอาณาจักรแบบผิดกฎหมายหรืออยู่เกินระยะเวลาที่ได้รับอนุญาตจะไม่สามารถขอใบอนุญาตทำงานได้ ซึ่งหมายถึงผู้ลี้ภัยไม่มีสิทธิพิเศษในการทำงานอันเนื่องมาจากสถานะผู้ลี้ภัย อีกทั้งนายจ้างนั้นไม่ได้รับอนุญาตให้จ้างงานคนต่างด้าวผิดกฎหมายหรือผู้ที่ไม่ได้รับอนุญาตทำงาน การกระทำดังกล่าวนี้ถือว่าผิดกฎหมายและอาจถูกปรับตั้งแต่ 10,000 – 100,000 บาทต่อคนต่างด้าวที่จ้าง 1 คน ซึ่งถือว่าเป็นอัตราที่สูง (กระทรวงแรงงาน) ด้วยข้อจำกัดทางกฎหมายดังกล่าว ส่งผลให้โอกาสในการทำงานของผู้ลี้ภัยเขตเมืองโดยเฉพาะชาวแอฟริกันและชาวเอเชียใต้มีน้อยมากเนื่องจากการกลัวต่อการกระทำผิดกฎหมายของนายจ้าง เนื่องจากผู้วิจัยยังพบว่าอีกสาเหตุหนึ่งที่นายจ้างจำนวนหนึ่งไม่กล้าจ้างงานผู้ลี้ภัยชาวเอเชียใต้เนื่องจากรูปร่างหน้าตาที่เหมือนแขกและดูแตกต่างจากคนไทยหรือแรงงานข้ามชาติจากประเทศเพื่อนบ้านซึ่งสามารถทำให้เจ้าหน้าที่ตำรวจตรวจจับได้โดยง่าย ผู้ลี้ภัยเขตเมืองที่เดินทางมาจากประเทศในภูมิภาคอินโดจีน ได้แก่ ลาว กัมพูชาและเวียดนามนั้นน่าจะมีสัดส่วนของผู้มีงานทำที่สูงกว่าผู้ลี้ภัยจากประเทศในภูมิภาคเอเชียใต้และแอฟริกาอันเนื่องมาจากรูปลักษณ์ที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกับคนไทยมากกว่าและโอกาสที่จะโดนตรวจจับโดยเจ้าหน้าที่ตำรวจนี้น้อยกว่า

■ อุปสรรคทางด้านภาษา

ผู้ลี้ภัยเขตเมืองชาวเอเชียใต้เกือบทั้งหมดไม่สามารถสื่อสารเป็นภาษาไทยได้ และมีอีกจำนวนมากที่ไม่สามารถสื่อสารเป็นภาษาอังกฤษได้เช่นกันซึ่งถือว่าเป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งในการทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสมัครงานกับนายจ้างที่คาดหวังว่าจะต้องใช้ภาษาไทยหรือภาษาอังกฤษเพื่อการสื่อสารขณะทำงาน นอกจากนี้นายจ้างจำนวนไม่น้อยโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ประกอบการรายย่อยหรือธุรกิจท้องถิ่นไม่สามารถสื่อสารเป็นภาษาอังกฤษได้เช่นกัน จึงส่งผลให้ไม่เกิดการจ้างงานอันเนื่องมาจากปัญหาทางด้านการสื่อสารระหว่างผู้ลี้ภัยและภาคธุรกิจ ผู้วิจัยพบว่าผู้ลี้ภัยเขตเมืองบางรายมีความสามารถในการใช้ภาษาไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่เดินทางมาจากประเทศลาว กัมพูชาและเวียดนาม ส่งผลให้ผู้ลี้ภัยกลุ่มนี้สามารถหางานทำได้ง่ายกว่าและน่าจะเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้สัดส่วนการมีงานทำของผู้ลี้ภัยกลุ่มนี้สูงกว่ากลุ่มของผู้ที่เดินทางมาจากประเทศในภูมิภาคเอเชียใต้

■ โอกติและการเลือกปฏิบัติจากนายจ้าง

ผู้วิจัยพบว่าผู้ลี้ภัยเขตเมืองจากประเทศในภูมิภาคเอเชียใต้มีปัญหากับปัญหาอคติและการเลือกปฏิบัติในการหารายได้เช่นกัน นายจ้างคนไทยจำนวนหนึ่งไม่กล้ารับผู้ลี้ภัยกลุ่มนี้เข้าทำงานเนื่องจากไม่เข้าใจว่าผู้ลี้ภัยคือใครและทำไมบุคคลเหล่านี้ถึงต้องมาขอลี้ภัยในประเทศไทย และอีกเหตุผลหนึ่งที่สำคัญคืออคติอันเนื่องมาจากความกลัว นอกจากนี้นายจ้างบาง

คนยังเลือกปฏิบัติต่อผู้ลี้ภัยเขตเมืองโดยการแสวงหาผลประโยชน์ และเป็นสาเหตุให้ผู้ลี้ภัยชาวเอเชียใต้จำนวนหนึ่งได้รับค่าจ้างต่ำกว่าอัตราค่าจ้างขั้นต่ำที่กฎหมายกำหนด นอกจากนี้ ผู้ลี้ภัยบางคนต้องลาออกจากการทำงานเนื่องจากการถูกบังคับให้ทำงานเป็นระยะเวลานานเกินไปในแต่ละวัน

■ การขาดแคลนทุนทรัพย์

ผู้ลี้ภัยเขตเมืองชาวเอเชียใต้หลายรายต้องการหารายได้จากการทำธุรกิจ แต่มีเพียงบางรายเท่านั้นที่สามารถสร้างธุรกิจขนาดเล็กของตนเองได้ เช่น ธุรกิจขายอาหารพื้นเมืองและการรับจ้างสอนภาษาอังกฤษ แต่การทำธุรกิจบางประเภทนั้นนอกจากความรู้ความสามารถแล้ว เครื่องมือและวัสดุต่างเป็นสิ่งที่จำเป็นเช่นกัน แต่ผู้ลี้ภัยเขตเมืองบางรายไม่สามารถจัดหาสิ่งดังกล่าวได้เนื่องจากการขาดแคลนทุนทรัพย์

■ การขาดความรู้และทักษะฝีมือ

ความรู้และทักษะฝีมือของผู้ลี้ภัยนั้นมียุทธวิธีอย่างยิ่งต่อการหารายได้ของผู้ลี้ภัยเขตเมือง ผู้วิจัยพบว่าผู้ลี้ภัยเขตเมืองจำนวนมากรวมทั้งผู้ลี้ภัยชาวเอเชียใต้ต้องการหางานทำบริเวณใกล้ที่พักเพื่อความปลอดภัยจากการถูกจับกุมของเจ้าหน้าที่ตำรวจขณะเดินทาง แต่ความรู้และทักษะฝีมือที่ผู้ลี้ภัยชาวเอเชียใต้บางรายมีนั้นไม่สอดคล้องกับความต้องการของนายจ้าง จึงทำให้ไม่เกิดการจ้างงาน นอกจากทักษะฝีมือที่ไม่ตรงกับความต้องการของนายจ้างแล้ว ผู้วิจัยยังพบว่า ผู้ที่ประกอบอาชีพอิสระบางคนยังขาดความรู้และทักษะทางด้านการตลาด ซึ่งส่งผลให้ธุรกิจไม่สามารถเข้าถึงลูกค้าเป็นจำนวนมากได้

สรุป

บทความนี้ชี้ให้เห็นว่าผู้ลี้ภัยเขตเมืองในประเทศไทยประสบกับปัญหาความมั่นคงทางเศรษฐกิจ เนื่องจากต้องอาศัยอยู่ในประเทศไทยเป็นระยะเวลานาน ทำให้เงินทองทรัพย์สินที่นำติดตัวมาด้วยนั้นถูกใช้หมดไป นอกจากนี้ความช่วยเหลือประเภทต่างๆ ขององค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานทางศาสนานั้นมีอยู่อย่างจำกัด และมีเพียงผู้ลี้ภัยเพียงจำนวนหนึ่งเท่านั้นที่สามารถเข้าถึงบริการต่างๆ ดังกล่าวได้ ผู้ลี้ภัยเขตเมืองจำนวนมากพยายามหางานทำเพื่อสร้างรายได้ แต่ต้องพบกับอุปสรรคต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อจำกัดทางด้านกฎหมายและนโยบายของประเทศไทย ซึ่งไม่เอื้อต่อการให้ความช่วยเหลือผู้ลี้ภัย การขอยุทธวิธี และการทำงานอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ผู้ลี้ภัยเขตเมืองจำนวนมากรวมทั้งผู้ลี้ภัยชาวเอเชียใต้พยายามเอาชนะปัญหาทางเศรษฐกิจของตนเองด้วยวิธีการต่างๆ โดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในตัวและในชุมชนซึ่งถือได้ว่าเป็นยุทธศาสตร์ที่น่าสนใจ และแสดงให้เห็นถึงทุนประเภทต่างๆ ที่อธิบายไว้โดยปิแอร์ บูร์ดิเอดู (Pierre Bourdieu)⁵ ที่ผู้ลี้ภัยนำมาใช้เพื่อกำหนดตำแหน่งของตนเองในพื้นที่ของสังคม โดยที่ทุนทางสังคม ได้แก่ เครือข่ายและความสัมพันธ์ที่ระดมมาได้ทั้งภายในกลุ่มของผู้ลี้ภัยเองและภายนอก และทุนวัฒนธรรมในตัวบุคคล (habitus) ที่ได้มาจากการสะสมประสบการณ์ชีวิตโดยผ่านการศึกษอบรม เช่น ความสามารถทางด้านภาษาและความสามารถในการทำอาหาร กิริยามารยาท ได้พยายามถูกนำมาใช้แปรเปลี่ยนเป็นทุนเศรษฐกิจ และถูกแสดงออกมาในรูปแบบต่างๆ ได้แก่ การเข้าถึงที่พักอาศัยอย่างมั่นคงปลอดภัย ความเป็นอยู่ที่ไม่แออัด การมีสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ และการเข้าถึงการศึกษาของบุตรหลาน โดยมีสถานะผู้ลี้ภัย ซึ่งเปรียบเสมือนทุนสัญลักษณ์ ที่ช่วยให้ผู้ที่อยู่รอบตัวรับทราบถึงตัวตนและความเปราะบางของตัวผู้ลี้ภัยเองในฐานะผู้ที่ต้องอพยพหนีภัยประหัตประหารมาจาก

⁵ นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศสที่ศึกษาสภาพสังคมในประเทศฝรั่งเศส และนำเสนอโมเดลเพื่อทำความเข้าใจ ปรากฏการณ์สังคม ทุนที่บูร์ดิเอดูนำเสนอมีใช้ทุนในแง่เศรษฐกิจเพียงมิติเดียว หากแต่มีหลากหลายและมีบทบาทต่อกันและกัน

ประเทศต้นทาง คอยเป็นตัวสนับสนุนในลักษณะของการสร้างความเห็นอกเห็นใจ แต่ในขณะเดียวกันก็มีสถานะเป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในราชอาณาจักรโดยไม่ได้รับอนุญาตและไม่สามารถประกอบอาชีพอย่างถูกต้องตามกฎหมายได้นั้นทำให้ความพยายามที่จะเอาชนะปัญหาทางเศรษฐกิจของตนเองนั้นเป็นไปด้วยความยากลำบาก และส่งผลให้ผู้ลี้ภัยเขตเมืองจำนวนมากต้องประสบกับปัญหาความมั่นคงในด้านอื่นๆ ด้วย เช่น ความมั่นคงทางด้านอาหารและความมั่นคงทางด้านสุขภาพ เป็นต้น

การไม่ได้เป็นประเทศภาคีสมาชิกของอนุสัญญาว่าด้วยสถานะภาพผู้ลี้ภัยปี พ.ศ.2494 รวมถึงพิธีสารปี พ.ศ.2510 นั้นส่งผลให้ประเทศไทยยังไม่มีกลไกเพื่อให้ความปกป้องคุ้มครองผู้ลี้ภัยในประเทศอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม และผู้ลี้ภัยในประเทศไทยยังถูกมองว่าเป็น “คนอื่น” รวมทั้งเสี่ยงต่อการถูกแสวงหาผลประโยชน์และถูกละเมิดสิทธิมนุษยชนซ้ำซ้อนอันเนื่องมาจากปัญหาสถานะบุคคลในประเทศไทย

รายการอ้างอิง

- กระทรวงแรงงาน. (2561). ตารางอัตราค่าจ้างขั้นต่ำใหม่ ตามประกาศคณะกรรมการค่าจ้าง เรื่อง อัตราค่าจ้างขั้นต่ำ (ฉบับที่ 9). สืบค้นจาก http://www.mol.go.th/sites/default/files/downloads/prakaaskhnaakrmkaarkhaacchaang_eruueeng_atraakhaacchaangkhamtam_chbabthii_9_0.pdf.
- กระทรวงแรงงาน. (2562). ลักษณะความผิดและโทษเกี่ยวกับการทำงานของคนต่างด้าว (ตามพระราชบัญญัติการทำงานของคนต่างด้าว พ.ศ.2551. สืบค้นจาก http://www.mol.go.th/employee/responsibility_litigation.
- ธนาคารออมสิน. (2562). สถิติการแห่งรัฐ ลงทะเบียนผู้มีรายได้ต่ำน้อย คืออะไร? สืบค้นจาก [https://www.gsb.or.th/Blogs/Financial/7waysSavings-\(1\).aspx](https://www.gsb.or.th/Blogs/Financial/7waysSavings-(1).aspx).
- เผชิญวิชัย แสงดี. (2557). สถานะและสิทธิพื้นฐานของผู้ลี้ภัยในเขตเมืองในประเทศไทย. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะนิติศาสตร์, สาขากฎหมายระหว่างประเทศ.
- พระราชบัญญัติการทำงานของคนต่างด้าว พ.ศ. 2551. (2551, 22 กุมภาพันธ์). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่มที่ 125 ตอนที่ 37ก. หน้า 27.
- มนัสวี อรุณกะ. (ม.ป.ป.). *ความมั่นคงของมนุษย์*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- รุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข. (2556). มโนทัศน์ชนชั้นและทุนของ ปีแอร์ บูร์ดิเอด. *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา*. 2(1), น. 36-43
- วงเดือน นาราสะจ. (2548). ทมิฬอีแลม (Tamil Eelam): ปัญหาชาติพันธุ์ในศรีลังกา. *วารสารประวัติศาสตร์*, 13(1), น. 79-108.
- สำนักงานตรวจคนเข้าเมือง. (2562). *การแจ้งที่พักคนต่างด้าว*. สืบค้นจาก <https://www.immigration.go.th/content/การแจ้งที่พักคนต่างด้าว>.
- สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ. (2560). หลักประกันสุขภาพ 10 เรื่องควรรู้. กรุงเทพฯ: ผู้แต่ง.
- Bernardo Miranda Pedrero. (2019). Bangkok Asylum-Seeker & Refugee Assistance Network (BASRAN) Meeting, 29 May 2019 at Evangelical Church Bangkok.
- Coalition for Refugees and Stateless Persons. (2017). *Addressing challenges and identifying opportunities for refugee access to employment in Thailand*. Thailand: Author.
- Fatma Swaleh Issa. (2016). *Survival of the Invisible: Economic Security of African Urban Refugees and Asylum Seekers in Bangkok*. (Master's thesis). Chulalongkorn University, Faculty of Political Science, International Development Studies.
- Feith, David. (2014). *Why Tamils flee Sri Lanka*. Retrieved from <https://www.eurekastreet.com.au/article/why-tamils-flee-sri-lanka>.

- Inter-Parliamentary Union and the United Nations High Commissioner for Refugees. (2017). *A guide to international refugee protection and building state asylum systems*. Retrieved from <https://www.unhcr.org/3d4aba564.pdf>.
- Kulvmann, J. (2016). *The Living conditions of Pakistani refugees in Bangkok* (Unsolicited Report). Thailand: Ministry of Labour and Ministry of Foreign Affairs.
- Söhnke Stöckmann. (2017). *Struggling to Feel at Home - An Inquiry into Sri Lankan Tamil Refugees' Experiences of Reintegration*. (Master's thesis). University of Gothenburg, School of Global Studies.
- The United Nations Assistance Mission in Afghanistan. (2019). *Civilian Deaths from Afghan Conflict In 2018 At Highest Recorded Level*. Retrieved from <https://unama.unmissions.org/civilian-deaths-afghan-conflict-2018-highest-recorded-level---un-report>.
- The United Nations High Commissioner for Refugees. (2019). *Afghanistan*. Retrieved from <https://www.unhcr.org/afghanistan.html>.
- The United Nations High Commissioner for Refugees. (2019). *Asylum-Seekers*. Retrieved from <https://www.unhcr.org/asylum-seekers.html>
- The United Nations High Commissioner for Refugees. (2019). *Figures at a Glance*. Retrieved from <https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>.
- The United Nations High Commissioner for Refugees. (2018). *Less than 5 percent of global refugee resettlement needs met last year*. Retrieved from <https://www.unhcr.org/news/briefing/2019/2/5c6bc9704/5-cent-global-refugee-resettlement-needs-met-year.html>.
- The United Nations High Commissioner for Refugees. (2019). *The 1951 Refugee Convention*. Retrieved from <https://www.unhcr.org/1951-refugee-convention.html>.
- The United Nations High Commissioner for Refugees. (2015). *UNHCR Thailand*. Retrieved from <https://www.unhcr.or.th/about/thailand>.
- The United Nations High Commissioner for Refugees. (2015). *Who is a refugee?*. Retrieved from https://www.unhcr.or.th/refugee/about_refugee-old.
- United Nations Development Program. (1994). *Human Development Report 1994*. Oxford: Oxford University Press.
- United States Commission on International Religious Freedom. (2019). *2019 Annual Report*. Retrieved from <https://www.uscirf.gov/sites/default/files/2019USCIRFAnnualReport.pdf>.
- World Food Program USA. (2018). *Rohingya Crisis: A Firsthand Look into the World's Largest Refugee Camp*. Retrieved from <https://www.wfpusa.org/stories/rohingya-crisis-a-firsthand-look-into-the-worlds-largest-refugee-camp/>.

พลวัตของพื้นที่สวนทุเรียนจังหวัดนนทบุรี และผลกระทบต่อปัจจัยการคงอยู่ของสวนทุเรียน จากการขยายตัวของเมืองสู่พื้นที่เกษตรกรรม

Dynamic of Durian Orchard: Land influenced by Urbanizations and Trend for Durian Land existence in Nonthaburi

เรื่อโท นที สุขเกษตร

สาขาวิชาชนบทศึกษาและการพัฒนา วิทยาลัยพัฒนาศาสตร์ปวย อิงภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทคัดย่อ

การปลูกทุเรียนนนท์ตั้งอยู่บริเวณเดียวกับพื้นที่นา แต่มีการยกคันดินรอบสวนสูงประมาณ 2 เมตร ร่องสวนมีความกว้างประมาณ 1-2 เมตร ไว้เพื่อกักเก็บน้ำจากลำปะโดงนอกคันสวน การขยายตัวด้านความเป็นเมือง กระทบต่อสวนทุเรียนล่าสุดในปี 2554 เนื่องจากน้ำท่วมเป็นระยะเวลานานกว่า 2 เดือน ทำให้ทุเรียนรากเน่าตาย และน้ำเสียที่มากับน้ำท่วมทำให้ดินเสื่อม ต้นทุเรียนที่ปลูกขึ้นใหม่ไม่สามารถเจริญเติบโตได้เหมือนเดิม ต้นทุเรียนโตช้า บางต้นล้มตายหลังจากปลูกได้ 2-3 ปี บทความนี้ศึกษาพลวัตการพัฒนาเมือง และปัจจัยที่กระทบต่อการดำรงอยู่ของสวนทุเรียนในปัจจุบัน ประกอบกับการนำเสนอข้อมูลทางทัศนคติของชาวสวนทุเรียนในการตัดสินใจในการทำสวนทุเรียน ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเฉพาะเจาะจง ประกอบกับภาพถ่ายทางอากาศ ทำให้เชื่อได้ว่าสวนทุเรียนอยู่ได้ด้วยทัศนคติของการอนุรักษ์ มากไปกว่านั้นสวนทุเรียนจะต้องมีแหล่งเงินทุน เนื่องจากการปลูกทุเรียนอาศัยน้ำประปา และไฟฟ้า อีกทั้งการปลูกทุเรียนในปัจจุบันจำเป็นต้องพึ่งพิงสารเคมีร่วมด้วย ซึ่งแต่เดิมการจัดการกับโรคระบาดในทุเรียนสามารถจัดการได้โดยวิธีชีวภาพ การซื้อปุ๋ยต้นทุเรียนเพิ่มเติม รวมทั้งล้าพันธุ์ที่ต้องหาซื้อจากแหล่งอื่น ๆ จึงสามารถอนุมานได้ว่าสวนทุเรียนจะอยู่ไปได้จนถึงคนรุ่นปัจจุบันที่เป็นผู้มียุมากกว่า 60 ปี คนรุ่นใหม่ไม่มีความพร้อมที่จะสืบสานการทำสวนทุเรียน เนื่องจากไม่ได้สัมผัสประสบการณ์ที่เพียงพอ ถึงแม้ว่าจะมีแหล่งเงินทุนที่เพียงพอการทำสวนทุเรียนก็สำเร็จได้ยาก รวมทั้งปัจจัยอื่น ๆ ที่เป็นอุปสรรค

Abstract

Urbanization leads to invasion of the agricultural land; concerns of the expansion in residential and commercial functions. Continuously, increases in household reduced harvested land, especially Durian growing zone in Pakret, Nonthaburi. Pakret agricultural area consists of rice field and Durian Orchard included. Since 1995 flood, the ecosystem not suitable for growing Durian made difficult for Durian survival. The study interviewed form existing Durian gardeners to see the trend of Durian orchard existence. The study had shown that there are no guarantee how long Durian Orchard would exist, but there is likelihood that Durian orchard would stay for the present generation whom age is more than 60. The new generation would hardly interested in growing Durian due to obstacles and the cost of adjusting land for growing Durian is too far achievable.

Key words: Urbanizations, Durian Existence

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

จากประวัติศาสตร์ทุเรียนเริ่มมาจากภาคตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศพม่า และแพร่เข้ามาทางใต้ของประเทศไทย ต่อมาได้มีการนำพันธุ์ทุเรียนต่าง ๆ มาเพาะเมล็ด และได้นำมาปลูกเป็นสวนทุเรียน เริ่มจากแถบธนบุรี และขยายพื้นที่มาจนถึง จังหวัดนนทบุรี ตั้งแต่ปี 2330 สมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และแพร่กระจายมาอย่างต่อเนื่องแม้ว่าเจ้าพระยาฝั่งธนบุรีเรื่อยมาจนถึงนนทบุรี⁶ การทำสวนทุเรียนเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงจากการขยายตัวของความเป็นเมืองฝั่งตะวันออกไปยังฝั่งตะวันตกของจังหวัดนนทบุรี รวมทั้งเพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน⁷ สามารถเห็นได้จากการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนในปี 2538 ที่มีน้ำท่วมสวนทุเรียนได้รับความเสียหาย รวมทั้งนาในที่ลุ่ม ตั้งแต่ปี 2538 เป็นต้นมาปริมาณสวนทุเรียนเหลือเพียง 2,900 ไร่ และในปี 2554 เหลือเพียง 43 ไร่⁸ จุดเริ่มต้นของการขยายตัวของจังหวัดนนทบุรีเริ่มจากการสร้างเมืองทองธานี ตามมาด้วยการเชื่อมโยงความเจริญสู่ฝั่งตะวันตกที่มีการสร้างสะพานพระราม 5 สะพานข้ามแม่น้ำแห่งใหม่ (เปิดใช้อย่างเป็นทางการในปี 2545) สะพานพระราม 4 (เปิดใช้อย่างเป็นทางการในปี 2551) สะพานนนทบุรี 1 (เปิดใช้อย่างเป็นทางการในปี 2558) การตัดถนนเพื่อเชื่อมโยงการคมนาคม และรองรับการขยายตัวของที่อยู่อาศัย สวนทุเรียนจึงถูกเปลี่ยนอีกครั้งหลังจากน้ำท่วมในปี 2554 ชาวสวนได้ปลูกทุเรียนทดแทนต้นที่ตาย หลังจากปี 2554 สวนทุเรียนที่ได้รับการฟื้นฟู 2,190 ไร่ สวนทุเรียนเริ่มลดลงอีกครั้งจากน้ำเค็มเข้าสวนในปี 2557 ผลการสำรวจในปี 2557 ของสำนักงานเกษตรอำเภอบางกรวย พื้นที่ปลูกทุเรียนกระจายตัวอยู่ในพื้นที่สี่เหลี่อง พบว่าสวนทุเรียนที่เป็นพื้นที่เชิงเลนในบางตำบลไม่ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของที่อยู่อาศัยอย่างชัดเจน เนื่องจากโครงการบ้านจัดสรรไม่นิยมตั้งใกล้แม่น้ำสายหลัก

จังหวัดนนทบุรีได้จัดเป็นพื้นที่ที่มีการพัฒนาสู่ความเป็นเมือง ซึ่งผู้วิจัยมองว่าพลวัตของสวนทุเรียน เกิดจากการเปลี่ยนแปลงจากภัยธรรมชาติ และการพัฒนาความเป็นเมือง ส่งผลต่อต้นทุนการทำสวนทุเรียนที่สูงขึ้น เช่น การเสริมคันดินทุก ๆ ปี การใช้น้ำประปา สารเคมีที่ใช้กำจัดศัตรูพืช การเปลี่ยนแปลงจากภัยธรรมชาติ ทำให้ต้นทุนที่กำล้งให้ผลผลิตโดยรวมทั้งการขยายตัวของเมืองรุกเข้าพื้นที่เกษตรกรรม และแหล่งน้ำธรรมชาติในพื้นที่ดินเงิน น้ำเสีย บางแห่งถูกปิดกั้น การศึกษาได้แบ่งช่วงเวลาศึกษาไว้ 2 ช่วงเวลาที่สำคัญด้วยกันตั้งแต่ปี 2538-2554 และปี 2554-2561 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยการดำรงอยู่ของสวนทุเรียน และพลวัตของสวนทุเรียนจังหวัดนนทบุรี ประกอบการศึกษาทัศนคติ ความคิด ความเชื่อของชาวสวนทุเรียน โดยศึกษาจาก

1. พลวัตของสวนทุเรียนนับจากจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นเมือง
- 2 การดำรงอยู่ และการล้มเลิกการทำสวนทุเรียนนับ

จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นแนวคิดการพัฒนาความเป็นเมืองสามารถใช้ในการอธิบายถึงปรากฏการณ์ ที่เกิดขึ้น โดยมีสมมุติฐานก่อนการศึกษาไว้ว่าการดำรงอยู่ของสวนทุเรียนในปัจจุบันดำรงอยู่ได้จากชาวสวนที่มีอายุมากกว่า 60 ปี พบว่าทัศนคติต่อการทำสวนทุเรียนส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้านพื้นที่ การขยายตัว ของเมืองอย่างต่อเนื่องทำให้รายได้นอกภาคการเกษตรสูงถึง 147,229 ล้านบาท ในขณะที่ผลิตภัณฑ์มวลรวมจากภาคการเกษตรมีเพียง 5,015 ล้านบาท⁹ ผลิตภัณฑ์มวลรวมจากภาคการเกษตรคิดเป็นร้อยละ 3.4 ของพื้นที่ทั้งหมด

ศูนย์การเรียนรู้เพื่ออนุรักษ์ทุเรียนพื้นบ้านนนทบุรี. (2555). ประวัติทุเรียนนนท์. 21 พฤษภาคม 2561, จาก <http://www.duriannon.com/13771276/ประวัติทุเรียนนนท์>.⁶

สำนักงานจังหวัดนนทบุรี. (2556). ยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดนนทบุรี พ.ศ. 2557-2560. 4 พฤษภาคม 2561, จาก <http://nonhaburi.go.th/33117.html>⁷

ทวีศักดิ์. (2555). เทคโนโลยี สัจจร. 1 เมษายน 2561⁸

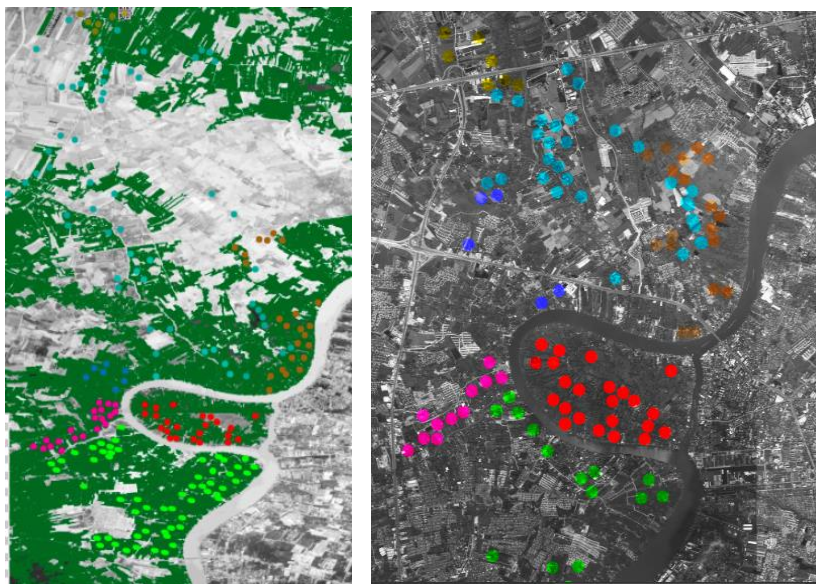
องค์การบริหารส่วนจังหวัดนนทบุรี. (2558). ลักษณะทางเศรษฐกิจ. 5 พฤษภาคม 2561, จาก <http://nont-pro.go.th>.⁹

หลังจากปี 2538 การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่เกษตรกรรม โดยเฉพาะสวนทุเรียนที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง พบว่าก่อนปี 2538 สวนทุเรียนแต่เดิมจะตั้งอยู่ทั้งฝั่งตะวันตก และฝั่งตะวันออก¹⁰จากคำกล่าวของราชทูตจากฝรั่งเศส ลาตูแบร์ ที่ได้มาเยือนเมืองไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาทางเรือมีการกล่าวกันว่า เมืองสยามนั้นอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพรรณรวมทั้งผลไม้ที่มีชื่อว่า “ทุเรียน” ตลอดแม่น้ำเจ้าพระยา ในปัจจุบันไม่ปรากฏ พื้นที่สวนทุเรียนฝั่งตะวันออก ความเฉพาะของทุเรียนนั้นที่เห็นได้จาก (1) รสชาติที่เข้มข้นหวานกำลังดี มีกลิ่นหอม (2) เนื้อละเอียด เม็ดสับ เปลือกปอกง่าย สวนทุเรียนได้รับการดูแลภายใต้ “ภูมิปัญญาการจัดการสวนทุเรียนด้วยหลักการสร้างคุณภาพของสภาพแวดล้อม” สวนทุเรียนจะกระจายตัวอยู่ตลอดลำน้ำ การปลูกสวนอยู่ในพื้นที่ห่างไกลแหล่งน้ำพบในบางพื้นที่ และจะมีการขุดบ่อสำรองน้ำ เชื่อกันว่าก่อนปี 2538 น้ำที่ท่วมขังจะนำพาตะกอนดินที่เป็นแร่ธาตุอาหารประโยชน์ต่อพืช แต่น้ำท่วมในปี 2554 เป็นน้ำเสีย ทำให้ทุเรียนพันธุ์ดั้งเดิมสูญพันธุ์มากกว่า 100 สายพันธุ์ และบางสายพันธุ์ได้สูญพันธุ์ไปแล้วตั้งแต่ต้นน้ำท่วมปี 2460 และ 2485 ก่อนปี 2500 ชาวสวนได้เก็บเมล็ดทุเรียนไว้และนำไปปลูกอีกครั้ง จนทุเรียนเกิดการกลายพันธุ์ กว่า 200 สายพันธุ์ มีพันธุ์ “ก้านยาวทรงหวด” เป็นตัวแทนของความเป็ทุเรียนนนท์

พบว่าจังหวัดนนทบุรีเริ่มมีการพัฒนาพื้นที่สู่ความเป็นเมืองก่อนปี 2538 จากความคิดที่จะมีการพัฒนาเมืองในด้านอสังหาริมทรัพย์ในพื้นที่อำเภอปากเกร็ดได้ถูกพัฒนาให้เป็นแหล่งที่อยู่อาศัย หน่วยงานราชการ แหล่งการค้า เห็นได้จากการเข้ามาพัฒนาพื้นที่ติดถนนแจ้งวัฒนะจำนวน 4,000 กว่าไร่ ของ บริษัทบางกอก แลนด์ จำกัด (มหาชน) ซึ่งแต่เดิมเคยเป็นพื้นที่นาโดยมีวัตถุประสงค์ในการสร้างเมืองแบบครบวงจรภายใต้นิยาม “กรุงเทพแห่งอนาคต”

หลังจากการสร้างเมืองทองธานีจังหวัดนนทบุรีมีการขยายตัวของที่อยู่อาศัย จนเกิดความทับซ้อนของความเป็นชนบท และความเป็นเมือง พื้นที่สวนทุเรียนนนท์จึงได้รับผลกระทบด้านแหล่งน้ำธรรมชาติที่ขาดคุณภาพ ล่าสุดในปี 2554 ได้มีน้ำท่วมขังนานกว่า 3 เดือน สวนทุเรียนนนท์ได้รับความเสียหายมากถึง 2,841 ไร่ จากพื้นที่ทั้งหมด 2,941 ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 96.60 จินตน์กานต์ งามสุทธา (2554. จดหมายข่าวผลิใบ)

ภาพที่ 1: สวนทุเรียนอำเภอปากเกร็ด 2537 ภาพที่ 2: สวนทุเรียนอำเภอปากเกร็ด 2555

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร

ศูนย์การเรียนรู้เพื่ออนุรักษ์ทุเรียนพื้นบ้านนนทบุรี. (2555). ประวัติทุเรียนนนท์. 21 พฤษภาคม 2561, จาก<http://www.duriannon.com/13771276/ประวัติทุเรียนนนท์>¹⁰

ในปัจจุบันสวนทุเรียนนนท์มีลักษณะการกระจายตัวออกเป็นหย่อม ๆ พื้นที่เกษตรกรรมได้ถูกแปรเปลี่ยนบนฐานของ “การใช้ประโยชน์ที่ดิน ให้เกิดอรรถประโยชน์สูงสุด” อีกทั้งการปลูกทุเรียนนนท์ในปัจจุบันมีความเสี่ยงสูง ใช้เวลา 6-7 ปี กว่าจะได้ผลผลิต ผู้วิจัยได้นำการเปลี่ยนแปลงที่เกิดกับสวนทุเรียนนนท์ และข้อมูลทัศนคติของชาวสวนทุเรียนจากทุกตำบลในอำเภอปากเกร็ด ประกอบกับภาพถ่ายทางอากาศที่เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ

ทฤษฎี

การพัฒนาสู่ความเป็นเมือง

การขยายตัวของพื้นที่เมืองมายังจังหวัดนนทบุรีเห็นได้ชัดจากการพัฒนาโครงสร้างขั้นพื้นฐานมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน การพัฒนาดังกล่าวเพื่อตอบสนองการเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยใน แหล่งงานในพื้นที่ ความเป็นเมืองที่เกิดขึ้นสังเกตได้จากประชากรที่เพิ่มขึ้น แหล่งที่อยู่อาศัยที่เพิ่มขึ้น รวมทั้งสิ่งปลูกสร้างอื่น ๆ ที่เข้ามาในพื้นที่ สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นเมือง อีกทั้งรูปแบบวิถีชีวิตความเป็นอยู่มีลักษณะความเป็นปัจเจก มีแหล่งงานที่หลากหลาย ถึงแม้ว่าการทำสวนทุเรียนไม่ได้รับความนิยมเหมือนแต่ก่อน แต่ก็มีชาวสวนทุเรียนรุ่นปัจจุบันที่มีอายุมากกว่า 60 ปี ยังคงทำสวนทุเรียนต่อท่ามกลางความเป็นเมือง สวนทุเรียนในปัจจุบันจึงตั้งอยู่ท่ามกลางตึก แหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งอุตสาหกรรม เป็นต้น การตัดสินใจในการทำสวนทุเรียน สะท้อนผ่านทัศนคติ ในขณะที่ความเป็นเมืองได้เข้ามามีผลต่อปัจจัยทางกายภาพต่อการทำสวนทุเรียน

วิธีการศึกษา

1. เกณฑ์การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลชาวสวนทุเรียนนนท์ อำเภอปากเกร็ด ประกอบด้วย (ตำบลคลองข่อย ตำบลคลองพระอุดม ตำบลบางตะไนย์ ตำบลบางพลับ ตำบลเกาะเกร็ด ตำบลท่าอิฐ ตำบลอ้อมเกร็ด)

1.1 เป็นผู้ที่ทำสวนทุเรียนมาตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน มีความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ในระดับอำเภอ หรือระดับจังหวัด

1.2 เป็นผู้ที่มีที่ดินในการทำสวนทุเรียนเป็นของตนเอง

2. ช่วงเวลาการเก็บข้อมูลแบ่งออกเป็น 3 ช่วงเวลา

ช่วงที่ 1 : เป็นข้อมูลการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของพื้นที่อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี (ก่อนปี 2538 - 2554)

- ผลจากการพัฒนาความเป็นเมืองเริ่มจากการสร้างเมืองทองธานี และความเจริญอื่น ๆ
- ผลกระทบจากน้ำท่วมปี 2538

ช่วงที่ 2 : เป็นข้อมูลการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของพื้นที่ตั้งแต่ (หลังปี 2554 -2561)

- การพัฒนาความเป็นเมืองที่ขยายตัวอย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะที่อยู่อาศัย
- ผลกระทบจากน้ำท่วมปี 2554
- ปัญหากล้วยแล้ง และน้ำเค็มเข้าสวนปี 2557

ช่วงที่ 3 : การเก็บรวบรวมข้อมูล

- ใช้การสัมภาษณ์แบบเฉพาะเจาะจง
- เก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง วารสาร และสื่ออิเล็กทรอนิกส์
- การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม
- การทำ Pre-Survey เพื่อวางแผนการลงพื้นที่เก็บข้อมูล
- Site Survey (กายภาพพื้นที่) + แบบสอบถามด้านทัศนคติ

ผลการศึกษา

การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพสวนทุเรียนในอำเภอปากเกร็ด

การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่ได้รับอิทธิพลจากการขยายตัวของความเป็นเมือง ค้นพบจากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลสวนทุเรียนในอำเภอปากเกร็ด ผู้วิจัยเริ่มเก็บข้อมูลตั้งแต่ตำบลเกาะเกร็ด ซึ่งเป็นเพียงตำบลเดียวในอำเภอปากเกร็ดที่ไม่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาความเป็นเมืองอย่างชัดเจน เนื่องจากมีลักษณะเป็นเกาะ ในปัจจุบันไม่มีสะพานข้ามไปยังเกาะ บนเกาะจึงมีถนนสำหรับรถจักรยาน และจักรยานยนต์เท่านั้น การพัฒนาที่เกิดขึ้นบนเกาะเป็นไปเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว ดึงดูดคนภายนอกเข้ามาเช่าพื้นที่เพื่อค้าขาย เนื่องจากบนเกาะมีแหล่งท่องเที่ยวกระจายตัวอยู่รอบ ๆ ในฝั่งตะวันตกส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่เกษตรกรรม และบริเวณกลางเกาะมีพื้นที่บางส่วนเป็นนาข้าว จากการลงพื้นที่สำรวจ พื้นที่ตำบลเกาะเกร็ดต่างจากตำบลอื่น ๆ ตำบลเกาะเกร็ดถือเป็นแหล่งที่มีการทำสวนทุเรียนหนาแน่น การตั้งสวนทุเรียนแบบกระจุกตัวบริเวณใกล้แหล่งน้ำ พื้นที่ตอนส่วนใหญ่จะเป็นที่นา บริเวณพื้นที่ชั้นในที่ใกล้แม่น้ำจึงยังคงสภาพเป็นสวนเช่นเดิม แต่ได้ปรับเปลี่ยนไปปลูกพืชอื่นทดแทน การขยายตัวของเมืองเกิดขึ้นในตำบลอื่น ๆ เป็นหลัก และจากการสัมภาษณ์พบว่าเกาะเกร็ดถือเป็นแหล่งปลูกทุเรียนขนาดใหญ่ของอำเภอ จากคำบอกเล่าทำให้ทราบว่าก่อนปี 2538 เคยมีพื้นที่สวนทุเรียนเกือบทั่วทั้งเกาะ มีทั้งที่อยู่ใกล้แม่น้ำเจ้าพระยา และพื้นที่ชั้นใน แต่หลังจากปี 2538 สวนทุเรียนดังกล่าวถูกทิ้งร้าง ต้นทุเรียนพันธุ์พื้นเมืองยืนต้นตายเป็นจำนวนมาก บางส่วนได้ปลูกทดแทนต้นเดิมที่ตาย หรือบางสวนล้มเลิกการปลูกทุเรียนแต่หันไปปลูกไม้ผลชนิดอื่น ตำบลที่มีการปลูกทุเรียนมากที่สุดคือตำบลคลองข่อย พบว่าสวนทุเรียนส่วนใหญ่สร้างขึ้นในปี 2500-2520 เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่แต่เดิมมีการทำนา และปลูกตาล พบว่าสวนทุเรียนตั้งอยู่ในพื้นที่เดียวกันตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน แต่มีขนาดที่เล็กลง ตำบลที่มีพื้นที่เชิงเลนเป็นส่วนมาก และมีแม่น้ำลำคลองไหลผ่านหลายสายไหลผ่าน มีที่ตอนเป็นส่วนน้อย บริเวณที่ตอนจะเป็นที่ตั้งของโรงงานอุตสาหกรรม แต่เดิมมีการปลูกทุเรียนทั่วทั้งพื้นที่ของตำบล การขยายตัวโดยรอบของตำบลอื่น ๆ ของอำเภอฯ ส่งผลต่อตำบลปากเกร็ดในแง่มุมมองวิถีชีวิตที่มีการพึ่งพิงปัจจัยอื่น ๆ นอกพื้นที่มากขึ้น เช่นเดียวกับตำบลอื่น ๆ ตำบลอื่น ๆ ของอำเภอปากเกร็ดมีลักษณะเป็นที่ลุ่ม และที่ตอน มีสวนแฝงอยู่ในนา พบมากในตำบลบางพลับที่มีพื้นที่สวนส่วนใหญ่เป็นที่ตอน และเป็นตำบลที่ได้รับผลจากการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในตำบลท่าอิฐ เป็นตำบลที่มีขนาดเล็กเมื่อเทียบกับตำบลอื่น ๆ รวมทั้งมีการขุดบ่อเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ยามหน้าแล้ง พบว่าพื้นที่ดังกล่าวได้นำรูปแบบการปลูกทุเรียนนนท์ในพื้นที่อำเภอเมืองมาใช้ หลังปี 2500 เป็นต้นมา

อีกทั้งยังพบว่ามีสวนทุเรียนดั้งเดิมที่มีมาก่อนปี 2500 ตั้งอยู่บริเวณแม่น้ำสายหลัก เพื่อง่ายต่อการจัดการน้ำ การเปลี่ยนแปลงที่เริ่มชัดเจนหลังน้ำท่วมปี 2538 ทุกตำบลได้รับผลจากน้ำท่วม และผลจากการพัฒนาความเจริญของเมือง โดยเริ่มต้นจากการสร้างสะพานพระราม 4 สะพานพระราม 5 สะพานเจษฎาภิบาล และเมื่อมีถนนราชพฤกษ์เข้ามาในพื้นที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม วิถีทางการดำรงชีพ และการสัญจร ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพเห็นได้ชัดจากการตัดถนนเข้ามาในปี 2547 ตามมาด้วยการเกิดขึ้นของโครงการจัดสรรขนาดใหญ่ รวมทั้งโรงงานอุตสาหกรรมที่มีอยู่เดิม จนกระทั่งปี 2554 เกิดน้ำท่วมใหญ่อีกครั้งสร้างความเสียหายแก่สวนทุเรียนทั่วทั้งพื้นที่ บางส่วนได้รับการฟื้นฟู การปลูกทุเรียนจึงเหมือนการเริ่มต้นใหม่ บางส่วนมีสภาพเสื่อมโทรม หลังจากนั้นพบว่าต้นทุเรียนที่ปลูกใหม่มักจะปลูกบนพื้นที่สวนเดิมซึ่งมักกระจุกตัวบริเวณพื้นที่เชิงเลน การสร้างหมู่บ้านจัดสรรมีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่สร้างในพื้นที่เชิงเลนที่เสี่ยงต่อน้ำท่วม การลดลงของสวนทุเรียนเป็นการลดขนาดแปลงปลูก สวนทุเรียนถูกแบ่งออกเป็นแปลงย่อย ๆ เนื่องจากชาวสวนทุเรียนมักจะแบ่งขายสวนให้กับนายทุนที่เข้ามาซื้อในราคาราคาสูง การเชื่อมโยงความเป็นเมืองในฝั่งตะวันออกไปยังตะวันตกเริ่มจากการสร้างสะพานพระนั่งเกล้าเป็นสะพานแรกที่น่าพาความเจริญของเมืองสู่ฝั่งตะวันตก ทำให้การขยายตัวของเมืองฝั่งตะวันตกเริ่มจากตำบลท่าอิฐ และพื้นที่เขตติดต่อกับตำบลท่าอิฐ โดยมีถนนรัตนานิเบศร์เป็นเส้นทางการคมนาคมสายหลักฝั่งตะวันตก ซึ่งแต่เดิมเป็นพื้นที่เกษตรกรรมมีทั้งที่ลุ่ม และที่ตอน หลังจากถนนรัตนานิเบศร์แล้วเสร็จ ไม่นานความเจริญของพื้นที่ติดถนนก็ขยายตัวอย่างต่อเนื่อง พื้นที่ชั้นในที่เดิมได้ลดลงอย่างต่อเนื่องเช่นกัน ตามมาด้วยการตัดถนนราชพฤกษ์ และถนน 345 ตามลำดับ ควบคู่ไปกับการเข้ามาของโครงการที่อยู่อาศัย ก็จะมีการถมที่ดินเพื่อปรับระดับพื้นดินให้สูงกว่าเดิมเพื่อป้องกันน้ำ

ท่วม ทำให้พื้นที่โดยรอบสวนทุเรียนกลายเป็นที่รับน้ำ อีกทั้งเมื่อถึงหน้าแล้งมักประสบปัญหาน้ำเค็ม และขาดแคลนน้ำที่มีคุณภาพ ดังนั้นสวนทุเรียนที่อยู่รอดในปัจจุบันใช้น้ำประปาช่วยในการรดต้นทุเรียน

ดังนั้นจากแผนที่ทางกายภาพจึงพบว่าสวนทุเรียนทางฝั่งตะวันตกเหลือน้อยลง และแทบไม่มีสวนทุเรียนในพื้นที่ฝั่งตะวันออก การล้มเลิกการปลูกทุเรียนสวนใหญ่มาจากสาเหตุได้ยาก ลูกหลานชาวสวนทุเรียนหันไปประกอบอาชีพอื่น ๆ น้ำท่วมซ้ำซ้อน และน้ำเค็มรุกเข้าสวน อีกทั้งยังพบว่าสวนทุเรียนที่ได้รับการฟื้นฟูจากน้ำท่วมปี 2554 ยังต้องเผชิญกับปัญหาน้ำเค็มรุกเข้าสวนในปี 2557 ทำให้ทุเรียนที่ปลูกได้ 2-3 ปีตาย รวมทั้งต้นทุเรียนที่กำลังจะให้ผลผลิต ในปัจจุบันสวนทุเรียนที่ปรากฏแต่ละครัวเรือนหลายสวนไม่ได้ปลูกทุเรียนเป็นไม้หลักหลังจากปี 2554 น้ำเค็มที่เข้าสวนคาดการณ์ได้ยาก และในปัจจุบันน้ำเหนือจากเขื่อนต่าง ๆ ทางภาคเหนือปล่อยลงมาไม่เพียงพอที่จะผลักดันน้ำทะเลที่หนุนสูงขึ้น ทำให้ในปัจจุบันจึงจำเป็นต้องมีเครื่องมือตรวจสอบค่าความเค็มในทุกสวน ก่อนปี 2538 มีทุเรียนพันธุ์พื้นเมืองจำนวนมากที่ได้จากการผสมสายพันธุ์โดยชาวสวนในพื้นที่ หลังจากนั้นน้ำท่วมในปี 2538 ทำให้สวนทุเรียนล้มเลิกไปหลายสวน แต่ยังไม่เท่ากับปี 2554 ที่สวนทุเรียนถูกน้ำท่วมตายหมด หลังจากนั้นหากสวนใดคิดจะปลูกทุเรียนต่อเหมือนเป็นการเริ่มต้นใหม่ ตั้งแต่การปรับปรุงดิน คันกั้นน้ำ ไปจนถึงการปลูก ที่ต้องอาศัยเทคนิคสมัยใหม่ และภูมิปัญญาดั้งเดิม พบว่าหลังจากน้ำท่วมปี 2554 หลายสวนล้มเลิกการทำสวนทุเรียน ในขณะที่หมู่บ้านจัดสรรเพิ่มขึ้นตามลำดับ สวนทุเรียนจึงถูกแบ่งออกเป็นแปลงย่อย ๆ หลายแปลง บางแปลงถูกปล่อยรกร้างมีน้ำท่วมซ้ำ บางสวนได้หันไปปลูกพืชชนิดอื่นแทน แต่ก็ยังคงมีการปลูกทุเรียนในเชิงอนุรักษ์ แม้ว่าการทำสวนทุเรียนทำได้ยากขึ้นกว่าแต่ก่อนก็ตาม ดังนั้นผู้ที่ทำสวนทุเรียนจะต้องมีใจรักโดยแท้จริง และต้องมีเงินทุนในการป้องกันสวนทุเรียน พบว่าการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่มักเกิดขึ้นบริเวณถนนสายหลัก ในส่วนของพื้นที่ที่ยังเป็นพื้นที่เกษตรกรรมได้มีการเปลี่ยนพืช หรือประเภทสวน เช่น จากเดิมเป็นเรือกสวนไร่ นา กลายเป็นฟาร์มผักไฮโดรโปนิคส์ ฟาร์มเลี้ยงปลา สวนเพาะเลี้ยงไม้ดอกไม้ประดับ สวนกล้วย เป็นต้น ทั้งสองฝั่งของถนนราชพฤกษ์ ซึ่งเป็นเส้นทางการคมนาคมสายหลัก มีการพัฒนาที่อยู่อาศัยทั้ง 2 ฝั่งถนน ร้านค้า และบริการต่าง ๆ เกิดขึ้นตามมา การทำสวนทุเรียน และกิจกรรมภาคการเกษตรอื่น ๆ จึงได้รับความสำคัญน้อยลง ชาวสวนทุเรียนที่อยู่ติดถนนจึงนิยมขายที่ดินให้กับนายทุน เนื่องจากราคาที่ดินมีมูลค่าสูง รวมทั้งผู้วิจัยยังพบว่าราคาที่ดินที่สูงขึ้นอย่างต่อเนื่องเป็นสิ่งดึงดูดใจให้ชาวสวนทุเรียน ราคาที่ดินจึงมีผลอย่างมากต่อการตัดสินใจทำสวนทุเรียน ดังจะเห็นได้จากตารางสรุปราคาประเมินทุนทรัพย์ที่ดิน รอบบัญชี ปี พ.ศ.2555-2558 ของสำนักงานที่ดินจังหวัดนนทบุรี

พื้นที่สวนทุเรียนอำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี สำนวประจำปี 2560 โดยสำนักงานเกษตรอำเภอปากเกร็ด จ. นนทบุรี

	ตำบล	จำนวน (ไร่)	จำนวน (ครัวเรือน)
1	เกาะเกร็ด	83.17	52
2	คลองข่อย	59.53	34
3	บางตะไนย์	92.40	67
4	บางพลับ	92.00	63
5	ท่าอิฐ	146.20	149
6	คลองพระอุดม	95.93	73
7	อ้อมเกร็ด	87.83	63
	ทั้งอำเภอปากเกร็ด	657.06	501

การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของพื้นที่สังเกตได้จากภาพถ่ายทางอากาศ และข้อมูลของการลดลงของพื้นที่เกษตรกรรม หรือพื้นที่สีเขียว แต่เดิมก่อนอุทกภัยปี 2554 จังหวัดนนทบุรีเคยมีพื้นที่เกษตรกรรม 203,005 ไร่ จากพื้นที่ทั้งหมด 388,939.375 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 52.2 ของพื้นที่ทั้งหมด จากข้อมูลของสภาเกษตรกรจังหวัดนนทบุรีมีพื้นที่

เกษตรกรรมปี 2554 มีพื้นที่เกษตรกรรม 105,034.88 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 27 ของพื้นที่ทั้งหมด จะเห็นได้ว่าสัดส่วนพื้นที่เกษตรกรรมต่อพื้นที่ทั้งหมดมีประมาณครึ่งหนึ่งของพื้นที่จังหวัด แต่ในปัจจุบันพื้นที่เกษตรกรรมลดลงจากพื้นที่เกษตรกรรมปี 2554 คิดเป็นร้อยละ 25.2 หรือเหลือเพียง 1 ใน 4 ของพื้นที่ทั้งจังหวัด

การขยายตัวของที่อยู่อาศัยสังเกตได้จากพื้นที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง ผู้ที่ให้สัมภาษณ์ทั้งหมด 13 คราวเรือน คิดเป็นร้อยละ 2.5 หรือ 3 ของชาวสวนทุเรียนทั้งหมดในอำเภอปากเกร็ด ปัจจุบันอาจเรียกได้ว่าเป็นรุ่นที่ 2-4 ที่มีการทำสวนทุเรียน จากคำบอกเล่าพบว่าสวนทุเรียนที่เกิดขึ้นบริเวณชานน้ำมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เริ่มตั้งแต่ฝั่งธนบุรีไปจนถึงนนทบุรี สวนทุเรียนในจังหวัดนนทบุรีเริ่มเป็นที่นิยมตั้งแต่ช่วงปี 2510 – 2530 ชาวจังหวัดนนทบุรีถือว่าทุเรียนเป็นผลไม้ประจำจังหวัดที่สร้างทั้งชื่อเสียง และรายได้ ความผูกผันในการทำสวนทุเรียนนั้นเกิดจากการที่ต้องดูแลเอาใจใส่อย่างใกล้ชิดตั้งแต่ปลูกลง เก็บผลผลิตไปขาย หลังจากปี 2538 บางสวนล้มเลิกการทำสวนทุเรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่มีผลต่อการตัดสินใจ จากการศึกษาพบว่าหลังจากเกิดอุทกภัยปี 2554 ชาวสวนทุเรียนรู้สึกเหนื่อยหน่ายต่อการทำสวนทุเรียนถึงร้อยละ 46.2 เนื่องจากต้นทุนที่อยู่ในช่วงที่ให้ผลผลิตได้ตายเกือบทั้งหมด

ผู้วิจัยได้แบ่งกลุ่มชาวสวนทุเรียนตามข้อค้นพบดังนี้

กลุ่มชาวสวนทุเรียนผู้ยังคงทำสวนทุเรียนอยู่

1. เป็นกลุ่มผู้ที่ทำสวนทุเรียนในพื้นที่เดิม แต่มีการปลูกทุเรียนน้อยลง ในบางครั้งอาจพบว่ามีการทำธุรกิจอื่นเสริม
2. เป็นกลุ่มผู้ที่ย้ายไปปลูกทุเรียนในพื้นที่อื่น หรือ จังหวัดอื่น ๆ โดยปรับเปลี่ยนรูปแบบการปลูกทุเรียนตามลักษณะภูมิประเทศนั้น ๆ

กลุ่มชาวสวนทุเรียนที่ล้มเลิกการทำสวนทุเรียน ผู้วิจัยได้จำแนกออกเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 : บางส่วนขายที่ดิน เนื่องจากมีอายุมาก และขาดผู้สืบทอด ซึ่งส่วนมากมักจะประกอบอาชีพ หรือทำธุรกิจอะไรเพิ่มเติม เนื่องจากมีอายุมากจึงใช้เวลาช่วงบั้นปลายพักผ่อน อาศัยอยู่กับลูกหลาน และบางส่วนมีบ้านอยู่ในต่างจังหวัด

กลุ่มที่ 2 : ชาวสวนบางกลุ่มที่ยังพอมีกำลัง และยังคงรักในการทำเกษตร เขาเหล่านั้นได้เลือกที่จะปลูกพืชชนิดอื่นแทนการปลูกทุเรียนเป็นหลัก เช่น มะม่วง กล้วย พืชผักสวนครัว พืชล้มลุกต่าง ๆ ที่มีอายุการให้ผลผลิตสั้น และดูแลรักษาง่าย การปลูกทุเรียนในบางพื้นที่จึงเน้นปลูกแซมเพื่อการอนุรักษ์มากกว่าการปลูกเป็นอาชีพในขณะที่ยังมีพื้นที่บางส่วน เช่น ในตำบลเกาะเกร็ดสวนไหนที่ยังคงทำสวนทุเรียนก็ยังคงปลูกทุเรียนเป็นหลัก ในขณะที่สวนอื่นๆ ที่เลิกการทำสวนทุเรียนไปแล้วก็จะนิยมปลูกพืช หรือผลไม้ชนิดอื่นไปแทนที่การปลูกทุเรียน ซึ่งการเลือกพืชที่มาปลูกในสวนจะต้องเป็นพืชที่ทนต่อสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงในพื้นที่ ดูแลรักษาง่าย ให้ผลตอบแทนเร็ว และมีความเสี่ยงน้อยกว่าการทำสวนทุเรียน ผู้ที่ทำสวนทุเรียนได้ในปัจจุบันจึงไม่เพียงแต่มีความรู้ และประสบการณ์เท่านั้น จำเป็นต้องมีทุนทรัพย์มากพอ เนื่องจากการทำสวนทุเรียนในปัจจุบันมีค่าใช้จ่ายสูง พบว่าในพื้นที่อำเภอปากเกร็ดที่มีสวนทุเรียนอยู่ทางไกลแหล่งน้ำจะเป็นแบบสวนแฝงอยู่ในที่นา โดยจะมีการขุดบ่อเก็บน้ำเพื่อสำรองน้ำไว้ใช้สำหรับสวนทุเรียน ซึ่งสวนจะตั้งอยู่อย่างหนาแน่นบริเวณใกล้แม่น้ำ ลำคลองสายหลัก ผู้ที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำจึงนิยมทำสวนเพียงอย่างเดียว หากจะทำสวนทุเรียนต่อไปในปัจจุบันผู้ที่ทำต่อจะต้องเป็นผู้ที่มีแหล่งเงินทุน หรือไม่ต้องเป็นผู้ที่มีอาชีพอื่น ๆ เพิ่มเติมเพื่อสร้างรายได้ หรือไม่ก็ต้องเป็นผู้ที่เกษียณอายุแล้ว ผู้ที่ล้มเลิกการทำสวนทุเรียนที่เคยทำนา และสวนจะไม่นิยมกลับไปทำนา เนื่องจากมีอายุมาก และสภาพแวดล้อมไม่เหมาะสม ผู้ที่มีสวนอยู่ไกลจากแหล่งน้ำ หากไม่มีบ่อเก็บน้ำสำรอง จะประสบปัญหาเรื่องแหล่งน้ำธรรมชาติที่ไม่เพียงพอ หากจะใช้น้ำจากการประปานครหลวงเพียงอย่างเดียวก็มีค่าใช้จ่ายสูง บางแห่งจำเป็นต้องล้มเลิกไปในที่สุด

กลุ่มที่ 3 : ในส่วนของผู้ที่เปลี่ยนแปลงในอาชีพจากภาคการเกษตรไปสู่ภาคการผลิตอื่น ๆ นั้น ไม่ปรากฏชัดเจนในพื้นที่ เนื่องจากผู้ที่ทำสวนทุเรียนส่วนมากเป็นผู้ที่มีอายุมากกว่า 60 ปีขึ้นไป บางส่วนยังคงมีสุขภาพแข็งแรง มีความพร้อมที่จะทำสิ่งอื่น แต่เนื่องจากพื้นฐานความรู้เดิมอยู่กับการทำเกษตรกรรมมาโดยตลอดตั้งแต่เด็กจนสูงอายุ ทางเลือกที่เป็นไปได้สำหรับผู้ที่ยังมีเรี่ยวแรงจึงยังคงประกอบอาชีพเกษตรกรรมอยู่เช่นเดิม มากกว่าการลงทุนอย่างอื่นนอกภาคการเกษตร กลุ่มชาวสวนดังกล่าวอาจมีต้นทุนเพียง 1-2 ต้นไว้เพื่อเป็นการอนุรักษ์เท่านั้น ไม่ได้ปลูกเพื่อรายได้

กลุ่มที่ 4 : จากการศึกษาพบว่าชาวสวนกลุ่มหนึ่งเลิกทำสวนทุเรียนในพื้นที่จังหวัดนนทบุรี และย้ายไปทำสวนทุเรียนในจังหวัดอื่น ๆ ชาวสวนทุเรียนนนท์กลุ่มนี้ได้นำความรู้ภูมิปัญญาการทำสวนทุเรียนไปปรับใช้กับพื้นที่อื่น ๆ ซึ่งบางพื้นที่มีสภาพแวดล้อมใกล้เคียงกัน และบางพื้นที่มีสภาพแวดล้อมแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง จังหวัดที่ชาวสวนนนท์ย้ายไปทำสวนทุเรียนที่อื่น เช่น ประจวบคีรีขันธ์ ชุมพร ปราจีนบุรี ระยอง จันทบุรี ตราด กาญจนบุรี ปทุมธานี เป็นต้น สายพันธุ์ที่นิยมปลูกพบว่าส่วนใหญ่จะเป็นสายพันธุ์เศรษฐกิจ และมีสายพันธุ์พื้นเมืองเพียงบางส่วนเท่านั้น

จากการศึกษาเจตคติของผู้ทำสวนทุเรียน ผู้วิจัยได้แบ่งการทำการออกเป็น 5 เจตคติ ดังนี้

1. เจตคติด้านการให้ความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของสวนทุเรียน

ชาวสวนทุเรียนทุกคนทราบดีว่าสวนทุเรียนมีความสำคัญต่อระบบนิเวศน์ แต่ชาวสวนทุเรียนเห็นว่าคนรุ่นหลังเห็นความสำคัญต่อการทำสวนทุเรียนน้อยลง ซึ่งมีผลอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่ จากแผนภาพจะเห็นได้ว่าการประชาสัมพันธ์ให้ผู้คนเห็นถึงชื่อเสียง และถึงลักษณะของทุเรียนนนท์อย่างต่อเนื่อง เห็นได้จากการจัดงานทุเรียนนนท์ที่ในปัจจุบันเปลี่ยนมาเป็นการประชุมทุเรียนนนท์ตามห้างสรรพสินค้า และมีการประกวดทุเรียนด้วยเช่นกัน ชาวสวนทุเรียนยอมรับว่าสวนทุเรียนควรค่าแก่การดำรงอยู่ และเป็นตัวอย่างในการพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ในการดูแลสวนทุเรียน การประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับสวนทุเรียนเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง จากข้อมูลแสดงให้เห็นถึงความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของสวนทุเรียน ผู้วิจัยคิดว่าสวนทุเรียนจะยังคงดำรงอยู่ได้จากคนรุ่นปัจจุบันที่เห็นถึงความสำคัญ และมีใจรักในการอนุรักษ์ เชื่อได้ว่าสวนทุเรียนจะดำรงอยู่แค่รุ่นปัจจุบันที่คนทำสวนทุเรียนล้วนแต่มีอายุมากกว่า 60 ปี เมื่อหมดรุ่นปัจจุบันคนรุ่นใหม่ไม่มีความสนใจที่จะทำสวนทุเรียนเนื่องจากเติบโตมาพร้อมกับความเจริญรอบตัว และแหล่งงานในพื้นที่

2. เจตคติที่มีผลต่อแนวคิดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน

พบว่าความตัดสินใจในการทำสวนทุเรียนขึ้นอยู่กับแหล่งน้ำเป็นปัจจัยหลัก เนื่องจากแหล่งน้ำในปัจจุบันเป็นแหล่งน้ำสาธารณะที่มีการใช้ประโยชน์พื้นที่ข้างเคียงที่กระทบต่อคุณภาพน้ำ ซึ่งสวนทุเรียนจำเป็นต้องอาศัยน้ำในการทำสวนทุเรียนตลอดเวลา เมื่อแหล่งน้ำธรรมชาติใช้ไม่ได้จำเป็นต้องอาศัยน้ำประปาทดแทน ซึ่งมีค่าใช้จ่ายสูง ผู้วิจัยเห็นว่าสวนทุเรียนที่ดำรงอยู่ได้จะต้องเป็นสวนทุเรียนที่รับภาระค่าใช้จ่ายได้ และจากการสัมภาษณ์กลับพบว่าพื้นที่สวนที่ถูกโอบล้อมมีเพียงส่วนน้อยเพียงบางตำบลเท่านั้น พบว่าสวนทุเรียนนิยมตั้งใกล้แหล่งน้ำ ซึ่งไม่นิยมตั้งที่อยู่อาศัย สวนทุเรียนที่ถูกปิดล้อมด้วยการใช้ประโยชน์พื้นที่ในด้านอื่น ๆ มักจะเป็นสวนที่อยู่ในพื้นที่ดอน เนื่องจากโครงการที่อยู่อาศัยนิยมสร้างบริเวณที่ดอน ใกล้จากแหล่งน้ำ มีเพียงตำบลบางตะไนย์เท่านั้นที่มีโครงการที่อยู่อาศัยขยายตัวเข้ามายังพื้นที่ลุ่มใกล้แม่น้ำสายหลัก

3. เจตคติที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม

ด้านเจตคติต่อการเปลี่ยนแปลงในด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับการทำสวนทุเรียน พบว่าการช่วยเหลือกันระหว่างสวน มีเพียงการรวมกลุ่มกันเพื่อหาหรือถึงแนวทางการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับสวนทุเรียน รวมทั้งแนวทางการอนุรักษ์ทุเรียนนนท์ ความทันสมัยที่เข้ามาในพื้นที่ส่งผลต่อวิถีชีวิต เนื่องจากมีความสะดวกมากขึ้น ปัจจุบันจึงพบเห็นว่าการทำสวนเป็นส่วนเสริมเท่านั้น จากการศึกษาพบว่าชาวสวนมีการปรับตัวอยู่ตลอดเวลากับการเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็น

เป็นรูปแบบการทำสวนทุเรียนที่มีการนำเทคนิคใหม่ๆ เข้ามาใช้ร่วมกับภูมิปัญญาดั้งเดิม และการหาแหล่งน้ำทดแทนแหล่งน้ำธรรมชาติเพื่อใช้กับสวนทุเรียน พบว่าหลังจากน้ำท่วมชาวสวนชาวกำลังใจในการทำสวนทุเรียนต่อ มีเพียงบางสวนเท่านั้นที่ยังคงมุ่งมั่น และมีกำลังใจที่ดีในการทำสวนทุเรียน จากการสำรวจพบว่าผู้ที่ทำสวนทุเรียนที่เลิกทำไปแล้ว มักจะไม่ประกอบอาชีพอื่นต่อ เนื่องจากมีอายุมาก จึงเลือกที่จะปลูกทุเรียนเป็นเพียงเพื่อการอนุรักษ์ ชาวสวนบางส่วนอาจเลิกการทำสวนทุเรียนไปอยู่กับลูกหลาน พบว่าหลังจากหมดชาวสวนทุเรียนรุ่นปัจจุบันจะหาผู้สืบทอดการทำสวนทุเรียนในรุ่นถัดมาได้ยาก เพราะสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงมีผลต่อการทำสวนทุเรียนที่ต้องใช้ทุนสูงขึ้นในการฟื้นฟู จากแผนภาพแสดงให้เห็นว่าชาวสวนทุเรียนมากกว่าร้อยละ 50 รู้สึกเหนื่อยหน่ายต่อการทำสวนทุเรียน เนื่องจากการทำสวนทุเรียนต้องอาศัยการดูแลใส่ใจตลอดเวลา ปัจจุบันชาวสวนทุเรียนมีเจตนาที่จะอนุรักษ์สวนทุเรียน

4.เจตคติต่อการให้การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ในระดับบุคคล และองค์กร

ชาวสวนเห็นว่าภาครัฐให้ความช่วยเหลือชาวสวนทุเรียนในด้านสายพันธุ์เป็นหลัก ถึงแม้ว่าการให้ความช่วยเหลือในปัจจุบันเริ่มมีความต่อเนื่อง แต่พบว่าบางสวนยังไม่ได้นำความรู้ดั้งเดิม และสมัยใหม่เข้าด้วยกัน แต่ก็ยังมีหลายสวนทุเรียนที่ประสบความสำเร็จจากการบูรณาการความรู้ พบว่าในปัจจุบันการให้ความช่วยเหลือจากหน่วยงานภาครัฐได้มีการป้องกันความซ้ำซ้อน มีทั้งส่วนที่สนับสนุนด้านสายพันธุ์ สภาพดิน เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่นำเข้ามาใช้ช่วยในการปลูกทุเรียนให้ได้ผลดีขึ้น อีกทั้งยังพบว่าชาวสวนทุเรียนทุกสวนมีการใช้น้ำประปาในการทำสวนทุเรียนร่วมด้วย ซึ่งอาจอนุมานได้ว่าสวนทุเรียนที่อยู่ได้ในปัจจุบันเป็นเพราะมีน้ำประปา หากค่าน้ำประปาสูงขึ้นจะส่งผลต่อการทำสวนทุเรียนโดยตรง สวนทุเรียนที่อยู่ได้จะต้องเป็นสวนที่มีความสามารถในการจ่ายค่าน้ำประปาได้ด้วย จากการเก็บข้อมูลพบว่าภาครัฐที่เข้ามาช่วยเหลือชาวสวนทุเรียนเป็นการปรับปรุงปัจจัยภายในให้เอื้อต่อการทำสวนทุเรียน ในขณะที่โครงสร้างอื่น ๆ ที่เป็นองค์ประกอบที่กระทบต่อการทำสวนทุเรียน ยังไม่ได้รับการปรับปรุง ผังเมืองในปัจจุบันไม่สามารถควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดินด้านอื่น ๆ ไม่ให้กระทบต่อสวนทุเรียนได้ ทั้งนี้ชาวสวนได้มีการปรับตัวเพื่อให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงไม่ว่าจะเป็นการซื้อเครื่องมือวัดค่าความเค็มของน้ำมาประจำไว้ การซื้อกิ่งพันธุ์จากแหล่งเพาะพันธุ์ทุเรียนเพื่อความสะดวก และลดให้สะดวกต่อการปลูกยิ่งขึ้น

5.เจตคติต่อทิศทางในการพัฒนาพื้นที่อำเภอปากเกร็ดตามแนวคิดการพัฒนาความเป็นเมือง

จากการสัมภาษณ์พบว่าเจตคติเกี่ยวกับการพัฒนาพื้นที่อำเภอปากเกร็ด ชาวสวนมีความเห็นว่าการขยายตัวของโครงการที่อยู่อาศัยมีผลต่อแหล่งน้ำ ทำให้มีคุณภาพไม่เหมาะต่อการทำสวนทุเรียน สูงถึงร้อยละ 61.80 ชาวสวนถึงร้อยละ 79.90 เชื่อว่าการขยายตัวของเมืองจะทำให้สวนทุเรียนหมดไปในที่สุด และไม่สามารถระบุได้ว่าความทันสมัยในพื้นที่มีผลต่อการทำสวนทุเรียนอย่างไร เพราะการทำสวนทุเรียนนั้นยังไม่มีผู้ใดนำความทันสมัยเข้ามาปรับใช้กับการทำสวนทุเรียนอย่างชัดเจน มีเพียงการนำเทคโนโลยีบางอย่างเข้ามาช่วย แต่โครงสร้างการทำสวนยังคงยึดถือแนวทางดั้งเดิม

รายการอ้างอิง

- ชะลอ ทองสุพรรณ. (2506). การทำสวนทุเรียน. กรุงเทพฯ: แพร์พิทยา.
- ณัฐวุฒิ อัสวโกวิทวงศ์. (2557). Urbanization ของนครนนทบุรี. กรุงเทพฯ: ศูนย์การผู้อำนวยความสะดวก ศูนย์วิจัยบูรณาการภาพพื้นที่ และสังคม มหาวิทยาลัยศรีปทุม.
- ธเนศ ต่วนชะเอม และคณะ. (2546). การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบยั่งยืน: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, รายงานการวิจัย.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2541). นิเวศเศรษฐศาสตร์และนิเวศวิทยาการเมือง. กรุงเทพฯ: คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2541). การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- พิจิตร โชติวัฒนา. (2540). คู่มือการปลูกทุเรียน. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ศูนย์การเรียนรู้เพื่ออนุรักษ์ทุเรียนพื้นบ้านนนทบุรี. (2550). เด็กเสดทำสวน. กรุงเทพฯ: ศูนย์การเรียนรู้.
- สมศักดิ์ วรรณศิริ. ทวีศักดิ์ นวลพลับ. อนุชา ทองไพบุทธ. ปฐพีชล วายุอัคคี, (บรรณาธิการ). (2530). ทุเรียน. กรุงเทพฯ: ฐานเกษตรกรรม.
- แสง ภูศิริ. (2530). เรื่องทุเรียน. ตรัง: ฟาร์มรัตนา เขาช่อง จังหวัดตรัง

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

- การพัฒนาที่ยั่งยืน. (2557). มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. สืบค้นจาก <http://www.stou.ac.th/stouonline/lom/data/sec/lom12/04-03.html>
- นนทบุรี. Tourism Investment Geo-informatics System. (2558). กองประสานงานการลงทุน. สืบค้นจาก <http://tourisminvest.tat.or.th/component/content/article/>
- วชิร สอแสง. (2555). การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์และสถานการณ์ของพื้นที่เกษตรกรรมฝั่งตะวันออกของกรุงเทพมหานครท่ามกลางกระแสความเป็นเมือง. สืบค้นจาก <http://www.tci-thaijo.org/index.php/JEM/article/view/28121>
- แวรวี ลาภเกิน. (2556). แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาของชาวสวนทุเรียน จังหวัดนนทบุรี. สืบค้นจาก http://www.thapra.lib.su.ac.th/objects/thesis/fulltext/thapra/Waeorawee_Larpkoen/fulltext.pdf
- ศูนย์การเรียนรู้เพื่ออนุรักษ์ทุเรียนพื้นบ้านนนทบุรี. (2557). กลุ่มสายพันธุ์ทุเรียนนนท์ สืบค้นจาก <http://www.duriannon.com/>
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสาร. (2558). รายงานสถิติจังหวัดนนทบุรี. (30 พฤศจิกายน 2558). ศาลากลางจังหวัดนนทบุรี. สืบค้นจาก http://nontburi.nso.go.th/images/PDF/nont/fullreport_non58.pdf

ROLES OF ACTORS IN THE DEVELOPMENT OF ORGANIC FARMING IN BAAN NON-YANG, AMPHOE KUD-CHUM, YASOTHON PROVINCE

Submitted by – Yan Ting Huang

Master Student of Southeast Asian Studies Program,
Graduate School, Chulalongkorn University

Abstract

Organic agriculture in Thailand has been shaped by the agency factors with contestation on development in structural contexts since the 1970s. It emerged and developed as a part of alternative agriculture movement, and transformed in dynamic contexts with involvement of various actors. Organic farming in Non-Yang community can be perceived as the microcosm of the development. POs, NGOs, GOs and private sectors are involved into the community as actors of organic farming network. With negotiation and cooperation in the network, the movement has persisted and become viable until today.

The thesis was conducted with a stakeholder analysis on the case of organic farming network in Non-Yang. The analysis was emphasized to dialogue with the food regime theory. The results suggest that the community-based organic farming movement does not achieve its success because of values. Nevertheless, it actually holds the concepts of seed sovereignty, health production, and alternative market. It is the mobilization of stakeholders and resources within the system, rather than the value-based mobilization against food regime. Within the mobilization and process of compromise, farmers have more space to bargain, connect with supporters, negotiate with different actors, and keep learning in the changing society.

Keywords: organic agriculture; Northeastern Thailand; alternative agriculture movement; AAN

1. Introduction

Organic agriculture, without a universal definition, has been interpreted and approached variously by different actors since it emerged in response to the negative impacts on peasantries brought by industrialization and globalization (Buch-Hansen 2001). For farmers, it leads to a niche market with higher and more stable price (Poupon 2013), while activists and intellectuals perceive it as counter-hegemony movement toward conventional agriculture system (Prapimphan 2017). Although some argue the role of government and agro-businesses to be limiting and co-opting the development of organic agriculture, at the same time, the two actors are indispensable to offer institutionalized support through national policy making and considerable market demand (Buch-Hansen 2001; Michelsen 2001; Delforge 2004). It comes out that organic farming does not mean going back to traditional peasantries; instead, structural forces such as commercialization, globalization and growing civil society have brought multiple actors to influence agricultural practice and interact with one another. Since various actors have different ideas and expect disparate outcomes from organic farming, as Natedao (2011) has pointed out, there are contesting meanings behind it.

The rule-governed structure of production and consumption of food in a world scale, which is referred to “food regime” by Friedmann (2005), is defined to be “the combined outcome of social movements intersecting with state strategies and strategies of profit seeking corporations.” According to Friedmann, a “corporate-environmental food regime,” which is the outcome of strategic resistance taken by powerful organizations in response to the environmentalist social movements, is in formation. The food supply chain under the regime will be in the form of so-called “green capitalism,” which is a profited-oriented way of capital accumulation between conventional and alternative food systems. On the other hand, McMichael (2009) argued that there is contemporarily a “corporate food regime.” Globalization of the third food regime, according to McMichael, has awakened the transnational peasant mobilization pursuing “food sovereignty,” based on concerns to biodiversity, sustainable agriculture and human rights. While the two leading scholars have viewed differently on the relationship between social movements and the third food regime, contemporary discussions about the third food regime center the interaction between social movements and dominant powers in the system.

To dialogue with food regime theory, this paper attempts to analyze the roles of various actors in the development of organic farming in Thailand. It applies a case study in Non-Yang Community, located in Kud-Chum District, Yasothon Province in northeastern Thailand, which has been well-known for its alternative development projects, to frame a comprehensive understanding from grassroots. It would first take a historical review on both structural and agency factors in the development of organic agriculture in national context in section 2. In section 3, it would discover the organic farming practice in Non-Yang Community and its supporting networks. The roles of different actors in the network and the interaction between them would be discussed in section 4. Through discussing the heterogeneity among actors, the paper tries to argue organic farming in Non-Yang to be an alternative development movement joined by farmers, farming groups and various actors in the dynamic system, rather than a traditional, isolated and totally self-reliant economy. While it is inevitable to develop a strong supporting network, the central role

of people's groups to persist organic farming as an alternative livelihood for the community will be highlighted.

2. Development of organic agriculture in Thailand

Organic agriculture was introduced to Thailand as one of the forms of alternative agriculture (kasettakam thangleauk) in 1970s, in response to the dynamic world after Green Revolution (Supa 2006; Natedao 2011: 90). Its development and transformation in Thailand can be highly related to several international and local trends since 1970s: alternative agriculture movement, growing civil societies, rising environmentalism, the notion of sustainable development, and national discourse on sustainability.

The unbalance development and unfair distribution caused by the post-war development projects, as well as rising student activism brought up NGOs working on rural development in Thailand (Prudhisan & Maneerat 1997: 198; Kasian 2004; Pasuk & Baker 2009: 186). Rural villagers inspired by the activists set up local people's organizations (POs) to deal with issues such as quality of life improvement, poverty reduction and farming system transformation (Nantiya 2004; Shigetomi 2004). Peasants' Federation of Thailand formed in 1974 marked the watershed of Thai national peasant movement (Turton 1987; Bello et al. 1998: 148). Although it was quickly suppressed as communist insurgency, the spirit and critical thinking spread among rural villagers and composed the main force in alternative agriculture movement (Glassman 2010: 52; Prapimphan 2017: 70-71).

At the end of communist movement, villagers and liberal activists holding leftist ideas left from the jungle back to villages and kept working on rural development works. With anarchist concerns, the NGOs rolled out small-scale projects based on community culture, religious, alternative agriculture, self-reliance, and grassroots wisdom, aiming to delink rural communities from state control and market domination (Hewison 1999: 10; Prudhisan & Maneerat 1997: 200; Shigetomi 2004: 47-48). The working approach of NGO during this time, known as "community culture" (watthanatham chumchon), was favored by the conservatives that are opposite to radical change and incorporated into national development plans in 1980s (Hewison 1997: 64, 2000: 285; Rigg 1999: 199). Within top-down co-optation, some rural developers began to take reformist ideas and work under mainstream development (Chanida et al. 2004; Ji Giles 2004; Elinoff 2014: 94-95). To exchange experience and technique beyond local level, NGOs and POs working on alternative agriculture began to hold workshops together since 1984, and formally formed Alternative Agriculture Network (AAN) in 1989 (Kaufman & Watanasak 2011: 2; Natedao 2011: 95; Tipakson 2016). The network works not only on alternative agriculture, but also links farmers with various issues and policies related to rural livelihood through learning process.

Organic agriculture was not yet a main concern of the movement in the starting time of the AAN (Supa 2006). While environmentalism rose among urban middle-class, conflicts on natural resources between state, capital and villager were intensified after mid-1980s (Prapimphan 2017: 71). NGOs and POs aware that they cannot stay away from market and state anymore, but have to build up broader alliance with civil societies (Prudhisan & Maneerat 1997: 201-203). Also during this time, Fukuoka's natural farming concept was introduced to Thailand. Organic agriculture, which could both reduce farmers' reliance on

chemicals and pesticides and offer healthy, environmental friendly choice for consumers, came to be recognized as an appropriate approach to alternative agriculture (Srisuwan 1995:73; Sununtar & Gilman 1999; Supa 2014).

Influenced by the international notion on people's participation and sustainable development concepts, both government and NGOs in Thailand began to adopt sustainable agriculture idea in early 1990s (Sukallaya & Thapa 2010:100; Natedao 2011:96). In 1994, King Rama IX raised the concept of "New Theory" on self-sufficiency, and integrated farming was included into the 7th NESD Plan (1992-1996). While there were only superficial goals set, practical policies pushed by the AAN faced resistance in MoAC (Nitasmai 1996:282; Buch-Hansen 2001:146). In 1997, the AAN joined the collective demonstration of Assembly of the Poor, a national network of marginalized groups set up in 1995, and finally made a pilot program on organic agriculture approved (Prudhisan 1998:266-268; Prapimphan 2017: 112-115). The achievement, however, was not only based on the power of people's movement, but also pushed by rising localism and anti-globalization among bureaucracy after Asian Financial Crisis (McCargo 2001). After King Rama IX raised "Sufficiency Economy Philosophy" in December 1997, the concept, along with royal projects, further co-opted and incorporated radical initiatives in the society into the top-down development programs, and took the leading role in Thai sustainable development (Schaffar 2018:394).

Within the dynamic political-economic and social contexts, alternative agriculture movement has come to be incorporated into the mainstream, struggling in capitalist way of sustainable development. In contemporary cases of Thailand, sustainable development was further incorporated by nationalist discourse of Sufficiency Economy Philosophy, rooted with post-development ideas, and utilized by authoritarian governments to demise democracy (Schaffar 2018:388-389). Organic agriculture in Thailand, which was originally to cut the connection with state and market, has eventually become dependent on niche market in neo-liberal environment, and been supported by state with a national agenda for sustainable development.

3. Organic farming in Non-Yang Community

Non-Yang Community is located in Kam-Maed Sub-district, Kud-Chum District, Yasothon Province, Northeast Thailand. Current population of the community is mainly composed by people aging from 20 to 50 years old. Except for some out-migrated households and youth, most of the villagers engage in agricultural career.

While agricultural lands owned by villagers in the community is totally around 5,500 rai, organic fields make up about 2,500 rai. Major organic crops grown in the area are rice, banana and various vegetables. While economic crops such as sugar cane, cassava, and rubber are mostly grown with chemical inputs, some villagers grow them as supporting income in other fields that are rather far from organic area. In addition to economic crops, it is common for middle-aged farmers to engage in both farming and non-farm works at the same time.

Organic farmers used to work as organic farming groups or cooperatives in order to share the high costs for organic production and certification, as well as to exchange the farming experience. The

organic farming groups/ cooperatives thus play the core roles in community organic farming, from producing to marketing (Itthiphon 2009:31). There are three main organic farming groups joined by organic farmers in Non-Yang Community: Nature Care Club, Nong-Yo Organic Farming Group, and Non-Yang Organic Farming Group.

Rice is the main organic crop produced in Non-Yang Community. Farmers and the farming groups have to manage the factors of production in the whole process of rice production, which are labor, machines, seeds, fertilizers, knowledge and funds. Labors in the community are the family members of the households. With limited labor force, farmers have to hire tractors or harvesters to plough the fields and harvest the rice. But the mechanization in harvesting nowadays made it difficult for farmers to collect and keep the seeds of different species by themselves. Except for buying seeds from shops, some farmers get seeds from Kam-Maed Local Rice Species Conservation and Development Group (klum anurak lae phatthana phankhaopheunbaan kammaed), an interest group in charge of developing organic rice seeds with high quality. As for fertilizers, the members of Non-Yang Organic Farming Group would gather together to make organic fertilizer by themselves after harvest.

To gain more knowledge in organic farming, the farming groups have been working with other groups, NGOs and academics, and exchange experiences with farmer groups in provincial and national level through the linkage of the AAN or provincial network supported by DOA. Leaders of organic farming groups have been organized by provincial or national network to do research or exchange knowledge in other provinces or other countries. As for financial/ material capital, groups running as “cooperatives,” such as Nong-Yo Organic Farming Groups, can receive financial and material assistance from Bank of Agriculture and Agricultural Cooperative (BAAC). Groups running as “community enterprise,” such as Non-Yang Organic Farming Group, is not qualified for loaning from BAAC. The funds for production of the group mainly comes from three sources: taking charges on the projects pushed by Yasothon ALRO, which has been the main economic support to the group, yearly 500-baht membership fee of each household, and the profits from selling organic rice of members. Since 2011, the CSR project of Krating Daeng made another source of the group’s income.

To make the rice produced by group members be recognized as organic product, the organic farming group should send documents to ACT and apply for IFOAM examination every year. The cost for ACT certification is 4,000 baht for each group, 200 baht per individual, and the entering fee for inspection is 2,500 baht a day (Itthiphon 2009:25). The staffs of ACT would stay in the field for around 4 days, review the documents and pick up around 15-16% of the members’ fields to examine if the production fits IFOAM standard or not. After the inspection, the staffs would have a meeting with group leaders. Farmers who were found out not following the organic standard, for instance, putting chemical or branded fertilizers in the fields, would have to leave the group. Experience exchange and suggestions for future development would also be taken between the ACT staff and group leaders.

After harvest, members of organic farming groups can choose to take the paddy to the groups or sell them on green market. Normally, the price of paddy in conventional market is around 13 to 14 baht/ kg, then the organic farming group would buy the rice from members at the price of 15 to 16 baht/ kg.

“During the starting years, our group could only get 100 tons of rice per year. But now we get over 200 tons every year, and sometimes can reach 300 tons,” said Bunsong, the group leader. The group would pack the milled rice or further process the rice into snacks, and market it in the unit of group. While Nature Care Club works with exporter such as Green Net and sell their products in the unit of group to global market, Non-Yang Organic Farming Group has not yet been export of organic rice in the unit of group. Krating Daeng, which orders about 60 tons of organic rice from Non-Yang Organic Farming Group every year, offers a stable market for the group. The staff of the company visits the village once a year to see the fields and discuss the detail of contract that year. Except for ordering rice for its employees, the company also orders rice for Children Development Centers in Kam-Maed Sub-district from the group in concern of the children’s health. While the groups act as mediator and processors when products are sold in the unit of group, in the case that farmers sell their own products on green markets, they still play important roles in helping farmers find or access to market/ consumers. With the efforts of organic farming groups’ network, weekly green markets in both province center and Kud-Chum district were set up.

To maintain and attract more potential supporters into the network of organic agriculture, promotion works from community level to provincial and national level were taken by the actors in the network. There are common conscious to organic farming in the community, since stories of successful organic farmers and the disadvantage of agricultural chemicals have widely been told. TAO, local shops and schools in Kam-Maed have been willing to work with the promotion in the sub-district. In cooperation with projects of Yasothon ALRO, Non-Yang Organic Farming Group sets up Mentor Centers and Learning Centers, and the experienced farmers get chances to promote organic farming through training programs in name of Sufficiency Economy. After Buntham Loetsukhikasem became provincial governor of Yasothon in 2015, the provincial government has also worked closely with the group leaders to promote organic farming in the province.

4. Working Organic Out: Roles of Various Actors in Non-Yang Organic Farming Network

Organic agriculture has been believed to be suitable for small-scale farmers in sustainable development, which offers them to be less dependent on external resources, with stable yields and higher incomes (UNCTAD- UNEP 2008: iii). The stable yields and higher value of organic products, however, are not naturally generated by decreasing dependence on external resources, but are pursued and made by the involved actors in the supporting network. However, the actors in the network are not homogeneous in views toward organic farming and ways of supports. This section would discuss the roles of different actors and their cooperation with contestation that makes organic farming in the community.

4.1. Actors in grassroots: POs/ CBOs

The history of active people’s organizations in Kud-Chum can be chased back to early 1970s, when the insurrection of the CPT started from the jungle in the Northeast. Yasothon was one of the strong holds of the party’s movement (Baker 2003:530). There have been some influential leading figures holding radical thinking that led leftist and democratic movements in Kud-Chum during 1970s (Pit 2008). Within the prevailing insurrections and intensified interaction with radical students after 1973 up-rising, villagers in

Kud-Chum were inspired to be conscious of public affairs (Nantiya & Narong 2004:42-43) . Some villagers who played leading roles in later community development had experience in leftist movement, such as Bunsong Martkhao, the leader of Non-Yang Organic Farming Group .

At the end of communist movement, students and villagers were allowed to go back into villages, but they still kept leftist ideas and applied on development works. Adopting the concept of “collective economy” (setakit rwomklum), a group of active teachers and local intelligences in Kud-Chum tried to push development projects, such as setting up commune and collective farm, in Naa-Sor Sub-district since 1982. However, since Yasothon has been concerned to be the land of strong communist threat, the projects based on leftist idea were opposed by the government . Villagers thus started community development from setting up CBOs, such as rice banks, community funds and community rice mills.

One of the CBOs was Kud-Chum Local Doctor and Herbal Medicine Mutual Club (chomrom moryaapheunbaan lae phuusonjaisamunphrai amphoekudchum) that was joined by local villagers, monks, teachers, hospital medicals, and NGO workers, together expanding the adoption of herbal medicine (Nantiya & Narong 2004: 43). Working with NGO projects, the club organized experience sharing and field visiting activities for the members, which made the villagers became more interested in mixed farming and self-reliance (Prachathip 2005:11-12). Also, when Fukuoka visited Thailand in 1990, Kud-Chum was one of the places that he came to promote the concept of natural farming. In the same year, farmers who were interested in organic farming set up Nature Care Club with the support of NGO project, and rice mill of the group was built up in 1991 (Nantiya & Narong 2004:46; Prachathip 2005:19) .

Influenced by the successful experience of Nature Care Club, more and more groups and cooperatives in all kinds of scales have been set up in the area, including Non-Yo Organic Farming Group in Kud-Hin village and Non-Yang Organic Farming Group. Except for organic farming groups work mainly on the production-distribution of organic rice, there are some supporting organizations, such as Kam-Maed Local Rice Species Conservation and Development Group that works on organic rice species and seeds.

It is often to see villagers choose to join organic farming groups because of the invitation of relatives or friends in the group. All of the four headmen of Non-Yang 17th Village since 1997 to date have been engaging in organic farming. Many of the local intelligence (phumpanyaa) and elders who have been active and influential in community affairs are also the member of organic farming groups. Local societal network centering the leading figures, as well as the cooperation with agencies such as schools and hospitals, have played crucial roles in the formation and development of organic agriculture in Non-Yang Community. The network is not limited in the district, but is built up between different farming groups and NGOs in provincial, regional and national level through working with AAN.

4.2. Actors as technical supporters: NGOs

There have been some rural development NGOs emerging in the rural Thailand during students’ activism in 1970s, but the thrive of NGOs started in early 1980s (Bencharat 2017:217). To late 1980s, there have been many NGO-pushed projects dealing with peasantry problems run in the Northeast . With previous connection between villagers and activists, Kud-Chum is a region that NGOs activities started

early. During 1986 to 1990, Komol Kheemthong Foundation promoted mixed farming and nature farming in Kud-Chum through the Project of Herbal Medicine for Self-reliance. The project also supported the farmers to reduce the adoption of agricultural chemicals, which gave support to the establishment of Nature Care Club through linking up funds and consumers in Bangkok with the club, leaving strong influence to the development of organic agriculture in the area .

Gathering farming groups and NGOs all over the country, the national network of AAN was founded in Bangkok in 1989. The regional members of AAN formed AAN Isan in 1995, continuing to promote production, processing and marketing of organic products, as well as to create venues for member groups to exchange their ideas and knowledge in the region. After the formation of AAN Isan, Nature Care Club began to work together with NGOs in the network, campaigning on issues such as KDML 105 and RD 6, the new rice species promoted by Department of Agricultural Extensions (DAE), as well as GMO. Later, AAN members in Yasothon also built up its provincial network. Through linking up with the network in provincial, regional, and national level, series of activities and forums in exchanging rice seed and developed data on native rice seed grown in the area were organized (Supa 2006; Prapimphan 2017: 99). NGOs in national level, such as Biothai Foundation and Sustainable Agriculture Foundation, have also worked closely with organic farming groups and rice species group in Kud-Chum.

4.3. Actors from the state: GOs

While in national level, various institutions and policies have been set up for organic agriculture development, the implementation of policies is taken by administrations in local level. However, since local development projects have been highly dependent on national agenda, government support to development organic farming in local level actually took part in a limited extent, and began at a rather late time.

Suthi Markbun, the provincial governor of Yasothon from 2002 to 2005, was the first one to push policy about organic agriculture in Yasothon from provincial level. During his governance, organic agriculture was drafted into the provincial development plan, and the strategy of “pushing organic agriculture to the world” (nam kasetinsri suu sakol) was set up as a development goal of the province (Donaldson & Moore 2017:12; Buntham 2018:9) .

After 2006 coup de 'tat, promotion on organic farming in name of Sufficiency Economy was enabled to be taken with increased funds (Heis 2015:73). Yasothon ALRO began to research on organic agriculture in the province since 2006, and started to promote organic farming since 2007. The projects of ALRO aimed only the farmers that hold partial land title (SPK 4-01) issued by the office. While Non-Yang Community has been the area with both many experienced organic farmers and villagers holding SPK 4-01, it became the first choice of ALRO to start organic project . Non-Yang Organic Farming Group and Mentor Center in Non-Yang were set up, starting to promote organic farming in name of Sufficiency Economy.

In 2015, Buntham Loetsukhikasem was assigned to be the provincial governor of Yasothon. While the strategy of “pushing organic agriculture to the world” was set up as a development goal of Yasothon in 2003, it was not until his time did provincial government have a clear policy to support organic

agriculture. He tried to set up comprehensive understanding toward organic agriculture in the society. Clear divisions between GAP and organic were drawn, and resources were concentrated for developing organic agriculture (Ibid.:11-13). A memorandum of understanding (MOU) was signed between Yasothon government and MoAC in 2016, in order to build the paradigm of “Yasothon Model” and promote the experience of Yasothon to other provinces (Ibid.: 19- 21). In 2017, Yasothon Basic Organic Standard (BOS), a provincial organic investigation system was set up to attract more farmers to convert to organic farming and expand the organic area. Buntham also respected the central role of organic farming groups in the process, and pushed the projects in consults and close cooperation with the leading figures of organic farmers in Kud-Chum, such as Man, Bunsong, and Suwit (Ibid.:23-24). According to a mentor in Non-Yang Community, he worked closer with villagers (khao theung chaobaan maak kwaa) than any of the provincial governors.

4.4. Actors in the market: private sectors

In the beginning time that organic farming groups emerged in Kud-Chum, it was NGO workers that linked up the consumers in Bangkok as the market for the organic products. Later, some social enterprises, such as Green Net, came up and assist the groups to access to national and international market. Some private business also started to support the produce of organic farming groups through their CSR projects. While Nature Care Club work with Green Net, Non-Yang Organic Farming Group cooperate with Krating Daeng. With AAN building up connection between the company and organic farming groups after 2011 nationwide flood, it began to purchase organic rice from groups and offer material supports through CSR projects.

5. Conclusion, discussion and recommendation

The research was attempted to take a stakeholder analysis in the development and persistence of organic farming in Non-Yang Community, and to discuss the findings with food regime theory. McMichael (2009) argued that farmers mobilize against the “corporate food regime” in forms of social movements such as food sovereignty, slow food, and community-supported agriculture. In this regard, the community-based organic farming in Non-Yang, as a part of alternative agriculture movement, is a bottom-up activism. It does hold the values of healthy production, seed sovereignty, biodiversity and alternative market. However, what triggers the development of movement in Non-Yang Community is not the claim on the moral values above, but rather the success in the following two aspects:

1.) the empowerment of farmers and farming groups to actively pursue alternative livelihood; and

2.) the strategic allying networks built between farmers and actors from different social sectors, which has helped ensure the stability of recourses, funds, and market.

It is undeniable that the involvement of actors from governmental or business sectors into social movement entails certain extent of co-optation. As Friedmann (2005) argued, in the formation of “corporate-environmental food regime,” the powerful institutions in the food system would selectively appropriate the demands of social movements, and develop to be “green capitalism,” a profited-oriented way of capital accumulation between conventional and alternative food systems. In the case of Non-Yang

Organic Farming Group, the alternative market of the group highly relies on the yearly contracts with Krating Daeng, which has become their main consumer. Also, in cooperation with provincial government and ALRO, the projects of organic farming movements in Non-Yang Community have been wrapped by the royalist discourse of Sufficiency Economy, in dismiss of alternative agriculture values.

Viewed from a pragmatic perspective, the contracts with Krating Daeng offer the group a stable source of income, which enables them to further engage in training and promotion. Even though the consumers in the alternative market is not yet so diverse, farmers and farming groups have been empowered through the process of networking and negotiation with market supporters with the assistance of NGOs. As for the adoption of Sufficiency Economy in the promotion of movement, the discourse, in fact, does not help the community-based organic farming in the way of self-sufficiency as it claims. However, it helped in the way of bringing funds and resources, and even reputation, to the organic farming groups. With the involvement of these actors from “powerful institutions,” indeed, the organic farming movement in Non-Yang Community have become more incorporated into conventional agro-food system. However, more space for negotiation and cooperation are opened to the farmers and farming groups. As Bunsong said, “to truly make changes, we cannot just stay outside of the structure, but have to work with the government”. Organic farming movement in Non-Yang Community, therefore, is no longer the value-based mobilization against food regime anymore. It concedes to powerful actors, and becomes part of mobilization of actors and resources within the system. Within the mobilization and process of compromise, farmers have more space to bargain, connect with supporters, negotiate with different actors, and keep learning in the changing society.

References

- Baker, C. (2003). An internal history of the communist party of Thailand. *Journal of Contemporary Asia*, 33(4), 510-541.
- Bello, W., Cunningham, S., & Poh, L. K. (1998). *A Siamese Tragedy: Development & Disintegration in Modern Thailand*. London: Zed Books.
- Bonyarattanasoontorn, J., & Chutima, G. (1995). *Thai NGOs: The Continuing Struggle for Democracy*. Bangkok: Thai NGO Support Project.
- Buch-Hansen, M. (2001). Is Sustainable Agriculture in Thailand Feasible? *Journal of Sustainable Agriculture*, 18(2-3), 137-160.
- Chiengkul, P. (2017). *The Political Economy of the Agri-Food System in Thailand: Hegemony, Counter-Hegemony, and Co-Optation of Oppositions*. Oxon: Routledge.
- Chitbundid, C., Thulathon, C., & Eawsakul, T. (2004). The Thai Monarchy and Non-governmental Organizations. In S. Shigetomi, K. Tejapira, & A. Thongyou (Eds.), *The NGO Way: Perspectives and Experiences from Thailand* (pp. 99-146). Chiba, Japan: Institute of Developing Economies, Japan External Trade Organization.
- Chua, B. S. (2017). Thailand. In A. Ogawa (Ed.), *Routledge Handbook of Civil Society in Asia* (pp. 215-226). London: Routledge.
- Delforge, I. (2004). Thailand: From the Kitchen of the World to Food Sovereignty. Focus on the Global South. <https://focusweb.org/node/506>
- Drahmoune, F. (2013). Agrarian Transitions, Rural Resistance and Peasant Politics in Southeast Asia. *Journal of Current Southeast Asian Affairs*, 32(1), 111-139.
- Elinoff, E. (2014). Sufficient Citizens: Moderation and the Politics of Sustainable Development in Thailand. *Political and Legal Anthropology Review*, 37(1), 89-108.
- Friedmann, H. (2005). From colonialism to green capitalism: social movements and the emergence of food regime. In *New directions in the sociology of global development. Research in rural sociology and development*, Vol. 11 (pp. 229-267). Oxford: Elsevier.
- Glassman, J. (2010). Roots of Ongoing Conflict: Reflections on Andrew Turton's Analysis of Thailand in the 1970s. In P. Hirsch & N. Tapp (Eds.), *Tracks and Traces: Thailand and the Work of Andrew Turton* (pp. 47-58). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Heis, A. (2015). The alternative agriculture network Isan and its struggle for food sovereignty – a food regime perspective of agricultural relations of production in Northeast Thailand. *ASEAS – Austrian Journal of South-East Asian Studies*, 8(1), 67-86.
- Hewison, K. (1997). The Monarchy and Democratisation. In K. Hewison (Ed.), *Political Change in Thailand: Democracy and Participation* (pp. 58-74). London: Routledge.
- Hewison, K. (1999). *Localism in Thailand: A Study of Globalization and its Discontents*. Retrieved from Coventry:
- Hewison, K. (2000). Resisting globalization: a study of localism in Thailand. *The Pacific Review*, 13(2), 279-296.

- Hutanuwatr, N., & Hutanuwatr, N. (2004). Sustainable Agriculture: Paradigm, Process, and Indicators. Nonthaburi: Sustainable Agriculture Foundation (Thailand).
- Jumbala, P. (1998). Thailand: Constitutional Reform Amidst Economic Crisis. *Southeast Asian Affairs*, 265-291.
- Jumbala, P., & Mitprasat, M. (1997). Non-governmental Development Organizations: Empowerment and Environment. In K. Hewison (Ed.), *Political Change in Thailand: Democracy and Participation* (pp. 195-216). London: Routledge.
- Kasem, S., & Thapa, G. B. (2010). Sustainable development policies and achievements in the context of the agriculture sector in Thailand. *Sustainable Development*, 98-114.
- Katha, P. (2005). Civil Society and Ways for Self-reliance: Lessons from Yasothon Organic Farming Network. Nonthaburi: Society and Health Institute.
- Kaufman, A., & Watanasak, S. (2011). Farmers and Fertilizers: A Socio-ecological Exploration of the Alternative Agriculture Movement in Northeastern Thailand. *Environment and Natural Resources Journal*, 9(3), 1-11.
- Loetsukhikasem, B. (2018). Organic Agriculture, Yasothon Way: The Stories and Experiences about Changing Vision in Organic Agriculture of Yasothon Province, the Land of Organic, Model of Thailand. Bangkok: Aksorn Thai.
- Manpati, T. (2016). Improving farmers' livelihoods and the environment. *Mekong Commons*. <http://www.mekongcommons.org/organic-rice-northeast-thailand-improving-farmers-livelihoods-environment/>
- McCargo, D. (2001). Populism and Reformism in Contemporary Thailand. *South East Asia Research*, 9(1), 89-107.
- McMichael, P. (2009). A food regime genealogy. *The Journal of Peasant Studies*, 36(1), 139-169.
- Michelsen, J. (2001). Recent Development and Political Acceptance of Organic Farming in Europe. *Journal of the European Society for Rural Sociology*, 41(1), 3-20.
- Moore, J. D., & Donaldson, J. A. (2017). Going Green in Thailand: Upgrading in Global Organic Value Chains. Paper presented at the Development Research Seminar Series, Kuala Lumpur. <http://pubdocs.worldbank.org/en/718371493709613598/Going-Green-in-Thailand-Moore-Donaldson.pdf>
- Phongpaichit, P., & Baker, C. (2009). *A History of Thailand*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Poupon, R. (2013). *Thai Food Complex: From the Rice Fields to Industrial and Organic Foods*. Bangkok: White Lotus.
- Rigg, J., & Stott, P. (1998). Forest Tales: Politics, Policy Making, and the Environment in Thailand. In U. Desai (Ed.), *Ecological Policy and Politics in Developing Countries : Economic Growth, Democracy, and Environment* (pp. 87-120). Albany: State University of New York Press.
- Schaffar, W. (2018, May 5). Alternative Development Concepts and Their Political Embedding: The Case of Sufficiency Economy in Thailand. *Forum for Development Studies*, 387-413.

Setboonsarng, S., & Gilman, J. (1999). Alternative agriculture in Thailand and Japan. Retrieved from <https://www.solutions-site.org/node/47>

Shigetomi, S. (2004). Spaces and Performance of NGOs in Thailand: Their Transformation in the Development Process. In S. Shigetomi, K. Tejapira, & A. Thongyou (Eds.), *The NGO Way: Perspectives and Experiences from Thailand* (pp. 39-60). Chiba, Japan: Institute of Developing Economics, Japan External Trade Organization.

Sompong, P. (2008). *Local Politicians of Yasothon Province*. Bangkok: King Prajadhipok's Institute.

Tantemsapya, N. (1996). Sustainable Agriculture. In P. Hirsch (Ed.), *Seeing Forests for Trees: Environment and Environmentalism in Thailand* (pp. 268-286). Chiangmai: Silkworm Books.

Taotawin, N. (2011). Contesting Meanings in Organic agriculture and the Shifting Identities of Organic Growers in Thailand. In *Revisiting Agrarian Transformations in the Greater Mekong Sub-region: New Challenges*. (pp. 89-115). Chiang Mai: RCSD.

Tejapira, K. (2004). The Emergence of NGO Movement in Thailand and the Sarit Regime. In S. Shigetomi, K. Tejapira, & A. Thongyou (Eds.), *The NGO Way: Perspectives and Experiences from Thailand* (pp. 21-38). Chiba, Japan: Institute of Developing Economics, Japan External Trade Organization.

Turton, A. (1987). *Production, Power and Participation in Rural Thailand: Experiences of Poor Farmers' Groups*. Geneva: UNRISD.

UNCTAD-UNEP. (2008). *Best Practices for Organic Policy: What developing country Governments can do to promote the organic agriculture sector*. Retrieved from New York and Geneva: https://unep.ch/etb/publications/UNCTAD_DITC_TED_2007_3.pdf

Ungpakorn, G. J. (2004). NGOs: enemies or allies? *International Socialism Journal*(104), 49–64.

Woranoot, I. (2009). *Implications of Organic Farming in Development: Experiences from Organic Farm in Northeastern Thailand*. (Unpublished master's thesis). Poverty Studies and Policy Analysis (POV), The Hague. Retrieved from <http://hdl.handle.net/2105/6582>

Yaimuang, S. (2006). *Farmers' Network for Sustainable Agriculture*. Paper presented at the Regional workshop on Sustainable Agriculture, The Golden Jubilee Museum of Agriculture Office.

Yaimuang, S. (2014). *Asian Small Farmers' Resilience in Times of Trade Liberalization: A Study of Rice Trade and Organic Farming in Thailand*. Tokyo: The Nippon Foundation Fellowships for Asian Public Intellectuals.

การเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมของคน Gen-Y ในยุคสังคมสูงวัย:

เป้าหมายและอุปสรรคในการทำเกษตรกรรม

RE-AGRARIANIZATION OF GENERATION-Y IN AGEING SOCIETY:

GOALS AND OBSTACLES IN FARMING

สุกฤษฎ์ เสงี่ยม

นิสิตปริญญาโท สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมของคน Gen-Y ในยุคสังคมสูงวัย : เป้าหมายและอุปสรรคในการทำเกษตรกรรม มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจเข้าสู่ภาคเกษตรของคน Gen Y ภายใต้บริบทสังคมสูงวัยของประเทศไทย ซึ่งประเทศไทยมีสัดส่วนแนวโน้มขยายตัวในกลุ่มแรงงานสูงอายุและกำลังเข้าสู่วัยสูงอายุอย่างต่อเนื่องในภาคเกษตรกรรม ในขณะที่คนรุ่นใหม่วัยหนุ่มสาวมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นการเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมของคนรุ่นใหม่อายุน้อย หรือ Gen-Y ในบทความนี้จึงมีความสำคัญเพื่อภาคเกษตรกรรมสามารถก้าวเดินต่อไป

เมื่อนำประเด็นการศึกษาทั้งเป้าหมายและอุปสรรคของเกษตรกร Gen-Y สามารถแบ่งปัจจัยที่สำคัญได้ 2 ประเภท คือ ปัจจัยช่วงเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ภาคเกษตรกรรม และ ปัจจัยหลังจากเข้าสู่ภาคเกษตรกรรม โดยปัจจัยช่วงเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมเป็นปัจจัยที่แสดงให้เห็นถึงความราบรื่นในการตัดสินใจเข้าสู่ภาคเกษตรกรรม ซึ่งมี 3 ปัจจัยที่สำคัญคือ การเข้าถึงที่ดิน การสะสมทุนจากนอกภาคเกษตรกรรม และได้รับการสนับสนุนจากครอบครัว

ในขณะที่ปัจจัยหลังจากเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมพบว่าเมื่อเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมแล้วสามารถปรับตัวและพัฒนาตนเองให้สามารถอยู่รอดได้ และไม่ออกจากภาคเกษตรกรรมมาจากการที่เกษตรกรรุ่นใหม่เหล่านี้สามารถนำปัจจัยด้านเทคโนโลยี ความใส่ใจต่อระบบนิเวศ ความเป็นผู้ประกอบการมาทำงานร่วมกับเกษตรกรรุ่นอื่น ๆ ในชุมชนที่ส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุหรือผู้ที่กำลังเข้าสู่วัยสูงอายุ ส่งผลให้เกษตรกรรุ่นอื่น ๆ สามารถพัฒนาตนเองได้ง่ายขึ้น ปรับตัวให้อยู่รอดได้ง่ายขึ้น

คำสำคัญ: การกลับเข้าสู่ภาคเกษตรกรรม, การกลับไปเป็นชาวนาไรชาวนา, เกษตรกร Gen-Y

Abstract

The entering of agriculture of Gen-Y people in the aging society: the goals and obstacles in agriculture The main objective is to study the factors affecting the decision to enter the agricultural sector of Gen Y under the context of the aging society in Thailand. Which Thailand has a proportion of the growth trend among the elderly workers and is entering the elderly continuously in agriculture While the young generation tends to decrease continuously Therefore, the entry into agriculture of the young generation or Gen-Y in this article is important so that agriculture can move forward.

When taking the study issues, both the goals and the obstacles of Gen-Y farmers, there are 2 important factors which are the transitional factors into the agricultural sector and the factors after entering the agricultural sector. The transitional factors into the agricultural sector are the factors that show the smoothness of the decision to enter the agricultural region. There are 3 important factors which are Land access, capital accumulation from non-agricultural sectors and receive support from the family.

While the factors after entering the agricultural sector found that when entering the agricultural sector, they can adjust and develop themselves to survive And not leaving the agriculture sector because of these new generation farmers who are able to use technological factors Ecological attention Entrepreneurship is working with other farmers in the community, resulting in other farmers being able to develop themselves and adapt to survive more easily

Keywords: Re-agrarianization, Re-peasantization, Generation Y Farmer, Goals and Obstacles

บทนำ

การศึกษากระบวนการกลับเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมในยุคสังคมสูงวัย บทความชิ้นนี้ได้นำแนวคิดการกลับเข้าสู่ภาคเกษตรกรรม มาใช้เป็นกรอบอธิบายหลักในระดับปัจเจกบุคคล โดยนำเสนอผ่านเส้นทางชีวิตของผู้ที่ทำเกษตรในบริบทสังคมสูงวัย

ประเทศไทยเข้าสู่สังคมสูงวัยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548 กล่าวคือ มีประชากรสูงอายุ (มีอายุมากกว่า 60 ปี) ร้อยละ 10 จากประชากรทั้งหมดของประเทศไทย ซึ่งในอนาคตอันใกล้ ประเทศไทยจะเข้าสู่สังคมสูงวัยอย่างสมบูรณ์ (Aged Society) กล่าวคือ มีประชากรสูงอายुर้อยละ 20 จากประชากรทั้งหมดของประเทศไทย ภายในปี พ.ศ. 2564 จากนั้นประเทศไทยจะเข้าสู่การเป็นสังคมสูงวัยระดับสุดยอด (Super-Aged Society) ภายในปี พ.ศ. 2578 โดยจะมีสัดส่วนประชากรสูงอายุถึงร้อยละ 30 ของประชากรทั้งหมดในประเทศไทย (อนันต์ อนันตกุล, 2560) ซึ่งจากการสำรวจในปี พ.ศ. 2561 พบว่าผู้สูงอายุในประเทศไทยมีจำนวน 11.8 ล้านคน และยังคงทำงานอยู่ถึง 4.3 ล้านคน โดยกิจกรรมทางเศรษฐกิจของผู้สูงอายุอยู่ในภาคเกษตรและประมงมากที่สุด ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาจากสถิติตั้งแต่ปี พ.ศ. 2556-2560 พบว่า กิจกรรมทางเกษตรและประมงมีขนาดมากกว่าร้อยละ 50 จากประเภทกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งหมดตลอดช่วง 5 ปีที่ผ่านมา

ดังนั้น โดยภาพรวมของภาคเกษตรกรรมในประเทศไทยประกอบไปด้วยประชากรในกลุ่ม Gen-B (อายุ 57-75 ปี) และ Gen-X (อายุ 42-56 ปี) เป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นกลุ่มที่กำลังร่างกายเริ่มจะถดถอยในการทำงานภาคเกษตร ในขณะที่กลุ่ม Gen-Y (อายุ 24-41 ปี) ถือเป็นกลุ่มที่ได้รับโอกาสทางการศึกษามากกว่ากลุ่มอื่น ๆ มีการทำงานอยู่นอกภาคเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ แต่มีคนบางส่วนที่กลับไปทำเกษตรกรรม ไม่ว่าจะเป็นลูกหลานเกษตรกรมาก่อน หรือเป็นคนกลุ่มใหม่ที่มีความสนใจในการทำเกษตรกรรม ซึ่งมีวิธีการผลิตที่แตกต่างออกไปจากเกษตรกรในรุ่นอื่น ๆ และการเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมของคน Gen-Y ได้มีส่วนร่วมในการสร้างการเปลี่ยนแปลงในภาคเกษตรกรรม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่นี้อาจหมายถึงการพัฒนาของภาคเกษตรกรรมในเชิงความสามารถในการปรับตัวและพัฒนาเพื่อเป็นผู้ประกอบการในภาคเกษตรกรรม

ความสามารถในการเป็นผู้ประกอบการในภาคเกษตรกรรมนั้นเป็นสิ่งที่ภาครัฐและภาคเอกชนพยายามส่งเสริมผ่านโครงการ Smart Farmer และ Young Smart Farmer โดยมีเป้าหมายทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม กล่าวคือ ทางเศรษฐกิจเกษตรกรสามารถดำเนินธุรกิจการเกษตรของตนเองให้อยู่รอดและเติบโตได้ ทางด้านสังคม เกษตรกรสามารถเผยแพร่ความรู้และสนับสนุนความช่วยเหลือให้กับเพื่อนเกษตรกรหรือบุคคลทั่วไปที่สนใจเข้าสู่ภาคเกษตรกรรม ในทางสิ่งแวดล้อม วิธีการผลิตที่รักษาสิ่งแวดล้อมนั้นหมายถึงการทำให้เกิดความยั่งยืนทางทรัพยากรธรรมชาติและมีผลผลิตทางการเกษตรที่ปลอดภัย ซึ่งแตกต่างจากเกษตรกรที่เป็น Gen-B และ Gen-X ที่มีช่วงอายุมากกว่านั้นหมายถึงบริบททางเวลาที่แตกต่างกัน ทำให้เกษตรกร Gen-B และ Gen-X มีชีวิตอยู่ในช่วงของการเปลี่ยนผ่านจากการทำเกษตรเพื่อยังชีพไปสู่เกษตรกรรมที่ทันสมัยมากกว่านั้นคือเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว ประกอบกับการสนับสนุนของรัฐบาลที่เปิดรับเทคโนโลยีการปฏิวัติเขียวและมองว่านี่คือการพัฒนาของภาคเกษตรกรรมไทย (อนุสรณ์ อนุโณ, 2546) และได้กลายเป็นเกษตรกรรมกระแสหลักในเวลาต่อมา ในขณะที่เกษตรกร Gen-Y อยู่ในยุคที่เกษตรกรรมเชิงเดี่ยวถูกตั้งคำถามว่าใช้การพัฒนาจริงหรือ ดังนั้นทิศทางการผลิตของเกษตรกร Gen-Y อาจมีทิศทางวิธีการผลิตที่ทำลายต่อเกษตรกรรมกระแสหลักและความเชื่อของเกษตรกรส่วนใหญ่

จากความสำคัญดังกล่าวบทความชิ้นนี้จึงมุ่งนำเสนอภาพสะท้อนของคน Gen-Y บางส่วนที่หันหน้าเข้าสู่ผืนดิน โดยพยายามค้นหาเป้าหมายและอุปสรรคในการทำเกษตรกรรม ในขณะที่คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่หันหลังให้ผืนดิน และปรากฏการณ์ที่กลุ่ม Gen-Y เข้าไปทำงานในภาคเกษตรนี้อาจสามารถสะท้อนสัญญาณการกลับเข้าสู่ภาคเกษตรกรรม (Re-Agrarianization)

ในยุคที่เกษตรกรรมสูงวัยกำลังเพิ่มขึ้น ขณะที่เกษตรกรรมหนุ่มสาวกำลังลดลง และเกษตรกรรมยั่งยืนได้เข้ามาแทนที่เกษตรกรรมกระแสหลักในวิถีการผลิตของเกษตรกร Gen-Y เหล่านี้

สัญญาณของการกลับเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมในประเทศไทย

สิ่งที่บ่งบอกถึงสัญญาณของการกลับเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมคือทิศทางของแรงงานในภาคการเกษตร ที่แสดงให้เห็นถึงกำลังแรงงานในภาคเกษตรตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 ที่ปรับตัวสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง แต่เป็นกลุ่มประชากรที่มีอายุในวัยที่กำลังเข้าสู่วัยสูงอายุและวัยสูงอายุเป็นหลัก กำลังแรงงานในช่วงอายุอื่น ๆ กำลังออกจากภาคเกษตร แต่นี่เป็นเพียงมุมมองในเชิงปริมาณ ด้านแรงงานเท่านั้น อย่างไรก็ตาม เราสามารถพิจารณาย้อนไปได้ไกลกว่านั้นเมื่อปัญหาจากการทำเกษตรเคมีแบบเข้มข้นด้วยอิทธิพลจากการปฏิบัติเขียวที่หลังไหลเข้ามากับพร้อมกับกระแสของทุนนิยม (Capitalism) และการเปลี่ยนแปลงไปสู่ภาวะทันสมัย (Modernization) ส่งผลให้เกษตรกรรมแบบยังชีพเป็นสิ่งที่ถูกทำให้หายไปเรื่อยมาตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2520 ซึ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่ภาคชนบทจะได้รับการพัฒนาและมีความเป็นเมืองมากขึ้น ผู้คนเริ่มเข้าถึงการศึกษาและมีทางเลือกในอาชีพมากขึ้น มีการเปลี่ยนอาชีพไปสู่ชนบทภาคเกษตรกรรมนำไปสู่กระบวนการออกจากภาคเกษตรกรรม ปัญหาของเกษตรกรรายย่อยในขณะนั้นคือ ต้นทุนการผลิตที่เพิ่มขึ้นจากปัจจัยที่ถูกมองว่าเป็นปัจจัยสมัยใหม่ ปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดินทำกิน อัตราการเพิ่มของผลผลิตลดลง ราคาผลผลิตตกต่ำ และความยากจนที่รุนแรงขึ้น ขณะเดียวกันระบบนิเวศก็มีความเสื่อมสภาพอย่างรวดเร็ว ซึ่งส่งผลกระทบต่อเกษตรกรรายย่อย ถ้าไม่ปรับตัวก็ต้องถูกบังคับให้ออกจากภาคเกษตรกรรม (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2554)

ดังนั้นจึงเกิดการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ (New Social Movement) ที่เรียกว่าขบวนการเกษตรกรรมยั่งยืน มีเป้าหมายเพื่อแก้ปัญหาให้กับเกษตรกรรายย่อยในด้านการเกษตร (อนุสรณ์ อุณโณ, 2546) ขณะที่ภาครัฐได้มองเห็นความสำคัญของเกษตรกรรมยั่งยืนออกนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรอยู่ในช่วงของ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 –2539) และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) ได้แสดงให้เห็นทิศทางภาคเกษตรกรรมของประเทศไทย จากการทำเกษตรแบบพึ่งพาเทคโนโลยีที่เกิดจากการปฏิบัติเขียวได้สร้างผลกระทบทั้งสิ่งแวดล้อม ตัวเกษตรกร และผู้บริโภคอาหาร ซึ่งนำไปสู่การเข้ามาของเกษตรอินทรีย์หรือที่เรียกกันว่าเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างเป็นทางการ

การเข้ามาของเกษตรกรรมยั่งยืนนั้นถูกดำเนินการโดยกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ผ่านการประชุมของสมาชิกคนจนที่ได้ทำการเรียกร้องกับรัฐบาลในปี พ.ศ. 2540 ซึ่งเป้าหมายของกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืน คือ การส่งเสริมการทำเกษตรกรรมยั่งยืน ประกอบไปด้วยระบบเกษตรกรรม 4 ระบบ ประกอบด้วย ระบบเกษตรผสมผสาน ระบบเกษตรกรรมอินทรีย์ ระบบเกษตรกรรมธรรมชาติ ระบบวนเกษตร ถึงแม้ว่าระบบทั้ง 4 จะมีขั้นตอนและรายละเอียดที่ต่างกันไป แต่สิ่งที่มีเหมือนกันคือ การรักษาระบบนิเวศวิทยาให้กลับมามีชีวิตอีกครั้ง โดยการไม่ใช่สารเคมีในการเพาะปลูก (เดชา ศิริภัทร, 2551)

เกษตรกรรมยั่งยืนที่ว่ามานี้เปรียบได้กับทางออกของปัญหาในการทำการเกษตร ที่ทั้งลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตภายนอก รักษาสิ่งแวดล้อม มีผลผลิตที่สะอาดปลอดภัยจากสารเคมี แต่ทำไมการทำเกษตรกรรมยั่งยืน ถูกเรียกว่าเป็นเกษตรกรรมทางเลือก ในขณะที่วิถีการผลิตจากเทคโนโลยีการปฏิบัติเขียวได้กลายเป็นระบบเกษตรกระแสหลัก นั่นเป็นเพราะระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม การผลิตอาหารแบบอุตสาหกรรม ได้ส่งเสริมความเข้มแข็งให้กับระบบเกษตรจากเทคโนโลยีการปฏิบัติเขียว (เดชา ศิริภัทร, 2551) นอกจากนี้ยังได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายรัฐบาลที่ได้วางแผนพัฒนาประเทศไปสู่ประเทศ

อุตสาหกรรม และนำไปสู่การออกจากภาคเกษตรกรรมของคนในชนบท ซึ่งมีปัญหามาจากวิธีการผลิตที่ไปสร้างผลกระทบเชิงเศรษฐกิจกับเกษตรกร

จะเห็นว่าผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในประเด็นเหล่านี้ไม่ได้มีแต่เกษตรกรพี่น้องชาวไร่ชาวนาเท่านั้น ยังรวมไปถึงภาครัฐบาล เอกชน และไม่พ้นผู้บริโภคที่มีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางของภาคเกษตร ซึ่งในปัจจุบันรัฐบาลได้ส่งเสริมการผลิตอาหารปลอดภัยมากขึ้น และส่งเสริมให้คนกลับไปทำเกษตรผ่านนโยบายต่าง ๆ ทั้งนโยบายของรัฐบาลเอง และร่วมมือกับภาคเอกชนในการส่งเสริมการเกษตร ในส่วนของค่านิยมในการบริโภคอาหารของคนไทยได้หันมาใส่ใจในการบริโภคอาหารปลอดภัยมากขึ้นเช่นกัน (ธีรวิทย์ วราธรไพบูลย์, 2557) ดังนั้นกระแสสินค้าการเกษตรที่ปลอดภัยสามารถสร้างโอกาสทางธุรกิจให้กับเกษตรกรที่นอกเหนือจากการขายผลผลิตทางการเกษตรทั่วไป (สุณัฐวิทย์ น้อยโสภณ, 2558) อย่างไรก็ตามมีความเป็นไปได้ที่จะพบวิธีการผลิตที่หลากหลายถึง 4 ลักษณะ 1) เกษตรอินทรีย์ ไม่ใช้สารเคมีในการผลิตทุกขั้นตอน ทดแทนด้วยสารชีวภัณฑ์ 2) เกษตรกระแสหลัก ใช้สารเคมีเข้มข้นในการผลิต 3) เกษตรกระแสหลัก ใช้สารเคมีในการผลิต แต่มีการควบคุมด้วย GMP/GAP 4) รูปแบบกึ่งเกษตรอินทรีย์ ลดการใช้สารเคมี เพิ่มการใช้สารชีวภัณฑ์ จากวิธีการผลิตทั้งหมด 4 ประเภท การเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมจึงมีเป้าหมายทางเศรษฐกิจเป็นหลัก

แนวคิดการกลับเข้าสู่ภาคเกษตรกรรม (Re-Agrarianization)

การศึกษาแนวคิดการกลับเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมนั้นมีที่มาจากแนวคิดคำถามว่าด้วยสังคมเกษตรกรรม (Agrarian Question) โดยเริ่มแรกแนวคิดคำถามว่าด้วยสังคมเกษตรกรรม ได้ตั้งคำถามกับสังคมเกษตรกรรมกับบริบทของสังคมในแต่ละยุคสมัย ทำให้แนวคิดนี้ได้มุ่งเน้นการอธิบายการเปลี่ยนแปลงของสังคมเกษตร (Agrarian Transformation) กับบริบทของทุนนิยมที่เติบโตขึ้นเรื่อย ๆ (Chinigò, 2015; Fernandes, 2014)

หนึ่งในข้อเสนอหลักของแนวคิดคำถามว่าด้วยสังคมเกษตรกรรมมีทิศทางที่ตั้งคำถามกับการหายไปของชาวไร่ชาวนา (De-peasantization) หรือการออกจากภาคเกษตรกรรม (De-agrarianization) เกษตรกรรายย่อยและการเติบโตของเกษตรกรรมในเชิงอุตสาหกรรมในระดับโลกที่เป็นผลมาจากทุนนิยมและการพัฒนาประเทศแบบการทำให้ทันสมัยมีทิศทางที่สวนทางกัน (van der Ploeg, 2018) แนวคิดคำถามว่าด้วยสังคมเกษตรกรรมถูกมองว่าได้มองข้ามมิติในเชิงนิเวศวิทยาไปหรือไม่ก็มองมิติในเชิงนิเวศวิทยาในด้านเดียวที่เป็นไปในทิศทางการส่งเสริมเกษตรอุตสาหกรรม เช่น การใช้เทคโนโลยีทางการเกษตร สารเคมี เครื่องจักร รวมถึงเมล็ดพันธุ์ ดังนั้นแนวคิดคำถามว่าด้วยสังคมเกษตรกรรมจึงถูกตั้งคำถามและปรับทิศทางไปสู่ข้อถกเถียงที่กล่าวถึงความเสื่อมถอยของระบบนิเวศจากการทำเกษตรเชิงอุตสาหกรรม และความสำคัญในการฟื้นฟูระบบนิเวศ นอกจากนี้แนวคิดคำถามว่าด้วยสังคมเกษตรกรรมยังพบว่ากรอบคำถามนั้นหากยึดติดกับกรอบของทุน หรือสถานทางเศรษฐกิจมากเกินไป ทำให้เห็นสภาพความเป็นจริงของชาวไร่ชาวนาในชนบทเพียงด้านเดียว ซึ่งนั่นคือคนขายของของสังคมเกษตรกรรายย่อยที่ยากจน (ฟิลิป แมคไมเคิล, 2559)

ภาคเกษตรกรรมของประเทศไทยไม่ได้ต่างออกไปจากแนวคิดคำถามว่าด้วยสังคมเกษตรกรรมแม้แต่น้อย กล่าวคือทิศทางการพัฒนาภาคเกษตรกรรมในช่วงแผนพัฒนาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ.2525 - 2529) ทำให้เห็นว่าทิศทางการพัฒนาในภาคเกษตรกรรมละเลยต่อการดูแลทรัพยากรธรรมชาติจากการทำเกษตรกรรม เนื่องด้วยบริบทสังคมและเศรษฐกิจในขณะนั้นมีความต้องการการพัฒนาประเทศไปสู่สังคมอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นบริบททางช่วงเวลาที่เหมาะกับเกษตรกร Gen-B และ Gen-X และการทำเกษตรกรรมมีแนวโน้มในการใช้สารเคมีมากขึ้นเรื่อย ๆ (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2562) เพื่อตอบสนองต่อการพัฒนาการเกษตรเชิงอุตสาหกรรมภายใต้การผลิต

ข้าของทุนในระบอบอาหาร (Food Regime) ในขณะที่เกษตรกร Gen-Y ไม่ได้เกิดมาในช่วงที่การทำเกษตรเชิงเดี่ยวเป็นสิ่งที่แปลกใหม่หรือทันสมัย แต่การทำเกษตรเชิงเดี่ยวได้กลายเป็นการทำเกษตรกระแสหลักในการผลิตอาหารป้อนคนบนโลกแล้ว ดังนั้นสิ่งที่เกษตรกร Gen-Y มองเห็นผ่านการทำเกษตรกระแสหลักคือความยากจน ยิ่งทำยิ่งขาดทุน และการใช้สารเคมีในวิถีการผลิตสร้างต้นทุนเกินความจำเป็น

“เกษตรกรที่เราทำมาก่อนที่มีอยู่เยอะที่เรากำลังประสบปัญหาขาดทุน เหตุผลก็เพราะพวกเขาไม่ยอมปรับตัว เคยทำแบบไหนก็จะทำอยู่แบบนั้น พอให้ลองเลิกใช้สารเคมีไม่นานก็กลับมาใช้ใหม่ เพราะกลัวว่าผลผลิตจะลดลง” (พีสุตา)

“ข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจที่ตลาดมีความต้องการอยู่ตลอดเวลา พูดยาก ๆ คือปลูกมายังไงก็ขายได้ เพราะคนเราต้องกินข้าว แต่ข้าวไม่สามารถขายในราคาที่แพงได้ สิ่งที่ผมจะบอกก็คือ Margin ในตลาดมันต่ำมาก ผมสามารถตั้งราคาขายแพงได้ แต่จะไม่มีใครซื้อ ดังนั้นสิ่งที่เกษตรกรที่ปลูกข้าวขายแบบผมต้องทำคือ การลดต้นทุนในการผลิตให้มากที่สุด ทำให้การปลูกข้าวของผมปัจจัยการผลิตใช้เยอะภายในแปลงทั้งหมด เมล็ดพันธุ์ข้าวซื้อแค่ครั้งแรกครั้งเดียว ที่เหลือเก็บเอารุ่นต่อรุ่น” (พีชิน)

การเกิดขึ้นของระบอบอาหาร (Food Regime) ช่วยตอกย้ำให้เห็นถึงการผลิตข้าของทุนในความพยายามที่จะครอบงำสังคมเกษตรไว้ด้วย “การเกษตรสมัยใหม่” โดยกลุ่มที่มีอำนาจเหนือกลุ่มอื่น ๆ ในระบอบนี้คือ กลุ่มธุรกิจเกษตร (Agribusiness) เป็นกลุ่มที่มีการผลิตด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เข้มข้น เพื่อตอบสนองการเกษตรเชิงอุตสาหกรรม การแย่งยึดและการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติที่จำเป็นต่อการผลิตเกิดขึ้นอย่างไม่เป็นธรรมกับกลุ่มเกษตรกรรายย่อย ส่งผลให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานเข้าสู่เมือง หรือกลายมาเป็นแรงงานให้กับกลุ่มธุรกิจเกษตร แทนการเป็นเกษตรกร (McMichael & Values, 2009) ในขณะที่กลุ่มธุรกิจเกษตรเหล่านี้กำลังเติบโตจากการทำเกษตรแบบเข้มข้น ผลที่ตามมาคือการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเข้มข้นตามไปด้วย ขณะเดียวกันเกษตรกรรายย่อยก็ไม่ได้ละทิ้งความเป็นเกษตรกรของพวกเขาไปทั้งหมด บางส่วนกลับเข้าสู่ภาคการเกษตรด้วยกลยุทธ์ใหม่ ๆ “เกษตรกรรมยั่งยืน” เกิดขึ้นมาพร้อมกับความหวังที่เป็นทางเลือกให้กับเกษตรกรรายย่อย (Kumar, Singh, & Mathur, 2006)

“ก่อนหน้านี้ผมจะทำเกษตรแบบเต็มเวลา ช่วงนั้นพ่อของผมได้ปลูกข้าวแบบใช้สารเคมีอยู่ก่อน โดยเริ่มจาก 100 ไร่ และขยายขึ้นเรื่อย ๆ จนถึง 300 ไร่ ในช่วงก่อนจะถึง 300 ไร่ ได้กำไรมาตลอด เพราะในช่วงนั้นรัฐบาลมีนโยบายจํานําข้าว ขายยังงี้ก็ได้กำไร เหมือนจะไปได้ดินะ เพราะพ่อผมก็ภูมิใจในความสำเร็จของตนเองอยู่มากทีเดียว แต่หลังจากนโยบายจํานําข้าวเลิกไป ข้าวกลับเข้าสู่ราคาตลาดโลก ไม่สามารถสร้างกำไรได้เลยเพราะต้นทุนการผลิตสูงมาก แล้วใครได้ประโยชน์โดยไม่เจ็บตัวเลยจากเหตุการณ์นี้ บริษัทสารเคมีที่เป็นของต่างชาติไง จากเหตุการณ์นี้ทำให้ผมมองเห็นส่วนแบ่งในตลาดที่ใหญ่มากถ้าสามารถทดแทนการใช้สารเคมีได้” (พีชิน)

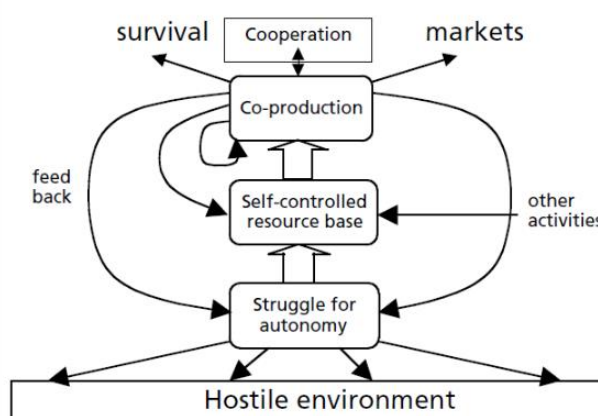
“การทำเกษตรแบบไม่ใช้สารเคมี เอาเข้าจริง ๆ มันก็ไม่ได้สวยหรูนะ เพราะเวลาเมื่อเกิดโรคและแมลงระบาด แผลงข้าง ๆ เราฉีด บางครั้งเราก็ต้องฉีดตาม เพราะไม่งั้นเราก็อยู่ไม่ได้ แต่โดยส่วนใหญ่ผมจะไม่ใช้สารเคมี แต่ไม่ได้ขอรับรองให้เป็นเกษตรอินทรีย์นะ ก็อย่างที่ว่ามันทำไม่ได้ แต่การไม่ใช้สารเคมีก็เป็นผลดีต่อธุรกิจมากกว่า เราได้ความเชื่อมั่นจากผู้บริโภคไว้ซึ่งมาท่องเที่ยวและกินดื่มในฟาร์มของเรา” (พีตัน)

ดังนั้น การศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมเกษตรได้ขยายความสนใจจากเดิมที่เรื่องของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวไร่ชาวนาและระบบนิเวศที่อยู่ชายขอบของการศึกษาให้เข้ามาเป็นศูนย์กลางของความสนใจ ทำให้ความสนใจ

หลักของแนวคิดคำถามว่าด้วยสังคมเกษตรกรรมในปัจจุบันได้ให้ความสนใจกับศักยภาพของ “ชาวนาใหม่” ในการทำเกษตรแบบยั่งยืนหรือเกษตรกรรมเชิงนิเวศ ซึ่งชาวนาใหม่ที่ว่านี้ปรากฏตัวอยู่ในงานของ Jan Douwe van der Ploeg (Da Via, 2012; van der Ploeg, 2008) โดยแสดงให้เห็นว่าชาวนาใหม่เหล่านี้มีกระบวนการกลับไปเป็นชาวนาไร่ชาวนาอย่างไร

การกลับไปเป็นชาวนาไร่ชาวนา (Re-peasantization)

ความหมายของการกลับไปเป็นชาวนาไร่ชาวนาคือการต่อสู้กับกระแสของทุนและการพึ่งพิงดังนี้ “Repeasantization is a modern expression of the fight for autonomy and survival in a context of deprivation and dependency” เป็นการแสดงออกที่จะต่อสู้เพื่ออิสระในชีวิตและความอยู่รอดภายใต้บริบทของการพึ่งพาและกีดกัน ซึ่งอธิบายได้ด้วยแนวคิดเงื่อนไขของชาวนา (Peasant Condition) ดังภาพที่ 1 โดยแนวคิดเงื่อนไขของชาวนานี้ประกอบไปด้วย 2 ส่วนหลัก ๆ คือ ส่วนที่เป็นเงื่อนไขของชาวนา (Peasant Condition) และรูปแบบการทำฟาร์มของชาวนา (Peasant Mode of Farming) แนวคิดรูปแบบการทำฟาร์มของชาวนานั้นจะอยู่ในแนวคิดเงื่อนไขของชาวนาอีกทีหนึ่ง (van der Ploeg, 2008) ซึ่งสามารถอธิบายได้ดังนี้

ภาพที่ 1 The Choreography of the Peasant Condition. (van der Ploeg, 2008)

สภาพแวดล้อมที่ไม่เป็นมิตร (Hostile Environment) หมายถึง การอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์แบบพึ่งพิง (Dependency Relation) การทำให้กลายเป็นคนชายขอบ (Marginalization) และการถูกกีดกัน (Deprivation) ภาวะเหล่านี้ได้สร้างชาวนาไร่ชาวนาที่ไม่มีที่ดินทำกิน และมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ยากจน ซึ่งเกิดจากนโยบายของภาครัฐ และการทำเกษตรสมัยใหม่ ที่มองข้ามปัญหาของชาวนาไร่ชาวนาแทนที่จะเป็นการพัฒนาชาวนาเหล่านั้น (Rao & Hanumappa, 1999) อย่างไรก็ตามในบริบทของเกษตรกร Gen-Y ได้มีสภาพแวดล้อมที่ไม่เป็นมิตรในรูปแบบความต้องการหลุดพ้นจากการอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์แบบพึ่งพิงและการถูกกีดกันให้เห็นอยู่ แม้จะไม่เคยเป็นเกษตรกรมาก่อน

“ตอนแรกทีฟืออกมาทำเกษตรเพราะฟืกับฟืพันชอบในการทำเกษตร เราฟืว่าการทำเกษตรจะเป็นแหล่งรายได้เสริมให้กับครอบครัว แต่ฟืมาคิดดูถ้าเราสามารถพัฒนาให้เป็นอาชีพหลักได้ เราจะได้ไม่ต้องฟืงพารายได้จากการเป็นพนักงานโรงงานอีก เมื่อตอนเราสูงอายุเราก้ไม่ต้องกลัวว่าจะถูกเขาไล่ออก ไม่ต้องกลัวว่าจะไม่มีกิน” (ฟืสุดา)

“ผมเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมเพราะว่าผมต้องการเริ่มธุรกิจอะไรบางอย่างที่เป็นของผมเอง ผมกลัวว่าในหนึ่งถ้าผมล้มเหลวกับงานบริษัท ผมพึ่งพึ่งรายได้จากบริษัททางเดียว แล้วผมยังต้องเลี้ยงดูครอบครัว บ้านต้องผ่อน รถต้องผ่อน มันคือความไม่มั่นคงในชีวิต แต่ถ้าผมล้มเหลวในการทำเกษตรตอนนี้ ผมอายุยังน้อย ผมยังกลับไปทำงานบริษัทซึ่งเพื่อนผมคงเป็นหัวหน้ากันแล้วได้อยู่” (พีชิน)

“การทำงานที่อเมริกาในขณะนั้นมันแทบเป็นไปได้เลยด้วยภาวะเศรษฐกิจที่ย่ำแย่และการเป็นคนเอเชียหัวดำแบบเราโดนเหยียดอยู่ตลอดเวลา สิทธิพลเมืองยังได้ไม่เทียบเท่าคนอเมริกันจริง ๆ เลย แม้ว่าเราจะเสียภาษีให้รัฐแล้วนะ ประกอบกับที่บ้านเริ่มถามแล้วว่ากลับมาช่วยไหม เพราะอายุเริ่มเยอะแล้วถ้าไม่กลับมาจะไม่ขยายต่อ สุดท้ายเลยกลับไปทำเกษตรที่บ้านดีกว่า” (พีตัน)

การดิ้นรนเพื่ออิสระในชีวิต (Struggle for Autonomy) หมายถึงการตอบสนองของชาวไร่ชาวนาภายใต้สภาพแวดล้อมที่ยากลำบาก (Hostile Environment) ในการหาทางออกเพื่อความเป็นอิสระ เช่น การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตของตนเอง จากการพึ่งพาปัจจัยการผลิตภายนอกที่จำเป็นต้องใช้เงินทุนในการเข้าถึง มาเป็นการพึ่งพาปัจจัยจากทรัพยากรธรรมชาติที่ตนเองมีอยู่ เพื่อลดการพึ่งพิงปัจจัยภายนอก ในขณะที่เกษตรกร Gen-Y สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามที่จะมีอิสระจากการทำงานในเมือง โดยมาเริ่มธุรกิจด้านการเกษตรที่เป็นของตนเอง

การควบคุมทรัพยากรด้วยตนเอง (Self-control resource base) ในความหมายของ Ploeg ข้อนี้นี้หมายถึงการที่ชาวไร่ชาวนาสามารถสร้างฐานทรัพยากรของตนเองและสามารถเข้าถึงได้ โดยฐานทรัพยากรเหล่านั้นนั้นมาจากทรัพยากรทางธรรมชาติ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะต่อยอดไปสู่วิธีการผลิตในขั้นการผลิตร่วม (Co-production) ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการสร้างฐานทรัพยากรของตนเองของชาวไร่ชาวนาในแบบของ Ploeg นั้นกำลังชี้ให้เห็นว่าเมื่อฐานทรัพยากรเหล่านั้นเข้าสู่ขั้นตอนของการผลิตแล้วจะนำไปสู่การหมุนเวียน ผลิตซ้ำของฐานทรัพยากรโดยไม่มีการเติมปัจจัยนำเข้าจากภายนอก ประเด็นนี้ถ้ามองจากเกษตรกร Gen-Y สามารถกล่าวได้ว่าเป็นส่วนสำคัญของวิธีการผลิตแบบเกษตรกรรมยั่งยืนหรือเกษตรกรรมทางเลือก ที่ทำให้เกษตรกรสามารถอยู่รอดได้ในบริบทสังคมเศรษฐกิจที่อยู่ภายใต้ระบอบอาหาร โดยเฉพาะการไม่สร้างต้นทุนเพิ่มด้วยการไม่ใช้ปัจจัยการผลิตภายนอก

นอกจากการสร้างทรัพยากรทางธรรมชาติแล้ว ยังรวมถึงทรัพยากรด้านแรงงานด้วย นั่นทำให้ Ploeg เห็นว่ากระบวนการผลิตทางเกษตรกรรมนั้นเกี่ยวข้องและเชื่อมโยงกับสังคม ซึ่งจะนำไปสู่ความร่วมมือ (Cooperation) ที่เกิดขึ้นผ่านการดิ้นรนทางสังคม (Social Struggle) ในแง่ของภาคเกษตรกรรมการดิ้นรนทางสังคมถูกแสดงออกผ่านการรวมกลุ่มต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรในการผลิต การเสียสละเพื่อกลุ่ม นำไปสู่เป้าหมายที่ทำให้มีชีวิตที่ดีขึ้น ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของแนวคิด Peasant Condition ในแง่ของเกษตรกร Gen-Y อาจเห็นได้ว่าการเชื่อมโยงกับสังคมโดยรอบการทำงานร่วมกันระหว่างเกษตรกร Gen-Y และเกษตรกรรุ่นอื่น ๆ ทำให้เกิดการพัฒนาในเชิงเศรษฐกิจช่วยเพิ่มรายได้ให้กับพี่น้องเกษตรกร ในด้านสังคมที่เห็นชัดที่สุดคือการรวมกลุ่มของเกษตรกรระหว่างรุ่น และในด้านสิ่งแวดล้อมที่ดีขึ้นจากวิธีการผลิตแบบเกษตรกรรมยั่งยืน

การผลิตร่วม (Co-production) หมายถึง การที่มนุษย์ทำการผลิตโดยอาศัยทรัพยากรที่หมุนเวียนจากธรรมชาติ แต่ไม่ได้เบียดเบียนหรือทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ยกตัวอย่างเช่น ชาวไร่ชาวนานอกจากพวกเขาจะทำการเพาะปลูกพืชให้ผลผลิตได้แล้ว ในระหว่างการเพาะปลูกการเกษตรกรรมชะงะทางการเกษตรสามารถเปลี่ยนขยะเป็นปุ๋ยได้ เช่นเดียวกับการเลี้ยงสัตว์ที่นอกจากเนื้อและนมของสัตว์เหล่านั้นแล้ว มูลของสัตว์ยังสามารถเปลี่ยนเป็นปุ๋ย เพื่อนำมาบำรุงพืชพันธุ์เพิ่มผลผลิตของ

ชาวไร่ชาวนาให้งอกงาม วิธีการผลิตแบบนี้ถูกเรียกว่าเป็นการผลิตแบบชาวไร่ชาวนา (Peasant-Like) ซึ่งแตกต่างจากการทำเกษตรแบบอุตสาหกรรมที่เน้นการพึ่งพิง (Dependency) ปัจจัยการผลิตจากภายนอกเป็นหลัก ประเด็นนี้เป็นประเด็นที่เชื่อมโยงกับประเด็นการควบคุมทรัพยากรด้วยตนเองที่ทำให้เห็นถึงศักยภาพในการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติในการทำเกษตรกรรมจากการหมุนเวียนของเสียไปเป็นปัจจัยการผลิต และการที่ไม่ใช้ปัจจัยการผลิตภายนอกประเภทสารเคมีทางการเกษตรทำให้สามารถลดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติลงได้ แต่อย่างไรก็ตามในบริบทของเกษตรกร Gen-Y ต่างยอมรับว่าการทำเกษตรในประเทศไทยเกษตรกรกระแสหลักคือการใช้สารเคมี และเกษตรกรที่ยั่งยืนเป็นเพียงเกษตรกรทางเลือกที่เป็นส่วนน้อย

“พื้นที่ในจังหวัดอ่างทองมันไม่สามารถรองรับให้เป็นเกษตรอินทรีย์ได้ เพราะอะไรลองดูรอบ ๆ สิ มันมีแต่โรงงานอุตสาหกรรมที่ปล่อยควันพิษและเขม่าดำเต็มไปหมด สิ่งที่เราทำได้คือการไม่ใช้สารเคมีในพืชประเภทข้าว เพราะพืกกินเองด้วย” (พีสุดา)

“ผมไม่ใช้สารเคมีในการปลูกข้าวก็จริง แต่แปลงข้าง ๆ ผมใช้ คุณเชื่อไหมหมาผมตายเพราะไปกินหญ้าแถว ๆ แปลงนั้น สารเคมีมันปนเปื้อนไปหมด ผมถึงไม่สามารถรองรับเกษตรอินทรีย์ได้” (พีชิน)

“ที่ดินรอบ ๆ แปลงผมทุกคนล้วนยังคงใช้สารเคมีกันอยู่ สารเคมีที่สร้างปัญหามากเลยคือสารเคมีกำจัดศัตรูพืช เพราะแปลงอื่นเขาใช้เพื่อควบคุมการระบาดของโรคในแปลงของเขา แมลงมันก็หนีมาแปลงของเราที่ไม่ได้ฉีด” (พีตัน)

จากแนวคิดสู่ปรากฏการณ์การกลับไปเป็นชาวไร่ชาวนา

งานวิจัยหลายชิ้นที่ปรากฏขึ้นหลังการเสนอชาวนาใหม่ (New Peasantry) ของ Ploeg ทำให้แนวคิดการกลับไปเป็นชาวไร่ชาวนาถูกพูดถึงและนำไปใช้ในการวิเคราะห์การศึกษาเกษตรกรายย่อยที่มีวิธีการผลิตแบบเกษตรกรรมยั่งยืน โดยมีสมมุติฐานว่าการเกิดขึ้นของเกษตรกรรมยั่งยืนนั้นอาจเป็นกระบวนการของการกลับไปเป็นชาวไร่ชาวนา ซึ่งมีข้อค้นพบว่าในประเทศสหรัฐอเมริกาที่มีทิศทางในการทำเกษตรที่มากขึ้น ซึ่งไม่ใช้การทำเกษตรขนาดใหญ่ แต่เป็นการทำเกษตรออร์แกนิกขนาดเล็ก (Roman-Alcala, 2013; United States Department of Agriculture, 2017) แสดงให้เห็นถึงแนวโน้มของกระแสความต้องการอาหารที่ปลอดภัยของผู้บริโภคและการเกิดขึ้นใหม่ของเกษตรกรายย่อยที่เพิ่มขึ้น แนวคิดการกลับไปเป็นชาวไร่ชาวนาทำให้เข้าใจว่าการเกษตรในระดับเกษตรกรายย่อยนั้นถ้ามีวิธีการผลิตแบบชาวไร่ชาวนา (Peasant-Like) จะสามารถอยู่รอดในสังคมเศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้ กล่าวคือในด้านทรัพยากรการผลิตจะต้องสามารถหมุนเวียนได้ ลดการใช้สารเคมี ซึ่งจะสอดคล้องกับการรักษาทรัพยากรธรรมชาติ เกิดการอยู่ร่วมกันของมนุษย์และสิ่งแวดล้อม ในด้านสังคมจะต้องมีความร่วมมือสนับสนุนการรวมกลุ่มให้เกิดขึ้น จะช่วยส่งเสริมให้มีอำนาจการต่อรอง และสามารถมีบทบาทมากขึ้นในตลาดได้ ในขณะที่วิถีการผลิตแบบชาวนาช่วยส่งเสริมให้เกิดการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอีกทางหนึ่ง (Nelson & Stock, 2018)

แนวคิดการกลับไปเป็นชาวไร่ชาวนานั้นได้แสดงให้เห็นถึงประเภทของเกษตรกรที่ถูก Ploeg แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือ ชาวนาใหม่ (New peasantry) ผู้ประกอบการทางการเกษตร (Agricultural entrepreneurs) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างในวิธีการผลิตทั้ง 2 กลุ่ม กล่าวคือ ชาวนาใหม่มีความสัมพันธ์ทางการผลิตบนฐานของที่ดิน ลักษณะเฉพาะของคนกลุ่มนี้จะมีคามผูกพันกับที่ดินและชุมชนของตนเอง มีวิธีการผลิตแบบผสมผสานสอดคล้องกับระบบนิเวศ ใช้เทคโนโลยีที่มีต้นทุนต่ำ ในขณะที่ผู้ประกอบการทางการเกษตรมีความสัมพันธ์ทางการผลิตบนฐานของทุน ลักษณะเฉพาะของคนกลุ่มนี้จะไม่มีความผูกพันกับที่ดินและแยกตัวออกจากชุมชน มีวิธีการผลิตแบบใช้เคมีทางการเกษตรแบบเข้มข้นและมีการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย (van der Ploeg, 2018)

ดังนั้นแนวคิดการกลับไปเป็นชาวนา (Re-peasantization) มีความคล้ายคลึงกับระบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่เกิดขึ้นในประเทศไทยที่ว่าเกษตรกรมีความเชื่อและกระบวนคิดทวนกระแสกับการเกษตรกระแสหลักและเศรษฐกิจแบบบริโภคนิยม ความเชื่อและกระบวนคิดในความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายของระบบนิเวศ ความเชื่อและกระบวนคิดในการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ โดยการลดรายจ่ายในการทำเกษตร เช่นการลดใช้การเคมี เป็นต้น ขณะเดียวกันยังสามารถผลิตอาหารที่มีคุณภาพได้ไม่ต่างจากการทำเกษตรเชิงอุตสาหกรรม แต่มีความเป็นมิตรกับเกษตรกรรายย่อยมากกว่า (ง่ายงาม ประจวบวัน, 2558; นันทิยา หุตานุวัตร และณรงค หุตานุวัตร, 2558) โดยในแนวคิดของ Ploeg นั้นเกษตรกรมีวิถีการผลิตภายใต้แนวคิดที่เรียกว่า Peasant Condition แสดงให้เห็นถึงวิถีการผลิตของชาวนาไร่นาที่เป็นการเพาะปลูกแบบเกษตรกรรายย่อยที่ต้องการหันหลังให้การเกษตรแบบกระแสหลัก (Conventional Agriculture) (Roman-Alcala, 2013) ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจว่าส่วนประกอบของแนวคิดการกลับไปเป็นชาวนาไร่นานั้นจะมีลักษณะที่นำเสนอภาพของเกษตรกรในการผลิตแบบเกษตรกรรมยั่งยืน หรือเรียกร้องให้เกิดการส่งเสริมเพื่อให้เกษตรกรเข้าถึงความรู้แบบเกษตรกรรมยั่งยืน (Da Via, 2012; Fernandes, 2014; Nelson & Stock, 2018)

คนในพื้นที่ตรงกลางเกษตรกร Gen-Y ผู้ประกอบการเกษตร หรือ ชาวนาไร่นา

ลักษณะของกลุ่มคนที่เข้าสู่ภาคเกษตรกรรมไม่ว่าจะเป็นเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรเคมีกระแสหลัก จะมีความเป็น “ผู้ประกอบการเกษตร” กล่าวคือ เกษตรกรเหล่านี้จะมีทัศนคติในการผลิตอยู่บนฐานของทุน ให้ความสนใจอยู่ที่การหากำไรสูงสุด (Basarir & Gillespie, 2006; van der Ploeg, 2018) อย่างไรก็ตาม พบว่าการมุ่งเน้นไปที่กำไรไม่ใช่เป้าหมายอันดับต้น ๆ ของผู้ประกอบการเกษตรเสมอไป (Gillmor, 1986) ด้วยความแตกต่างของลักษณะกลุ่มคนขึ้นอยู่กับบริบทของแต่ละพื้นที่ หรือไม่ความแตกต่างนี้อาจสะท้อนถึงคนอีกกลุ่มหนึ่งที่อยู่ตรงกลางระหว่างผู้ประกอบการเกษตร และชาวนาไร่นา (Damianos & Skuras, 1996) ซึ่งลักษณะวิถีการผลิตของคนกลุ่มนี้จะเป็นการผลิตที่ผสมระหว่างการผลิตบนฐานของทุนและที่ดิน เป็นการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการผลิต ที่ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ไปพร้อม ๆ กับการแสวงหาผลกำไร (Morris, Henley, & Dowell, 2017) กลุ่มคนที่อยู่ตรงกลางนี้มีลักษณะที่คล้ายกับกลุ่ม Smart Farmer ของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ที่ทางรัฐบาลไทยต้องการให้เกษตรกรภายในประเทศมีคุณสมบัติทั้งความสามารถในการหากำไรแบบผู้ประกอบการ และมีวิถีการผลิตที่ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ มีเป้าหมายคือการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนของเกษตรกร (กรมส่งเสริมสหกรณ์, 2561; สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม, 2561) ในอีกมุมหนึ่งการเกิดขึ้นของเกษตรกรกลุ่มใหม่นี้แสดงให้เห็นถึงการที่รัฐบาลพยายามลดการออกจากภาคเกษตรกรรมทั้งรายใหม่และรายเก่า กล่าวคือทำอย่างไรให้คนสามารถพึ่งพารายได้จากภาคเกษตรกรรมได้ ถ้าคนยังคงมีรายได้ก็คงจะไม่ออกจากภาคเกษตรกรรม และต้องเป็นรายได้ที่เพียงพอต่อการเลี้ยงชีพ แนวทางที่ถูกนำเสนออาจนำไปสู่การกลับเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมในรูปแบบที่ต่างออกไปจากแนวคิดการกลับไปเป็นชาวนาไร่นา (Re-peasantization) ของ Ploeg (van der Ploeg, 2018)

สิ่งที่บ่งชี้ว่าเกษตรกร Gen-Y เป็นคนที่อยู่ตรงกลางในพื้นที่ระหว่างผู้ประกอบการและการเป็นชาวนาไร่นา คือ วิถีการผลิตที่สามารถผลิตสินค้าทางการเกษตร โดยที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าเป็นองค์ประกอบของ Smart Farmer นอกจากนี้วิถีการผลิตที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมทรัพยากรธรรมชาติก็คือการผลิตแบบ Peasant-Like ในแบบของ Ploeg ที่เหมือนกับชาวนาใหม่ แต่เกษตรกร Gen-Y อาจไม่เหมือนชาวนาใหม่ของ Ploeg เสียทีเดียวเพราะชาวนาใหม่หมายถึง ผู้ที่ทำเกษตรโดยใช้ทุนทางนิเวศวิทยา (Ecological Capital) เป็นหลัก ในขณะที่ผู้ประกอบการเกษตรในความหมายของ Ploeg หมายถึงผู้ที่ทำเกษตรใน “ระบบฟอร์ด” (Fordism) กล่าวคือปัจจัยการผลิตไม่ได้มาจากระบบนิเวศของตนเองแต่มาจากตลาด ซึ่ง Ploeg มองว่า การทำเกษตรแบบชาวนาใหม่นั้นใช้ต้นทุนที่ต่ำกว่าจากทุนทางนิเวศวิทยาที่มีอยู่และได้รับผลผลิต

ไม่ต่างกับกับผู้ประกอบการเกษตร ทั้งยังมีความยั่งยืนมากกว่า (van der Ploeg, 2010) ดังนั้นเกษตรกร Gen-Y จะว่าไป ชาวนาใหม่ตามทฤษฎีก็ไม่ใช่ จะว่าเป็นผู้ประกอบการเกษตรก็ไม่เชิง เรียกว่าเป็นชาวไร่ชาวนาที่มีความเข้าใจในเรื่องระบบ นิเวศทางการเกษตร แต่ก็มีคุณสมบัติผู้ประกอบการในการปรับตัวตามบริบทเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

วิธีการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Study) โดยใช้ระเบียบวิธีการศึกษาประวัติชีวิต (Life History) เพื่อศึกษาเส้นทางชีวิตของคนแต่ละกลุ่มในการเข้าสู่ภาคเกษตรกรรม ทั้งนี้การคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายได้ใช้วิธีเลือกกลุ่มเป้าหมายในการศึกษาแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling)

การคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายในการศึกษา

การคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายในการศึกษาของงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยได้เลือกใช้วิธีการเลือกกลุ่มเป้าหมายแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) โดยคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายที่มีอายุในช่วง Gen-Y (อายุ 24-41) และเป็นเกษตรกรมาไม่น้อยกว่า 3 ปี ยินดีที่จะมีส่วนร่วมในการวิจัยด้วยการให้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

การศึกษาประวัติชีวิต (Life History)

งานวิจัยชิ้นนี้ได้เลือกใช้การศึกษาด้วยวิธีการศึกษาประวัติชีวิต (Life History) การศึกษาประวัติชีวิตนั้นทำเพื่อศึกษาเรื่องราวช่วงชีวิตตั้งแต่ในวัยเด็กจนถึงปัจจุบันของกลุ่มเป้าหมาย ด้วยวิธีการศึกษานี้สามารถสะท้อนโลกทัศน์ จินตภาพ ความหมายของกลุ่มเป้าหมายออกมาได้ นอกจากนี้ยังสามารถศึกษาเส้นทางชีวิตและสามารถนำไปใช้ในการศึกษาเปรียบเทียบได้ อย่างที่การศึกษาพลวัตความยากจนของ ด้วยวิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพแบบการสัมภาษณ์ประวัติชีวิต (Life History Interview) ของกรณีศึกษา ซึ่งงานวิจัยชิ้นนี้เลือกใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง (Semi-Structured Interview) เป็นการสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยจะเตรียมแนวคำถามสัมภาษณ์ (Interview Guides) ไว้ล่วงหน้าซึ่งแนวคำถามที่เตรียมไว้จะเป็นแนวคำถามที่เกี่ยวข้องกับขอบเขตและวัตถุประสงค์ของงานวิจัยชิ้นนี้ และใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกรายบุคคล (Individual In-Depth Interview) โดยผู้วิจัยได้พัฒนาประเด็นแนวคำถามมาจากการทบทวนวรรณกรรม บทความที่เกี่ยวข้องกับการกลับเข้าสู่ภาคเกษตรกรรม และบทสัมภาษณ์เกษตรกรรุ่นใหม่เป็นต้น สำหรับการนำเสนอประวัติชีวิตของกรณีศึกษานี้ ผู้วิจัยได้ใช้นามสมมติในการเสนอทั้ง 3 กรณี

ประวัติชีวิตพี่สุดา

ช่วงชีวิตในวัยเด็ก จนถึงวัยรุ่น

ในวัยเด็กพี่สุดาได้อาศัยอยู่กับพ่อ แม่ และ พี่สาวอีก 1 คน ซึ่งได้ปลูกบ้านอยู่ใกล้ ๆ กับคนในครอบครัวอื่นๆ ในจังหวัดอ่างทอง พี่สุดาเกิดเมื่อวันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ. 2523 ในวัย 39 ปี พี่สุดาเริ่มเล่าถึงการทำงานของพ่อแม่ว่าเป็นเกษตรกรเหมือนครอบครัวอื่น ๆ ซึ่งพี่สุดาก็ได้ไปช่วยงานตรงนั้นด้วยเหมือนกัน เดิมพ่อเป็นคนอำเภอป่าโมก แม่เป็นคนอำเภอมะนัง เมื่อแต่งงานกันพ่อได้ย้ายมาอยู่กับแม่ที่บ้านหลังปัจจุบัน เมื่อพ่อแต่งงานกับแม่ ตาของพี่สุดาได้ให้รถไถแก่พ่อไว้ทำมาหากิน แต่พ่อไม่ชอบการทำเกษตร ชอบดื่มเหล้ามากกว่า อยู่มาวันหนึ่งพ่อได้ทิ้งพี่สุดาไป บอกเพียงแค่ว่าจะไปซื้อบุหรี่ ทำให้พี่สุดาต้องอยู่กับแม่และพี่สาวอีก 1 คน โดยที่ขาดพ่อไปตั้งแต่นั้นมา ซึ่งไปช่วงเปลี่ยนผ่านอาชีพของครอบครัว จากเดิมที่เป็นเกษตรกร มีเริ่มมีการไปขายของที่จังหวัดอยุธยา ซึ่งสินค้าที่นำไปขายจะเป็นพวกสินค้าทางการเกษตร เช่น ผัก ผลไม้ เป็นต้น

ในช่วงวันรุ่นพี่สุดาเล่าว่า แม่ได้หยุดการทำงานเกษตรแล้วมาขายของเต็มตัว โดยพี่สุดาในขณะที่เรียนอยู่ในระดับมัธยมศึกษาตอนเช้าจะต้องรับผักจากตลาดในจังหวัดอ่างทองขึ้นรถประจำทางไปส่งให้แม่ที่ตลาดในจังหวัดอยุธยา รายได้ในขณะนั้นถือว่าเพียงพอต่อการดำรงชีวิตของครอบครัว จุดเปลี่ยนที่สำคัญเลยคือการออกจากการเรียนในระดับมัธยม ทำให้การศึกษาสูงสุดของพี่สุดาหยุดอยู่ในระดับมัธยมชั้นปีที่ 3 ทำให้พี่สุดาเข้าสู่ตลาดแรงงานในวัย 18 ปี งานที่พี่สุดาทำงานแรก คือ การทำงานในโรงงาน จากการเข้าไปทำงานในโรงงานนั้น ทำให้พี่สุดาได้พบกับพี่พัน ซึ่งได้แต่งงานกันในเวลาต่อมา

ช่วงชีวิตในวัยทำงาน จนถึงการเข้าสู่ภาคเกษตรกรรม

พี่สุดาเล่าว่าในช่วงการทำงานที่พี่สุดาได้ไม่ได้เปลี่ยนงานเลยยังคงทำงานในโรงงานเหมือนเดิม แต่การแต่งงานกับพี่พันทำให้พี่สุดาสามารถสะสมทุนได้เร็วมากขึ้น ประกอบกับการไม่มีหนี้สิน เมื่อสะสมเงินได้ประมาณหนึ่งพี่สุดาจะนำเงินไปซื้อที่ดินในจังหวัดอ่างทอง โดยจะเลือกซื้อที่ดินที่ติดน้ำ ติดถนน เป็นหลัก การมีที่ดินและความชอบในการทำเกษตรของพี่พันและพี่สุดาทำให้พี่สุดาเริ่มเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมในวัย 28 ปี ในช่วงเริ่มต้นการเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมพี่สุดาเริ่มศึกษาหาความรู้จากในอินเทอร์เน็ต เกษตรจังหวัด เกษตรอำเภอ และชาวบ้านใกล้เคียงที่ทำอยู่ก่อนแล้ว แต่การศึกษาจากชาวบ้านใกล้เคียงพี่สุดาบอกว่าเชื่อไม่ค่อยได้ เพราะทำแล้วขาดทุน ถ้าทำตามเขา วิธีการผลิตในช่วงแรกใช้สารเคมีแบบเข้มข้น ทำให้ช่องทางรายได้ของพี่สุดาในขณะนั้นมีอยู่ 2 ช่องทางด้วยกัน คือ การทำงานจากโรงงาน และการทำนา จะเห็นได้ว่าช่วงนี้การทำเกษตรของพี่สุดาจะทำแบบนอกเวลาจากการทำงานหลักที่โรงงาน กล่าวได้ว่าเป็นเกษตรกรพาร์ทไทม์ (Part-Time) ซึ่งแน่นอนว่าเป้าหมายในการทำเกษตรในขณะนั้นของพี่สุดาคือการหาอาชีพเสริม

เมื่อทำงานโรงงานร่วมกับทำเกษตรไปได้สักระยะ พี่สุดาได้ตัดสินใจออกจากงานในวัย 32 ปี การเข้ามาสู่อาชีพเกษตรกรเต็มตัวนั้น ทำให้พี่สุดามีเวลาอยู่กับครอบครัวมากขึ้น ได้อยู่ใกล้ชิดกับลูก ในขณะที่ถ้ายังทำงานในโรงงานอยู่ลูกจะต้องอยู่บ้านคนเดียว เป็นความกังวลของคนเป็นแม่ที่กลัวว่าลูกจะหนีเที่ยว เหมือนที่ตัวเองชอบทำตอนยังสมัยเป็นเด็ก อย่างไรก็ตามพี่สุดาไม่ได้ออกมาเป็นเกษตรกรอย่างเดียวเท่านั้น สิ่งที่พี่สุดาทำควบคู่กับการทำนาไปด้วยก็คือ การเป็นเปิดร้านขายเคมีเกษตร โดยมีความคิดมาจากการต้องการที่จะลดต้นทุนการผลิตข้าวของตนเอง ในการเข้าถึงราคาทุนของเคมีเกษตร ประกอบกับช่วงนั้นเป็นช่วงนโยบายจำนำข้าว ทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่นิยมใช้สารเคมีเป็นจำนวนมากเพื่อเร่งผลผลิตของตนเองให้มีขายในราคาจำนำ จนสุดท้ายนโยบายจำนำข้าวสิ้นสุดลง เข้าสู่ช่วงหน้าแล้งและแมลงศัตรูพืชระบาดในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน ในพื้นที่ไม่สามารถทำเกษตรกรรมได้เลย ดังนั้นคนที่ขอเครดิตบูยจากพี่สุดาไป เขาจึงไม่มีเงินจ่าย เงินทุนหมุนเวียนในการซื้อของเข้าร้านก็น้อยลงไปด้วย

จุดเปลี่ยนสำคัญในการทำการเกษตร

จุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้พี่สุดาต้องเริ่มคิดทบทวนในวิธีการทำการเกษตรของตนเองแล้วจะไปทิศทางไหนจากวิกฤติที่เกิดจากนโยบายจำนำข้าว ด้วยความที่พี่สุดาไปขอคำปรึกษาจากเกษตรจังหวัด เกษตรอำเภอบ่อย ๆ ทำให้พี่สุดาได้รับการถ่ายทอดเรื่องสารชีวภัณฑ์ (Microbial Pesticide) จนถึงขั้นได้เป็นวิทยากรในการถ่ายทอดความรู้ให้กับชาวบ้าน ทำให้พี่สุดานำความรู้เรื่องสารชีวภัณฑ์นี้มาปรับใช้ในนาของตน เป็นต้นเหตุที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการใช้สารเคมีอย่างเข้มข้นไปสู่การลดและเลิกการใช้สารเคมีในการทำนาในที่สุด สิ่งที่ได้ตามมาคือการลดต้นทุนในการผลิต และการได้อาหารที่มีคุณภาพ แต่การทำนาเพียงอย่างเดียวในฤดูกาลที่มีความผันผวนแบบนี้มีความเสี่ยงสูงมากที่จะขาดทุน พี่สุดาจึงได้มองหาพืชตัวอื่นเข้ามาเสริมควบคู่กับการปลูกข้าวนั้นคือ “เมล่อน” ด้วยเหตุผลที่ว่าเมล่อนใช้น้ำน้อยกว่าข้าวซึ่งสามารถรองรับฤดูกาลที่ผันผวนได้ และการศึกษาพืชชนิดใหม่นอกจากข้าวยังช่วยเปิดประตูให้พี่สุดาได้เรียนรู้พืชชนิดอื่นๆ อีกด้วย โดยมีความคิดที่ว่า

ต้องเตรียมพร้อมรับมือเมื่อพืชเหล่านั้นราคาตก ทำให้พืชปลูกพืชหลายชนิดส่งโรงงาน ทำให้รายได้ของพืชตามีรายได้ดีกว่าตอนทำงานโรงงานเสียอีก

โดยในปัจจุบันพืชตามีพื้นที่เพาะปลูกที่เป็นของตนเอง 40 ไร่ แบ่งเป็นปลูกข้าวไม่ใช้สารเคมี 20 ไร่ ปลูกเมล่อนผสมกับแคนตาลูปมีการควบคุมการเพาะปลูกด้วยการปฏิบัติทางการเกษตรที่ดี (Good Agricultural Practices: GAP) 20 ไร่ มีที่ดินที่เช่า 30 ไร่ ใช้ปลูกข้าวไม่ใช้สารเคมีทั้งหมด นอกจากนี้พืชตาได้ใช้ระบบปลูกไร่เพื่อขยายฐานการผลิตของตนเอง โดยพืชตาจะทำหน้าที่เป็นเจ้าของทุนในการจัดหาปัจจัยการผลิตต่าง ๆ แต่ผลผลิตของลูกไร่จะต้องถูกส่งมาขายที่พืชตาเพื่อส่งไปขายต่อ ในปัจจุบันพืชตามีลูกไร่อยู่ 5 สวน ในความรับผิดชอบ ซึ่งพืชตาเล่าต่อว่าลูกไร่ของพืชตาจะให้ราคาที่เป็นธรรม และเข้าสู่บริษัทโดยตรงและมีการประกันราคาทำให้ได้ราคาที่แน่นอนกว่าลูกไร่ที่อื่น ๆ ที่ต้องต้องอ้างอิงราคาตลาด ในขณะที่พืชตาจะเสนอราคาให้โรงงาน ซึ่งโรงงานจะกำหนดข้อมูลจำเพาะ (Spec) ของผลผลิต เกษตรกรที่เป็นลูกไร่ก็ต้องผลิตให้ได้ตามข้อกำหนดของบริษัทเพื่อที่จะได้ราคาประกัน

เป้าหมายและอุปสรรคในการเข้าสู่ภาคเกษตรกรรม

เป้าหมายจริงในตอนแรกที่เริ่มเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมที่สุตามองว่าอยากให้การทำเกษตรเป็นเพียงแค่อาชีพเสริม ซึ่งในขณะนั้นอุปสรรคของพืชตาในการทำเกษตรคือการมีความรู้แต่เพียงทฤษฎี ความรู้สามารถเรียนได้จากอินเทอร์เน็ต หรือถามจากผู้รู้ แต่สิ่งที่ขาดไปคือประสบการณ์ที่ทำให้การทำเกษตรในช่วงแรกมีความล้มเหลวอยู่บ้าง เป้าหมายในปัจจุบันที่สุตาเล่าคืออยากพัฒนาเมล่อนให้เป็นเมล่อนสีทองเพื่อการส่งออก โดยมีบริษัทส่งออกผลไม้มาติดต่อขอรับซื้อเพื่อส่งออกขายประเทศจีน ซึ่งปัญหาและอุปสรรคของพืชตาคือการส่งออกผลผลิตทางการเกษตรมีขั้นตอนที่ใช้ระยะเวลานาน พืชตายังมองต่อไปอีกว่าการที่ระบบส่งออกของเราใช้เวลานานมันทำให้ผลผลิตทางการเกษตรที่ส่งออกนั้นต่ำ ในขณะที่ต้นทุนการผลิตในประเทศเราสูง แต่ประเทศอื่นต่ำกว่า แต่ยังเสียเวลามากในกระบวนการส่งออกสินค้าเกษตร ด้านสิ่งแวดล้อมเองก็เป็นอุปสรรคในปัจจุบันการที่มีโรงงานอุตสาหกรรมตั้งอยู่ใกล้พื้นที่เพาะปลูกทำให้ผลผลิตมีโอกาสปนเปื้อนกับเขม่าที่ออกมาจากโรงงานเหล่านั้น และอุปสรรคที่สำคัญที่สุดของเกษตรกรในมุมมองของพืชตาคือความสามารถในการปรับตัวนั้นน้อยมาก ถ้าปรับตัวไม่ได้สุดท้ายก็จะนำไปสู่การออกจากภาคเกษตรกรรม

ประวัติชีวิตพีชินวุฒิ

ช่วงชีวิตในวัยเด็ก จนถึงวัยรุ่น

พีชินวุฒิหรือเรียกกันสั้น ๆ ว่าพีชิน เล่าว่าในวัยเด็กนั้นเดินได้เติบโตมาจากบ้านที่จังหวัดลพบุรี ซึ่งล้อมรอบไปด้วยวัดและญาติ ๆ ชาวไทยพวนในหมู่บ้านที่ชื่อว่าบ้านสำโรง พีชินเกิดวันที่ 2 มกราคม พ.ศ. 2531 ชีวิตในวัยเด็กไม่ได้แตกต่างจากเด็กในครอบครัวชนชั้นกลางทั่วไปในสมัยนั้น หลัก ๆ คือการเรียนหนังสือและเที่ยวเล่นหาความสุขไปตามประสา แต่มีความฝักใฝ่เกี่ยวกับเรื่องของเกษตรมาตั้งแต่เด็ก เพราะสมัยที่เป็นเด็กตอนปิดภาคเรียนที่บ้านจะไม่ให้อยู่คนเดียว ทำให้ต้องตื่นเข้ามาเพื่อที่จะไปอยู่ในไร่กับที่บ้าน พ่อของพีชินประกอบอาชีพผู้จัดการโรงแรม ส่วนแม่ประกอบอาชีพเป็นครู การที่แม่เป็นครูแล้วถ้าลูกเรียนไม่เก่งชีวิตเราจะถูกเปรียบเทียบกับอย่างหนักจากคนรอบข้าง นั่นคือความรู้สึกในวัยเด็กของพีชินที่ยังไม่ชอบเรียนหนังสือ

จุดเปลี่ยนแรกคือการได้ตกหลุมรักเด็กสาวคนหนึ่ง ขณะนั้นในวัย 15 ปี ทำให้พีชินเปลี่ยนพฤติกรรมในการเรียนของตนเองจนสามารถมีผลการเรียนที่ดีขึ้นได้โดยเฉพาะในวิชาหลักอย่างคณิตศาสตร์ และวิทยาศาสตร์อื่น ๆ เพื่อที่จะไปจับ

หญิง การตกหลุมรักเด็กสาวคนนั้นได้เปิดประตูทางความรู้ให้พี่ชินสามารถสอบเข้าเรียนสาขาเทคโนโลยีการพิมพ์และบรรจุภัณฑ์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี ได้ในเวลาต่อมา

ในช่วงของการเรียนมหาวิทยาลัยการเข้าเรียนในสาขาเทคโนโลยีการพิมพ์และบรรจุภัณฑ์นั้นถูกวางแผนไว้ว่าถ้าเรียนจบตาจะให้มาสืบทอดโรงงานผลิตฝากระป๋องที่จังหวัดกรุงเทพฯ ดังนั้นหลังเรียนจบเพื่อเตรียมตัวที่จะเข้ามาช่วยทางบ้านทำงาน คุณตาให้พี่ชินลองไปทำงานเป็นลูกจ้างก่อนเพื่อเก็บเกี่ยวประสบการณ์ โดยพี่ชินตั้งเป้าหมายไว้ว่าจะทำงานเป็นลูกจ้างสัก 1 ปี ค่อยกลับไปช่วยคุณตา

ช่วงชีวิตในวัยทำงาน จนถึงการเข้าสู่ภาคเกษตรกรรม

ในช่วงเริ่มต้นเข้าสู่ตลาดแรงงานพี่ชินได้ทิ้งตัวเองให้ว่างงานและปล่อยให้เพื่อน ๆ หางานกันไปก่อน แล้วหลังจากนั้นค่อยนัดมาสังสรรค์กินข้าวกัน การนัดเพื่อนมากินข้าวของพี่ชินคือการประเมินว่างานไหนที่ควรจะไปทำโดยการสัมภาษณ์จากเพื่อน ๆ สุดท้ายมาลงเอยที่บริษัท พูจีฟิล์ม (ประเทศไทย) จำกัด ซึ่งได้ทำในตำแหน่งพนักงานขาย ด้วยวัยเพียง 23 ปี กับเงินเดือนประมาณ 30,000 บาท โบนัสต่อปีอีก 100,000 กว่าบาท ควรจะเป็นรายได้ที่น่าพอใจแล้วสำหรับคนในวัยนั้น แต่การทำงานเป็นฝ่ายขายทำให้พี่ชินรู้จักกับรุ่นพี่คนหนึ่งสนิทกันจากการติดต่อในการงาน ได้ทำให้พี่ชินเริ่มตั้งคำถามกับรายได้ของตนเองที่เป็นลูกจ้างเมื่อเทียบกับรายได้ของคนเป็นเจ้าของกิจการ นำไปสู่การผันตัวออกมาเป็นเกษตรกรแทนการเป็นลูกจ้างของบริษัท

ด้วยปัจจัยอื่นๆ นอกจากเรื่องรายได้ของตนเอง พี่ชินยังเล่าต่อว่าครอบครัวก็มีส่วนสำคัญ ในช่วงปี พ.ศ. 2545 พ่อของพี่ชินถูกไล่ออกจากงานมาพร้อมกับหนี้สินก้อนโต ทำให้ในช่วงนั้นครอบครัวพี่ชินเริ่มมีธุรกิจเป็นของตนเอง ในปี พ.ศ. 2551 พ่อพี่ชินได้ไปทำฟาร์มเลี้ยงวัวกับลุง และเปลี่ยนมาปลูกข้าวในปี พ.ศ. 2553 ซึ่งเป็นช่วงที่มีนโยบายจำนำข้าวทำให้ราคาข้าวดีผิดปกติ จึงได้ขยายพื้นที่เพาะปลูกจนถึง 300 ไร่ ซึ่งในช่วงนี้เป็นช่วงที่พี่ชินลาออกจากงานประจำแล้ว และจากการทำงานในบริษัทใหญ่มาก่อนทำให้พี่ชินเห็นช่องทางการทำธุรกิจภาคเกษตรร่วมกับพ่อ โดยถ้าพี่ชินสามารถลดต้นทุนการปลูกข้าวของพ่อได้ จะทำให้มีรายได้มากกว่าการงานประจำและถ้าประสบความสำเร็จจะสามารถปลดหนี้ให้พ่อได้ หนี้ก้อนนี้ถ้าพ่อพี่ชินเสียชีวิตมันจะถูกส่งมาให้พี่ชินเป็นผู้รับผิดชอบ ต่อ ดังนั้นการเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมจึงหมายถึงโอกาสทางธุรกิจ ซึ่งจะสามารถช่วยคุณพ่อปลดหนี้ได้ ในขณะที่เดียวกันนั้นก็สามารถสร้างความมั่นคงในชีวิตให้กับตัวเองได้ แล้วอะไรคือความไม่มั่นคงที่มันน่ากลัว พี่ชินเล่าต่อว่าถ้าหากผมถูกไล่ออกในช่วงอายุ 40 ปี ในขณะที่ต้องแบกรับภาระในการผ่อนบ้านผ่อนรถดูแลภรรยาและลูก ผมจะเอาแรงที่ไหนไปสู้ต่อ ซึ่งถ้าไม่สามารถประสบความสำเร็จในการทำเกษตรในขณะที่อายุยังน้อย อย่างน้อยก็ยังมีความกลับไปสู้ต่อในงานประจำ

จุดเปลี่ยนสำคัญในการทำการเกษตร

การเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมของพี่ชินเริ่มต้นด้วยความพยายามที่จะลดต้นทุนการทำนา 300 ไร่ของพ่อ ด้วย “น้ำส้มควันไม้” พี่ชินเล่าต่อด้วยเสียงหัวเราะว่า “เจ๊งตั้งแต่เดือนแรก เงินที่สะสมมาตลอดการทำงานจบชีวิตกับน้ำส้มควันไม้” แนวคิดของน้ำส้มควันไม้คือใช้เป็นสารควบคุมแมลงศัตรูพืช ในขณะเดียวกันสามารถให้สารอาหารแก่พืชได้ด้วย แต่ในความเป็นจริงน้ำส้มควันไม้ไม่สามารถไล่ตลาดสารเคมีได้ เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่มีความเชื่อมั่นในน้ำส้มควันไม้ ผลิไป 100 ขวด แจกให้ลองฟรี ๆ แต่แจกไป 100 ขวด มีคนใช้แค่ขวดเดียว

จุดนี้ทำให้พี่ชินกลับมาทบทวนตนเองแล้วพบว่าตนเองนั้นไม่เข้าใจการเกษตรอย่างแท้จริง ทำให้พี่ชินไปสมัครโครงการ The Japan Agricultural Exchange Council (JAEC) ที่จัดร่วมกับกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ทำให้พี่ชินได้ไปเรียนรู้การทำเกษตรที่ประเทศญี่ปุ่น หลังจากเรียนจบที่ญี่ปุ่นแน่นอนว่าได้ความรู้เกี่ยวกับการเกษตรมากมาย แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดเลยคือประเทศญี่ปุ่นได้สอนให้เราใช้ชีวิตที่ต้องเตรียมพร้อมรับมือกับปัญหาต่าง ๆ รอบตัว เพราะวิถีชีวิตในประเทศญี่ปุ่นไม่ได้สบายเหมือนในประเทศไทย หลังจากกลับมาจากประเทศญี่ปุ่นพี่ชินได้ไปศึกษาต่อที่ประเทศเกาหลีในด้าน การเกษตร เช่นเดียวกัน โดยไปในโครงการ Korea 4-H Association ซึ่งกลับมาประเทศไทยในปี พ.ศ.2557

ความล้มเหลวในตอนแรกทำให้พี่ชินรู้ว่าไม่สามารถยึดธุรกิจการเกษตรได้เพราะไม่สามารถขยายฐานลูกค้าได้ สิ่งที่ทำให้พี่ชินสามารถสร้างอาณาจักรใหม่ขึ้นมา นี้คือจุดเริ่มต้นของ “ข้าว” ข้าวที่ทำให้พี่ชินสามารถสร้างรายได้ให้กับพี่ชินคือข้าวไรซ์เบอร์รี่ โดยเข้าร่วมกับโครงการข้าวในจังหวัดลพบุรี และค่อย ๆ ขยายฐานการผลิตไปเรื่อย ๆ จากที่ดินของพ่อ จนสามารถขยายพื้นที่เพาะปลูกครอบคลุมของพ่อทั้งหมดในปี พ.ศ. 2560 โดยเป็นวิธีการผลิตแบบไร้สารเคมี หรือที่พี่ชินเรียกว่า Non Use Chemical (NUC) และมีการหมุนเวียนปัจจัยการผลิตภายในนาของตนเองโดยไม่ต้องซื้อปุ๋ยหรือยาฆ่าแมลงเลย

อย่างไรก็ตาม การทำนาข้าวไรซ์เบอร์รี่ถึงแม้จะสร้างรายได้แต่มีกำไรที่ต่ำมาก ไม่สามารถแข่งขันกับอัตราเงินเฟ้อกับดอกเบี้ย ซึ่งไม่สามารถปลดหนี้ได้ ทำให้พี่ชินเริ่มศึกษาธุรกิจอื่น ๆ ในภาคการเกษตรเข้ามาเสริม โดยเป็นการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรที่มีอยู่มากมายในท้องที่ให้กลายเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ เช่น น้ำมันมะรุม และ แชมพูจากน้ำมันมะรุม เป็นต้น ซึ่งการแปรรูปผลผลิตแบบนี้จำเป็นต้องใช้โรงงานอุตสาหกรรมในการผลิต โดยพี่ชินจะรับซื้อมะรุมและมะกูดในหมู่บ้านเพื่อส่งให้โรงงานไปแปรรูปเป็นน้ำมัน จนถึงขั้นที่ว่าโรงงานประกาศหยุดรับซื้อมะรุมและมะกูดของพี่ชิน แต่พี่ชินไม่สามารถหยุดรับซื้อผลผลิตของญาติพี่น้องในหมู่บ้านสำรองได้

หุ้นส่วนทางธุรกิจจึงเข้ามามีบทบาทสำคัญในช่วงนี้ พี่ชินได้ส่งตัวอย่างน้ำมันให้กับเพื่อนโดยติดต่อกันทาง Social Media สุดท้ายได้ทำธุรกิจร่วมกับเพื่อนคนหนึ่งที่รับแปรรูปน้ำมันมะกูดไปเป็นแชมพูสระผม จากจุดนี้ทำให้พี่ชินสามารถยกระดับราคาของผลผลิตทางการเกษตรที่ไม่มีค่าไปสู่ผลิตภัณฑ์ที่มีราคาสูงและมีความต้องการในตลาดได้

เป้าหมายและอุปสรรคในการเข้าสู่ภาคเกษตรกรรม

เป้าหมายในการเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมของพี่ชินในช่วงแรกคือการมองเห็นโอกาสทางธุรกิจที่สามารถสร้างรายได้และปลดหนี้ให้กับพ่อได้ ซึ่งอุปสรรคที่พบคือการทำเกษตรต้องอาศัยความรู้และความเข้าใจในเรื่องที่ตนต้องการทำจริง ๆ ซึ่งความรู้และความเข้าใจจะเป็นเหมือนเครื่องป้องกันความล้มเหลว เป็นสิ่งที่พี่ชินได้รับมาจากการไปเรียนต่อด้านเกษตรกรรมที่ญี่ปุ่นและเกาหลี เป้าหมายในภายหลังคือการสร้างธุรกิจการเกษตรขึ้นใหม่ โดยที่ยังไม่ทิ้งเป้าหมายเดิมอย่างการสร้างรายได้และการปลดหนี้ แต่การจะพัฒนาไปถึงจุดนั้นได้ภาคการเกษตรจะต้องปรับตัวไปสู่การแปรรูปผลิตภัณฑ์เพื่อยกระดับของราคาผลผลิต การขายผลผลิตที่เป็นวัตถุดิบนั้นมีราคาที่ต่ำเกินไป อย่างไรก็ตามอุปสรรคที่พบในช่วงหลังคือการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร ต้องอาศัยความรู้และเครือข่ายในการสร้างผลิตภัณฑ์ ดังนั้นไม่ใช่เกษตรกรทุกคนที่สามารถทำได้ แต่ถ้าเกษตรกรต้องการที่จะอยู่รอดในอนาคตควรที่จะต้องไปให้ถึงจุดนี้ให้ได้ ไม่อย่างนั้นสุดท้ายภาพของการออกจากภาพเกษตรกรรมก็จะถูกฉายซ้ำอยู่เรื่อย ๆ

ประวัติชีวิตพี่ต้น

ช่วงชีวิตในวัยเด็ก จนถึงวัยรุ่น

พี่ต้นเกิดเมื่อวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2527 ชีวิตในวัยเด็กของพี่ต้นได้เติบโตมาจากกรุงเทพฯ ดังนั้นหน้าที่หลัก ๆ ในวัยเด็กคือการเรียนหนังสือ และเที่ยวเล่นเหมือนเด็กทั่วไป การทำงานของคุณพ่อทำงานเป็นวิศวกรการสื่อสาร ในขณะที่คุณแม่เป็นพนักงานต้อนรับบนเครื่องบิน หรือ “แอร์โฮสเตส” และได้เป็นผู้ฝึกสอนพนักงานต้อนรับบนเครื่องบินในเวลาต่อมา ดังนั้นสามารถกล่าวได้ว่าพี่ต้นอยู่ในครอบครัวชนชั้นกลางถึงสูง ทั้งคุณพ่อและคุณแม่ของพี่ต้นจะต้องเดินทางกันอยู่ตลอดเวลา ทำให้จะมีช่วงเวลาที่ไม่ได้อยู่ด้วยกันทั้งครอบครัว ช่วงนั้นพี่ต้นเล่าว่าก็จะไปเที่ยวเล่นกับเพื่อนตามปกติ เมื่อมีเวลาว่างอย่างเสาร์หรืออาทิตย์ ครอบครัวจะพาพี่ต้นไปดูที่ดินในต่างจังหวัด มารู้อยู่ในภายหลังว่าการไปดูที่ดินเหล่านั้นคือการเก็บดินในพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อนำไปวิเคราะห์ว่าเหมาะสมที่จะทำเกษตรไหม แล้วมาได้ที่ดินที่ทำเกษตรอยู่ทุกวันนี้ตอนอายุ 15 ปี เกษตรกรรมที่คุณพ่อสนใจมาตั้งแต่แรกคือการทำไร่่อุ่นและแปรรูปไปเป็นไวน์ แต่ตอนเป็นเด็กยังไม่มีความสนใจที่จะมาทำเกษตรเลย รู้แต่ว่าสนใจในด้าน IT เป็นพิเศษ คาดว่าเป็นอิทธิพลจากทางคุณพ่อก็จะมีเครื่องมือที่เกี่ยวกับอิเล็กทรอนิกส์และเครื่องมือช่าง

ในช่วงชีวิตวัยรุ่นพี่ต้นได้เลือกที่จะเรียนต่อในสาขาบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ในช่วงที่เรียนด้วยความที่พี่ต้นชอบถ่ายรูปอยู่แล้วนั้นได้ไปทำงานเป็นช่างภาพให้กับ บริษัท กระบูกุ พอเรียนจบปริญญาตรีที่ไทย ได้ไปเรียนต่อที่ California State University ประเทศสหรัฐอเมริกา สาขา IT Management ควบคู่กับ สาขา Supply Chain Management จบแล้วได้รับปริญญาโท 2 ใบ ซึ่งตลอดการเรียนของพี่ต้นได้ทำงานควบคู่กันไปตลอด และด้วยเหตุบางอย่างทำให้ได้กลับประเทศไทย ซึ่งจะกล่าวในส่วนถัดไป

ช่วงชีวิตในวัยทำงาน จนถึงการเข้าสู่ภาคเกษตรกรรม

พี่ต้นได้เริ่มทำงานตั้งแต่ช่วงปริญญาตรี เช่นเดียวกับช่วงที่เรียนปริญญาโทได้ทำงานประจำเป็น Admin ของหอพักนักศึกษา และงาน Part Time เป็นช่างภาพให้กับหนังสือพิมพ์ แต่การใช้ชีวิตและการทำงานอยู่ที่ประเทศสหรัฐอเมริกาทำงานก็มักจะมีปัญหาเรื่องของการเหยียดเชื้อชาติแทรกตัวอยู่ ความก้าวหน้าในการทำงานของคนเอเชียมักจะทำให้พนักงานที่เป็นสัญชาติอเมริกาไม่ยอมรับ เป้าหมายในชีวิตตอนนั้นถูกรอบด้วยการศึกษาทำให้คิดว่าจะต้องทำงานในสาย IT อยากเข้าไปทำงานในบริษัทด้าน IT ที่มีชื่อเสียง พี่ต้นยังเล่าต่อไปอีกว่ามหาวิทยาลัยที่เรียนอยู่ในขณะนั้นอยู่ในใจกลางของ Silicon Valley เลย และสาขาที่เรียนก็ไม่มีที่ไหนสอนนอกจากที่นี่ แต่ทางบ้านที่ประเทศไทยได้เริ่มส่งงานมาให้พี่ต้นทำในช่วงที่พี่ต้นกำลังเรียนอยู่ด้วย

งานที่ทำให้ที่บ้านในช่วงนั้นทางบ้านติดต่อมาว่าต้องการจะพัฒนาผลิตภัณฑ์ตัวใหม่ให้พี่ต้นช่วยเรื่องการถ่ายรูปผลิตภัณฑ์ไวน์ โดยติดป้ายโลโก้ของที่บ้านแล้วส่งภาพกลับไปทางอีเมล จากจุดนี้ทำให้พี่ต้นเริ่มเห็นช่องทางจากการทำเกษตรแล้ว แต่ใจจริงก็ยังอยากอยู่ที่อเมริกา ก่อน ซึ่งในระหว่างที่ยังอยู่ที่ประเทศสหรัฐอเมริกานั้นที่บ้านก็ยังได้ส่งงานมาให้ทำอยู่เรื่อย ๆ อย่างเช่นการให้ไปหาองุ่นที่ไร่่อุ่นใน Napa Valley ซึ่งไม่ห่างจาก Silicon Valley มากนัก จากการที่พี่ต้นช่วยงานทางบ้านทำให้พี่ต้นได้คลุกคลีและหาข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับองุ่นและไวน์ รวมถึงขั้นตอนการส่งสินค้ามาที่ประเทศไทยมากขึ้น ความอยากรู้ทำให้พี่ต้นเริ่มตั้งคำถามกับองุ่นและไวน์ว่าแต่ละสายพันธุ์เมื่อมาทำเป็นไวน์จะมีรสชาติอย่างไร ความอยากรู้นั้นทำให้พี่ต้นเริ่มซื้อไวน์มาลองดื่มและสังเกตเห็นความจริงจังของการทำเกษตรของครอบครัวในประเทศไทยมากขึ้นเรื่อย ๆ

ด้วยความที่พิตันในระหว่างนั้นยังเป็นนักศึกษาของ California State University ทำให้สามารถเลือกลงเรียนในวิชาเกี่ยวกับไวน์ได้ ซึ่งพิตันได้เลือกศึกษาต่อเพื่อให้ได้เป็น “ซอมเมลิเยร์” (Sommelier) เป็นภาษาฝรั่งเศส มีความหมายในภาษาไทยว่าผู้เชี่ยวชาญในการบริการไวน์ โดยพิตันเลือกเรียนต่อในด้านนี้เพราะคุณพ่อของพิตันเรียนในด้านการทำไวน์ (Wine Making) ทำให้พิตันเลือกที่จะต่อยอดจากความรู้ของคุณพ่อไปเพื่อที่จะได้เป็นประโยชน์กับธุรกิจของครอบครัว พิตันในวัย 24 ปี เริ่มเข้าสู่ธุรกิจของครอบครัวมากขึ้น แต่ตัวพิตันเองยังไม่ได้มีความคิดที่จะกลับประเทศไทย เป็นช่วงที่เก็บเกี่ยวความรู้ในด้านไวน์ในประเทศสหรัฐอเมริกาเสียมากกว่า

หลังจากนั้นได้ไม่นานเมื่อถึงเวลาที่ต้องสำเร็จการศึกษาและออกมาทำงานอย่างจริงจัง พิตันได้สมัครงานในด้าน IT ตามที่ตนเองตั้งใจไว้ กล่าวได้ว่าสมัครทุกที่ที่เกี่ยวกับด้าน IT แต่ก็พบว่าช่วงนั้นเศรษฐกิจอยู่ในช่วงวิกฤตสินเชื่อบีบไซม์ (Subprime Mortgage Crisis) หรือที่รู้จักกันในชื่อว่า “วิกฤตแฮมเบอร์เกอร์” คนในประเทศสหรัฐอเมริกาต่างประสบภาวะตกงาน หางานลำบาก ไม่ต้องพูดถึงคนเอเชียหัวดำ โอกาสได้งานแทบเป็นไปไม่ได้ ในช่วงนั้นพิตันได้ไปเป็นซอมเมลิเยร์ในร้านอาหารแห่งหนึ่ง

จนในที่สุดทางบ้านที่ประเทศไทยได้ติดต่อมาว่าจะกลับประเทศไทยไหม จะกลับมารับช่วงต่อในการทำเกษตรไหม ซึ่งพิตันได้ตระหนักถึงอายุของคุณพ่อคุณแม่ในขณะนั้นแล้วว่ากำลังเข้าสู่วัยสูงอายุ คำตอบคือกลับ แต่ขอใช้เวลาในประเทศในสหรัฐอเมริกาอีกสักพัก สิ่งที่พิตันทำในช่วงเวลาที่เหลืออยู่คือการตระเวนไปไร่ไวน์ในที่ต่าง ๆ ไปร้านอุปกรณ์ทำไวน์ในที่ต่าง ๆ กล่าวได้ว่า “เอาให้ครบก่อนกลับบ้าน”

จุดเปลี่ยนสำคัญในการทำการเกษตร

จากพิษเศรษฐกิจที่ประเทศสหรัฐอเมริกาและข้อเสนอจากทางบ้านที่ประเทศไทยทำให้พิตันเลือกที่จะกลับมาสานต่อในสิ่งที่คุณพ่อและคุณแม่ทำไว้ การแปรรูปองุ่นให้เป็นไวน์ นอกจากนั้นสิ่งที่พิตันได้กลับมาพัฒนาต่อยอดจากของคุณพ่อคุณแม่ คือ การพัฒนาไร่องุ่นธรรมดาๆ ให้กลายเป็นเกษตรเชิงท่องเที่ยว การกลับมาที่บ้านด้วยวัยอายุประมาณ 25 ปี สิ่งที่พิตันมองเห็นในไร่องุ่นในตอนนั้นต่างจากเมื่อ 10 ปีที่แล้ว ไร่องุ่นมันเดินหน้าไปไกลมากแล้ว แต่สิ่งที่เกิดขึ้นรอบ ๆ ในพื้นที่เขาใหญ่ในแถบนั้นคือ “รีสอร์ท” (Resort)

ด้วยความที่เห็นว่าการเกิดขึ้นของรีสอร์ทในแถบนั้น อาจหมายถึงอะไรบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับศักยภาพที่จะสามารถพัฒนาให้ไร่องุ่นธรรมดา ๆ มีวิธีการผลิตปลูกองุ่นที่ไม่ได้ใช้สารเคมีไปในทิศทางที่สามารถผสมกับการท่องเที่ยวได้ด้วย และด้วยการที่ไร่องุ่นแห่งนี้เป็นไร่องุ่นเพื่อแปรรูปไปเป็นไวน์ ซึ่งเป็นสินค้าแอลกอฮอล์ที่มีความยากลำบากในการทำโฆษณาอย่างตรงไปตรงมา ดังนั้นสิ่งที่จะเข้ามาช่วยการส่งเสริมการขายคือ การเปิดไร่องุ่นให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยว

โดยภายในที่ดิน 120 ไร่ พิตันได้เพิ่มสีสันของไร่องุ่นแห่งนี้ให้มากกว่าสีม่วงขององุ่น นักท่องเที่ยวจะพบกับแกะสีขาว ขนปุยที่เหมือนสัตว์เลี้ยงประจำบ้านอย่างสุนัข แกะขี้อ่อนเหมือนแมวชอบยื่นหน้ามาให้เอามือลูบหัว ไก่วงหลากหลายสีที่ขบพุดคุยกับนักท่องเที่ยว เวลาส่งเสียงอะไรไปจะได้รับเสียงไก่วงร้องกลับมา ห่านหวางบ้านที่ร้องเสียงดังมากและทำท่าจะวิ่งไล่เมื่อคนแปลกหน้าเดินผ่านกรงของมัน

อย่างไรก็ตามการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชนิดอื่น ๆ นอกเหนือจากไวน์และบริการด้านการท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่สำคัญ เช่น การพัฒนาข้าวองุ่น หรือ ลูกเกด ซึ่งผลิตภัณฑ์เหล่านี้ไม่ได้มีเป้าหมายในการทำกำไร แต่มีเป้าหมายไว้โฆษณาไร่องุ่นและไวน์ของ

ที่นี้ อย่างไรก็ตามที่ต้นได้ตระหนักดีว่าไร่องุ่นของตนนั่นเล็กมากเป็นแค่ธุรกิจครอบครัว การจะเดินต่อไปในเส้นทางนี้จะต้องมีเครือข่ายเพิ่มเติม จึงได้เข้าร่วมกับสมาคมไวน์ไทย (Thai Wine Association)

การได้เข้าร่วมกับสมาคมไวน์ไทยทำให้สมาชิกสามารถช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้ เป็นการสะสมองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับองุ่นในปลูกในประเทศไทยเพื่อใช้แปรรูปทำไวน์ ซึ่งต้องยอมรับว่าไวน์ในเมืองไทยเป็นเรื่องที่ใหม่มาก การทำงานร่วมกับสมาคมจึงเป็นเหมือนการช่วยให้ไวน์สามารถเจริญเติบโตได้ในประเทศไทย และทำให้ไร่องุ่นอัลซิดินี (Alcidini) ของที่ต้นยังสามารถดำเนินกิจการได้จนถึงปัจจุบัน

เป้าหมายและอุปสรรคในการเข้าสู่ภาคเกษตรกรรม

ในช่วงเริ่มต้นการเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมของที่ต้นเป้าหมายนั้นไม่ได้ถูกวางเอาไว้ ที่ต้นทราบเพียงแต่ว่าครอบครัวนั้นทำไร่องุ่นและแปรรูปเป็นไวน์ ซึ่งพบอุปสรรคอย่างมากในตอนแรกที่เข้าสู่ภาคการเกษตร นั่นคือการมีความรู้แต่เพียงทฤษฎี ซึ่งต้องใช้เวลาพอสมควรในการเก็บประสบการณ์การทำงานด้านเกษตรภายในไร่ของตนเอง ซึ่งได้เรียนรู้จากคุณพ่อเพื่อสะสมประสบการณ์ และนำไปสู่การพัฒนาไร่องุ่นในเชิงการท่องเที่ยว

ถัดมาเป้าหมายในช่วงหลังที่ต้นต้องการให้การทำไวน์ด้วยองุ่นที่เพาะปลูกในประเทศไทยได้รับการยอมรับที่มากขึ้น คนทั่วไปรู้จักไวน์มากขึ้น จากการทำงานร่วมกับสมาคมไวน์ไทยทำให้ได้มีโอกาสจัดสัมมนาให้ความรู้เกี่ยวกับไวน์ไทยมากขึ้นตามไปด้วย อุปสรรคในช่วงนี้คือภาครัฐไม่สนับสนุนสินค้าเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ ด้วยภาพลักษณ์ของประเทศทำให้มีความยากลำบากในการโฆษณาอย่างตรงไปตรงมา นอกจากนี้ยังมีเรื่องของทุนจากต่างประเทศที่เข้ามาแย่งชิงพื้นที่เพาะปลูกในประเทศไทย

สรุปเป้าหมายและอุปสรรคในการทำเกษตรกรรม

จากการทำประวัติชีวิตของทั้ง 3 ท่าน ทำให้ได้ข้อสรุปในเรื่องของเป้าหมายดังนี้ ในระยะแรกเป้าหมายในการทำเกษตรกรรมพบว่าเป็นช่วงชีวิตที่ยังไม่มีเป้าหมายชัดเจน แต่มีทิศทางด้านการพัฒนาฐานะทางเศรษฐกิจของตนเองและครอบครัวเป็นหลัก ซึ่งอุปสรรคในระยะแรกนี้เป็นเรื่องของกรณีที่เกษตรกร Gen-Y เหล่านี้มีความรู้แต่ขาดประสบการณ์ กล่าวได้ว่าเป็นช่วงลองผิดลองถูกในชีวิต

ในช่วงหลังจากการเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมไประยะหนึ่งแล้วเกษตรกร Gen-Y เริ่มมีเป้าหมายที่ชัดเจนมากขึ้น เริ่มเห็นช่องทางในการพัฒนาการทำเกษตรของตนเองจนสามารถยกระดับรายได้จากการทำเกษตรที่ขายผลผลิตทางการเกษตรทั่วไป จนสามารถสร้างความแตกต่างและหลากหลายขึ้นได้ ยกตัวอย่างในแบบของพี่สุดาเริ่มต้นจากการทำนา พัฒนาไปสู่การทำเมล่อนเพื่อปรับตัวต่อสภาพภูมิอากาศที่มีความแปรปรวน และนโยบายของรัฐ ในกรณีของที่ต้นเริ่มต้นจากการทำน้ำส้มควั่นไม้ แต่ล้มเหลวเพราะไม่ทำให้เกษตรกรในพื้นที่เชื่อว่าน้ำส้มควั่นไม้ดีกว่าการใช้สารเคมี จึงได้หันไปทำข้าวไรซ์เบอร์รี่ปลอดสารเคมี และได้ขยายไปสู่การทำเกษตรแปรรูป น้ำมันมะรุมและชมพูน้ำมันมะรุมจากการที่มีผลผลิตเหล่านี้มากมายในพื้นที่ สำหรับที่ต้นนักศึกษาในด้าน IT จากประเทศสหรัฐอเมริกาได้กลับมาทำเกษตรที่บ้านร่วมกับครอบครัว โดยต่อยอดไร่องุ่นไวน์ธรรมดา ๆ ให้เป็นเกษตรเชิงท่องเที่ยว

อุปสรรคที่เกิดขึ้นในช่วงหลังของทั้ง 3 ท่าน แม้จะมีความแตกต่างกัน แต่เกิดขึ้นจากทิศทางที่คล้ายคลึงกันคือความต้องการที่จะพัฒนาการทำเกษตรของตนให้สามารถอยู่รอดต่อไปได้ ซึ่งจะเน้นไปที่ด้านเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามการจะทำให้เกิดความอยู่รอดทางเศรษฐกิจ ทำแล้วไม่ขาดทุนนั้น มีองค์ประกอบจากหลายส่วนด้วยกัน ประกอบไปด้วย ด้านความรู้ในการทำ

เกษตร ประสพการณ์ในการทำเกษตร เครือข่ายในการทำธุรกิจร่วมกัน การสร้างแหล่งหลายได้จากหลายทาง รวมถึงการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร

ดังนั้นจากเกษตรกร Gen-Y ทั้ง 3 ท่านการเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมแสดงให้เห็นแล้วว่าวิถีการผลิตแบบไม่ใช้สารเคมี หรือเรียกว่าเกษตรอินทรีย์ หรือการเพาะปลูกแบบ ดั้งเดิมมีความสำคัญ เนื่องจากสามารถลดต้นทุนการผลิต และสามารถเพิ่มราคาของผลผลิตได้เนื่องจากความต้องการของผู้บริโภคที่แสดงให้เห็นถึงความปลอดภัยของตนเอง อย่างไรก็ตามการเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมของทั้ง 3 ท่านนี้สะท้อนถึงคุณสมบัติของผู้ประกอบการเกษตรและชาวนาใหม่ผสมกันอยู่ และปัจจัยที่สำคัญที่ต่อเกษตรกร Gen-Y ทั้ง 3 ท่านแบ่งออกได้เป็น 2 ช่วงประกอบด้วย ปัจจัยช่วงเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ภาคเกษตรกรรม และ ปัจจัยหลังจากเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมโดยปัจจัยช่วงเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมเป็นปัจจัยที่แสดงให้เห็นถึงความราบรื่นในการเข้าสู่ภาคเกษตรกรรม ซึ่งมี 3 ปัจจัยที่สำคัญคือ การเข้าถึงที่ดิน การสะสมทุนจากนอกภาคเกษตรกรรม และได้รับการสนับสนุนจากครอบครัว กล่าวคือการเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมมีโอกาสเป็นไปได้มากขึ้นหากผู้ที่เข้าสู่ภาคเกษตรกรรมพบว่าตนเองสามารถเข้าถึงที่ดินได้ไม่ว่าจะเช่าหรือจะซื้อก็ตาม ซึ่งถูกสนับสนุนโดยปัจจัยการสะสมทุนที่ทำให้ตัดสินใจได้ว่ามีทุนพอที่จะทำการเพาะปลูกหรือไม่ ในขณะที่ถ้าครอบครัวไม่สนับสนุนอาจเป็นอุปสรรคต่อผู้ที่เข้าสู่ภาคเกษตรเป็นอย่างมาก เพราะนั่นหมายถึงการสะสมทุนจะไม่เพียงพอ และอาจนำไปสู่การไม่สามารถเข้าถึงที่ดินได้

ขณะที่ปัจจัยหลังจากเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมพบว่าเมื่อเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมแล้วสามารถปรับตัวและพัฒนาตนเองให้สามารถอยู่รอดได้ และไม่ออกจากภาคเกษตรกรรมมาจากการที่เกษตรกรรุ่นใหม่เหล่านี้สามารถนำปัจจัยด้านเทคโนโลยี ความใส่ใจต่อระบบนิเวศ ความเป็นผู้ประกอบการมาทำงานร่วมกับเกษตรกรรุ่นอื่น ๆ ในชุมชน ส่งผลให้เกษตรกรรุ่นอื่น ๆ ในบริบทสังคมสูงวัยที่มีเกษตรกรสูงอายุอยู่ในภาคเกษตรกรรมเป็นจำนวนมาก สามารถพัฒนาตนเองได้ง่ายขึ้น ปรับตัวให้อยู่รอดได้ง่ายขึ้น

การวิเคราะห์เชิงทฤษฎี

เป้าหมายและอุปสรรคในการทำเกษตรกรรมของเกษตรกร Gen-Y ทั้ง 3 ท่านมีภาพสะท้อนเชิงทฤษฎีอย่างไร แนวคิดการกลับเข้าสู่ภาคเกษตรกรรม (Re-agrarianization) หรือการกลับไปเป็นชาวนา (Re-peasantization) ได้เสนอภาพของสังคมเกษตรที่มีการนำวิถีการผลิตแบบดั้งเดิม กล่าวคือได้เสนอทางออกในการทำเกษตรในแบบการผลิตซ้ำของสังคม เพื่อต่อการกับการทำเกษตรในเชิงการผลิตซ้ำของทุน ภายใต้บริบทของระบอบอาหาร (Food Regime) ที่เน้นการผลิตเชิงอุตสาหกรรม หรือที่เรียกว่า “ระบบฟอร์ด” (Fordism) ซึ่งการผลิตในลักษณะนี้เป็นที่ทราบกันดีว่าได้มองข้ามความสำคัญของระบบนิเวศไปและให้เทคโนโลยีเพื่อเอาชนะธรรมชาติดังที่แนวคิดคำถามว่าด้วยสังคมเกษตรกรรมได้ว่าเอาไว้

อย่างไรก็ตามข้อค้นพบที่ได้จากเกษตรกร Gen-Y ทั้ง 3 ท่านได้แสดงให้เห็นแล้วว่าการต่อการกับการผลิตซ้ำของทุนไม่ได้มีแค่ทางออกเดียวเหมือนที่แนวคิดการกลับเข้าสู่ภาคเกษตรกรรม (Re-agrarianization) หรือการกลับไปเป็นชาวนา (Re-peasantization) ได้เสนอเอาไว้ว่าจะต้องมีวิถีการผลิตบนฐานของทุนทางนิเวศวิทยาเพียงเท่านั้น แต่การคล้อยตามการผลิตซ้ำของทุน เช่นในกรณีของฟู้ดสตาที่เข้าร่วมกับภาคอุตสาหกรรมและบริษัทเคมีเกษตรเพื่อลดต้นทุนการผลิตและสามารถสร้างการซื้อขายผลผลิตทางการเกษตรที่เป็นธรรมได้ ในด้านสิ่งแวดล้อมเองก็ปรับตัวและปฏิบัติตามกรอบของ GAP ซึ่งสามารถช่วยเพิ่มราคาให้กับผลผลิตได้ ในเวลาเดียวกันก็ต่อการกับการผลิตซ้ำของทุนไปด้วยผ่านการผลิตซ้ำของสังคม มีวิถีการผลิตที่หลากหลาย ทั้งพึ่งพาปัจจัยภายนอกและไม่พึ่งพาปัจจัยภายนอก ซึ่งทั้งหมดเกิดจากความรู้และความเข้าใจทางการเกษตรของตัวฟู้ดสตา รวมถึงการสนับสนุนจากภาครัฐ

ในกรณีของพีซันแสดงให้เห็นความเป็นผู้ประกอบการเกษตรตั้งแต่ช่วงแรกของการเข้าสู่ภาคเกษตรกรรม เนื่องจากประสบการณ์ที่เคยทำงานในบริษัทขนาดใหญ่มาก่อน พีซันจึงมาเห็นช่องทางในการทำกำไร แต่ไม่ประสบความสำเร็จเพราะสิ่งที่พีซันทำคือการนำเสนอสินค้าทางเกษตรกรรมที่มีมูลค่าใช้งาน (Use Value) แต่สังคมไม่ต้องการ เท่ากับไม่สามารถสร้างมูลค่าแลกเปลี่ยน (Exchange Value) ให้เกิดขึ้นได้ แต่หลังจากการศึกษาเรื่องเกษตรอย่างจริงจังทำให้สามารถสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมูลค่าใช้งานกับมูลค่าแลกเปลี่ยนขึ้นได้ นำไปสู่การเกิดผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ โดยนำเสนอผ่านภาพของความปลอดภัยจากสารเคมีและเป็นสินค้าจากธรรมชาติ

ส่วนของพีตันแสดงให้เห็นภาพของการคล้อยตามการผลิตซ้ำของทุนที่ชัดเจนขึ้นเมื่อการทำไร่ร่องนที่นำไปแปรรูปเป็นไวน์ไม่ใช่สารเคมีเลยเพื่อเพิ่มมูลค่าของไวน์ โดยพีตันได้นำเสนอภาพของการทำไวน์ที่ไม่ใช้สารเคมีและรักษาความเป็นธรรมชาติไว้ให้มากที่สุดทำให้ไวน์มีรสชาติที่ดีกว่าการบังคับให่องุ่นไม่เป็นไปตามธรรมชาติ ในขณะเดียวกันการต่อการกับการผลิตซ้ำของทุนได้เกิดขึ้นจากการที่พีตันมีวิธีการผลิตแบบดั้งเดิม

สามารถกล่าวอย่างตรงไปตรงมาได้ว่าทั้ง 3 ท่านนี้เป็นผู้ประกอบการเกษตรที่แตกต่างออกไปจากแนวคิดของ Ploeg เพราะการทำเกษตรบนทุนเชิงนิเวศวิทยาเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของพวกเขาก็เลยไม่ได้ ซึ่งสิ่งที่ทั้ง 3 ท่านสะท้อนให้เห็นภาคเกษตรในอนาคตของไทยคือความเป็นสังคมผู้ประกอบการเกษตรที่มีความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม เพราะสังคมคือลูกค้าและสิ่งแวดล้อมคือฐานการผลิต ซึ่ง Ploeg มองว่าผู้ประกอบการเกษตรจะเป็นผู้ที่แสวงหากำไรจากการทำเกษตรโดยไม่สนใจระบบนิเวศและชุมชน เนื่องจากผู้ประกอบการที่ Ploeg ได้เหมารวมว่าผู้ประกอบการเกษตรจะต้องเป็นผู้ประกอบการขนาดใหญ่ แต่ในบริบทของประเทศไทยยังมีพื้นที่ตรงกลางที่เกษตรกรรายย่อยอายุน้อยเป็นผู้ขับเคลื่อนเศรษฐกิจของชุมชนท่ามกลางเกษตรกรสูงอายุ ผ่านการทำเกษตรที่ต้องแสวงหากำไรและรักษาสิ่งแวดล้อมไปพร้อม ๆ กัน

ถ้าวิเคราะห์จากประเด็นในแนวคิดการกลับไปเป็นชาวไร่ชาวนาจะพบว่าจุดเริ่มต้นในการเข้าสู่ภาคเกษตรกรรม เริ่มมาจากสภาพแวดล้อมที่ไม่เป็นมิตรเช่นเดียวกัน แต่ต่างกันตรงที่เกษตรกร Gen-Y มีสภาพแวดล้อมที่ไม่เป็นมิตรมาจากการทำงานในบริษัท หรือในเมืองมาก่อน และในประเด็นการดิ้นรนเพื่ออิสระในชีวิต (Struggle for Autonomy) เรียกได้ว่าเป็นเป้าหมายหนึ่งของเกษตรกร Gen-Y ที่ต้องการแสวงหาความมั่นคงในชีวิตจากการทำเกษตร ส่วนการควบคุมทรัพยากรด้วยตนเอง (Self-control resource base) และการผลิตร่วม (Co-production) แสดงให้เห็นว่าหากเกษตรกรรายย่อยต้องการอยู่รอดในสภาพเศรษฐกิจภายใต้ระบอบอาหารนี้ควรมีวิธีการผลิตในรูปแบบเกษตรกรรมทางเลือก หรือควรที่จะผสมระหว่างเกษตรกรรมกระแสหลักและทางเลือก

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

1. กรมส่งเสริมสหกรณ์. (2561). โครงการพัฒนาเกษตรกรปราดเปรื่อง (*Smart Farmer*) กรุงเทพฯ, 10 มิถุนายน 2562. <http://office.cpd.go.th/dacfg/images/Karn2561/Smart-Farmer-2018.pdf>.
2. จำเริญ ประจวบวัน. (2558). การพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนชุมชนบ้านหลักเมตร ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม. วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่, 7(4), 90-123.
3. เดชา ศิริภัทร. (2551). เส้นทางเกษตรกรรมยั่งยืน. กรุงเทพฯ: พิมพ์ดีการพิมพ์.
4. อีริวัรี วราธรไพฑูย์. (2557). พฤติกรรมการบริโภค : อาหารนิยมบริโภคกับอาหารเพื่อสุขภาพ. วารสารปัญญาภิวัฒน์, 255-264.
5. นันทิยา หุตานุวัตร และณรงค์ หุตานุวัตร. (2558). กระบวนทัศน์เกษตรกรรมยั่งยืน. สาระบบอาหารที่ปลอดภัย สร้างมูลค่าเพิ่ม และใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน, 164-180.
6. ฟิลิป แมคไมเคิล. (2559). ระเบียบอาหารและคำถามว่าด้วยสังคมเกษตรกรรม (สร้อยมาศ รุ่งมณี, ณัฐกานต์ อัครพงศ์พิศักดิ์, ทับทิม ทับทิม, & ศักรินทร์ ณ น่าน, Trans.): หจก. วนิดาการพิมพ์.
7. สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2562). ปริมาณการนำเข้าวัตถุดิบทางการเกษตร พ.ศ. 2553-2560, 19 กรกฎาคม 2562. http://www.onep.go.th/env_data/2016/01_60/
8. สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม. (2561). *Smart Farmers* เกษตรกรยุคใหม่ ใส่ใจเทคโนโลยีและมีองค์ความรู้, 13 มิถุนายน 2562. http://www.sme.go.th/upload/mod_download/download-20181005060126.pdf.
9. สุนันท์ น้อยโสภ. (2558). “เกษตรอินทรีย์” โอกาสการส่งออกของเกษตรกรไทยในตลาดโลก. วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยธนบุรี, 9(18), 91.
10. อนันต์ อนันตกุล. (2560). สังคมสูงวัย...ความท้าทายประเทศไทย, 15 มิถุนายน 2562. <http://www.royin.go.th/wp-content/uploads/2017/12/สังคมสูงวัย3.pdf>
11. อนุสรณ์ อุณโณ. (2546). ขบวนการเกษตรกรรมยั่งยืนในสังคมไทยและการเมืองของงานเขียนเกษตรกรรมยั่งยืน. กทม.: บจก. ศรีเมืองการพิมพ์.
12. อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2554). ขนบพิธีสานปรับโครงสร้าง ชาวบ้านปรับอะไร?, 3 มีนาคม 2562. เชียงใหม่: <http://www.tsdf.or.th/elctfl/articlefile/article-file-10646.pdf>

ภาษาอังกฤษ

1. Basarir, A., & Gillespie, J. M. (2006). Multidimensional goals of beef and dairy producers: an inter-industry comparison. 35(1), 103-114.
2. Chinigò, D. (2015). Re-peasantization and land reclamation movements in Malawi. *African Affairs*, 115(458), 97-118.
3. Da Via, E. (2012). *Seed Diversity, Farmers' Rights, and the Politics of Re-peasantization*. 19, 229-242.
4. Damianos, D., & Skuras, D. (1996). Farm business and the development of alternative farm enterprises: An empirical analysis in Greece. *Journal of Rural Studies*, 12(3), 273-283.
5. Fernandes, B. (2014). *Re-peasantization, Resistance and Subordination: The Struggle for Land and Agrarian Reform in Brazil* 1(2), 269-289.

6. Gillmor, D. A. (1986). Behavioural Studies in Agriculture: Goals, Values and Enterprise Choice. *Irish Journal of Agricultural Economics and Rural Sociology*, 11, 19-33.
7. Kumar, P., Singh, N., & Mathur, V. C. (2006). *Sustainable Agriculture and Rural Livelihoods: A Synthesis* 19, (Conferenc).
8. McMichael, P. J. A., & Values, H. (2009). A food regime analysis of the 'world food crisis'. 26(4), 281.
9. Morris, W., Henley, A., & Dowell, D. (2017). Farm diversification, entrepreneurship and technology adoption: Analysis of upland farmers in Wales. *Journal of Rural Studies*, 53, 132-143.
- 10 Nelson, J., & Stock, P. (2018). Repeasantisation in The United States. 58(1), 83-103.
- 11 Rao, V. M., & Hanumappa, H. G. (1999). Marginalisation Process in Agriculture: Indicators, Outlook and Policy Implications. *Economic and Political Weekly*, 34(52), A133-A138.
- 12 Roman-Alcala, A. (2013). Repeasantization versus Path Dependency.
- 13 United States Department of Agriculture. (2017). *Certified Organic Survey 2016 Summary*. Retrieved May 12, 2019 from https://downloads.usda.library.cornell.edu/usda-esmis/files/zg64tk92g/70795b52w/4m90dz33q/OrganicProduction-09-20-2017_correction.pdf.
- 14 van der Ploeg, J. D. (2008). *The New Peasantries : Struggles for Autonomy and Sustainability in an Era of Empire and Globalization*. London, UK: Earthscan.
- 15 van der Ploeg, J. D. (2010). The peasantries of the twenty-first century: the commoditisation debate revisited. *The Journal of Peasant Studies*, 37(1), 1-30.
- 16 van der Ploeg, J. D. (2018). From de-to repeasantization: The modernization of agriculture revisited. *Journal of Rural Studies*, 61, 236-243.

บทความประเด็นที่ 2 : แนวคิด กลไก บทเรียน เพื่อก้าวใหม่ของการเปลี่ยนแปลงท้องถิ่น

1. การใช้แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองโดยองค์กรภาคประชาชนด้านสิ่งแวดล้อม
ด้วยการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม: กรณีศึกษา เครือข่ายภาคประชาชนจังหวัดระยอง
อัฐพร ฤทธิชาติ
2. การวิจัยเรื่องบทบาทสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส ต่อการส่งเสริมการเคลื่อนไหว
ของชุมชนเพื่อสิทธิการใช้ประโยชน์ที่ดินหนองปลาสุวย อำเภอบ้านโฮ่ง
และกิ่งอำเภอยางทอง จังหวัดลำพูน
อรรณณ สุโข
3. กระบวนการบริหารจัดการโรงเรียนผู้สูงอายุและสื่อกิจกรรมการเรียนรู้ กรณีศึกษา
โรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น อ.วังน้ำเย็น จ. สระแก้ว
รังสิมา เดชกำแหง
4. การจัดการพื้นที่ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ : กรณีศึกษาชุมชนป้อมมหากาฬ
กรุงเทพมหานคร
อภิชาติ พงษ์สวัสดิ์
5. ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมชนบท : กรณีศึกษาการจัดสถาบันของ
นโยบายข้าวในสมัยรัฐบาลพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา ในโครงการนาแปลงใหญ่
มัทนา นกเสวก

การใช้แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองโดยองค์กรภาคประชาชนด้านสิ่งแวดล้อม
ด้วยการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม : กรณีศึกษาเครือข่ายภาคประชาชน จังหวัดระยอง

CITIZEN SCIENCE PARTICIPATORY ACTION RESEARCH
AT PEOPLE'S ENVIRONMENTAL ORGANIZATIONS IN THAILAND:
A CASE STUDY OF THE RAYONG PEOPLE'S NETWORK

อัฐพร ฤทธิชาติ¹¹

สาขานวัตศึกษและการพัฒนา วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทคัดย่อ

งานศึกษาเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบและแนวทางการใช้แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองโดยองค์กรภาคประชาชนและศึกษาองค์กรภาคประชาชนด้านสิ่งแวดล้อมในจังหวัดระยอง ผลการศึกษาพบว่าความเดือดร้อนที่เครือข่ายต้องเผชิญ ประกอบด้วย ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ, ช่องว่างทางกฎหมาย, หน่วยงานรัฐละเลยปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น, การขาดกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนานโยบาย และสาธารณะไม่ทราบสถานการณ์ปัญหาในพื้นที่ สภาพปัญหาดังกล่าวได้นำมาสู่การใช้แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมือง ซึ่งให้ความสำคัญกับการศึกษารวบรวมข้อมูลและการติดตามผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมโดยชุมชน เพื่อให้ได้หลักฐานทางวิทยาศาสตร์ที่จะช่วยเพิ่มน้ำหนักแก่การขับเคลื่อนให้เกิดการแก้ปัญหาตามข้อเรียกร้องของชุมชนทำให้เป็นที่สนใจของสาธารณะ และเป็นเครื่องมือกระตุ้นให้เกิดการเจรจาที่สร้างสรรค์

ทั้งนี้ การใช้แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองโดยองค์กรภาคประชาชนด้านสิ่งแวดล้อมมี 2 รูปแบบ คือ (1) การจัดทำข้อมูลเพื่อแสดงความเห็นคัดค้านก่อนการตั้งโรงงานอุตสาหกรรม และ (2) การตรวจสอบคุณภาพสิ่งแวดล้อมในชุมชนที่ได้รับปัญหามลพิษอุตสาหกรรม โดยมีแนวทางการดำเนินงานจำนวน 5 ขั้นตอน คือ การประสานความร่วมมือกับนักวิชาการ, การพัฒนาเครื่องมือหรือวิธีการในการเก็บข้อมูลให้เป็นที่ยอมรับ, การพัฒนาศักยภาพองค์กรและเครือข่ายภาคประชาชน, การศึกษาและรวบรวมข้อมูลอย่างเป็นระบบ, และการใช้ข้อมูลเพื่อสื่อสารต่อสาธารณะให้เกิดการแก้ปัญหาและขับเคลื่อนกฎหมายเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

คำสำคัญ: วิทยาศาสตร์ภาคพลเมือง, การเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม, เครือข่ายภาคประชาชน จังหวัดระยอง

¹¹ Email: autthaporn.rit@gmail.com

ABSTRACT

Citizen science patterns and guidelines for people's environmental organizations were studied, focusing on the Rayong people's network in Thailand. This paper examines network problems, including environmental and health impacts, legal gaps, problems neglected by government agencies, lack of participation in policy development, and serious situations as yet unknown to the general public. These issues lead to citizen science, underlining the importance of data collection and follow-up about environmental impact, finding scientific evidence to support the movement's problem-solving at the demand of community, to be the public's attention and become an instrument to incite productive negotiations.

The citizen science pattern by people's organizations follows preparing information to criticize preliminary industrial plant operations, and environmental quality monitoring in communities affected by industrial pollution. Operational guidelines would include coordinating with scientist or expert; developing methods and approaches to collect empirical data; developing people's network organizational capacities; systematically studying and collecting data; and communicating information to the public, compelling problem-solving laws to be passed for sustainable development.

Keywords: citizen science, environmental movement, people's network in Rayong

บทนำ

ในปัจจุบันสถานการณ์ปัญหาสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของประชาชนในจังหวัดระยองยังคงส่งผลกระทบต่อประชาชนในพื้นที่อย่างเรื้อรัง โดยยังคงมีสารอินทรีย์ระเหยง่ายในอากาศ ซึ่งบางชนิดเป็นสารก่อมะเร็งเรื้อรังมาตามตรฐานอย่างต่อเนื่อง มีปัญหาอุบัติเหตุทางเคมีเกิดขึ้นหลายครั้งในแต่ละปี และเกิดเหตุการณ์ปลาตายหมู่บริเวณชายฝั่งทะเลใกล้นิคมอุตสาหกรรมเป็นประจำทุกปี รวมถึงมีปัญหที่เกิดขึ้นกับชุมชนในระยะสั้นเป็นประจำ เช่น กลิ่นรบกวน การปล่อยควันสีดำ และเสียงดัง ซึ่งทำให้เกิดความเดือดร้อนรำคาญและส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนโดยรอบ (อัฐพร ฤทธิชาติ, 2560) ผลกระทบจากมลพิษอุตสาหกรรมดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มของประชาชนตั้งแต่ปี พ.ศ.2548 เป็นต้นมา (นภาพร อินทร์แดนดอน, 2556, น.136) หลังจากนั้นในปี พ.ศ.2554 ขบวนการเคลื่อนไหวของเครือข่ายภาคประชาชนในจังหวัดระยองเริ่มอ่อนแรงลงและมีจำนวนมวลชนที่ลดลง (ศรินยุ หันนัทรพย์, 2558, น.113-115) และในปี พ.ศ.2557 ได้เกิดเหตุการณ์การเสียชีวิตของนายสุทธิ อัญญาชัย ผู้นำเครือข่ายประชาชนภาคตะวันออก ทำให้เครือข่ายประชาชนภาคตะวันออกไม่มีการรวมตัวที่เข้มแข็งดังเดิม

ท่ามกลางสถานการณ์ดังกล่าว รัฐบาลกลับมีนโยบายส่งเสริมการลงทุนภาคอุตสาหกรรมในพื้นที่ภาคตะวันออกภายใต้ “โครงการระเบียงเศรษฐกิจภาคตะวันออก (EEC)” ทำให้ภาคประชาชนสังเกตเห็นว่าจะเป็นการซ้ำเติมปัญหาผลกระทบด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมให้รุนแรงขึ้นกว่าเดิม เหตุการณ์ดังกล่าวทำให้องค์กรภาคประชาชนด้านสิ่งแวดล้อมในจังหวัดระยองจำเป็นต้องปรับตัวเพื่อตั้งรับกับสถานการณ์การพัฒนาอุตสาหกรรมที่จะเกิดขึ้น รวมทั้งแสวงหายุทธวิธีที่แตกต่างไปจากเดิมเพื่อผลักดันให้เกิดการแก้ไขปัญหามลพิษในพื้นที่และปกป้องพื้นที่ของตนเอง ภายใต้ข้อจำกัดเรื่องการขยายเครือข่ายที่ทำได้ยากและการเผชิญกับกลุ่มตรงข้ามที่มีทุนขนาดใหญ่ รวมถึงอิทธิพลในท้องถิ่น

ขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมในหลายประเทศได้นำ “แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมือง” มาใช้ในยุทธวิธีการต่อสู้ของชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหามลพิษจากการพัฒนาอุตสาหกรรม ยกตัวอย่างเช่น กลุ่มติดตามคุณภาพแหล่งน้ำที่ได้รับผลกระทบจากการอุตสาหกรรมชาติในสหรัฐอเมริกาได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลสิ่งแวดล้อมเป็นค่าภูมิหลัง (Baseline data) ซึ่งพวกเขาเห็นว่าเป็นข้อมูลที่มีความสำคัญในอนาคตเพื่อควบคุมความรับผิดชอบของผู้ก่อกำเนิดมลพิษ (Abby Kinchy, 2017, p.59-260) และองค์กรการตรวจวัดปริมาณรังสีโดยพลเมือง (citizen radiation measuring organizations, CRMOS) ก่อตั้งขึ้นในประเทศญี่ปุ่น หลังจากเหตุการณ์ระเบิดโรงไฟฟ้านิวเคลียร์ที่เมืองฟูกูชิม่า เพื่อตรวจวัดความเข้มข้นของกัมมันตภาพรังสีที่ตกค้างในอาหาร เพื่อความปลอดภัยและปกป้องสุขภาพของคนในครอบครัว (AYA H. KIMURA, 2017, p.1) เป็นต้น

ทั้งนี้ แสดงให้เห็นว่าการศึกษา สืบค้น และรวบรวมเพื่อให้ได้ข้อมูลและ “หลักฐานทางวิทยาศาสตร์” จะเป็นสิ่งที่ช่วยเพิ่มน้ำหนักอย่างมีนัยสำคัญแก่การขับเคลื่อนให้เกิดการแก้ปัญหาตามข้อเรียกร้องของชุมชน ทำให้ภาครัฐและผู้ก่อมลพิษต้องตื่นตัวไม่อาจเพิกเฉยต่อข้อมูลหลักฐานเหล่านี้ และผลการศึกษาเหล่านี้ยังเป็นที่สนใจของสื่อมวลชน และเป็นเครื่องมือที่กระตุ้นให้เกิดการเจรจาและการแก้ไขปัญหาเชิงสร้างสรรค์ได้อีกด้วย (เพ็ญโฉม แซ่ตั้ง, 2559) ดังนั้น การใช้แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองโดยองค์กรภาคประชาชนด้านสิ่งแวดล้อม จึงเป็นทางเลือกในการพัฒนากิจกรรมการเคลื่อนไหวขององค์กรภาคประชาชนด้านสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาอุตสาหกรรมและเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กร เพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการแก้ไขปัญหามลพิษ และลดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนต่อไป

แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมือง (Citizen Science)

“แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมือง” เป็นแนวคิดที่ยังไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลายนักในประเทศไทย แต่อย่างไรก็ตามในช่วงปี พ.ศ.2553 เป็นต้นมา มีจำนวนงานวิจัยที่ได้รับการตีพิมพ์เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองจำนวนสูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ งานวิจัยดังกล่าวประกอบด้วย 3 ประเด็นหลัก ประเด็นที่ใหญ่ที่สุด คือ (1) การวิจัยด้านชีววิทยา, การอนุรักษ์, ระบบนิเวศ, และการเปลี่ยนแปลงทางสภาพภูมิอากาศ ซึ่งใช้ประโยชน์จากวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองในการจัดเก็บและจำแนกข้อมูล (2) การวิจัยด้านภูมิศาสตร์ ที่พลเมืองมีส่วนร่วมในการรวบรวมข้อมูลทางภูมิศาสตร์ และ (3) แนวทางการวิจัยด้านสังคมศาสตร์ (social sciences) ซึ่งเป็นการศึกษาและสนับสนุนการมีส่วนร่วมทางสาธารณะ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ (Kullenberg and Kasperowski, 2016, p.6-7) ทั้งนี้ แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองนั้น เป็นที่รู้จักกันในหลายชื่อ อาทิ วิทยาศาสตร์ชุมชน, วิทยาศาสตร์ของกลุ่มคน (crowd science), อาสาสมัครติดตามตรวจสอบ (volunteer monitoring), หรือเครือข่ายวิทยาศาสตร์ (networked science) โดยมีความหมายกว้าง ๆ หมายถึง การวิจัยด้วยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์โดยนักวิทยาศาสตร์มือสมัครเล่นในทุกกระบวนการหรือในบางกระบวนการ ซึ่งบางครั้งก็ถูกเรียกว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการวิจัยทางวิทยาศาสตร์, การมีส่วนร่วมในการติดตาม, และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นต้น (วิกิพีเดีย, 2561)

ลักษณะของวิทยาศาสตร์ภาคพลเมือง ประกอบด้วย องค์ประกอบพื้นฐาน 3 ประการ คือ 1) การผนวกกรรมพลเมืองเข้าไว้ในกระบวนการดำเนินงาน (inclusion) 2) การสนับสนุนซึ่งกันและกันระหว่างนักวิทยาศาสตร์และพลเมือง (contribution) และ 3) การได้รับประโยชน์ร่วมกัน (reciprocity) (Golumbic Y.N., 2017, p.2-3) โดยการทำงานร่วมกันระหว่างนักวิทยาศาสตร์และวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองสามารถแบ่งได้ 3 รูปแบบ คือ 1) รูปแบบการมีส่วนร่วม (contributory) 2) รูปแบบการทำงานร่วมกัน (collaborative) และ 3) รูปแบบการร่วมสร้างร่วมกัน (co-created) ซึ่งนักวิทยาศาสตร์และประชาชนจะมีส่วนร่วมร่วมกันตั้งแต่ขั้นตอนการระบุปัญหา การวางแผนปฏิบัติการ การลงมือปฏิบัติ และการประเมินผล (Bonney et al., 2009 as cited in Samantha Rowbotham et al., 2017, p.3)

แบบแผนการมีส่วนร่วมของนักวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองมี 4 ระดับ คือ ได้แก่ ระดับที่ 1 “crowdsourcing” เป็นโครงการที่อาสาสมัครมีส่วนร่วมน้อยที่สุด โดยมีบทบาทเพียงการรวบรวมข้อมูลจากพื้นที่ต่างๆ เข้าสู่ระบบประมวลผล ระดับ 2 การทำให้อาสาสมัครมีทักษะพื้นฐานบางอย่างก่อนที่จะขอให้รวบรวมและตีความข้อมูลได้ ก่อนนำข้อมูลเข้าสู่ระบบประมวลผล ระดับที่ 3 อาสาสมัครมีส่วนร่วมมากขึ้นในการควบคุมทิศทางของงานวิจัย และระดับที่ 4 อาสาสมัครมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนตั้งแต่การพัฒนาโครงการและทำงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของตนเอง (Haklay, 2012 as cited in University of the West of England, Bristol, 2013, p.8)

ทั้งนี้ จึงสรุปได้ว่า ความหมายของแนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมือง คือ การมีส่วนร่วมระหว่างนักวิทยาศาสตร์กับภาคประชาชนเพื่อตอบสนองภัยคุกคามด้านสิ่งแวดล้อม โดยการคำนึงถึงองค์ความรู้และประสบการณ์ของคนในท้องถิ่น และการเสริมศักยภาพของประชาชนให้เข้มแข็งในการดำเนินการติดตามและเฝ้าระวังผลกระทบสิ่งแวดล้อม (Science Communication Unit, University of the West of England, Bristol, 2013, p.5; Copper and Lewenstein, 2016, chapter 2) รวมถึงการสื่อสารสาธารณะเพื่อเผยแพร่ข้อมูลที่เข้าใจง่ายและใช้แรงจูงใจในการแก้ไขปัญหาของชุมชนได้ โดยวิทยาศาสตร์ไม่ควรผูกขาดอยู่กับผู้เชี่ยวชาญหรือนักวิชาการในสถาบันการศึกษาเท่านั้น แต่ควรต้องพัฒนาภาคประชาชนให้มีความเข้มแข็งด้วยการพัฒนาความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ทักษะทางเทคนิค และเพิ่มพูนความสามารถในการวิเคราะห์และวิพากษ์ เพื่อจะได้ทำหน้าที่พลเมืองในการปกป้องสุขภาพและสิ่งแวดล้อมได้เต็มที่ ซึ่งแม้ว่าชุมชนจะขาดความรู้ความเชี่ยวชาญด้านวิทยาศาสตร์ แต่สมาชิกชุมชนหลายคนมีความรู้และความเชี่ยวชาญในแบบของตน โดยเฉพาะความรู้เชิงพื้นที่ การสังเกตการณ์ ใหว่พริบและปฏิภาณ ซึ่งล้วนมีความสำคัญยิ่งในการร่วมมือกันแก้ปัญหา และเป็นสิ่งสำคัญที่จะเข้ามาช่วยสนับสนุนการทำงานคุ้มครองสิ่งแวดล้อมของชุมชนและทำให้ชุมชนมีพลังมากขึ้น (เพ็ญโฉม แซ่ตั้ง, 2559)

ขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมกับแนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมือง

ขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมมีรูปแบบที่หลากหลาย และเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสถานการณ์ในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็น 1) ยุทธวิธีตามช่องทางการเมืองปกติ 2) การขัดขวางทำลายระบบการเมืองปกติ 3) การรวมกลุ่มเครือข่ายในระดับต่าง ๆ 4) การใช้วัฒนธรรมและการสร้างอัตลักษณ์ 5) การต่อรองด้วยอำนาจความรู้ งานวิจัยชุมชน และการฟ้องศาล ทั้งนี้แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมือง เป็นส่วนหนึ่งของยุทธวิธีการต่อรองด้วยอำนาจความรู้และงานวิจัยชุมชน ซึ่งที่ผ่านมาขบวนการเคลื่อนไหวนิยมใช้ “งานวิจัยชุมชน” หรือ “งานวิจัยไต่บ้าน” โดยนำเสนอประเด็นทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นเป็นหลัก ไม่ค่อยมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมของขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการประกอบกิจการอุตสาหกรรมมากนัก ประกอบกับสภาพปัญหาความเดือดร้อนของภาคประชาชนในบางพื้นที่ที่มีรูปแบบที่แตกต่างไปจากอดีต กล่าวคือเป็นปัญหาผลกระทบจากโรงงานอุตสาหกรรมที่มีความซับซ้อน และต้องใช้องค์ความรู้ในวิชาการหรือเทคนิคทางวิทยาศาสตร์ในการแก้ไขปัญหา ดังนั้น การมีส่วนร่วมของนักวิทยาศาสตร์ในการแก้ไขปัญหาพร้อมกับชุมชนจึงเป็นสิ่งจำเป็น

ในประเทศไทยมีการใช้ “แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมือง” ในขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม ตั้งแต่ปี พ.ศ.2543 ในรูปแบบ “งานวิจัยไต่บ้าน” ของชาวบ้านปากมูนซึ่งเน้นการศึกษาทรัพยากรของท้องถิ่นและวิถีชีวิตของชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูน ซึ่งยืนยันถึงแนวคิดที่เชื่อว่าชุมชนที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำย่อมเป็นผู้ที่รู้ดีที่สุดเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและวิธีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นอย่างยั่งยืน (Kirk Herbertson, International Rivers, 2012) และในปี พ.ศ.2546 – 2547 กลุ่มศึกษาและรณรงค์มลภาวะอุตสาหกรรม (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นมูลนิธิบูรณะนิเวศ) และกลุ่มกรีนพีซเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ร่วมมือกันก่อตั้ง “หน่วยกระป๋องตรวจมลพิษประเทศไทย” (Bucket Pollution Monitoring) ซึ่งเป็นชื่อสมาชิกชุมชนที่รวมตัวกันเฝ้าระวังคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยใช้เครื่องมือการเก็บตัวอย่างอากาศที่มีลักษณะเป็นกระป๋องขนาดยี่สิบลิตร เพื่อรวบรวมหลักฐานการปล่อยมลพิษสู่สิ่งแวดล้อมจากกลุ่มโรงงานปิโตรเคมีในพื้นที่มาบตาพุด จังหวัดระยอง ผลการศึกษาในครั้งนั้นพบสารอันตรายร้ายแรงจำพวกสารอินทรีย์ระเหยง่ายในปริมาณสูงเกินเกณฑ์ระดับค่าเฝ้าระวังคุณภาพอากาศในบรรยากาศของสหรัฐอเมริกา ซึ่งขณะนั้นประเทศไทยยังไม่มีเกณฑ์มาตรฐานสำหรับสารเคมีชนิดดังกล่าว (ธรา บัวคำศรีและคณะ, 2548) หลังจากการเผยแพร่ผลการศึกษาสู่สาธารณะก่อให้เกิดแรงกระตุ้นที่สำคัญ โดยทำให้หน่วยงานรัฐลงพื้นที่เก็บตัวอย่างอากาศเพื่อตรวจสอบซ้ำจึงพบว่ามีการปนเปื้อนสารอันตรายดังกล่าวสูงจริง ต่อมาในปี พ.ศ. 2550 กรมควบคุมมลพิษจึงมีประกาศกำหนดมาตรฐานค่าสารอินทรีย์ระเหยง่ายในบรรยากาศโดยทั่วไป และเกิดความเข้มแข็งของภาคประชาชนในการยื่นฟ้องคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติต่อศาลปกครองเพื่อขอให้ประกาศให้พื้นที่มาบตาพุดเป็นเขตควบคุมมลพิษ

ทั้งนี้ การใช้แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองในขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม มีลักษณะร่วมที่คล้ายกับการวิจัยแบบมีส่วนร่วม งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น หรืองานวิจัยไต่บ้าน กล่าวคือ เป็นการวิจัยที่ให้ความสำคัญกับคนในชุมชน การพัฒนาศักยภาพของชุมชน กระบวนการเรียนรู้ และการผลิตองค์ความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาภายในท้องถิ่นของตน โดยมีฐานคิดเดียวกันคือประชาชนในท้องถิ่นสามารถแสดงบทบาทเป็นนักวิจัยหรือนักวิทยาศาสตร์ได้ และอย่างไรก็ตามก็มีจุดเด่นหรือลักษณะที่แตกต่างจากการวิจัยแบบมีส่วนร่วม งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น หรืองานวิจัยไต่บ้าน ดังนี้

(1) วิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองเริ่มต้นจากคำถามและสมมติฐานของนักวิทยาศาสตร์ภาคพลเมือง โดยมีผู้เชี่ยวชาญมีบทบาทสนับสนุน (Ottinger, 2016, p.100)

(2) วิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองมีการประดิษฐ์หรือคิดค้นเครื่องมือทางเลือกอื่นแทนเครื่องมือหรือวิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่เป็นมาตรฐาน เพื่อเป็นแนวทางใหม่ในการแก้ไขปัญหาของชุมชนและวิพากษ์วิทยาศาสตร์กระแสหลักเพื่อมองหาการเปลี่ยนแปลง (Ottinger, 2016, p.100)

(3) วิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองเป็นเครื่องมือในการทำหาคำความเชี่ยวชาญทางวิทยาศาสตร์แบบมืออาชีพ เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมและการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจอย่างมีประสิทธิภาพ (Carla May Dhillon, 2017, p.1479)

(4) วิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองเป็นความพยายามในการเติมเต็มช่องว่างที่วิทยาศาสตร์ยังไม่ได้ดำเนินการหรือดำเนินการได้ไม่เสร็จสิ้น (Frickel et al. 2010 as cited in Carla May Dhillon, 2017, p.1481) และช่วยเสริมองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ให้เข้มแข็งมากยิ่งขึ้น (Ottinger, 2016, p.100)

(5) วิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองเป็นการสะท้อนให้เห็นว่า หน่วยงานรัฐไม่สามารถดำเนินการด้านการติดตามคุณภาพสิ่งแวดล้อมตามความต้องการของภาคประชาชนได้ แสดงให้เห็นถึงวิธีการทำงานของหน่วยงานรัฐที่เต็มไปด้วยช่องว่าง (Abby Kinchy, 2017, p.100)

จากหลักการทั้ง 5 ข้อนี้ ทำให้เห็นว่าองค์กรภาคประชาชนสามารถใช้แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองในกิจกรรมการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมได้ โดยอาศัยการทำงานร่วมกันระหว่างเครือข่ายภาคประชาชน นักวิทยาศาสตร์และนักวิชาการ เพื่อนำมาสู่การประดิษฐ์หรือคิดค้นเครื่องมือทางเลือกอื่นแทนเครื่องมือของหน่วยงานรัฐที่ชุมชนไม่สามารถทำได้เอง เพื่อรวบรวมหลักฐานทางวิทยาศาสตร์ในการสนับสนุนข้อเรียกร้องหรือข้อกังวลของเครือข่ายประชาชน และมีพลังที่จะทำให้ทุกฝ่ายตระหนักในปัญหาที่พวกเขาต้องเผชิญ อันจะนำมาสู่การแก้ไขปัญหาของชุมชน รวมถึงผลักดันให้เกิดกฎหมายหรือมาตรการการควบคุมมลพิษของโรงงานให้ดียิ่งขึ้นต่อไปด้วย

พื้นที่การศึกษา ประกอบด้วยองค์กรภาคประชาชน 2 พื้นที่ ได้แก่

(1) เครือข่ายภาคประชาชนรอบเขตประกอบการอุตสาหกรรม ต.เชิงเนิน, ต.ตะพง และ ต.บ้านแลง อ. เมือง จ.ระยอง ซึ่งเป็นเขตพัฒนาอุตสาหกรรมที่สำคัญและเป็นที่ตั้งของเขตประกอบการอุตสาหกรรม ประกอบด้วย อุตสาหกรรมกลั่นน้ำมันและก๊าซธรรมชาติ ปิโตรเคมีและอุตสาหกรรมเหล็กและเหล็กกล้า โรงไฟฟ้า ท่าเรือน้ำลึก และอื่นๆ ทั้งนี้ เขตประกอบการดังกล่าวตั้งอยู่ห่างจากกลุ่มนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ประมาณ 15 – 20 กิโลเมตร

(2) กลุ่มเฝ้าระวังน้ำผิวดิน 3 อำเภอ (อำเภอบ้านค่าย, อำเภอปลวกแดง และอำเภอนิคมพัฒนา) จังหวัดระยอง โดยงานศึกษานี้เน้นการทำงานของเครือข่ายในอำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง ซึ่งได้รับผลกระทบจากการประกอบกิจการของโรงงานคัดแยกและรีไซเคิลของเสียเป็นหลัก

วิธีการศึกษา

การศึกษาในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อตอบคำถามใน 2 ประเด็น คือ 1) องค์กรภาคประชาชนด้านสิ่งแวดล้อมและกิจกรรมการเคลื่อนไหวของเครือข่ายประชาชนรอบเขตประกอบการอุตสาหกรรม อำเภอเมือง จังหวัดระยองมีลักษณะอย่างไร และ 2) ควรมีรูปแบบและแนวทางการใช้แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองโดยองค์กรภาคประชาชนในการรณรงค์เพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างไร โดยใช้วิธีการศึกษาหลายรูปแบบ อาทิ การศึกษาจากเอกสาร, การเข้าร่วมและเป็นส่วนหนึ่งในกิจกรรมของเครือข่าย, การสัมภาษณ์เชิงลึก, การสนทนากลุ่มย่อย และกระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม โดยกระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม (PAR) ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน คือ 1. กระบวนการสร้างสัมพันธ์กับฝ่ายที่เกี่ยวข้อง 2. การระบุปัญหา 3. การวางแผนการดำเนินงานแก้ไขปัญหา 4. การลงมือปฏิบัติ และ 5. การตรวจสอบผลหรือการสะท้อนผลจากการดำเนินการเพื่อประเมินภาพรวม วิเคราะห์อุปสรรค และจัดทำข้อเสนอแนะ

ทั้งนี้ กระบวนการดำเนินงานอาศัยการมีส่วนร่วมของเครือข่ายนักวิชาการ นักวิทยาศาสตร์ และเครือข่ายภาคประชาชน และการใช้แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองมาใช้ในการออกแบบกิจกรรมเพื่อรณรงค์ให้เกิดการแก้ไขปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดข้อมูลหรือหลักฐานทางวิทยาศาสตร์ อาทิ สถิติผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม สถิติด้านสุขภาพ ผลการตรวจวิเคราะห์คุณภาพสิ่งแวดล้อม หลังจากนั้นจึงประเมินผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการนำข้อมูลที่รวบรวมได้ไปใช้ในการรณรงค์แก้ไขปัญหา และวิเคราะห์อุปสรรคที่เกิดขึ้นและข้อเสนอแนะในการปรับปรุงการใช้แนวคิดดังกล่าว เพื่อสังเคราะห์รูปแบบและแนวทางการใช้แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองโดยองค์กรภาคประชาชนด้านสิ่งแวดล้อมสำหรับองค์กรภาคประชาชนอื่นได้ใช้ประโยชน์ต่อไป

บริบทของเครือข่ายภาคประชาชนจังหวัดระยอง

ปัญหามลพิษอุตสาหกรรมในพื้นที่จังหวัดระยองนั้น เป็นปัญหาที่ยืดเยื้อเรื้อรังมาอย่างยาวนาน ความเดือดร้อนดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านรวมกลุ่มทำกิจกรรมเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม เพื่อปกป้องสิ่งแวดล้อมและปกป้องคุณภาพชีวิตของชุมชน ทั้งนี้ ลักษณะปัญหาที่องค์กรภาคประชาชนต้องเผชิญในการเคลื่อนไหวนั้น ไม่ใช่มีเพียงปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่องค์กรยังต้องพบกับอุปสรรคและความท้าทายในหลายด้าน ประกอบด้วย ปัญหามลพิษทางอากาศที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพและคุณภาพชีวิต, ปัญหาการพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่อย่างขาดมีส่วนร่วม, การทำหน้าที่ของหน่วยงานรัฐ ส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นที่หละหลวมในการกำกับดูแลโรงงานและการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมให้กับประชาชน รวมถึงช่องว่างในการทำงานของแต่ละหน่วยงานที่มีอำนาจหน้าที่อย่างจำกัดในการแก้ไขปัญหา โดยหน่วยงานรัฐทำหน้าที่เพียงติดตามตรวจสอบและรายงานตามข้อร้องเรียนของชุมชนเท่านั้น ไม่ได้สร้างมาตรการการป้องกันและลดผลกระทบระยะยาว, และช่องว่างทางกฎหมายเนื่องจากประเทศไทยยังไม่มีกฎหมายควบคุมการใช้งานหอเผาก๊าซทิ้ง (flare) ทำให้ผู้ประกอบการสามารถเผาก๊าซทิ้งได้โดยไม่ถูกควบคุมจากภาครัฐ

สภาพปัญหาความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นทำให้กลุ่มประชาชนที่ได้รับผลกระทบรวมกลุ่มกันในนามเครือข่ายประชาชนภาคตะวันออก ตั้งแต่ปี พ.ศ.2548 เป็นต้นมา (นภาพร อินทร์แดนดอน, 2556, น.136) และมีการรวมตัวอย่างเข้มแข็งในปี พ.ศ. 2550 - 2552 หลังจากนั้นเครือข่ายประชาชนภาคตะวันออกก็เสื่อมคลายลง และเกิดเป็นเครือข่ายขนาดเล็ก ๆ แทน สำหรับการรวมกลุ่มของประชาชนรอบเขตประกอบการอุตสาหกรรม ใน ต.บ้านแลง ต.ตะพง และ ต.เชิงเนิน ได้เริ่มต้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2556 เป็นต้นมา โดยมีสมาชิกจำนวนประมาณ 10 – 20 คน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรทำสวนผลไม้ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการร่วมกันระหว่างชุมชนและโรงงานอย่างเป็นธรรม ไม่ต้องการให้มีการขยายโรงงานเพิ่มเติมอีก และต้องการให้โรงงานปรับปรุงกระบวนการผลิตให้ดีขึ้น ลดการปลดปล่อยสารมลพิษ เพื่อชุมชนจะได้มีสิ่งแวดล้อมที่ปลอดภัยสำหรับการดำรงชีวิต ทั้งนี้ กลุ่มเครือข่ายได้ดำเนินกิจกรรมการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมหลายรูปแบบ เช่น การร้องเรียนผ่านหน่วยงานรัฐ การสำรวจพื้นที่และบันทึกข้อมูลผลกระทบด้านเสียงและกลิ่น การฟ้องคดี และการผลิตสื่อเพื่อการเผยแพร่รณรงค์ เป็นต้น (รายละเอียดดังตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 กิจกรรมการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมของเครือข่ายประชาชนรอบเขตประกอบการ

กิจกรรม	ผลที่เกิดขึ้น	ปัญหาและอุปสรรค
1. การร้องเรียนผ่านหน่วยงานรัฐ และการแจ้งความ	- กระตุ้นการทำงานของหน่วยงานรัฐ - หน่วยงานรัฐลงพื้นที่ตรวจสอบข้อเท็จจริง - องค์กรได้รับเอกสารตอบกลับเกี่ยวกับสาเหตุและการแก้ไขปัญหา เพื่อใช้เป็นหลักฐานด้านสิ่งแวดล้อม - โรงงานมีการปรับปรุงให้ดีขึ้น เกิดผลกระทบลดลง	- หน่วยงานรัฐตอบกลับช้า ทำให้เครือข่ายต้องติดตามอย่างต่อเนื่อง - การตอบกลับเป็นลักษณะการชี้แจงเท่านั้น ไม่มีมาตรการการแก้ไขหรือป้องกันในระยะยาว

กิจกรรม	ผลที่เกิดขึ้น	ปัญหาและอุปสรรค
2. การเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการไตรภาคี	- องค์กรมีโอกาสในการแสดงความเห็น และร้องเรียนปัญหาที่เกิดขึ้น - ได้รับคำตอบแทนจากการประชุม เพื่อนำมาใช้เป็นทุนในการทำกิจกรรมการเคลื่อนไหว	- คณะกรรมการไตรภาคีไม่ได้ช่วยแก้ไขปัญห แต่กลับชะลอปัญหาที่เกิดขึ้น เพราะคณะกรรมการส่วนใหญ่เห็นด้วยกับโรงงาน
3. การสำรวจผลกระทบจากการเผาก๊าซทิ้ง กลิ่น และเสียงจากโรงงาน	- เครือข่ายและบริษัทมีข้อมูลสถิติผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเผาก๊าซทิ้งที่ปลายปล่อง - เกิดความร่วมมือ การมีส่วนร่วมระหว่างบริษัทและชุมชน - เครือข่ายได้รับข้อมูล และได้รับความรู้เพิ่มมากขึ้น - บริษัทระมัดระวังในการเผาก๊าซทิ้งมากขึ้น เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดผลกระทบต่อชุมชน	- ไม่มีการทำรายงานเป็นทางการ ข้อมูลที่เก็บรวบรวมอยู่ในรูปของงานนำเสนอ power point - หลักเกณฑ์ในการบันทึกข้อมูลไม่เป็นที่ยอมรับร่วมกัน
4. การเรียกร้องให้ตั้งกองทุนสุขภาพ	- เกิดกองทุนสุขภาพ ทำให้ชุมชนได้รับสนับสนุนงบประมาณในการดูแล ป้องกัน รักษาและฟื้นฟูสุขภาพของชุมชน	- คณะกรรมการบริหารกองทุนส่วนใหญ่เป็นฝ่ายที่สนับสนุนบริษัท ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขหลายข้อ
5. การฟ้องคดีเรื่องที่ดินสาธารณะ	- ชะลอการแลกเปลี่ยนที่ดินสาธารณะ เพื่อป้องกันการขยายพื้นที่โรงงานเพิ่มขึ้น และเป็นคดีตัวอย่างสำหรับภาคประชาชนเพื่อส่งเสริมให้เกิดธรรมาภิบาลของเจ้าหน้าที่รัฐ	- การหาทนายที่มีเวลา ว่างใจได้และมีความสามารถเป็นเรื่องยาก - มีค่าใช้จ่ายในการจ้างทนายสูง
6. การจัดทำสื่อออนไลน์เพื่อเผยแพร่ให้ความรู้	- เป็นช่องทางในการเผยแพร่ความรู้และกิจกรรม - เป็นช่องทางในการรับเรื่องร้องเรียน และขยายเครือข่ายทั้งภายในและภายนอกชุมชน - ส่งผลกระทบต่อภาพลักษณ์ของบริษัท	- สมาชิกในชุมชนบางกลุ่ม โดยเฉพาะผู้สูงอายุไม่สามารถเข้าถึงสื่อออนไลน์ได้ - ผลกระทบที่เกิดขึ้น (impact) ต่อการรับรู้ของสาธารณะยังไม่มากพอ

ทั้งนี้อุปสรรคที่สำคัญที่กลุ่มเครือข่ายต้องเผชิญ คือ กลุ่มตรงข้าม ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มทุนขนาดใหญ่ ผู้นำท้องถิ่น และสมาชิกในชุมชน ซึ่งมีทุนและทรัพยากรจำนวนมาก โดยเฉพาะกิจกรรมแสดงความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR) ที่สร้างภาพลักษณ์และสื่อสารกับชุมชนได้เป็นอย่างดี ผู้นำชุมชน ซึ่งมีความเห็นพ้องไปกับโรงงานเกือบทั้งหมด เนื่องจากผลประโยชน์ด้านอาชีพ ธุรกิจของผู้นำท้องถิ่นที่ผูกโยงอยู่กับโรงงาน และสมาชิกในชุมชนไม่ได้มีความเห็นพ้องเหมือนกัน เนื่องจากส่วนหนึ่งได้รับประโยชน์จากการได้เข้าทำงานของลูกหลานและเครือญาติ ทำให้การทำงานรณรงค์ขับเคลื่อนทำได้ยาก และหาความไว้วางใจจากผู้อื่นในการระดมสมาชิกได้ยาก อีกทั้ง ผู้นำท้องถิ่นก็ยังมีส่วนกำหนดความคิดของสมาชิกในชุมชนด้วย

สิ่งที่ทางกลุ่มต้องเผชิญ ล้วนเป็นข้อจำกัดของการเคลื่อนไหว ซึ่งทำให้ต้องหาแนวทางที่เหมาะสมกับสภาพสถานการณ์ บริบทพื้นที่ และเวลา รูปแบบหนึ่งที่ทางกลุ่มพยายามนำมาปรับใช้ ก็คือ แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมือง ที่ให้ความสำคัญกับการศึกษา สืบค้น และรวบรวมเพื่อให้ได้ข้อมูลและ “หลักฐานทางวิทยาศาสตร์” เพื่อนำมาใช้เป็นสิ่งที่ช่วยเพิ่มน้ำหนักอย่างมีนัยสำคัญแก่การขับเคลื่อนให้เกิดการแก้ปัญหาตามข้อเรียกร้องของชุมชน ทำให้ภาครัฐและผู้ก่อมลพิษต้องตื่นตัวไม่อาจเพิกเฉยต่อข้อมูลหลักฐานเหล่านี้ และหลักฐานเหล่านี้ยังเป็นที่สนใจของสื่อมวลชน และเป็นเครื่องมือที่กระตุ้นให้เกิดการเจรจาและการแก้ไขปัญหาเชิงสร้างสรรค์ด้วย

“มาที่หลังนี้ก็ต้องสู้ด้วยหลักฐาน ถ้าเราไปสู้ด้วยคน บางที่เราไม่มีเงินให้เขา ทางโรงงานเขามีให้ และผู้ใหญ่บ้าน กำนันเป็นของโรงงานหมด มันก็เลยกลายเป็นชาวบ้านไม่มีความหมาย ... การต่อสู้ในปัจจุบันนี้ก็เน้นที่ว่าเราต้องมีหลักฐานและอาศัยกฎหมายเป็นหลัก การไปแบบตาอินตานา ไม่มีประโยชน์ การได้รับแรงบันดาลใจจากมูลนิธิบูรณะนิเวศเป็นปัจจัยสำคัญ ก็อย่างที่ว่าอาจารย์ (ผู้อำนวยการมูลนิธิฯ) บอกว่า ถ้าเราเก็บข้อมูลได้เยอะ เราสามารถสร้างเป็นกฎหมายได้”

(ผู้ประสานงานกลุ่มรุ่นเก่า ตำบลบ้านแลง, สัมภาษณ์ 23 ตุลาคม 2561)

การใช้แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองโดยเครือข่ายภาคประชาชน จังหวัดระยอง

การใช้แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองโดยเครือข่ายภาคประชาชน จังหวัดระยอง ด้วยกระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งเน้นรูปแบบการตรวจสอบคุณภาพสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ที่มีปัญหามลพิษจากอุตสาหกรรมเป็นหลัก ผลการศึกษาพบว่าปัญหาหลักที่ทางเครือข่ายภาคประชาชนจังหวัดระยองต้องเผชิญ คือ ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพซึ่งเกิดขึ้นจากมลพิษและการขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่ อันมีสาเหตุจากช่องว่างทางกฎหมายและหน่วยงานรัฐกำกับดูแลโรงงานอุตสาหกรรมอย่างหละหลวม และการขาดกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนานโยบายในระดับประเทศและท้องถิ่น ทั้งนี้ เครือข่ายนักวิชาการ นักวิทยาศาสตร์ขององค์กรพัฒนาเอกชน และเครือข่ายภาคประชาชนได้วางแผนใช้แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองในการแก้ไขปัญหาได้ดังรายละเอียดในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ลักษณะปัญหาและแนวทางการใช้แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองในการแก้ไขปัญหา

ลักษณะปัญหา	แนวทางการใช้วิทยาศาสตร์ภาคพลเมือง
ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ	- การร่วมมือกับเครือข่ายนักวิชาการหรือนักวิทยาศาสตร์ในการแก้ไขปัญหาตามความต้องการของชุมชน - การคิดค้นและพัฒนาเครื่องมือหรือวิธีการทางวิทยาศาสตร์ในการติดตามคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ประชาชนสามารถทำได้เอง

ลักษณะปัญหา	แนวทางการใช้วิทยาศาสตร์ภาคพลเมือง
	- การพัฒนาศักยภาพของเครือข่ายและองค์กรให้สามารถออกแบบการวิจัย และดำเนินการวิจัยได้ด้วยตนเอง - การศึกษา สืบค้น และรวบรวมข้อมูลหลักฐานผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมเพื่อช่วยเพิ่มน้ำหนักในการผลักดันให้เกิดการแก้ไขปัญหา
ช่องว่างทางกฎหมายและการกำกับดูแลโรงงานของหน่วยงานรัฐที่หละหลวม	- การใช้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องรวบรวมได้สื่อสารต่อสาธารณะหรือผู้กำหนดนโยบาย และผลักดันให้เกิดการแก้ไขปัญหาหรือแรงจูงใจให้เกิดกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมมลพิษที่เข้มงวดขึ้น - หลักฐานที่รวบรวมได้ทำให้ภาครัฐและผู้ก่อมลพิษไม่อาจเพิกเฉยต่อหน้าที่ความรับผิดชอบและชื่อเสียงของตนได้
การขาดกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนา	- การพัฒนาข้อเสนอแนะหรือการพัฒนาทางเลือกอื่น ๆ โดยใช้ข้อมูลหรือหลักฐานที่เกี่ยวข้องรวบรวมได้เป็นเครื่องมือในการกระตุ้นการเจรจาหรือการแก้ไขปัญหาอย่างสร้างสรรค์ - การพัฒนาศักยภาพของเครือข่ายและองค์กรให้สามารถแสดงความเห็นและให้ข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ในเวทีสาธารณะได้
สมาชิกกลุ่มมีจำนวนน้อยและการขยายสมาชิกกลุ่มทำได้ยาก	การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ อาทิ กิจกรรมสำรวจพื้นที่ การอบรม การจัดเวทีให้ความรู้ และการเผยแพร่ข้อมูล จะมีส่วนสนับสนุนให้เกิดแนวร่วมหรือสมาชิกในชุมชนที่เห็นด้วยกับเครือข่ายภาคประชาชนมากขึ้น

ผลการลงมือปฏิบัติพบว่าเครือข่ายภาคประชาชนสามารถประสานเครือข่ายนักวิชาการ นักกฎหมายและนักวิทยาศาสตร์ รวมถึงเจ้าหน้าที่ของรัฐ ทำให้เครือข่ายได้รับความรู้ และเข้าถึงข้อมูลที่หลากหลาย ทั้งด้านเทคนิควิชาการและด้านกฎหมาย และเกิดกระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างเครือข่ายนักวิชาการและนักวิทยาศาสตร์ทำให้เกิดหลักฐานที่มีความน่าเชื่อถือ ด้านการเก็บข้อมูลและการติดตามผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม ทำให้เครือข่ายสามารถรวบรวมสถิติการเกิดผลกระทบจากปล่องเผาก๊าซทิ้งได้ โดยสรุปข้อมูลการติดตามการใช้งานหอเผาตั้งแต่เดือนสิงหาคมถึงเดือนพฤศจิกายน 2561 รวมเป็นการสำรวจทั้งหมดจำนวน 117 ครั้ง พบว่าหอเผาทั้งบางปล่องมีการเผาก๊าซทิ้ง มากกว่า 100 ครั้ง และบางปล่องมีควันดำเกิดขึ้นเกือบ 50 ครั้ง เป็นต้น ข้อมูลดังกล่าวได้นำมาสู่การร้องเรียนต่อหน่วยงานรัฐ และส่งผลให้ผู้ว่าราชการจังหวัดระยองมีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการร่วมตรวจสอบติดตามปัญหาสิ่งแวดล้อมจากโรงงานในเขตประกอบการอุตสาหกรรม

สำหรับด้านการเก็บตัวอย่างสิ่งแวดล้อมเครือข่ายประชาชนยังคงขาดเครื่องมือหรืออุปกรณ์ตรวจวัดสารมลพิษอย่างง่ายทำให้ไม่สามารถวัดสารมลพิษในอากาศได้อย่างทันที ณ เวลาที่เกิดเหตุฉุกเฉิน ในกรณีศึกษาข้างต้นจึงดำเนินการเก็บตัวอย่างตะกอนดินเพื่อศึกษาการสะสมของสารมลพิษในสิ่งแวดล้อมแทน ทั้งนี้ ขั้นตอนดังกล่าวต้องอาศัยนักวิทยาศาสตร์ขององค์กรพัฒนาเอกชนในการดำเนินการเก็บตัวอย่างและวิเคราะห์ผลโดยเครือข่ายภาคประชาชนมีส่วนร่วมในการนำสำรวจพื้นที่และให้ข้อมูลทางภูมิศาสตร์เท่านั้น แต่อย่างไรก็ตาม สิ่งที่เป็นจุดอ่อนของการเก็บรวบรวมหลักฐานในครั้งนี้ ประกอบด้วย ผลการเก็บตัวอย่างตะกอนดินชายฝั่งทะเลพบผลสารโลหะหนักมีค่าอยู่ในเกณฑ์มาตรฐานตามที่กฎหมายกำหนด แม้สภาพทางกายภาพของตะกอนดินจะมีสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่น้อยมาก ซึ่งบ่งชี้ให้เห็นว่าสภาพแวดล้อมบริเวณดังกล่าวไม่เหมาะสมต่อการอยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิต แต่อย่างไรก็ตามผลตรวจทางเคมีที่นิยมตรวจสอบสารโลหะหนักก็มีค่าอยู่ในเกณฑ์ปกติ และในบางกรณีที่พบ

สารโลหะหนักในแหล่งน้ำธรรมชาติสูงกว่าเกณฑ์มาตรฐานก็ไม่สามารถบ่งชี้ได้ว่าความผิดปกติดังกล่าวเกิดขึ้นจากการประกอบกิจการของโรงงานใด ทำให้การเรียกร้องให้เกิดการปรับปรุงแก้ไขทำได้ยาก เป็นต้น

การเก็บข้อมูลด้านสุขภาพสะท้อนให้เห็นว่าสถานการณ์การเจ็บป่วยของประชาชนในจังหวัดระยองยังคงมีการเจ็บป่วยด้วยโรคมะเร็งสูงขึ้น และระบบการบริการทางสาธารณสุขยังขาดแคลนหมอและพยาบาลอยู่มาก แต่อย่างไรก็ตาม ข้อมูลที่เครือข่ายประชาชนต้องการคือความเชื่อมโยงระหว่างการเจ็บป่วยกับสาเหตุการเจ็บป่วย ซึ่งจากข้อมูลที่เก็บรวบรวมก็ไม่สามารถบอกได้ว่าสาเหตุของการเจ็บป่วยนั้นเกิดขึ้นจากอะไร หรือบอกได้เพียงกว้าง ๆ เท่านั้นว่าเกี่ยวข้องกับปัจจัยหลายอย่าง อาทิ พันธุกรรม พฤติกรรม และสิ่งแวดล้อม เป็นต้น และสำหรับการขับเคลื่อนทางกฎหมาย เป็นขั้นตอนที่เครือข่ายภาคประชาชนทำเองได้ยาก เนื่องจากต้องอาศัยกำลังหลักจากเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญ และนักกฎหมาย รวมถึงอาศัยโอกาสทางการเมืองที่เหมาะสม ซึ่งในกรณีศึกษานี้ยังไม่สามารถผลักดันทางนโยบายหรือกฎหมายได้สำเร็จ

สำหรับด้านการสื่อสารสาธารณะ เครือข่ายภาคประชาชนจะสื่อสารภาพหรือคลิปวิดีโอเหตุการณ์การเผาก๊าซทิ้งที่มีความผิดปกติ เกิดควันดำอย่างรุนแรง ผ่านทางสื่อทางสังคมออนไลน์ทันทีทำให้สาธารณะและหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องรับทราบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และการเก็บข้อมูลสถิติมีเกณฑ์การนับที่ชัดเจนและเป็นการออกแบบร่วมกับนักวิทยาศาสตร์ ทำให้ข้อมูลดังกล่าวเป็นที่ยอมรับจากสาธารณะ ทั้งนี้ สำหรับการนำเสนอสถานการณ์ปัญหาสิ่งแวดล้อมในจังหวัดระยองและวิพากษ์นโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมของรัฐ สามารถทำให้เกิดความสนใจจากสาธารณะได้ระดับหนึ่ง แต่ไม่มีความต่อเนื่องหรือเกิดผลการเปลี่ยนแปลงทางนโยบายในระยะยาว เนื่องจากนโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมมีขนาดใหญ่ ประกอบกับเครือข่ายภาคประชาชนที่มีสมาชิกน้อยไม่สามารถกดดันหรือมีอำนาจในการต่อรองกับนโยบายขนาดใหญ่ได้ แต่อย่างไรก็ตาม เครือข่ายภาคประชาชนก็ได้แสวงหาแนวร่วมที่เป็นเครือข่ายทางวิชาการได้เพิ่มขึ้นจากเดิม

สุดท้ายสำหรับการพัฒนาองค์กรให้เข้มแข็งและการขยายเครือข่ายสมาชิก ทางเครือข่ายภาคประชาชนมีการจัดอบรมเพื่อให้ความรู้เพื่อให้เกิดสมาชิกและความร่วมมือในการติดตามคุณภาพสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนร่วมกัน รวมถึงมีการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ซึ่งเป็นองค์กรทางการมากขึ้นในการทำงาน ทำให้เครือข่ายมีสมาชิกในชุมชนที่เห็นพ้องกับการดำเนินงานของกลุ่มมากขึ้น มีการส่งข้อมูลและติดต่อสื่อสารกันผ่านทางออนไลน์อย่างต่อเนื่อง แต่อย่างไรก็ตามการพัฒนาไปสู่การเป็นเครือข่ายขนาดใหญ่ที่มีความเข้มแข็ง และสร้างความเปลี่ยนแปลงในระดับนโยบายได้นั้นต้องใช้เวลาและความทุ่มเทของเครือข่ายภาคประชาชนและเครือข่ายนักวิชาการมากขึ้นกว่าเดิม ดังนั้น ข้อท้าทายของการใช้แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองคือการออกแบบการเก็บรวบรวมหลักฐานที่ดีและตอบโจทย์ปัญหาความเดือดร้อนของชุมชนและการแสวงหานักวิชาการที่มีความเชี่ยวชาญในหลายสาขา รวมถึงอาศัยความอดทนของเครือข่ายภาคประชาชนในการเก็บรวบรวมหลักฐานในระยะยาวอีกด้วย

รูปแบบและแนวทางการใช้แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองโดยองค์กรภาคประชาชนด้านสิ่งแวดล้อม

รูปแบบการใช้แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองในกิจกรรมการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรภาคประชาชน สามารถแบ่งได้ จำนวน 2 รูปแบบ คือ (1) การจัดทำข้อมูลและข้อเสนอเพื่อแสดงความเห็นคัดค้านก่อนการตั้งโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่ และ (2) การตรวจสอบคุณภาพสิ่งแวดล้อมในชุมชนที่มีปัญหามลพิษจากอุตสาหกรรม ทั้งนี้ ทั้งสองรูปแบบมีจุดเริ่มต้นจากข้อกังวลหรือโจทย์ของชุมชน และเน้นการมีส่วนร่วมระหว่างผู้เชี่ยวชาญ นักวิทยาศาสตร์ และประชาชน และพัฒนาศักยภาพของประชาชนให้สามารถดำเนินการตามขั้นตอนทางวิทยาศาสตร์ได้ โดยมีแนวทางการดำเนินงานจำนวน 5 ขั้นตอน ดังนี้

1. การพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือกับนักวิชาการหลายสาขาอย่างต่อเนื่อง

เป็นขั้นตอนที่ต้องระดมทรัพยากรจากภายนอก ในการดำเนินงานร่วมกันเพื่อตอบสนองต่อข้อกังวลหรือปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมที่ประชาชนต้องเผชิญ และเป็นการสร้างอำนาจการต่อรองของกลุ่มและป้องกันการถูกฟ้องร้องดำเนินคดีในอนาคตได้

2. การพัฒนาศักยภาพองค์กรและเครือข่ายภาคประชาชนให้ได้รับการยอมรับ

เป็นการจัดตั้งองค์กรภาคประชาชนที่มีการกิจและเป้าหมายที่ชัดเจน และมีการแบ่งหน้าที่กันอย่างชัดเจน จะมีส่วนช่วยในการดำเนินงานตามขั้นตอนทางวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองได้ โดยองค์ประกอบขององค์กรภาคประชาชนควรประกอบด้วย ฝ่ายข้อมูล ซึ่งมีหน้าที่จัดทำจดหมาย เก็บรวบรวมเอกสารราชการ, ฝ่ายประสานงาน มีหน้าที่ในการติดต่อสื่อสารระหว่างภายในสมาชิก และระหว่างเครือข่ายภายนอก รวมถึงการติดต่อสื่อมวลชน และฝ่ายรณรงค์หรือฝ่ายกิจกรรม ทำหน้าที่สำรวจพื้นที่ เฝ้าระวังผลกระทบ และจัดบันทึกอย่างสม่ำเสมอ นอกจากนี้ ยังควรมีฝ่ายระดมทุน ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบในการหาแหล่งทุนเพื่อสนับสนุนการดำเนินงานของเครือข่ายอย่างเป็นระบบ เนื่องจากการดำเนินกิจกรรมเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมต้องใช้ต้นทุนและค่าใช้จ่ายสูง อาทิ ต้นทุนเรื่องเวลา ค่าน้ำมันรถ รวมถึงค่าถ่ายเอกสาร และวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ

3. การพัฒนาเครื่องมือหรือวิธีการในการเก็บรวบรวมหลักฐานทางวิทยาศาสตร์

เป็นขั้นตอนในการประชุมระดมความคิดเพื่อวางแผนการดำเนินงานโดยอาศัยการมีส่วนร่วมของเครือข่ายภาคประชาชน เครือข่ายวิชาการ และองค์กรพัฒนาเอกชน และเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่จะนำมาสู่การพัฒนาเครื่องมือหรือวิธีการในการแก้ไขปัญหาได้อย่างเหมาะสม และทำให้การรณรงค์ของเครือข่ายประสบความสำเร็จ ทั้งนี้ เครื่องมือดังกล่าวภาคประชาชนต้องสามารถใช้ได้หรือดำเนินการได้ด้วยตนเอง และสะท้อนปัญหาที่ชุมชนต้องเผชิญได้ โดยอาจมีการประสานความร่วมมือจากผู้ประกอบการเอกชนซึ่งมีทรัพยากรสูงในการสนับสนุนเครื่องมือสำหรับการตรวจวิเคราะห์คุณภาพสิ่งแวดล้อมอย่างง่าย หรืออาจจะพิจารณาการกำหนดเกณฑ์มาตรฐานที่ได้รับการยอมรับจากชุมชนเพื่อใช้ในการติดตามผลกระทบร่วมกันในพื้นที่ เป็นต้น

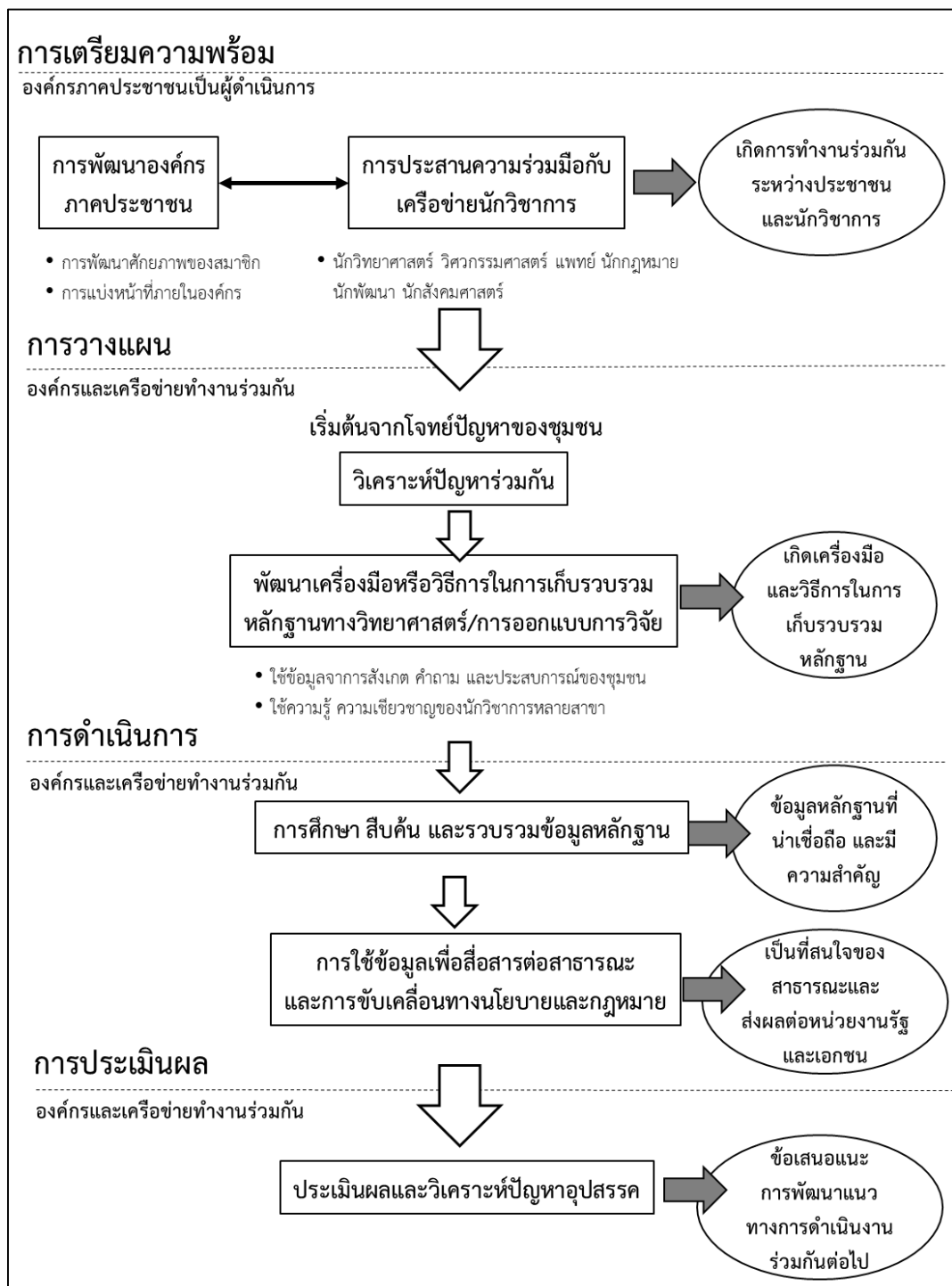
4. การศึกษา สืบค้น และการรวบรวมหลักฐานด้านสิ่งแวดล้อม

การศึกษา สืบค้น และการรวบรวมหลักฐานด้านสิ่งแวดล้อม สามารถดำเนินการได้โดยอาศัยความร่วมมือของชุมชนและนักวิชาการและอาจรวมถึงผู้ประกอบการ ทั้งนี้ ลักษณะของข้อมูลที่ต้องการ คือ ข้อมูลที่ต้องการเก็บนั้นจะต้องมีคุณสมบัติที่สำคัญ คือ 1) มีความน่าเชื่อถือ 2) บ่งชี้สภาพปัญหาที่ประชาชนต้องเผชิญ 3) อธิบายสาเหตุของปัญหาและที่มาของแหล่งกำเนิดมลพิษได้ 4) เป็นที่สนใจของสาธารณะ และ 5) นำข้อมูลมาใช้ในการรณรงค์เพื่อการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ ทำให้หน่วยงานรัฐและเอกชนไม่สามารถวางเฉยต่อไปได้ และนำไปสู่การแก้ไขปัญหาที่ตรงจุดได้ในที่สุด ทั้งนี้ ปัจจัยความสำเร็จขึ้นอยู่กับกรอบการออกแบวิธีการที่เหมาะสมและสะท้อนปัญหาความเดือดร้อนของชุมชน ซึ่งเกี่ยวข้องกับความรู้ความสามารถและประสบการณ์ของผู้เชี่ยวชาญ รวมถึงข้อมูลการสังเกต การตั้งคำถาม และประสบการณ์ของคนในท้องถิ่น

5. การใช้ข้อมูลเพื่อสื่อสารสาธารณะ การขับเคลื่อนและผลักดันกฎหมาย

เป็นขั้นตอนที่สำคัญในการสื่อสารข้อมูลให้เข้าใจง่าย และเป็นที่สนใจของสาธารณะ ทั้งนี้ สามารถดำเนินการเผยแพร่ข้อมูลได้หลายรูปแบบ เช่น การเผยแพร่ผ่านสื่อออนไลน์ของเครือข่ายภาคประชาชน และการจัดงานแถลงข่าวต่อสื่อมวลชน ทั้งนี้ การจัดทำสื่อจะต้องมีความน่าสนใจ มีความเป็นมืออาชีพ และสะท้อนถึงผลกระทบได้อย่างชัดเจน ซึ่งองค์กรภาคประชาชนและเครือข่ายนักวิชาการสามารถพัฒนารูปแบบการนำเสนอในรูปแบบต่าง ๆ ได้ เช่น การสร้างแบบจำลองตั้งโต๊ะ หรือการสร้างแบบจำลองทางวิทยาศาสตร์ เพื่อใช้ในการอธิบายรวมถึงประเมินความเสียหายเป็นตัวเลขเชิงเศรษฐศาสตร์ เป็นต้น

ภาพที่ 1 แผนภาพอธิบายการแนวทางการใช้วิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองโดยองค์กรภาคประชาชนด้าน
สิ่งแวดล้อม

การอภิปรายผล

การใช้แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองโดยองค์กรภาคประชาชนด้านสิ่งแวดล้อมแสดงให้เห็นว่าการมีส่วนร่วมระหว่างเครือข่ายภาคประชาชน นักวิชาการและนักวิทยาศาสตร์ในการดำเนินการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของชุมชนเป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะช่วยสนับสนุนการแก้ไขปัญหาของชุมชน และช่วยเสริมความรู้และอำนาจให้กับภาคประชาชนในพื้นที่ซึ่งมีการรวมกลุ่มขนาดเล็ก และช่วยลดความรุนแรงที่อาจเกิดขึ้นจากกลุ่มอิทธิพลในท้องถิ่นได้ ทั้งนี้ การออกแบบกิจกรรมและเครื่องมือที่ช่วยในการรวบรวมข้อมูลหลักฐานทางสิ่งแวดล้อม มีส่วนช่วยเสริมให้เกิดข้อมูลในการสนับสนุนข้อเรียกร้องของชุมชน และทำให้ผู้ประกอบการและหน่วยงานรัฐเห็นความสำคัญและเข้ามามีบทบาทในการแก้ไขปัญหา แต่อย่างไรก็ตาม สำหรับการรณรงค์ขับเคลื่อนให้เกิดกฎหมายหรือการเปลี่ยนแปลงทางนโยบายนั้นจำเป็นต้องอาศัยเครือข่ายนักวิชาการและนักกฎหมายมากขึ้นอีก นอกจากนี้ การติดตามเฝ้าระวังมลพิษเป็นกิจกรรมที่ต้องทุ่มเทกำลังและเวลาในการติดตามเฝ้าระวังมลพิษอย่างมาก ทำให้องค์กรภาคประชาชนต้องอาศัยการสนับสนุนเงินทุนในการทำงาน

อนึ่ง สภาพปัญหาความเดือดร้อนของภาคประชาชนในปัจจุบันมีรูปแบบที่แตกต่างไปจากอดีต กล่าวคือเป็นปัญหาผลกระทบจากโรงงานอุตสาหกรรมที่มีความซับซ้อน และต้องใช้องค์ความรู้ทางเทคนิควิทยาศาสตร์ในการแก้ไขปัญหา ดังนั้น การแก้ไขปัญหาจำเป็นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของนักวิทยาศาสตร์ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญ และมีความพร้อมที่จะทำงานตอบสนองข้อเรียกร้องหรือข้อกังวลของชุมชนได้ ทั้งนี้ กระบวนการวิจัยโดยใช้ชุมชนเป็นฐานนั้นเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งที่จะทำให้คนในชุมชนมีโอกาสในการระบุปัญหาและมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง อีกทั้งยังสอดคล้องกับความต้องการของคนท้องถิ่นและมีความยั่งยืนมากกว่าการดำเนินการด้วยนักวิจัยหรือนักวิทยาศาสตร์เพียงอย่างเดียว นอกจากนี้ ในสภาพสังคมปัจจุบันภาคประชาชนมีศักยภาพสูงและความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสูงขึ้น ทำให้ชุมชนสามารถเข้าถึงเครือข่ายออนไลน์ หรือแอปพลิเคชันได้ง่ายขึ้น ประกอบกับเครื่องมือในการติดตามคุณภาพสิ่งแวดล้อมบางชนิดมีราคาถูก และสามารถใช้ได้ง่าย ซึ่งทำให้ประชาชนสามารถมีส่วนร่วมในการติดตามคุณภาพสิ่งแวดล้อมได้สะดวกขึ้น แสดงให้เห็นว่าการใช้แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองโดยองค์กรภาคประชาชนด้านสิ่งแวดล้อมสามารถเกิดขึ้นได้อย่างแพร่หลายในอนาคต

ข้อเสนอแนะ

สำหรับเครือข่ายภาคประชาชนจังหวัดระยอง ควรมีการสร้างยุทธศาสตร์ใหม่ในการร่วมมือกันระหว่างเครือข่ายภาคประชาชน เครือข่ายนักวิชาการ และภาคเอกชน เพื่อให้เกิดความร่วมมือในการติดตามเฝ้าระวังผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมร่วมกัน และควรพัฒนาองค์กรเครือข่ายภาคประชาชนให้เข้มแข็ง โดยขยายเครือข่ายและทำกิจกรรมเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง เช่น การจัดทำรายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อมประจำปี หรือจัดแถลงข่าวสถานการณ์มลพิษประจำปี เพื่อให้ได้รับการยอมรับและเกิดการผลักดันให้เกิดการแก้ไขปัญหาต่อไป ทั้งนี้ อาจพิจารณาให้มีเจ้าหน้าที่ประจำองค์กรเพื่อเป็นผู้ประสานงานและดำเนินการติดตามคุณภาพสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนเพื่อทำให้เกิดความต่อเนื่องของการทำงาน รวมถึงควรจัดให้มีกองทุนสำหรับการทำกิจกรรมของเครือข่าย เพื่อจัดหาอุปกรณ์ในการดำเนินการเฝ้าระวังมลพิษสิ่งแวดล้อม รวมถึงเงินเดือนของเจ้าหน้าที่ประจำ และค่าเบี้ยเลี้ยงในการทำงาน เนื่องจากที่ผ่านมาเครือข่ายประชาชนต้องแบกรับค่าใช้จ่ายจากการทำกิจกรรมในหลายด้าน

สำหรับการพัฒนาแนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองในประเทศไทย ควรมีการพัฒนาทีมนักวิชาการ นักวิทยาศาสตร์ วิศวกร นักกฎหมาย และนักสังคมศาสตร์ หรือผู้เชี่ยวชาญสาขาต่าง ๆ ที่จะช่วยเหลือหรือทำงานร่วมกับเครือข่ายภาคประชาชนอย่างเป็นระบบ และสถาบันการศึกษาควรให้การสนับสนุนกองทุนวิทยาศาสตร์ภาคพลเมือง เพื่อสนับสนุน

นักวิชาการให้ใช้ความรู้ความเชี่ยวชาญของตนเข้าไปทำงานร่วมกับเครือข่ายภาคประชาชนในการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของชุมชน รวมถึงสนับสนุนให้ชุมชนเข้าถึงแหล่งทุนดังกล่าวด้วย

รายการอ้างอิง

1. วารสารและนิตยสาร

- ทรงชัย ทองปาน. (2560). ยุทธวิธีในการเคลื่อนไหวทางสังคมของ "กลุ่มไม่เอาเชื้่นแก๊งเสื้อดำ". *วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร*, 13(2), 46-82.
- พนา ใจตรง, และกนกวรรณ มะโนรัมย์. (2557). พลวัตการเคลื่อนไหวและการต่อสู้เพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตของชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 5(2), 81-111.
- Abby Kinchy. (2017). Citizen Science and Democracy: Participatory Water Monitoring in the Marcellus Shale Fracking Boom, *Science as Culture*, 26(1), 88-110.
- Aya H. Kimura. (2017). Citizen Science in Post-Fukushima Japan: The Gendered Scientization of Radiation Measurement, *Science as Culture*, 2-24.
- Carla May Dhillon. (2017). Using citizen science in environmental justice: participation and decision-making in a Southern California waste facility siting conflict, *Local Environment*, 22(12), 1479-1496.
- Golumbic, Y.N., Daniela Orr, Ayelet Baram-Tsabari, Barak Fishbain. (2017). Between Vision and Reality: A Study of Scientists' Views on Citizen Science. *Citizen Science: Theory and Practice*, 2(1), 1-13.
- Kirk Herbertson. (2012). Citizen Science Supports a Healthy Mekong, *International Rivers*, 28(4), 1-15.
- Kullenberg C, Kasperowski D. (2016). What Is Citizen Science?—A Scientometric Meta-Analysis. *PLoS ONE*, 11(1), 1-16.
- Samantha Rowbotham, Merryn McKinnon, Joan Leach, Rod Lamberts, Penelope Hawe. (2017). Does citizen science have the capacity to transform population health science?. *Critical Public Health*. 29(1), 118-128.

2. หนังสือ

- ธารา บัวคำศรี, เคนนี่ ลาร์สัน, ฝ่ายคำ หาญณรงค์, เพ็ญโฉม แซ่ตั้ง และวลัยพร มุขสุวรรณ. (2548). *อะไรอยู่ในอากาศ: ความลับที่คนมาตาพุดและคนไทยยังไม่รู้*, กลุ่มศึกษาและรณรงค์มลภาวะอุตสาหกรรม, กรีนพีซเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และโกลบอลคอมมิวนิตี้อินเตอร์.
- Cooper and Lewenstein. (2016). Two Meanings of Citizen science in Cavalier and Kennedy (Ed.), *The Rightful Place of Science: Citizen Science*. Tempe, AZ: Consortium for Science, Policy & Outcomes.
- Ottinger. (2016). Social Movement- Based Citizen Science in Cavalier and Kennedy (Ed.), *The Rightful Place of Science: Citizen Science*. Tempe, AZ: Consortium for Science, Policy & Outcomes.
- Science Communication Unit, University of the West of England, Bristol. (2013). *Science for Environment Policy In-Depth Report: Environmental Citizen Science*. Report produced for the European Commission DG Environment. Retrieved from <http://ec.europa.eu/science-environment-policy>

3. รายงานการประชุมหรือสัมมนาทางวิชาการ

- เพ็ญโฉม แซ่ตั้ง. (2559). โครงการวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองในการเฝ้าระวังมลพิษอุตสาหกรรม. มุลนิธิบูรณะนิเวศ.
- อัญญพร ฤทธิชาติ. (2560). ภาพรวมปัญหามลพิษอุตสาหกรรม ปี 2558-2559, ใน มุลนิธิบูรณะนิเวศ, เวทีเสนอผลการศึกษา “ภาพรวมปัญหามลพิษอุตสาหกรรม ปี 2558 - 2559 ”, โรงแรมเซ็นจูรี่ พาร์ค ถนนราชปรารภ กรุงเทพมหานคร.

4. วิทยานิพนธ์

นภาพร อินทร์แดนดอน. (2556). *ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อสิทธิชุมชน: ศึกษากรณีการเคลื่อนไหวของเครือข่ายประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือในประเทศไทย*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร, สาขานโยบายศึกษาและการพัฒนา. กรุงเทพฯ.

ศรัณยู หมั่นทรัพย์. (2557). *เครือข่ายประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: "การเมืองภาคประชาชน" ในสังคมไทย*. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, วิทยาลัยสหวิทยาการ. กรุงเทพฯ.

5. สื่ออิเล็กทรอนิกส์

Wikipedia. (n.d). *Citizen Science*, 30 June 2019. https://en.wikipedia.org/wiki/Citizen_science

บทบาทสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสต่อการส่งเสริมการเคลื่อนไหว
ของชุมชนเพื่อสิทธิการใช้ประโยชน์บนที่ดิน

The Role of The Thai Public Broadcasting Service Television Station
in Promoting A Community Movement for The Right to Land

นางสาวอรรณพ สุขโข

สาขาวิชานวนศึกษา วิทยาลัยพัฒนาศาสตร์ปวย อังภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง บทบาทสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสต่อการส่งเสริมการเคลื่อนไหวของชุมชน เพื่อสิทธิการใช้ประโยชน์บนที่ดินหนองปลาสุย จังหวัดลำพูน ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดและหลักการของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส เนื้อหาของการนำเสนอข่าวรายการเวทีสาธารณะ และผลของการนำเสนอข่าวการเคลื่อนไหวของชุมชนเพื่อสิทธิในการใช้ประโยชน์ที่ดินหนองปลาสุย เก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์หนังสือ วิทยานิพนธ์ วารสารทางวิชาการ รวมทั้งข้อมูลออนไลน์ และเทปบันทึกรายการเวทีสาธารณะสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส วิเคราะห์ข้อมูลด้วยแนวคิดเรื่องสื่อมวลชนต่อสังคมและ แนวคิดสิทธิชุมชน

ผลการศึกษาพบว่าสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสมีบทบาทในฐานะสื่อสาธารณะ สนับสนุนการเคลื่อนไหวของขบวนการชาวบ้านให้มีพื้นที่สื่อสารอย่างที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน บนสื่อกระแสหลักหรือสื่อพาณิชย์ทั่วไป แนวคิดและหลักการ การนำเสนอข่าวของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส มีองค์ประกอบสำคัญอย่างน้อย 3 ประการ คือ (1) นโยบายขององค์กร ที่ยึดมั่นในหลักการสื่อสารสาธารณะ (2) สถานภาพขององค์กร ที่ปลอดจากทุน และรัฐระดับหนึ่ง ตามกลไกทางกฎหมายซึ่งออกแบบไว้ในพระราชบัญญัติองค์การกระจายเสียงและแพร่ภาพสาธารณะแห่งประเทศไทย (ส.ส.ท.) ที่มุ่งหวังให้องค์กรสามารถเปิดพื้นที่ให้กับประชาชนทุกกลุ่ม เป็นกระบอกเสียงให้คนด้อยโอกาส และยึดโยงกับประโยชน์สาธารณะเป็นหลัก (3) ผู้ปฏิบัติงานที่มีความเข้าใจและยึดหลักการทำข่าวตามหลักการสื่อสารสาธารณะ เช่น รายการเวทีสาธารณะ ที่เปิดพื้นที่ให้คนที่ไม่เคยมีอำนาจต่อรองในระบบการเมืองปกติ ได้มีพื้นที่ นำพาประเด็นปัญหาของตนเองเข้าสู่พื้นที่สาธารณะ และยังเชื่อมโยงความเดือดร้อนของขบวนการชาวบ้านขยายวงกว้างสู่การยกระดับของปัญหาจากพื้นที่ สู่การถกเถียงในระดับโครงสร้างและนโยบาย

Abstract

This study focuses on the role of the Thai Public Broadcasting Service (Thai PBS) television (TV) station in promoting a community movement for the right to land usage at Nong Pla Sawai Village, Lamphun Province, northern Thailand.

Results were that Thai PBS has assumed the role of a public media, supporting the village activist group by offering a communication venue, unprecedented in Thai mainstream or general commercial media. Concepts and principles of news presentation by Thai PBS consist of organizational policy adhering to public media principles and organizational status, free of capital and governmental involvement to a certain degree, based on legal mechanics as devised in the Thai Public Broadcasting Service Act, B.E. 2551 (2008). This law's objective was to establish an organization providing space for all groups of people as a voice for the underprivileged in the public interest.

Practitioners must therefore understand and adhere to news process and public media principles, such as public events creating space for individuals who never hold bargaining power in the normal political system. By granting them physical presence on broadcasts, their problems and issues are shared in the public arena. Sufferings of the village activist movement (the movement) broadly level problems from site-specific to debate areas of structure and policy. Having the movement granted connective spaces broad enough to explain causes of problems gives the movement bargaining power and the ability of follow-up on processes and verify demanded issue, innovating a supportive force for the movement.

Keywords: Village activist movement, Public space, Public media, Thai Public Broadcasting Service (Thai PBS), Thai Public Broadcasting Service Act, B.E. 2551 (2008).

บทนำ

นโยบายเร่งรัดการออกเอกสารสิทธิ ในระหว่างปี พ.ศ. 2533-2534 เป็นหนึ่งในนโยบายที่ทำให้ปัญหาที่ดินที่มีความรุนแรงมากขึ้น เนื่องจากมีขบวนการกว้านซื้อที่ดิน สาธารณประโยชน์ไปออกเอกสารสิทธิโดยมิชอบด้วยกฎหมาย (สมภพ ดอนดี, 2559, น. 48) ที่ดินหนองปลาซวย พื้นที่ 15,000 ไร่ ในเขตอำเภอบ้านโฮ่ง และกิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง คือ หนึ่งในพื้นที่ที่มีการออกเอกสารสิทธิทับที่สาธารณประโยชน์ของชาวบ้าน นายทุนเมื่อได้เอกสารสิทธิในที่ดินก็นำเอกสารไปกู้เงินจากธนาคาร และปล่อยที่ดินให้รกร้างไม่มีการทำประโยชน์

ก่อนปี พ.ศ. 2544 ชาวบ้านเรียกร้องให้หน่วยงานของภาครัฐและรัฐบาลเข้ามาตรวจสอบและแก้ไขปัญหา ภายหลังการตรวจสอบพบว่า มีการออกเอกสารสิทธิมิชอบในบางพื้นที่จริง แต่กลไกของภาครัฐก็ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ ชาวบ้านจึงตัดสินใจเข้าทำประโยชน์ในที่ดินที่ถูกละเลยทิ้งร้าง ซึ่งออกเอกสารสิทธิโดยมิชอบด้วยกฎหมาย โดยเรียกปฏิบัติการนี้ว่า “การปฏิรูปที่ดินโดยชุมชน” อ้างสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร ตามวิถีชีวิต ประเพณี และกติกาสังคมที่สร้างขึ้นร่วมกัน แต่ปฏิบัติการดังกล่าวถูกเจ้าหน้าที่รัฐจับกุมดำเนินคดี 109 คน รวมทั้งสิ้น 1,067 คดี (อัจฉรา รักยุติธรรม, 2548, น.23)

ชาวบ้านเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการภาคประชาสังคม มีการใช้พลังของสื่อมวลชนต่อรองกับภาครัฐและดึงแนวร่วมมากขึ้น ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้จากประสบการณ์การต่อสู้ในระบบการเมืองปกติที่เคยมีพื้นที่หรือช่องทางการเมืองให้แก่ขบวนการชาวนา (ทรงศักดิ์ ปัญญา, 2551, น. 21) แต่บทบาทของสื่อมวลชนในสังคมไทยนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2387 ตกอยู่ภายใต้อุตสาหกรรมสื่อภาคธุรกิจ ผูกขาดด้วยอำนาจรัฐและกลุ่มทุน จึงทำให้เนื้อหาและข่าวสารที่ถูกเผยแพร่ในสังคม กลายเป็นการสร้างพื้นที่กลางของการแลกเปลี่ยนสินค้าเพื่อกระตุ้นการบริโภค ขวัญปัญหา “ชาวบ้าน” โดยเฉพาะชายขอบ ยากที่จะช่วงชิงพื้นที่สื่อกระแสหลักได้ หรือหากเป็นข่าวก็เป็นเพียงกระบอกเสียงของรัฐ (อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, 2545, น.47) เช่น เหตุการณ์ “พฤษภาทมิฬ” ปี พ.ศ. 2535 เป็นหนึ่งในเหตุการณ์ที่สะท้อนให้เห็นข้อจำกัดของสื่อมวลชนในการรายงานข่าว สื่อถูกรวบงำและปิดกั้น ความกดดันทางการเมืองและการเคลื่อนไหวของภาคประชาชน จึงเกิดการเรียกร้องให้ปฏิรูปสื่อ ประกอบกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้เปลี่ยนแนวคิดและบรรทัดฐานการจัดสรรทรัพยากรที่เคยผูกขาดโดยรัฐให้กลายเป็นทรัพยากรของชาติ หรือการใช้ทรัพยากรดังกล่าวเพื่อประโยชน์สูงสุดของประชาชนทั้งในระดับชาติและท้องถิ่น (กาญจนา แก้วเทพ, 2553, น.95) สื่อสาธารณะจึงถือกำเนิดขึ้นในสังคมไทยในปี พ.ศ.2551

สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสเป็นสื่อสาธารณะแห่งแรกในประเทศไทย และในภูมิภาคอาเซียน ดำเนินองค์การภายใต้พระราชบัญญัติ องค์การกระจายเสียงและแพร่ภาพสาธารณะแห่งประเทศไทย พ.ศ.2551 ภายใต้วัตถุประสงค์เพื่อสนับสนุนการพัฒนาสังคมให้มีคุณภาพ คุณธรรม ผ่านข่าวสารที่เที่ยงตรงสร้างสรรค์สังคมที่เป็นธรรม ปราศจากการครอบงำของภาครัฐและกลุ่มทุน กรณีการเคลื่อนไหวปัญหาที่ดินของชาวบ้านในจังหวัดลำพูน ได้ใช้พื้นที่สื่อสาธารณะในการสื่อสารประเด็นปัญหาจนทำให้ปัญหาได้ยกระดับสู่นโยบายในเวลาต่อมา

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาแนวคิดและหลักการของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสต่อการเลือกนำเสนอข่าวการเคลื่อนไหวของชุมชนเพื่อสิทธิในการใช้ประโยชน์ที่ดินหนองปลาซวย อำเภอบ้านโฮ่ง และกิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง จังหวัดลำพูน
2. เพื่อศึกษาการนำเสนอข่าวของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส ต่อการสนับสนุนการเคลื่อนไหวของชุมชนเพื่อสิทธิในการใช้ประโยชน์ในที่ดินหนองปลาซวย อำเภอบ้านโฮ่ง และกิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง จังหวัดลำพูน
3. เพื่อศึกษาผลที่เกิดขึ้นต่อขบวนการเคลื่อนไหวของชุมชนเพื่อสิทธิในการใช้ประโยชน์ในที่ดินหนองปลาซวย อำเภอบ้านโฮ่ง และกิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง จังหวัดลำพูน หลังจากการนำเสนอข่าวของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส

วิธีการวิจัย

การศึกษาเรื่องบทบาทสถานีโอทิสไทยพีบีเอสต่อการส่งเสริมการเคลื่อนไหวของชุมชนเพื่อสิทธิการใช้ประโยชน์บนที่ดินหนองปลาสุย จังหวัดลำพูน ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลจากเอกสาร การสังเกตในพื้นที่ การสัมภาษณ์ และเทปบันทึกการเวทีสาธารณะ สถานีโอทิสไทยพีบีเอส ตั้งแต่ พ.ศ. 2551 ถึง พ.ศ. 2553 รวมทั้งหมด 17 ตอน โดยเน้นศึกษาเนื้อหา 3 ตอนหลัก เกี่ยวกับพื้นที่หนองปลาสุย 15,000 ไร่ ได้แก่

วันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2552 ชื่อตอน “เดินหน้าโฉมชุมชน ถามหาความกล้าหาญของรัฐ”

วันที่ 21 สิงหาคม พ.ศ. 2553 ชื่อตอน “ที่ดินความมั่นคงในชีวิต”

วันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2553 ชื่อตอน “ที่ดินคนจน ความมั่นคงของชีวิตกับการปฏิรูปประเทศ”

เก็บข้อมูลสัมภาษณ์ ได้แก่ ชาวบ้านพื้นที่หนองปลาสุยและแกนนำเครือข่ายด้านที่ดิน, อดีตกรรมการนโยบาย ฝ่ายบริหารองค์กร ฝ่ายบริหารข่าวและบรรณาธิการ ผู้สื่อข่าว ขององค์การกระจายเสียงและแพร่ภาพสาธารณะแห่งประเทศไทย (ส.ส.ท.), นักวิชาการมหาวิทยาลัยเที่ยงคืน และผู้ร่างพ.ร.บ. ส.ส.ท.

ผลการวิจัยและการวิเคราะห์ข้อมูล

1. แนวคิดและหลักการ การนำเสนอข่าวการเคลื่อนไหวปัญหาที่ดิน พื้นที่หนองปลาสุยของสถานีโอทิสไทยพีบีเอส

การเคลื่อนไหวของชาวบ้านพื้นที่หนองปลาสุย กิ่งอำเภอบ้านโฮ่งและอำเภอยางชุมน้อย เริ่มต้นขึ้นจากปัญหาด้านเศรษฐกิจ ชาวบ้านไร่นาทำกิน ไม่สามารถพึ่งพารายได้จากการเป็นลูกจ้างในภาคแรงงานอุตสาหกรรมได้ จึงกลับเข้ามาในพื้นที่หวังจะบุกเบิกป่าแพะ หรือป่าชุมชนในการทำเกษตรเชิงอินทรีย์ แต่ป่าดังกล่าวกลับมีนายทุนครอบครองมีเอกสารสิทธิ์ถูกต้องตามกฎหมาย ชาวบ้านมีการตรวจสอบที่มาของการออกเอกสารสิทธิ์ โดยมีการยื่นหนังสือต่ออำเภอ และจังหวัด และพบว่ากระบวนการออกเอกสารสิทธิ์มีข้อขัดแย้งกฎหมายแต่กลับไม่มีความคืบหน้า ชาวบ้านศรีเตี้ยจึงตัดสินใจเข้าบุกรุกที่ดินของนายทุน และนำมาจัดสรรให้กับชาวบ้าน และต่อมาระหว่างปี พ.ศ. 2540-2545 การบุกยึดที่ดินคืนจากนายทุนก็ได้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องบนพื้นที่หนองปลาสุย รวม 9 หมู่บ้าน 7,300 ไร่ แต่ต่อมา ถูกเจ้าหน้าที่รัฐจับกุมดำเนินคดี 109 คน รวมทั้งสิ้น 1,067 คดี (อจธรา รักยุติธรรม, 2548, น.23)

“ข้อมูลประวัติศาสตร์การใช้ประโยชน์ที่ดินจากกรมที่ดิน ระบุว่าพื้นที่บริเวณนี้เคยเป็นที่ดินจัดสรรให้กับเกษตรกรตามโครงการจัดสรรที่ดินผืนใหญ่บ้านโฮ่งป่าซาง เป็นหลักฐานที่ชาวบ้านต่อสู้ในชั้นศาลมาตั้งแต่ถูกดำเนินคดี แต่ไม่เป็นผล เพราะหลักฐานที่บริษัทเอกชนใช้ฟ้องชาวบ้านคือ โฉมที่ดิน เป็นเอกสารสิทธิ์ที่ออกโดยถูกต้องตามกฎหมาย ” (รายงานรายการเวทีสาธารณะ 11 ธันวาคม 2553)

การเคลื่อนไหวของชาวบ้านพื้นที่หนองปลาสุย ถูกยกระดับขึ้นจากการเคลื่อนไหวเฉพาะประเด็นปัญหาในพื้นที่ สู่อะไรที่เชื่อมโยงปัญหาในระดับเชิงโครงสร้าง หลังจากได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และเครือข่ายในภาคเหนือ แต่การยกระดับปัญหาการเคลื่อนไหวของชาวบ้านอย่างชัดเจนเกิดขึ้นจากการที่ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวร่วมกับเครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย หรือ คปท. เนื่องจากเครือข่ายได้รวบรวมความเดือดร้อนเฉพาะปัญหาที่ดินจากหลายพื้นที่มารวมไว้ด้วยกัน มีข้อเรียกร้องให้มีการแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยการกระจายการถือครองที่ดินอย่างเป็นธรรมด้วยการกระจายการถือครองที่ดินด้วยหลักสิทธิชุมชนให้อำนาจชาวบ้านสามารถใช้สิทธิภูมิปัญญาจากวิถีชีวิตตามแต่ละท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร เช่น การถือครองที่ดินด้วยระบบโฉนดชุมชน เป็นต้น ฯลฯ แต่เป้าหมายของการเคลื่อนไหวก็ยังไม่มีความ

คืบหน้ามากนัก เพราะข้อมูลต่างๆไม่สามารถกระจายออกไปสู่พื้นที่สาธารณะได้ เพราะขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านไม่สามารถเข้าถึงพื้นที่สื่อมวลชนได้ ซึ่งข้อจำกัดของการเข้าถึงพื้นที่สื่อมวลชนไม่ได้เกิดขึ้นจากปัจจัยภายในของขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านเท่านั้น แต่ปัจจัยภายนอกเกี่ยวข้องโดยตรงกับสถานะของสื่อมวลชนเองด้วย ซึ่งหากดูตามช่วงเวลาการเคลื่อนไหวก่อนปี พ.ศ.2551 ก่อนมีสื่อสาธารณะ สื่อมวลชนกระแสหลักล้วนเป็นสื่อพาณิชย์ การนำเสนอเนื้อหาข่าวในสื่อประเภทนี้ยังคงมีข้อจำกัดที่ต้องมุ่งตอบสนองรายได้สร้างฐานคนดู ชาวชาวบ้านจึงไม่มีพื้นที่มากนักในการสื่อสาร

“เป้าหมายการเรียกร้องที่ซับซ้อนจำเป็นต้องมีพื้นที่และการสื่อสารอย่างต่อเนื่อง แต่ก็ไม่มีสื่อมวลชนทำหน้าที่ตรงนี้ได้เท่าที่ควรโดยเฉพาะสื่อทีวี มีการนำเสนอข่าวการเคลื่อนไหวปัญหาที่ดินน้อยมาก ส่วนสื่อสิ่งพิมพ์แม้จะเป็นสื่อหลักในช่วงนั้น แต่เมื่อได้รับผลกระทบทางด้านธุรกิจ ก็ทำให้พื้นที่ที่เคยมีก็ถูกจำกัดลงไปด้วย การเคลื่อนไหวในระยะนี้ จึงถือว่าการสื่อสารผ่านพื้นที่สื่อมวลชนไม่เป็นไปตามความตั้งใจของขบวนการเคลื่อนไหวเท่าที่ควร ” ประยงค์ ดอกคำไย (สัมภาษณ์, 28 กุมภาพันธ์ 2562)

สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส สื่อสาธารณะแห่งแรกของประเทศไทย เข้ามามีบทบาทต่อการนำเสนอข่าวปัญหาที่ดินต่อเนื่อง จากการเก็บข้อมูลของทางสถานีฯ พบว่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2554-2561 มีการนำเสนอข่าวที่ดิน ผ่านรายการที่หลากหลาย ได้แก่ รายการวาระประเทศไทย, รายการเปิดปม, รายการสถานีประชาชน, ร้องทุกข์ลงป้ายนี้, รายการเสียงประชาชนเปลี่ยนประเทศไทย, รายการข่าวภาคช่วงเวลาต่างๆ, รายการหน้าที่พลเมือง, รายการที่นี้ไทยพีบีเอส, รายการนักข่าวพลเมือง, รายการทุกทิศทั่วไทย, รายการตรงประเด็น, รายการเถียงให้รู้เรื่อง, รายการเฉพาะกิจ โดยรายการข่าวภาคช่วงเวลาต่างๆ มีการนำเสนอ 1,376 ครั้ง เป็นต้น

รายการเวทีสาธารณะเป็นหนึ่งในรายการของทางสถานีที่มีการเสนอข่าวปัญหาที่ดินต่อเนื่อง เชื่อมโยงปัญหาที่ดินของแต่ละพื้นที่ให้กลายเป็นปัญหาใหญ่ และนำเสนอทางออกเพื่อหาแนวทางการแก้ไขปัญหาในระดับนโยบาย ซึ่งพื้นที่หนองปลาสุวย 15,000 ไร่ จังหวัดลำพูน เป็นหนึ่งในกรณี ที่รายการเวทีสาธารณะหยิบยกนำเสนอ การนำเสนอข่าวปัญหาที่ดินพื้นที่หนองปลาสุวยของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส เกิดขึ้นได้จากความสนใจของบรรณาธิการและผู้สื่อข่าวต่อประเด็นปัญหาที่ดิน ที่พบข้อมูลเชื่อมโยงผลกระทบที่เกิดขึ้นเป็นวงกว้างต่อสังคม และแม้ว่าการนำเสนอข่าวปัญหาที่ดินจะมีข้อจำกัดเรื่องเรตติ้ง และข่าวไม่ได้อยู่ในกระแส แต่ด้วยโครงสร้างองค์กร ที่มีนโยบายเปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านได้มีโอกาสนำเสนอปัญหาผ่านรายการ ซึ่งเป็นไปตามพันธกิจขององค์กรฯ ที่ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องนี้ ตามที่กำหนดไว้ใน พ.ร.บ.องค์การกระจายเสียงและแพร่ภาพสาธารณะแห่งประเทศไทย คือการมุ่งเน้นทำงานเพื่อสังคม เพื่อส่วนรวม และการเปิดพื้นที่ให้คนทุกกลุ่ม ซึ่งคณะกรรมการนโยบายได้ออกแบบเป็นรูปธรรมสู่การปฏิบัติ โดยการกำหนดช่องทางให้ประชาชนเข้าถึงพื้นที่สื่อสาธารณะได้หลากหลายช่องทาง เช่น ผ่านการร้องเรียน เครือข่ายทำงาน หรือกลไกของสภาผู้ชมผู้ฟัง การเปิดพื้นที่ของรายการเวทีสาธารณะจึงสอดคล้องกับหลักการพื้นฐานของสื่อสาธารณะ คือการเปิดพื้นที่รับฟังการโต้แย้งทางความคิดเห็นที่แตกต่างอย่างเสรี ให้ความรู้ขั้นสูงแก่มนุษย์หรือการทำให้หุดาสว่าง(Enlighten) และทำให้เสียงของคนที่ตั้งหรือเจ็บถูกนับในพื้นที่แห่งความคิดของสังคม David Hendy (2013, อ้างใน วสิ ภูเต็มเกียรติ, 2554, น.39) ส่วนกรอบจริยธรรมด้านวิชาชีพของไทยพีบีเอส ที่กำหนดแนวปฏิบัติ ในการนำเสนอข่าวสาร ที่มุ่งเน้นนำเสนอที่มีเนื้อหารับผิดชอบต่อผลกระทบสาธารณะ มีเนื้อหาที่สร้างสรรค์และยกระดับคุณภาพชีวิต จะเห็นว่าการนำเสนอข่าวปัญหาที่ดินของพื้นที่หนองปลาสุวย ก็เริ่มต้นด้วยแนวคิดนี้ ซึ่งสอดคล้องกับกรอบจริยธรรมวิชาชีพสื่อสาธารณะที่ถูกกำหนดไว้ รวมถึงสถานะองค์กร ที่ออกแบบกฎหมายให้ได้รับเงินสนับสนุนเนื่องจากรัฐทุกปี เป็นกลไกที่สนับสนุนให้ไทยพีบีเอสสามารถทำงานเพื่อสังคมได้จริง แต่ในขณะเดียวกันในระดับปฏิบัติการจริง ยังพบว่าในกองบรรณาธิการข่าว ยังคงมีการโต้แย้งในการเลือกประเด็นการนำเสนอข่าวของขบวนการเคลื่อนไหว โดยกองบรรณาธิการข่าวยังคงให้ความสำคัญกับฐานคนดูและเห็นว่าหากข่าวการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน หากไม่ได้

มีความน่าสนใจตามสถานการณ์ ก็ไม่ควรนำเสนอ สะท้อนให้เห็นว่าแม้สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส จะไม่ต้องพึ่งพารายได้จากโฆษณา แต่การคำนึงถึงฐานคนดูก็ยังคงเป็นเหตุผลสำคัญที่องค์กรจะละเลยไม่ได้

2. การนำเสนอข่าวของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสสนับสนุนการเคลื่อนไหวของชุมชนเพื่อสิทธิในการใช้ประโยชน์ในที่ดินหนองปลาซวย

รูปแบบการนำเสนอ

การนำเสนอข่าวของรายการเวทีสาธารณะ มีการนำเสนอในหลายรูปแบบภายในเวลาออกอากาศ 1 ชั่วโมง เช่น รูปแบบสนทนา รูปแบบรายงาน เน้นการลงพื้นที่ทำข่าว และนำเสนอถึงทางออกของปัญหาจากการระดมความคิดจากหลายฝ่าย

ความต่อเนื่องของการนำเสนอ

รายการมีการนำเสนอประเด็นปัญหาของชาวบ้านต่อเนื่องและติดตามการทำงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งในระดับพื้นที่และเชิงนโยบาย เช่น กรณีชาวบ้านท่าหลุก หนึ่งในชุมชนพื้นที่หนองปลาซวย ที่ถูกดำเนินคดีและมีคนแก่ติดคุก มีการถ่ายทอดสดวันที่ชาวบ้านถูกปล่อยตัวออกจากเรือนจำ ให้พื้นที่ชาวบ้านสะท้อนปัญหาที่เกิดขึ้นในรายการ เชื่อมโยงปัญหากับกระบวนการยุติธรรม กลไกภาครัฐ เศรษฐกิจและนโยบาย ผ่านการเล่าเหตุการณ์ ซึ่งทำให้สังคมเข้าใจบริบทของปัญหา และในช่วงที่ไม่มีสถานการณ์ แต่รายการยังคงมีการนำเสนอข่าว ทำให้ประเด็นปัญหาเหล่านี้ มีพื้นที่สื่อสารในพื้นที่สาธารณะอย่างต่อเนื่อง

เนื้อหาของรายการเวทีสาธารณะ

จุดเด่นของการนำเสนอข่าวในรายการเวทีสาธารณะ คือ การถกเถียงแลกเปลี่ยนข้อมูลจากหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ภาครัฐ ชาวบ้าน นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน ฯลฯ ผ่านการให้ข้อมูลแบบเผชิญหน้า มีผู้ดำเนินรายการควบคุมประเด็นเนื้อหา ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการให้น้ำหนักและสนับสนุนข้อเรียกร้องของชาวบ้าน เช่น โฉนดชุมชน ธนาครที่ดิน ภาษีที่ดินในอัตราก้าวหน้า และกองทุนยุติธรรม

โฉนดชุมชน คือหนึ่งในข้อเรียกร้องที่ขบวนการเคลื่อนไหว พยายามผลักดันและหยิบยกมากล่าวถึงในพื้นที่สาธารณะ เพราะเชื่อว่า การถือครองกรรมสิทธิ์ร่วมในรูปแบบโฉนดชุมชน โดยให้สิทธิชุมชน ตามที่รับรองไว้ในรัฐธรรมนูญ คือ ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมสามารถจัดการทรัพยากรตามประเพณี ความเชื่อและวัฒนธรรมภายใต้กติกาที่กำหนดร่วมกันของชุมชน จะเป็นทางออกที่ทำให้เกิดความมั่นคงในการถือครองที่ดิน ลดความเหลื่อมล้ำการกระจายการถือครองที่ดินได้

พื้นที่ของรายการเวทีสาธารณะ จึงเป็นการระดมข้อมูล แลกเปลี่ยน และการถกเถียงเพื่อนำไปสู่สาธารณมติในประเด็นนี้ การนำเสนอเนื้อหาในประเด็นต่างๆ เหล่านี้ ยังส่งผลต่อการรับรู้ของสังคมและเข้าใจว่านี่คือ “ความจริง” ตามบทบาทภาพลักษณ์ของสถาบันสื่อมวลชน ในการทำหน้าที่ถ่ายทอดความจริง เป็นกระจกส่องสังคม “เมื่อของจริงเป็นอย่างไร” ภาพที่เกิดขึ้นจากการนำเสนอผ่านสื่อ ก็เป็นเช่นนั้น (กาญจนา แก้วเทพ, 2539, น.49) ข้อเรียกร้องของชาวบ้าน จึงเหมือนความจริงที่รายการเวทีสาธารณะทำหน้าที่ถ่ายทอด ในขณะที่เดียวกันการถกเถียง ระดมข้อมูลจากทุกฝ่ายในรายการ ยังถือเป็นการสร้างพื้นที่สาธารณะในรูปแบบจำลองท่ามกลางรูปแบบการสื่อสารในยุคปัจจุบัน และทำให้ปัญหาถูกยกระดับเป็นเรื่องสาธารณะ นำมาสู่สาธารณมติร่วมกันได้(กาญจนา แก้วเทพ, 2543, น. 191) แต่พื้นที่สาธารณะผ่านการจำลองของรายการมีกระบวนการทำงานตั้งแต่การกำหนดประเด็นล่วงหน้า กำหนดผู้ร่วมดำเนินรายการ หรือแม้แต่การให้น้ำหนักกับชาวบ้านในการสะท้อนปัญหามากกว่า

3. ผลของการนำเสนอข่าวของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสต่อขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิในการใช้ประโยชน์ที่ดินหนองปลาสาวย

หลังจากที่ไทยพีบีเอสมีการนำเสนอข่าวขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านบนพื้นที่หนองปลาสาวย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2552 เป็นต้นมา พบว่าข้อจำกัดต่างๆของขบวนการเคลื่อนไหวมีแนวโน้มได้รับการแก้ไขไปในทิศทางที่ดีขึ้น

“เราสามารถที่จะสื่อสารเรื่องราวต่าง ๆ ผ่านสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส มีรายงานต่าง ๆ เข้าไปทำ เข้าไปศึกษามาก หรือแม้แต่การเปิดเวที การถ่ายทอดสดในพื้นที่ ตอนที่ชาวบ้านออกจากคุก ก็ทำให้การสื่อสารสาธารณะให้สังคมได้รับรู้ปัญหาที่มาที่ไป การขุดคุ้ยต่าง ๆ มันทำให้คนเข้าใจประเด็น 15,000 ไร่ มากขึ้นและเชื่อมโยงการกำหนดนโยบาย จากปัญหาทุจริตเล็ก ๆ มันขยายวงไปเรื่องของการบังคับใช้กฎหมายที่ไม่เป็นธรรม การกระจุยตัวของที่ดิน เป็นบริบทท้ายที่สุดมันต้องเป็นเรื่องของนโยบายสาธารณะ ไม่ใช่เรื่องความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับนายทุน มันเห็นความเชื่อมโยงช่วงหลังปี พ.ศ. 2550 ที่นึกได้ ที่อื่นก็จะจำกัดมาก ๆ และช่วงหลังที่ผ่านมาก็สามารถทำให้คนในพื้นที่สามารถสื่อสารตรงได้” ประยงค์ ดอกลำไย (สัมภาษณ์, 28 กุมภาพันธ์ 2562)

ปัจจัยที่สนับสนุนให้เป้าหมายของขบวนการเคลื่อนไหวบรรลุต่อข้อเรียกร้องได้ เกิดจากทั้งปัจจัยภายใน คือ ความเข้มแข็งของขบวนการชาวบ้านเอง และปัจจัยภายนอก งานศึกษาชิ้นนี้ ผู้วิจัยจะเน้นการอธิบายปัจจัยภายนอก คือ บทบาทของการนำเสนอข่าวจากสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส ซึ่งมีบทบาทสนับสนุน ดังนี้

(1) ปัญหาขยายสู่สังคมและเกิดการรับรู้ข้อเท็จจริง สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสกลายเป็นพื้นที่ที่ให้ข้อมูลและทำหน้าที่ประสานความเข้าใจระหว่างชาวบ้านและสังคมต่อประเด็นปัญหาที่ดิน

(2) การสร้างแนวร่วมจากภายนอก สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสมีการเชื่อมโยงปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในระดับปัจเจกเชื่อมโยงให้เห็นถึงปัญหาในเชิงโครงสร้าง นำเสนอแง่มุมชีวิตที่เป็นปัญหาสะท้อนความจำเป็นของความต้องการที่ดินในการทำมาหากิน รวมถึงข้อจำกัดต่างๆ ความเข้าใจของสังคมที่มีต่อประเด็นปัญหาที่ดินที่เพิ่มมากขึ้น ส่งผลต่อการเห็นอกเห็นใจและการช่วยเหลือ สนับสนุนหรือไม่ต่อต้าน

(3) การสร้างอำนาจต่อรองของขบวนการชาวบ้าน การต่อสู้ระหว่างการใช้สิทธิดั้งเดิม หรือสิทธิปัจเจก เพื่อการเข้าถึงที่ดินของชาวบ้าน ถูกสื่อสารบนพื้นที่สื่อซ้ำๆ ข้อเรียกร้องตลอดการเคลื่อนไหว เช่น โฉนดชุมชน ได้รับการยอมรับ และมีความชอบธรรมในการเคลื่อนไหวต่อสู้เรียกร้องสิทธิบนที่ดิน

บทสรุปและสังเคราะห์

การเคลื่อนไหวของชาวบ้านพื้นที่หนองปลาสาวย กิ่งอำเภอบ้านโฮ่งและอำเภอยางชุมน้อย จังหวัดลำพูน ระยะแรกไม่สามารถช่วงชิงพื้นที่ข่าวได้ ส่งผลให้ปัญหาและข้อเรียกร้องของขบวนการเคลื่อนไหว ขาดพื้นที่ในการอธิบายและสร้างความเข้าใจต่อสาธารณะ เนื่องจากปัญหาและความซับซ้อนของการเข้าบุกรุกที่ดินของนายทุน จำเป็นต้องมีพื้นที่ในการอธิบาย หากนำเสนอข่าวอย่างผิวเผิน จึงยากต่อการทำให้สังคมเกิดความเข้าใจต่อเหตุการณ์ได้ เมื่อไม่สามารถสร้างความเข้าใจต่อปัญหาที่เกิดขึ้น จึงทำให้การเคลื่อนไหวของชาวบ้านไม่ได้รับการสนับสนุนจากสังคม ขาดความชอบธรรมในการเรียกร้อง และชาวบ้านยังถูกต่อต้านมองว่าเป็นผู้บุกรุกที่ดินมากกว่าจะเข้าใจว่าชาวบ้านคือผู้ถูกเบียดเบียน ข้อเรียกร้องของชาวบ้านไม่ได้รับการตอบรับจากภาครัฐเท่าที่ควร เพราะชาวบ้านขาดอำนาจในการสร้างการต่อรองกับภาครัฐ ชาวบ้านไม่สามารถช่วงชิงพื้นที่ข่าวได้ ไม่สามารถสร้างการรับรู้ให้ปัญหาขยายสู่พื้นที่สาธารณะได้ ไม่สามารถสร้างแนวร่วมจากภายนอกได้ ปัจจัยเหล่านี้จึงมีผลผูกโยงต่อเนื่องสะท้อนความเข้มแข็งภายในของขบวนการ ที่เกิดจากการไร้พลังหนุนเสริมจากสื่อมวลชน ซึ่งข้อจำกัดของการเข้าถึงพื้นที่สื่อ ก็มีปัจจัยสำคัญอย่างน้อย 2 ปัจจัยหลัก ๆ คือ ข้อจำกัดของสื่อมวลชนที่เป็นธุรกิจ และ

การสร้างความน่าสนใจต่อประเด็นปัญหาในการช่วงชิงพื้นที่ข่าวของขบวนการเคลื่อนไหว แต่หลังจากการถือกำเนิดของสื่อสาธารณะ พบว่าสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสได้เข้ามามีบทบาทในการนำเสนอประเด็นปัญหาของชาวบ้านเข้าสู่พื้นที่สาธารณะซึ่งเกิดจากหลักการและวิธีการทำงาน ดังนี้

1. ยึดถือในหลักการสื่อสารสาธารณะ ในการเลือกนำเสนอข่าวตามโครงสร้างและนโยบาย

โครงสร้างและนโยบายของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส สนับสนุนกระบวนการทำงานตามหลักการพื้นฐานของสื่อสาธารณะในระดับสากล คือ การปลอดจากการแทรกแซงจากรัฐและทุน โดยมีสถานภาพขององค์กรสนับสนุนให้สามารถทำงานได้อย่างอิสระตามหลักการของสื่อสาธารณะ และการเปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านยังสอดคล้องกับหลักการของสื่อสาธารณะ คือ การนำเสนอข่าวที่ยึดโยงต่อประโยชน์ของสาธารณะ และการเปิดพื้นที่ให้คนด้อยโอกาสสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการอภิปรายถกเถียง ในการนำเสนอปัญหาของตนเองเข้าสู่พื้นที่สาธารณะ บทบาทของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสมีส่วนทำให้ขบวนการของภาคประชาชน และการเคลื่อนไหวต่อประเด็นปัญหาในระดับเชิงโครงสร้างถูกเปิดในพื้นที่สาธารณะมากขึ้น มีพลังมากขึ้น และได้รับการสนับสนุนจากบุคคลภายนอกซึ่งเป็นแรงหนุนเสริมต่อการเคลื่อนไหว แต่นอกจากโครงสร้างขององค์กรและนโยบายแล้ว คุณสมบัติของผู้ปฏิบัติงานก็เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่จะทำให้ประเด็นปัญหาสาธารณะเข้าถึงพื้นที่สื่อมวลชนได้ในฐานะที่กระบวนการการทำงานของสื่อมวลชน บรรณาธิการและผู้สื่อข่าว มีส่วนสำคัญในการคัดกรองประเด็นเนื้อหา ซึ่งหากผู้ปฏิบัติงานขาดความเข้าใจในหลักการและการเปิดพื้นที่ให้กับประชาชนทุกกลุ่ม การนำเสนอข่าวก็ยังคงมีข้อจำกัด ซึ่งพบว่าผู้ปฏิบัติงานยังมีความคิดเห็นที่แตกต่างกันและเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของการเป็นสื่อสาธารณะที่ต่างกัน

2. การนำเสนอข่าวที่ส่งเสริมข้อเรียกร้องของขบวนการเคลื่อนไหว

การคัดเลือกประเด็น การติดต่อข่าว และการนำเสนอเนื้อหาของข่าวในรายการเวทีสาธารณะ เน้นการเปิดพื้นที่ให้ถกเถียงต่อประเด็นปัญหาและการหาทางออกร่วมกันบนพื้นที่สาธารณะ ภายใต้เวลาการออกอากาศมากถึง 1 ชั่วโมง เนื้อหาหลักส่วนใหญ่สนับสนุนข้อมูล และข้อเรียกร้องของชาวบ้านมากกว่าจะมีข้อมูลอีกฝ่ายโต้แย้ง ซึ่งบางครั้งเหมือนว่ารายการกำลังนำเสนอข้อมูลจากฝ่ายเดียว แม้ในรายการ จะมีตัวแทนจากฝ่ายรัฐบาล หรือ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง แต่ยังคงกลไกของการแก้ไขปัญหามาตามข้อเสนอของชาวบ้าน แต่การสื่อสารยังพยายามรักษาความเป็นกลางโดยการใช้ข้อมูลเพิ่มเติมจากการเชิญนักวิชาการที่เชี่ยวชาญมาร่วมรายการ และแสดงให้เห็นถึงข้อมูลที่เชื่อมโยงในระดับนโยบายและโครงสร้าง เพื่อหาบทสรุปของการแก้ไขปัญหาร่วมกัน ทั้งในระดับพื้นที่และการแก้ไขกฎหมาย เนื้อหาของรายการ สามารถจูงใจหรือมีอิทธิพลต่อผู้รับสารได้ หากมีการนำเสนอเนื้อหาซ้ำ ๆ บวกกับเทคนิคการนำเสนอที่ดึงดูดน่าสนใจ และการกำหนดเนื้อหาขึ้นมาเพื่อให้เห็นว่าเรื่องที่หยิบยกขึ้นมานำเสนอนั้นเป็นเรื่องสำคัญ เมื่อนำเสนออย่างต่อเนื่องอาจสร้างกระแสประจักษ์ในทางใดทางหนึ่งได้ (ยุบล เบ็ญจรงค์กิจ และคณะ, 2547, น. 141) ซึ่งกรณีนี้ รายการเวทีสาธารณะ มีเป้าหมายของการนำเสนอ เพื่อให้สังคมรับรู้ ว่า ชาวบ้านถูกกระทำจากนโยบายรัฐและมีความเหลื่อมล้ำในการกระจายการถือครองที่ดิน

ผู้วิจัยเห็นสอดคล้องกับงานศึกษาของทอแสงรัศมี ถิระแก้ว ที่พบว่ารายการเวทีสาธารณะอาจไม่ได้สร้างการมีส่วนร่วมบนพื้นที่สาธารณะให้กับทุกฝ่าย และสามารถผลักดันไปสู่การเปลี่ยนแปลงผลักดันทางนโยบายที่เกิดจากการถกเถียงบนพื้นที่สาธารณะได้โดยขาดการสนับสนุนจากภาครัฐและบริบททางการเมือง เช่นเดียวกับงานศึกษาของวสี ภูเต็มเกียรติ พื้นที่ในรายการสามารถเป็นกระบอกเสียงให้กับชาวบ้านและเปิดพื้นที่สื่อให้กับกลุ่มคนด้อยโอกาสที่เคยถูกละเลยและมองข้ามจากสื่อกระแสหลักและให้ความสำคัญกับการเคลื่อนไหวของชาวบ้านในการสร้างการรับรู้ให้ขยายสู่สังคมวงกว้างได้

3. สร้างความแตกต่างจากสื่อพาณิชย์ในการนำเสนอข่าว

การนำเสนอข่าวปัญหาที่ดินของพื้นที่หนองปลาสาวย ที่เน้นวิพากษ์นโยบายในการจัดการที่ดิน ที่ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำในการกระจายทรัพยากร สะท้อนผ่านผลกระทบของชาวบ้าน แสดงให้เห็นถึงบทบาทของการทำหน้าที่ภายใต้สื่อสาธารณะ ที่มีความแตกต่างจากการนำเสนอข่าวของสื่อพาณิชย์ทั่วไป เนื่องจากข่าวชาวบ้านต่อประเด็นปัญหาลักษณะนี้ ไม่ค่อยได้รับความนิยมนักจากสื่อพาณิชย์มากนัก แม้จะมีปรากฏเป็นข่าวอยู่บ้าง แต่ก็เป็นการรายงานที่เน้นความหวือหวาจากเหตุการณ์ ด้วยข้อจำกัดของลักษณะสื่อ ที่ต้องสร้างความน่าสนใจดึงดูดฐานคนดู เพื่อหารายได้ เนื้อหาของสื่อประเภทนี้จึงเน้นการบริโภคสินค้าในตลาดมากกว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคม Atkinson and Raboy (1997, อ้างใน ทอแสงรัศมี ถิระแก้ว, 2553, น. 26) ดังนั้น ชาวชาวบ้านพื้นที่หนองปลาสาวย ในการเรียกร้องการแก้ไขปัญหาดิน จึงไม่สามารถที่จะช่วงชิงพื้นที่ข่าวในสื่อลักษณะนี้ได้ เพราะปัญหาไม่สามารถที่จะสร้างความน่าสนใจให้กับฐานคนดูมากไปกว่ารายการบันเทิง หรือข่าวอาชญากรรม ดังนั้นหากชาวบ้านจะช่วงชิงพื้นที่สื่อได้ จำเป็นต้องทำกิจกรรม หรือมีเหตุการณ์ที่น่าสนใจ เช่น หากเดินขบวนชุมนุมก็จำเป็นต้องมีมวลชนมากพอ และแม้ว่าจะสามารถตกเป็นข่าวในพื้นที่สื่อได้ สาระเนื้อหาที่มีการนำเสนอข่าว ก็เป็นข้อจำกัดในด้านการสื่อสารของชาวบ้าน ที่ยังไม่สามารถสื่อสารข้อเรียกร้องไปสู่สังคมได้ หรือไม่มีพื้นที่เพียงพอในการทำ ความใจต่อปัญหาที่ดินที่มีความซับซ้อน และการอธิบายความเป็นมาของเหตุการณ์ ให้สาธารณชนเข้าใจ

แต่การเคลื่อนไหวของชาวบ้านพื้นที่หนองปลาสาวยภายใต้ข้อจำกัดเหล่านี้ ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลังจากที่มีสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสถือกำเนิดขึ้น ไทยพีบีเอสไม่ได้ทำหน้าที่เพียงแค่การนำเสนอข่าวเหตุการณ์การชุมนุม การยื่นหนังสือเท่านั้น แต่ยังให้ความสำคัญต่อประเด็นข้อเรียกร้องของชาวบ้าน โดยการเน้นเนื้อหาของการนำเสนอข่าวเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในการกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากร ลดความเหลื่อมล้ำกระจายการถือครองที่ดินอย่างเป็นธรรม ผลักดันการเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบาย โดยใช้พื้นที่ของรายการเวทีสาธารณะเป็นพื้นที่การสร้างอำนาจต่อรองให้กับชาวบ้าน โดยสร้างแนวร่วมสนับสนุน คือ สังคม และรายการเวทีสาธารณะยังมีความตั้งใจ ที่จะนำเสนอข่าวต่อเนื่อง โดยเฉพาะในช่วงที่มียุทธทางการเมือง ทำให้เกิดพื้นที่ถกเถียง และเกิดการต่อรองในเชิงอำนาจทางการเมือง กดดัน และตรวจสอบการทำงาน โดยเปิดโอกาสให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการผลักดันการแก้ไขปัญหาในเชิงนโยบายผ่านพื้นที่สื่อ

4. ส่งเสริมประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม

รายการเวทีสาธารณะเป็นพื้นที่จำลองให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนตามระบอบประชาธิปไตย ด้วยรูปแบบของรายการที่พยายามเปิดพื้นที่ให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในประเด็นปัญหาที่กำลังถกเถียง ได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น ถกเถียง แลกเปลี่ยน และร่วมกันหาทางออกโดยการหามติผ่านรูปแบบต่างๆ เช่น การยกมือแสดงความคิดเห็นว่าเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย ต่อแนวทางของการแก้ไขปัญหา เป็นต้น ไม่เพียงการมีส่วนร่วมต่อการแสดงความคิดเห็นในการลงมติ ของผู้ที่เข้าร่วมรายการเท่านั้นที่จะมีโอกาสแลกเปลี่ยนตามช่วงเวลาของการออกอากาศ แต่การกำหนดเนื้อหา และคำถาม ที่จะนำมาสู่การเปิดประเด็นถกเถียง ล้วนแล้วแต่ถูกวางแผนร่วมกันจากทุกฝ่าย รูปแบบรายการที่สะท้อนผ่านรายการเวทีสาธารณะจึงเสมือนพื้นที่ของการจำลองหลักการตามระบอบประชาธิปไตย ที่สื่อสาธารณะพึงยึดถือ ให้เป็นค่านิยมเชิงบวก คือ การสนับสนุนพัฒนาสังคมให้เป็นประชาธิปไตย ให้บริการข่าวสารเที่ยงตรง กลุ่มสิทธิรอบด้าน หลากหลาย สมดุล เพื่อกระตุ้นให้มีการโต้เถียงในหมู่กลุ่มความคิดที่แตกต่างกัน เพื่อให้ประชาชนได้ข้อมูลมากเพียงพอที่จะประเมินและสรุปตัดสินใจอย่างสมเหตุสมผล ซึ่งการตัดสินใจอาจส่งผลต่อส่วนร่วม (อินทุพิมพ์ เลิศวิริยะไพบูลย์, 2557, น.13)

รายการอ้างอิง

กาญจนา แก้วเทพ. (2553). *แนวพินิจใหม่ในสื่อสารศึกษา*. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์.

จิตติมา ผลเสวก. (2553). *แผ่นดินแห่งชีวิต*. กรุงเทพฯ: เครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย.

ทรงศักดิ์ ปัญญา. (2551). *การยึดที่ดินเอกชนโดยชาวบ้านในเขตจังหวัดลำพูนและเชียงใหม่ พ.ศ. 2533-2543*. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, คณะศิลปศาสตร์, สาขาวิชาประวัติศาสตร์.

ทอแสงรัศมี ถิระแก้ว. (2553). *บทบาทขององค์การกระจายเสียงและแพร่ภาพสาธารณะแห่งประเทศไทยในการสร้างพื้นที่สาธารณะทางการเมืองผ่านรายการเวทีสาธารณะและนักข่าวพลเมือง*. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะเศรษฐศาสตร์, สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง.

ประภาส ปันตบแต่ง. (2540). *การเมืองของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย*. วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะรัฐศาสตร์, สาขาวิชารัฐศาสตร์.

เพ็ญพรรณ อินทปันตี. (2554). *สิทธิชุมชนในการจัดการและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ*. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะนิติศาสตร์, นิติศาสตร์.

วสี ภูเต็มเกียรติ. (2559). *การสื่อสารเรื่องการเคลื่อนไหวเพื่อพิทักษ์สิทธิชุมชนผ่านสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสและสำนักข่าวประชาไท*. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะนิเทศศาสตร์, สาขาวิชานิเทศศาสตร์.

วารุณี ณ นคร. (2554). *ยุทธศาสตร์ในการสร้างพลังผ่านพื้นที่สื่อของขบวนการทางสังคมในประเทศไทย*. วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะรัฐศาสตร์, สาขาวิชารัฐศาสตร์.

สมภาพ ดอนดี. (2559). *พลวัตขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อการปฏิรูปที่ดินหลังรัฐธรรมนูญ 40*. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะรัฐศาสตร์, สาขาวิชาการเมืองและการจัดการปกครอง.

อนุชาติ พวงสำลี และ กฤตยา อาชวนิจกุล. (2542). *ขบวนการประชาสังคมไทย: ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง*. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

อินทุพิมพ์ เลิศวิริยะไพบูลย์. (2557). *บทบาทหน้าที่และการรายงานข่าวของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสในช่วงวิกฤติน้ำท่วม พ.ศ. 2554*. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะนิเทศศาสตร์, สาขาวิชานิเทศศาสตร์.

สัมภาษณ์

ประยงค์ ดอกลำไย. ที่ปรึกษาขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม. (15 สิงหาคม 2561). สัมภาษณ์.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ คณะสังคมศาสตร์ นักวิชาการมหาวิทยาลัยเที่ยงคืน นักวิชาการเพื่อคนจน. (27 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

การวิจัยเรื่อง กระบวนการบริหารจัดการโรงเรียนผู้สูงอายุและสื่อกิจกรรมการเรียนรู้ กรณีศึกษาโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น อำเภอวังน้ำเย็น จังหวัดสระแก้ว

The process of managing an elderly school and media learning' activities: Case study
at the elderly, Wang Nam Yen municipality Wang Nam Yen District, Sa Kaeo Province.

รังสิมา เดชกำแหง

สาขาวิชาชนบทศึกษา วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง กระบวนการบริหารจัดการโรงเรียนผู้สูงอายุและสื่อกิจกรรมการเรียนรู้กรณีศึกษา โรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษากระบวนการก่อตั้งและบริหารจัดการโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น และเพื่อศึกษาสื่อกิจกรรมการเรียนรู้และการใช้สื่อกิจกรรม ในโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น โดยการสร้างแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง เพื่อเกิดการแลกเปลี่ยนสนทนาด้วยคำถามปลายเปิดกับกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ คณะผู้บริหารโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น ผู้บริหารฝ่ายการเมือง เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง ผู้สูงอายุ เพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์ถึงการบริหารจัดการโรงเรียนผู้สูงอายุและสื่อกิจกรรมการเรียนรู้ ที่เกิดขึ้น อีกทั้งจัดเก็บข้อมูลด้านบริบท สถานที่การเรียนการสอน หลักสูตร วิธีการเรียนการสอน ความรู้ เอกสารการจัดกิจกรรมโครงการของเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น

ผลศึกษาพบว่า โรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น มีการบริหารจัดการที่ชัดเจนสอดคล้องกับภารกิจหลักขององค์กรปกครองท้องถิ่นและนโยบายของรัฐที่ต้องการพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุให้เท่าทันการก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุที่ปริมาณของผู้สูงอายุมีจำนวนมากขึ้น โดยเทศบาลเมืองวังน้ำเย็นมีทุนทางสังคม ในการขับเคลื่อนการดำเนินงานในโรงเรียนผู้สูงอายุ มีการบริหารจัดการโรงเรียนผู้สูงอายุให้เกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เกิดเครือข่ายที่มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการในโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น ได้แก่ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอก บุคคลผู้มีความน่าเชื่อถือและเป็นต้นแบบในชุมชน กลุ่มหรือแหล่งเรียนรู้และองค์กรในชุมชน และพื้นที่สาธารณะอันเป็นส่วนรวม และใช้หลักบริหาร 5ก เพื่อเกิดการกระบวนการมีส่วนร่วม ได้แก่ ทำให้มี กลุ่มบุคคลที่เข้ามาทำงาน เกิดกรรมการดำเนินการ เกิดกติกาที่สร้างขึ้นร่วมกัน และมีกองทุนให้การสนับสนุน การจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็นมีข้อจำกัดหรือ ข้อท้าทาย ได้แก่ ข้อจำกัดด้านอำนาจ ข้อจำกัดด้านบุคลากร ข้อจำกัดด้านงบประมาณและอุปกรณ์ ข้อจำกัดในการสร้างการยอมรับให้กับประชาชน ข้อจำกัดในด้านเครือข่ายความร่วมมือ และข้อจำกัดด้านเทคนิควิธีการดำเนินงาน แต่ก็ได้ผ่านปัญหาข้อท้าทายมาได้ด้วยการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา ด้านหลักสูตรการเรียนรู้ มีการระดมความคิดเห็น จนเกิดหลักสูตรเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต พัฒนาทักษะที่จำเป็นของวัยสูงอายุ มีกิจกรรมการเรียนการสอนที่เรียบง่าย ทำให้ผู้สูงอายุมีความรู้ที่เท่าทัน การเปลี่ยนแปลงของชีวิต โดยเน้นการเสริมสาระความรู้มีจิตสุภาพองค์รวมที่ประกอบไปด้วย 4 มิติ คือ มิติทางกาย มิติทางจิตใจ มิติทางสังคม และมิติทางจิตวิญญาณ พัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุตามแนวคิดการเสริมสร้างพลังอำนาจที่ส่งผลด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ เพื่อผลักดันให้ผู้สูงอายุตระหนักถึงความสำคัญของคุณค่าชีวิต ตัดสินใจอย่างมั่นใจ และกล้าออกมาร่วมกิจกรรมทางสังคม การเรียนการสอนในโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น จะเน้นกระบวนการเรียนการสอนที่ไม่

จำเจ ไม่ซ้ำซ้อน สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในห้องเรียน เพื่อเกิดความกระตือรือร้น เน้นเนื้อหาสาระวิชาที่สอดคล้องและจำเป็นกับวัยผู้สูงอายุเป็นหลัก โดยโครงสร้างหลักสูตรโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น ประกอบไปด้วย วิชาหลักที่สำคัญและจำเป็นจำนวน 6 วิชา ได้แก่ วิชาการดูแลสุขภาพเบื้องต้น วิชาธรรมะ วิชาจิตอาสา วิชาเศรษฐกิจพอเพียง และวิชาสุขภาพจิต หมวดวิชาเลือกเสรี โดยจะใช้ผู้สูงอายุเลือกเรียน ได้แก่ วิชาวารีบำบัด วิชางานฝีมือ วิชาแพทย์แผนไทย วิชาคอมพิวเตอร์ บายศรี และเปตอง ในแต่ละวิชามีการใช้สื่อกิจกรรมตามความถนัดของผู้สอนและความเหมาะสมของเนื้อหา รายวิชา สื่อกิจกรรมที่ใช้มากที่สุดในโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น ได้แก่ ได้แก่ การสาธิต (Demonstration) การใช้ชุมชน เพื่อการศึกษา (Community Based Study) เป็นการใช้แหล่งวิชาการและสภาพแวดล้อมในชุมชน และการศึกษา นอกสถานที่ (Field Trip)

คำสำคัญ: โรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น, การบริหารจัดการ, หลักสูตร, ผู้สูงอายุ

Abstract

Research on the administration process of the school for older students and learning activity media in a case study of a school for older students in Wang Nam Yen city, eastern Thailand, is aimed at studying the establishment process and administration as well as learning curriculum and media use. Semi-structural interviews promoted discussion through open-end questions targeted at different groups, including the board of directors, political administration, and other school personnel analytically examine school administration data and past learning activity media. Relevant data was also gathered from teaching and learning centers and methods, curriculum, technical know-how, and activity project documents.

Results were that the schools were run according to clear main objectives by the local government and national policy to develop the ability of older citizens to adapt themselves in an aging society where they are increasingly numerous. Wang Nam Yen offered a high level of social support for progress with the school project. The school administration has been continuously improved and networks expanded. These participating networks included many organizations within and outside the city; trustworthy model community leaders; learning groups and centers; local organizations; public lands and parks. Five principles were created to promote participation: social participation, administrators, board of directors, rules and regulations, and budget.

However, the school still faces several challenges and limitations. These include limitations in authority, human resources, budget and equipment, acceptance within the community, participating networks, and technical knowhow. These challenges and limitations have been addressed by collective problem-solving. In study courses, ideas and opinions were gathered to successfully create lifelong learning, necessary skill development for older students, and easy learning activities. These are all intended to help the students acquire knowledge to prepare themselves to cope with many changes in life. The courses focus on total healthcare knowledge, which may be divided into four dimensions: physical, mental, social, and spiritual. The students are empowered to improve their abilities to realize their life values, make good and solid decisions, and participate in social functions.

Teaching courses focus on interesting, non-repetitive, uncomplicated learning activities, in-class energetic participation and subjects suitable and useful for older students. The course structure is composed of the following six necessary and important subjects: primary healthcare, Dharma, volunteering, life sufficiency economics, mental health, and elective subjects. Elective subjects include water therapy, handicrafts, Thai traditional medicine, computer science, Bai Sri, and petanque. For each subject, activity media are used in accordance with the instructor skills and subject suitability. The most popular activity medias are demonstration, academic sources, community environment, and field trips.

Keywords: Old students, school, Geriatrics, Aging population, Activity media

บทนำ

การก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ (Aging Society) เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วโลก ประเทศไทยเป็นหนึ่งในประเทศที่กำลังเผชิญกับสภาวะการเข้าสู่สังคมสูงวัย จากสถิติในปี 2547 มีจำนวนประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไป เป็นจำนวนร้อยละ 10 ของประชากรทั้งหมด ซึ่งเป็นไปตามเกณฑ์สังคมสูงวัยขององค์การสหประชาชาติ (United Nation: UN)

วัยสูงอายุเป็นวัยที่พร้อมพร้อมประสบการณ์ สังคมภูมิปัญญา แต่ในขณะเดียวกันการก้าวเข้าสู่สังคมสูงวัยทำให้เราต้องประสบปัญหาและข้อท้าทายเป็นอย่างมาก ด้วยสมรรถภาพร่างกาย จิตใจ ของผู้สูงอายุที่ผ่านการใช้งานมานานนั้นสามารถเสื่อมสมรรถภาพไปตามกาลเวลา อาทิ ความยากจนที่เกิดขึ้นในวัยผู้สูงอายุเพราะการทำงานไม่ได้ การอยู่เพียงลำพังของผู้สูงอายุที่ไม่มีครอบครัว ทำให้ขาดผู้ดูแล จำนวนแรงงานในตลาดลดลงอย่างรวดเร็ว ความเท่าทันการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาด้านเทคโนโลยีที่มีอย่างต่อเนื่อง รัฐต้องรับภาระค่าใช้จ่ายสวัสดิการผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้น จากปัญหาเหล่านี้ทำให้เราต้องเตรียมความพร้อมเพื่อพัฒนาผู้สูงอายุให้มีศักยภาพในการดูแลตัวเองในช่วงบั้นปลายชีวิต มีความเข้าใจและเท่าทันความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น มีความรู้ด้านการรักษาสุขภาพเพื่อยืดระยะเวลาการทำงานของร่างกาย สมอง สติปัญญาให้ยาวนานที่สุด

โรงเรียนผู้สูงอายุจึงเป็นการจัดการศึกษารูปแบบหนึ่งเพื่อเตรียมความพร้อมผู้สูงอายุ โดยส่งเสริมการศึกษาตามอัธยาศัย ด้วยแนวทางการเรียนรู้ตลอดชีวิต และส่งเสริมพลังอำนาจของผู้สูงอายุ ให้ผู้สูงอายุได้ตระหนักถึงคุณค่าของชีวิต ดูแลสุขภาพตามแนวคิดสุขภาพองค์รวมที่จะต้องรักษาสมดุลสุขภาพ ทั้งความสมบูรณ์ทางด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ เพื่อเท่าทันความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในวัยสูงอายุ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย การเปลี่ยนแปลงจิตใจ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และร่วมทำกิจกรรมเพื่อสังคมอย่างสม่ำเสมอ ด้วยภาระหน้าที่ของโรงเรียนผู้สูงอายุต้องมีการเรียนการสอนผู้สูงอายุทั้งทางปฏิบัติและทฤษฎี ให้ผู้สูงอายุได้มีศักยภาพตามที่กล่าวมานั้น เพื่อก่อให้เกิดความเข้าใจและเป็นการวิจัยให้เห็นกลไกการทำงานของโรงเรียนผู้สูงอายุ โดยมีวัตถุประสงค์1. เพื่อศึกษากระบวนการก่อตั้งและบริหารจัดการโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น 2. เพื่อศึกษาสื่อกิจกรรมในโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น ด้วยกระบวนการเหล่านี้จะส่งผลต่อการพัฒนาสังคมสูงวัยที่กำลังขยายตัวด้วยพลวัตที่รวดเร็ว เพื่อเท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้ งานพัฒนาผู้สูงอายุจึงจำเป็นและสำคัญต่อสังคมไทยเป็นอย่างยิ่ง

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้แนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการนิยาม “ผู้สูงอายุ” ทั้งตามหลักสากลและในประเทศไทย ข้อมูลพื้นฐานผู้สูงอายุในประเทศไทย ที่ชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดและสัดส่วนของผู้สูงอายุ การเปลี่ยนแปลงของผู้สูงอายุ และความต้องการของผู้สูงอายุ เพื่อให้ความชัดเจนในการจำกัดความสูงอายุและทราบปัญหา ข้อท้าทายที่เกิดขึ้นกับก้าวเข้าสู่สังคมสูงวัย (Age Society) พุทธทางสังคม ทฤษฎีกิจกรรม ทฤษฎีบทบาท ทฤษฎีการสร้างเสริมพลังอำนาจ แนวคิดสุขภาพองค์รวม ทฤษฎีการเรียนรู้ ความรู้เกี่ยวกับสื่อกิจกรรมและโรงเรียนผู้สูงอายุ อันได้แก่ ความหมายสื่อกิจกรรม ประเภทของสื่อกิจกรรม โรงเรียนผู้สูงอายุ การบริหารจัดการ และข้อมูลพื้นฐานโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น มาเป็นแนวทางในการสร้างกรอบคิดในการวิจัย ในการวิจัยครั้งนี้หน่วยการวิเคราะห์เป็นข้อมูลจากเอกสารและข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต ได้แก่ รายงานการประชุมประจำเดือนโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น เอกสารงานวิชาการโครงการผู้สูงอายุ รายงานการกำหนดรูปแบบสื่อกิจกรรม และรายงานสถานการณ์ด้านสุขภาพ ด้านจิตใจ ด้านสังคม ผู้สูงอายุในพื้นที่โรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น อำเภอวังน้ำเย็น จังหวัดสระแก้ว ข้อมูลจากบุคคล ได้แก่ คณะ

ผู้บริหารโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมือง วังน้ำเย็น ผู้บริหารเทศบาลที่มีบทบาทสนับสนุนกิจกรรมโรงเรียนผู้สูงอายุ บุคลากรที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลจากบริบทพื้นที่ ได้แก่ โรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น หลังจากนั้นได้นำข้อมูลมาสรุปผลและวิเคราะห์ผล

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง ซึ่งผู้วิจัยได้สร้างคำถามปลายเปิดเพื่อรับฟังข้อคิดเห็น ประสบการณ์ในการมีส่วนร่วมขับเคลื่อนกิจกรรมโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น และข้อเสนอแนะต่างๆ และแบบสังเกต(Observation)แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม โดยสังเกตทั้งกายภาพบริบทแวดล้อมและอากัปกิริยาผู้ให้ข้อมูล

ผู้วิจัยได้เข้าเก็บข้อมูลในพื้นที่ด้วยการใช้เครื่องมือดังกล่าว ระหว่างเดือนตุลาคม – ธันวาคม 2561 แล้วผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการบันทึก ข้อมูล การถอดเทปจากการสัมภาษณ์จากการสังเกต และภาพถ่ายในแต่ละครั้ง มาทำการจำแนกข้อมูล จัดหมวดหมู่ข้อมูลตามแต่ละประเภทที่ตั้งไว้ และตรวจสอบดูอีกครั้งหนึ่งว่าข้อมูล ที่ได้มามีความครบถ้วนสมบูรณ์เพียงพอหรือไม่ ด้วยการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) ข้อมูลเหมาะสมพร้อมแล้วจึงนำข้อมูลเหล่านั้นมาวิเคราะห์สรุปผล

ผลการวิจัยและการวิเคราะห์ข้อมูล

1. พัฒนาการของโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น

โรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น ก่อตั้งขึ้นจากความคิดริเริ่มของนายวันชัย นาริรักษ์ นายกเทศมนตรีเมืองวังน้ำเย็น ด้วยเทศบาลเมืองวังน้ำเย็นได้เล็งเห็นข้อท้าทายและปัญหาที่จะเกิดขึ้นเมื่อเข้าสู่สังคมผู้สูงวัยจากสถิติประชากรผู้สูงอายุที่มีเพิ่มมากขึ้นในทุกๆ ปี ทำให้เทศบาลเมืองวังน้ำเย็นต้องหาวิถีทางเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว ตามภารกิจขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามพระราชบัญญัติเทศบาลพุทธศักราช 2496 และฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2542 มาตราที่ 50(7) เทศบาลมีหน้าที่ส่งเสริม พัฒนาเด็ก สตรี เยาวชน ผู้สูงอายุ และผู้พิการ จึงเกิดการพัฒนาโครงการ “สร้างเสริมสุขภาพกาย-ใจ สร้างผู้สูงวัยสุขภาพดี” ให้กลายเป็นโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ.2557 เพื่อพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุด้วยการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยเชื่อว่าแนวคิดเรื่องการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Long Life Learning) ซึ่งหมายถึงพฤติกรรมการเรียนรู้ในการพัฒนาตนเองที่จะเรียนรู้ ได้รับความรู้ และสามารถเรียนรู้ได้สูงสุด ได้ตลอดเวลาและทุกสถานที่ ด้วยความตั้งใจและไม่ตั้งใจ ในทุกแหล่งเรียนรู้ ทั้งจากโรงเรียน บุคคล ครอบครัว หรือหน่วยงานอื่นๆ และสิ่งแวดล้อมรอบตัว ตั้งแต่เกิดจนตาย โดยสามารถบูรณาการทั้งความรู้ใหม่และความรู้เก่ามาใช้ในการแก้ปัญหาได้อย่างเป็นเหตุเป็นผล(กุลิตา ทศนพิทักษ์: 2554) และแนวพหุพลัง (Active Aging) หรือพลังของผู้สูงอายุ จะสามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุซึ่งเป็นผู้มีประสบการณ์ชีวิตอยู่แล้วให้สามารถนำประสบการณ์ชีวิตมาใช้ได้อย่างมีพลัง รวมถึงสามารถดูแลตนเองในด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ ดังวิสัยทัศน์ของโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น คือ “สุขภาพดี มีภูมิปัญญา พร้อมจิตอาสา พัฒนาสังคม” โรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น จัดกิจกรรมการเรียนการสอนทุกวันพฤหัสบดี มีกลุ่มเป้าหมายหลัก ได้แก่ ผู้สูงอายุ (60 ปีขึ้นไป)

2. การบริหารจัดการโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น

การบริหารจัดการโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็นสอดคล้องกับภารกิจหลัก 7 ด้านขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ประกอบด้วย

1. ด้านโครงสร้าง เทศบาลเมืองวังน้ำเย็นต้องการพัฒนาการบริการสาธารณสุขในกลุ่มผู้สูงอายุอย่างมีประสิทธิภาพ และทัดเทียม
2. ด้านการส่งเสริมสุขภาพชีวิต โรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็นออกแบบเพื่อการพัฒนาองค์ความรู้ด้านการดูแลสุขภาพของโรงเรียนผู้สูงอายุ ให้ผู้สูงอายุสามารถดูแลสุขภาพเบื้องต้น สังเกตความเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย จิตใจ และเท่าทันความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในวัยสูงอายุอย่างมีสติไม่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพกายและจิตใจ
3. ด้านการจัดระเบียบชุมชนและสังคม มีการจัดการพื้นที่สร้างสรรค์และปลอดภัย โดยผู้สูงอายุมีบทบาทและหน้าที่ในการร่วมรณรงค์การสร้างพื้นที่ปลอดภัย เพื่อผลดีต่อคนทุกกลุ่มวัย โดยเฉพาะวัยสูงอายุที่ต้องการพื้นที่สำหรับการออกกำลังกายและทำกิจกรรมสร้างสรรค์ รวมถึงมีการให้ความรู้เรื่องการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยเบื้องต้นให้กับผู้สูงอายุด้วย
4. ด้านการวางแผนการส่งเสริมการลงทุนและพาณิชย์ โรงเรียนผู้สูงอายุได้ส่งเสริมเนื้อหาวิชาเศรษฐกิจพอเพียง และการเกษตรให้กับผู้สูงอายุ และเทศบาลเมืองวังน้ำเย็นได้ผลักดันตลาดสีเขียวให้เกิดเป็นรูปธรรม สร้างรายได้ ส่งวัตถุดิบผักปลอดสารพิษที่มีคุณภาพสู่ตลาดสากล
5. ด้านการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จัดกิจกรรมให้ผู้สูงอายุได้มีส่วนร่วมในการดูแลความสะอาดและจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมร่วมกันในชุมชน
6. ด้านการส่งเสริมศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ให้ผู้สูงอายุมีบทบาทในการถ่ายทอดภูมิปัญญา และเป็นแกนนำในการทำกิจกรรมด้านศิลปะ วัฒนธรรม
7. ด้านการบริหารจัดการสนับสนุนการปฏิบัติการกิจของส่วนราชการและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ด้วยการผลักดันสรรหางบประมาณเพื่อพัฒนากิจกรรมโรงเรียนผู้สูงอายุ

นอกจากนี้การก่อตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุยังได้บูรณาการเพื่อสนองต่อภารกิจหลักของเทศบาล และยังสอดคล้องกับนโยบายสาธารณะ 88 ข้อเสนอ(7+1 นโยบายสาธารณะ 88 ข้อเสนอ(ปฏิบัติการ)ร่วมสร้างประเทศไทยให้น่าอยู่) โดยพัฒนาโรงเรียนผู้สูงอายุให้สอดคล้องกับ 4 ประเด็นใน 88 ข้อเสนอ ได้แก่ ประเด็นที่ 1 การบริหารจัดการท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม โดยการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนที่เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน การแบ่งเกณฑ์ผู้สูงอายุกลุ่มติดสังคม คือ ผู้สูงอายุที่พึ่งตนเองได้ ช่วยเหลือผู้อื่น ชุมชนและสังคมได้ ติดบ้าน คือ ผู้สูงอายุที่ดูแลตนเองได้บ้าง ช่วยเหลือตนเองได้บ้าง และติดเตียง คือ ผู้สูงอายุที่พึ่งตนเองไม่ได้ ช่วยเหลือตนเองไม่ได้ พิกการ หรือทุพพลภาพ(ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, ภาวนา พัฒนศรี และอินกานต์ ศักดาพร. 2560) พัฒนาศักยภาพแกนนำผู้สูงอายุเพื่อสร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ประเด็นที่ 3 เกษตรกรรมยั่งยืน โดยการส่งเสริมความรู้ด้านเกษตรกรรม เศรษฐกิจพอเพียง ผ่านการเรียนรู้การสอนของโรงเรียนผู้สูงอายุ ประเด็นที่ 5 การเรียนรู้ของเด็กและเยาวชน ให้ผู้สูงอายุได้มีบทบาททำหน้าที่ถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาให้กับเด็กและเยาวชน ประเด็นที่ 6 การดูแลสุขภาพ ด้วยการจัดการการบริหารสุขภาพพื้นฐานในวัยสูงอายุและการจัดเนื้อหาการเรียนรู้ด้านสุขภาพให้เหมาะสมกับความต้องการและความจำเป็นของวัยสูงอายุ

จากแนวทางการบริหารจัดการที่สอดคล้องกับภารกิจหลักและแนวนโยบายดังกล่าว ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ ความเป็นพลเมือง และผลกระทบบวกกับสังคม สิ่งแวดล้อม คือ สร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงให้เกิดในกลุ่มผู้สูงอายุ โดยผู้สูงอายุมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น สร้างความเป็นเจ้าของ ความเป็นพลเมืองด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมจากทั้งภาครัฐและเอกชน ที่เข้ามามีบทบาทในการร่วมพัฒนาขับเคลื่อนโรงเรียนผู้สูงอายุ พลเมืองผู้สูงอายุที่ได้รับการพัฒนาศักยภาพ ได้รับการดูแล และ

เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนอย่างเต็มภาคภูมิ สร้างผลกระทบทางสังคมด้วยการกระตุ้นเศรษฐกิจการส่งเสริมให้ผู้สูงอายุ ประกอบอาชีพเกษตรกรรมที่ปลอดภัย เช่น การส่งเสริมผักปลอดสารเพื่อจำหน่ายสร้างรายได้ทั้งในระดับชุมชน และส่งออก ตลาดที่ใหญ่ขึ้น เช่น จำหน่ายในพื้นที่ห้างเทสโกโลตัสในจังหวัดสระแก้ว เป็นต้น รวมถึงสร้างพื้นที่ปลอดภัยด้วยการจัด สภาพแวดล้อมให้เหมาะกับกิจกรรมของผู้สูงอายุ

การพัฒนาโรงเรียนผู้สูงอายุตามกรอบแนวคิดดังกล่าว ได้อาศัยกระบวนการทางสังคมที่สำคัญ คือ ทุนทางสังคม ที่ได้ดึงเอาเครือข่ายทางสังคมและบุคคลต่างๆ ที่มีความสามารถในพื้นที่เทศบาลเมืองวังน้ำเย็นให้เข้ามามีส่วนขับเคลื่อน กระบวนการพัฒนาโรงเรียนผู้สูงอายุให้เป็นต้นแบบในการจัดการศึกษาสำหรับผู้สูงอายุ โดยการสร้างความน่าเชื่อถือ ความเชื่อ ใจและความไว้วางใจให้เกิดขึ้น สร้างบรรทัดฐานที่เป็นมาตรฐานและไม่เกิดความเหลื่อมล้ำด้านการมีส่วนร่วม ที่ส่วนใหญ่แล้วผู้ที่เข้าถึงข้อมูลของรัฐมักจะเป็นผู้ที่มีอิทธิพลและมีส่วนร่วมกับการบริหารจัดการหรือผู้ที่อยู่ในระบบโครงสร้างรัฐ เช่น ข้าราชการในองค์กรปกครองท้องถิ่นที่จัดการบริหารเองทั้งหมด แต่ในกรณีนี้กลับดึงเอาเครือข่ายภาคประชาสังคม ประชาชน ทั่วไป เข้ามามีส่วนในการแสดงความคิดเห็นว่าต้องการสิ่งใด ขาดสิ่งใดและจำเป็นต้องพัฒนาสิ่งใด เพื่อดึงศักยภาพของชุมชน ออกมาให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมและเกิดเป็นพลังขับเคลื่อนที่มีอานุภาพในการสร้างสรรค์สิ่งใหม่และเป็นนวัตกรรมที่ ทรงคุณค่าอย่างยิ่ง โดยทุนทางสังคมที่สำคัญในการเข้ามามีส่วนร่วมบริหาร จัดการ และขับเคลื่อน โรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาล เมืองวังน้ำเย็น ได้แก่ กลุ่มเครือข่ายที่มีความสำคัญในการขับเคลื่อนที่เป็นลักษณะองค์กร ได้แก่ สำนักงานส่งเสริมหลักประกัน สุขภาพแห่งชาติ(สปสช.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ(สสส.) ซึ่งองค์กรเหล่านี้ได้เข้ามามีบทบาทในการ ช่วยเหลือการจัดการองค์ความรู้ที่เหมาะสม และจัดสรรงบประมาณสนับสนุนให้เกิดความต่อเนื่องในการบริหารจัดการ โรงเรียนผู้สูงอายุ ส่วนบุคคลที่เข้ามามีส่วนร่วมเป็นคณะทำงานในการบริหารจัดการโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น เป็นส่วนหนึ่งของนักวิชาการท้องถิ่น ข้าราชการบำนาญ ผู้มีความรู้ความสามารถ ความน่าเชื่อถือ บุคคลเหล่านี้ได้เข้ามามีบทบาท ในการบริหารจัดการ ร่วมออกแบบกิจกรรมให้สอดคล้องกับความต้องการผู้สูงอายุในท้องถิ่น และความน่าเชื่อถือของบุคคลอื่น เป็นต้นแบบเหล่านี้ยังเป็นแรงจูงใจสำคัญให้ผู้สูงอายุในชุมชนสมัครเข้ามาเรียนในโรงเรียนผู้สูงอายุอีกด้วย นอกจากนี้ยังได้นำ หลัก 5 ก. มาใช้ในการบริหารจัดการ คือการให้ความสำคัญกับการสร้าง กลุ่ม กรรมการ กติกา กิจกรรม และกองทุน

โรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น มีขั้นตอนการดำเนินงาน สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ด้วย ขั้นตอน คือ เริ่มจากการประชุมประชาคมผู้สูงอายุ ชี้แจงวัตถุประสงค์เป้าหมายความจำเป็นในการพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุ ให้ ชุมชนได้รับทราบร่วมกัน และนำเสนอการแก้ไขปัญหาพร้อมกัน รวมถึงยอมรับข้อตกลง เจเนอรัล ร่วมกัน แล้วจึงสรรหา ผู้ทรงคุณวุฒิและมีความสามารถดำรงตำแหน่ง ผู้อำนวยการโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น รองผู้อำนวยการ และ กรรมการต่างๆ เพื่อดำเนินงานจัดทำแผนการและหลักสูตรโรงเรียนผู้สูงอายุ ในการจัดทำแผนการและหลักสูตรหรือการ ดำเนินการใดๆ ของโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น

ความสำเร็จของการดำเนินงานโรงเรียนผู้สูงอายุ ประกอบด้วย การมีผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่สามารถทุ่มเท เสียสละ และมุ่งมั่นที่จะดำเนินงานอย่างสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาผู้สูงอายุ มีเป้าหมายชัดเจนและมีการจัดกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ก่อให้เกิด ความเข้มแข็งและเกิดพลังกลุ่มที่มีจุดมุ่งหมายเดียวกัน สร้างการมีส่วนร่วมด้วยการสร้างเวทีในการพูดคุยแลกเปลี่ยนความ คิดเห็น ให้เกิดความผูกพันและความเป็นเจ้าของร่วมกัน มีเครือข่ายทางสังคมที่เข้มแข็ง มีการเรียนรู้และพัฒนาการดำเนินงาน อย่างต่อเนื่อง และมีองค์กรส่วนท้องถิ่นหนุนเสริมหรือมีการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั่นเอง สิ่งที่กำลังข้างต้น ได้สนับสนุนให้โรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็นผ่านข้อจำกัดและความท้าทายต่างๆ ไปได้ อาทิ ข้อจำกัดด้านอำนาจ

หน้าที่ กฎหมาย หรือกฎระเบียบในการดำเนินนวัตกรรม ข้อจำกัดด้านบุคลากรที่มีไม่เพียงพอ ข้อจำกัดในด้านการยอมรับจากประชาชนด้วยเป็นนวัตกรรมที่ใหม่จึงได้รับความสนใจน้อยและไม่เกิดความเชื่อมั่นจากประชาชนในระยะเริ่มต้นจัดตั้ง

3. หลักสูตรการเรียนรู้และการใช้สื่อกิจกรรมโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น

โรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็นได้ออกแบบหลักสูตรให้สอดคล้องกับ 3 ปัจจัย ได้แก่ ความต้องการของวัยสูงอายุ ความรู้และทักษะที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตประจำวัน และการถ่ายทอดภูมิปัญญา ทั้งนี้เพื่อสนองต่อความต้องการของผู้สูงอายุและความจำเป็นด้านสุขภาพของผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น การสร้างสื่อกิจกรรมเพื่อการพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุจึงดำเนินไปเพื่อตอบสนองความรู้ตามทฤษฎีสุขภาพองค์รวม ได้แก่ มิติทางกาย ผู้สูงอายุจะต้องสามารถดูแลสุขภาพกายให้แข็งแรง มิติทางจิตใจ ผู้สูงอายุจะต้องรู้เท่าทันและเข้าใจความเปลี่ยนแปลงทางอารมณ์เพื่อมีความสุขจิตที่ดี มิติทางสังคม จะต้องสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทและหน้าที่ทางสังคม การร่วมกิจกรรมทางสังคม การบำเพ็ญประโยชน์ เป็นจิตอาสา และมิติทางจิตวิญญาณ เป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ทำความเข้าใจความคิด สติ ปัญญา เพื่อปฏิบัติตนให้เกิดความผาสุก กล่าวได้ว่า ทฤษฎีสุขภาพองค์รวม เป็นหัวใจของโรงเรียนผู้สูงอายุ ซึ่งเมื่อสามารถพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุให้เป็นไปตามมิติทฤษฎีสุขภาพองค์รวมก็จะเป็นการส่งเสริมพลังอำนาจ(Empowerment)ในตัวผู้สูงอายุให้ผู้สูงอายุมีศักยภาพ มีบทบาท มีความกล้าหาญที่จะมีส่วนร่วมกับสังคม รวมถึงใช้ชีวิตได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่เป็นภาระของลูกหลาน มีความสุข และยืดระยะเวลาการใช้งานร่างกายให้ยาวนานยิ่งขึ้น

หลักการเตรียมการสอนผู้สูงอายุในโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น เพื่อให้การสื่อสารองค์ความรู้ ทักษะที่จำเป็นให้กับผู้สูงอายุอย่างมีประสิทธิภาพ ครูผู้สอนมีวิธีการ คือ เนื้อหาที่สอนจะต้องเข้าใจง่าย เหมาะกับศักยภาพการเรียนรู้ของผู้สูงอายุ เช่น การอธิบาย การสาธิต เน้นกระบวนการมีส่วนร่วม(Active Learning) มีการโต้ตอบระหว่างผู้เรียนและผู้สอนอยู่เสมอ โดยผู้เรียนมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมในห้องเรียน ไม่เครียด ไม่น่าเบื่อ ได้ทดลองปฏิบัติ ซึ่งเป็นผลดีต่อความทรงจำของผู้สูงอายุ และบูรณาการเชื่อมโยงจากทุกภาคส่วน

เนื้อหาตามโครงสร้างหลักสูตรโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น มีวิชาที่จำเป็นและเหมาะสมตามความต้องการของผู้สูงอายุ จำนวน 6 วิชา เป็นหมวดวิชาพื้นฐาน 5 วิชา ได้แก่ วิชาการดูแลสุขภาพเบื้องต้น วิชาธรรมะ วิชาจิตอาสา วิชาเศรษฐกิจพอเพียง และวิชาสุขภาพจิต หมวดวิชาเสริม โดยจะใช้ผู้สูงอายุเลือกเรียน ได้แก่ วิชาวารีบำบัด วิชางานฝีมือ วิชาแพทย์แผนไทย และวิชาเปตอง นอกจากนี้ยังมีการจัดทำภูมิปัญญาศึกษา ซึ่งเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลองค์ความรู้ ความชำนาญ ภูมิปัญญาของผู้สูงอายุเพื่อจัดเก็บเป็นรูปเล่มสำหรับการศึกษาของคนรุ่นต่อไป

สื่อกิจกรรมสำหรับผู้สูงอายุนั้นมีความแตกต่างกัน ไป โดยต้องเป็นสื่อกิจกรรมที่สามารถส่งเสริมการจดจำบทเรียน เน้นกระบวนการเรียนการสอนที่ไม่ซับซ้อน และการสื่อสารที่ง่าย โดยสื่อกิจกรรมที่ใช้บ่อยกับวัยสูงอายุ ได้แก่

1. การสาธิต (Demonstration) เป็นการอธิบายข้อเท็จจริง ความคิด และกระบวนการต่างๆ พร้อมกับการใช้วัสดุหรือเครื่องมือแสดงให้เห็นให้ผู้เรียนได้สังเกตไปด้วย อย่างมีลำดับและเป็นขั้นตอน เช่น การสอนใช้ชุดวัดความดันโลหิต การสอนทำปฏึกษาภาพ เป็นต้น

2. การใช้ชุมชนเพื่อการศึกษา (Community Based Study) เป็นการใช้แหล่งวิชาการและสภาพแวดล้อมที่เป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้ เพื่อเป็นแหล่งศึกษา เช่น การเยี่ยมผู้สูงอายุกลุ่มติดบ้านและติดเตียง เป็นต้น

3. การศึกษานอกสถานที่ (Field Trip) หรือการทัศนศึกษา เป็นกิจกรรมที่พาผู้เรียนออกไปหาประสบการณ์นอกห้องเรียน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับเนื้อหา เช่น การศึกษาการทำนาในโรงเรียนเกษตรสวีย์ ทัศนศึกษาที่เทศบาลเมืองจันทน์มิต จ.จันทบุรี ทัศนศึกษาที่ปากน้ำประแส จ.ระยอง เป็นต้น

การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเช่นนี้ ทำให้เกิดผลลัพธ์ที่ดีในการจัดกิจกรรมการส่งเสริมการเรียนรู้ในวัยสูงอายุ เพราะทำให้ผู้สูงอายุสามารถเข้าใจบทเรียนที่จำเป็นต่อชีวิตประจำวันได้อย่างง่ายและสามารถนำไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง สนุกสนาน มีส่วนร่วม และไม่เบื่อหน่าย

การอภิปรายผล

จากการศึกษาพบว่า การก่อเกิดโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็นเกิดจากเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่าด้วยการก้าวเข้าสู่สังคมสูงวัย ทำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องปรับตัวเพื่อบริหารจัดการปัญหาข้อท้าทายที่จะเกิดขึ้นพร้อมกับการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ นั่นก็คือ ปัญหาด้านการบริการสุขภาพด้านงบประมาณสวัสดิการรัฐ จึงจำเป็นต้องพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุให้มีความสามารถในการดูแลตนเอง ได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยการยืดระยะเวลาการใช้งานร่างกาย ด้วยการส่งเสริมการเรียนรู้ด้านการดูแลสุขภาพตามมิติสุขภาพองค์รวม ทำให้เกิดเป็นการพัฒนาโครงการจนกลายเป็นโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น ที่สนับสนุนการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุในที่สุด

ในการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น มีผู้นำการเปลี่ยนแปลงคนสำคัญ คือ นายวันชัย นาริรักษ์ นายกเทศมนตรีเมืองวังน้ำเย็น ที่เล็งเห็นภาระปัญหาที่จะเกิดขึ้นกับองค์กรส่วนท้องถิ่นเป็นอย่างมากเมื่อเข้าสู่สังคมสูงวัยอย่างเต็มตัว จึงได้ริเริ่มนวัตกรรมโรงเรียนผู้สูงอายุโดยดึงเอาเครือข่ายทางสังคมต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมหรือที่เรียกว่า การใช้ทุนทางสังคม(Social Capital) มาร่วมจัดการบริหาร ออกแบบกิจกรรมเพื่อรองรับปัญหาดังกล่าว โดยทุนกลุ่มแรกที่เข้ามาคือ ทุนบุคคล ที่เป็นทรัพยากรบุคคลของท้องถิ่น ส่วนใหญ่เป็นข้าราชการบำนาญที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะ ทางด้านกฎหมาย ด้านการสาธารณสุข การเกษตร เป็นต้น คนกลุ่มนี้ได้เข้ามาบุกเบิกเป็นผู้บริหารโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น โดยมีเจ้าหน้าที่ของเทศบาลเมืองวังน้ำเย็นคอยเป็นที่ปรึกษาให้คำปรึกษาทางการพัฒนาและสนับสนุนอุปกรณ์ต่างๆ จัดทำรายการกระทั้งนำกลุ่มทุนกลุ่มอื่นๆ เข้ามา ได้แก่ กลุ่มทุนบุคคลที่เป็นอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน แกนนำชุมชน เข้ามาร่วมเป็นที่เล็งและประชาสัมพันธ์ เป็นปากเป็นเสียงในการอธิบายปัญหาข้อท้าทายต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นในสังคมสูงวัย รวมถึงอธิบายข้อจำกัดต่างๆ ที่เกิดขึ้น รับสมัครผู้สูงอายุที่สมัครใจเข้ามาเรียน ทุนที่เป็นองค์กรหน่วยงานที่มีภาระหน้าที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ(สปสช.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ(สสส.) ซึ่งทุนเหล่านี้ได้สนับสนุนทั้งด้านงบประมาณและการจัดการองค์ความรู้ หลังจากเริ่มต้นดำเนินการได้ก่อเกิดพลังเครือข่ายขึ้นเป็นอย่างมาก ทั้งภาครัฐและภาคประชาชนที่เห็นปัญหาร่วมกัน ทุนเหล่านี้เกิดจากการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นกับคนที่เกี่ยวข้องในทุกระดับ ความเชื่อมั่นและการมีเป้าหมายร่วมกัน คือ มองเห็นปัญหาร่วมกันและต้องการที่จะหาหนทางเพื่อแก้ไขปัญหาเหล่านั้นร่วมกัน โดยประเด็นหลักของการพัฒนา คือ การพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุ

การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมกับคนหลายๆ ระดับ ทำให้ตระหนักถึงปัญหาร่วมกันได้ รวมถึงการรับฟังข้อคิดเห็นต่างๆ อย่างหลากหลายกลับไม่ได้สร้างความแตกแยก ในทางกลับกันนี่เป็นการสร้างวัฒนธรรมชุมชน(Community Culture) ใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมวังน้ำเย็น เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม สิ่งนี้เป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการพัฒนา เพื่อกระตุ้นเตือนให้เกิดสำนึกชุมชนในการมีส่วนร่วมที่จะพัฒนาความเป็นอยู่ของตนเอง มีส่วนร่วมที่จะเสนอแนะและให้ความร่วมมือในการแสดงออกถึงความต้องการพื้นฐาน ความขาดตกบกพร่องของชุมชน และดำเนินการกิจกรรมให้เกิดความร่วมมือ

สร้างสรรค์ นำมาซึ่งความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของคนในชุมชน นอกจากจะสามารถพัฒนาสังคม ชุมชนได้แล้ว ยังเป็นการพัฒนาองค์กรท้องถิ่นให้มีสำนึกองค์กรในการสร้างพื้นฐานประชาธิปไตย การบริการที่เท่าเทียม การทำงานบริการสวัสดิการที่ตระหนักถึงคุณค่าความเป็นมนุษย์ที่เท่ากันของประชาชนผู้รับบริการ

แนวคิดที่โรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็นนำมาใช้พัฒนาศักยภาพชีวิตผู้สูงอายุในช่วงเริ่มต้น คือ แนวคิดเรื่องการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Long Life Learning) และแนวคิดพหุพลัง (Active Aging) ซึ่งเป็นแนวคิดที่กระตุ้นให้เกิดพลังการเรียนรู้และพลังของผู้เฒ่าที่ยังสามารถร่วมกิจกรรมต่างๆ ทางสังคมโดยประสบการณ์ชีวิตหรือภูมิปัญญารวมถึงการเรียนรู้เพื่อการดูแลตัวเองเป็นสำคัญ และยังได้มีความพยายามที่จะออกแบบกิจกรรมให้มีความสอดคล้องกับภาระหน้าที่และนโยบายขององค์กรปกครองท้องถิ่น เพื่อให้มีทิศทางในการพัฒนาที่ชัดเจน และดำเนินการอย่างต่อเนื่อง มีการส่งเสริมพลังอำนาจ (Empowerment) ให้ผู้สูงอายุได้ตระหนักถึงคุณค่าของตนเอง ว่าเป็นบุคคลที่มีประสบการณ์ชีวิต มีความสามารถในการเรียนรู้ และการดูแลตนเอง นำพลังของผู้สูงวัยมาใช้ในกระบวนการพัฒนาสังคม เชื่อมพลังผสานให้เกิดความร่วมมือกับภาคส่วนรัฐและเอกชนจนสามารถเป็นส่วนหนึ่งกับสังคมได้

แนวคิดที่สำคัญและถือเป็นหัวใจหลักของหลักสูตรโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น คือ แนวคิดสุขภาพองค์รวม 4 มิติ เนื้อหาสาระนี้ได้ให้ผู้สูงอายุกลับมาสู่การฟื้นฟูดูแลตัวเอง เข้าใจชีวิตและการเปลี่ยนแปลงในช่วงบั้นปลาย เข้าใจปัญหาสุขภาพต่างๆ ที่เกิดขึ้น พยายามที่จะรักษาสุขภาพตัวเอง และมีสติปัญญาที่ดีสำหรับการดำรงชีวิตอยู่เสมอ เราพบว่าแนวคิดสุขภาพองค์รวม 4 มิติที่เน้นสร้างสมดุลชีวิตทั้งมิติทางกาย มิติทางจิตใจ มิติทางสังคม และมิติทางจิตวิญญาณนี้ไม่ได้เหมาะกับผู้สูงอายุเท่านั้น แต่เหมาะสมกับการที่จะนำไปเป็นหลักสูตรด้านสุขภาพของคนทุกวัย การนำแนวคิดนี้มาใช้กับวัยผู้สูงอายุจึงเป็นการกระตุ้นให้ตระหนักหรือกลับมาให้ความสนใจกับชีวิตและมีสติอยู่กับการดำรงชีวิตในทุกๆ ด้าน เพราะการสร้างสุขภาพที่ดีเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ทำให้มนุษย์มีชีวิตที่เป็นปกติ แข็งแรง มีเรี่ยวแรงที่จะปฏิบัติกิจกรรมทั้งส่วนตัวและกิจกรรมเพื่อสังคม

แนวคิดต่างๆ ที่โรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น นำมาใช้เกี่ยวข้องกับ หลักสูตรการสอน เพื่อให้ตรงตามความต้องการของวัยสูงอายุ และด้วยการมีแนวทางที่ชัดเจนเช่นนี้ จึงทำให้วิชาต่างๆ ที่สอนในโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็นนั้นสามารถพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังจะเห็นได้ว่าวิชาที่สอนในโรงเรียนผู้สูงอายุล้วนส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการใช้ชีวิตของผู้สูงอายุ ได้แก่ วิชาการดูแลสุขภาพเบื้องต้น สามารถทำให้ผู้สูงอายุเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของร่างกาย เท่าทัน มีความรู้เรื่องอาหารที่เหมาะสมกับวัยของตน เผาผลาญการลดความผิดปกติของร่างกายและเข้าพบแพทย์ได้ทันทั่วทั้งที่ วิชาธรรมะทำให้ผู้สูงอายุได้ปฏิบัติธรรม เข้าถึงหลักธรรมะของศาสนา รวมถึงเห็นความสำคัญของเพื่อนต่าง ศาสนา และสามารถนำมาปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้ โดยผู้สอนซึ่งเป็นพระนั้นได้มีวิธีการสอน คือ ไม่นับการเทศนาสั่งสอน แต่เน้นการชวนคุยเพื่อให้ผู้สูงอายุได้ทบทวนหลักธรรม สร้างความเข้าใจที่ถูกต้องในหลักธรรมและดำเนินชีวิตไปอย่างถูกต้อง มีสติ วิชาจิตอาสา ที่เน้นทำความเข้าใจเรื่องสิทธิ หน้าที่พลเมืองแล้ว หลักประชาธิปไตย การมีส่วนร่วมกับกิจกรรมสาธารณะ ทำให้ผู้สูงอายุไม่เคอะเขินที่จะออกไปทำกิจกรรม ทางสังคมต่างๆ และเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ร่วมกับคนทุกวัยในการอาสาพัฒนาชุมชน วิชาสุขภาพจิต เน้นให้ผู้สูงอายุเฝ้าระวังความเปลี่ยนแปลงของชีวิตและเท่าทันจิตใจ หัวใจของวิชานี้คือ หากสุขภาพจิตแย่ สุขภาพกายก็จะแย่ไปด้วย วิชานี้ทำให้ผู้สูงอายุเป็นคนอารมณ์ดี มีพัฒนาการทางสังคม กล้าคิด กล้าตัดสินใจ มีสติและเฝ้าระวังจิตใจตัวเองอยู่เสมอ วิชาเศรษฐกิจพอเพียง เน้นการนำเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้แก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชน การจัดการทำแผนชุมชน การสร้างรายได้ที่เหมาะสมกับศักยภาพของผู้สูงอายุ เพื่อไม่เป็นภาระของลูกหลาน นอกจากนี้ยังมีวิชาเลือกเสรีต่างๆ ที่เหมาะกับวัยสูงอายุ เช่น วิชาวาดแผนไทย ที่เน้นการเรียนรู้แผนไทยชั้น

พื้นฐาน การใชยาสมุนไพรที่ถูกวิธี วิชาการบำบัด วิชาเปตอง ที่เป็นการออกกำลังกายที่ไม่หนัก และเหมาะกับวัยสูงอายุ เป็นต้น

เมื่อค้นพบหัวใจสำคัญด้านเนื้อหาสาระหลักสูตรแล้ว โรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็นยังได้ค้นหาวิธีการสอนที่เหมาะสมกับวัยผู้สูงอายุ ด้วยการสังเกตการณ์ผู้สูงอายุที่เข้าร่วมกิจกรรมอยู่เสมอ การทำแบบทดสอบหลังเรียนเพื่อวัดผลคุณภาพการเรียนรู้ว่าผู้สูงอายุได้รับความรู้และจะสามารถนำความรู้จากโรงเรียนไปใช้ในชีวิตประจำวันได้หรือไม่ เพื่อพัฒนาสื่อ กิจกรรมและรูปแบบการสอนเพื่อให้ตรงกับวัยสูงอายุ จึงเกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจากความไม่มีแบบแผน นำมาสู่การสร้างแบบแผนและอัตลักษณ์เฉพาะของตัวเอง โดยการจัดการการเรียนรู้ของผู้สูงอายุ จนพบว่าสื่อกิจกรรมที่เหมาะสมต่อวัยสูงอายุที่สุด คือสื่อกิจกรรมที่ไม่ซับซ้อน ง่ายต่อการทำความเข้าใจ สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมแบบ Active Learning ให้ผู้สูงอายุได้จดจำบทเรียนและเนื้อหาที่จำเป็นโดยง่าย การทำความเข้าใจศักยภาพการเรียนรู้ของผู้สูงอายุนี้ได้ทำให้การออกแบบสื่อกิจกรรมนั้นเหมาะสมกับวัย ผู้สูงอายุจึงได้รับความรู้จากโรงเรียนและสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างแท้จริง

การดำเนินกิจกรรมโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็นที่มีการพัฒนาและสร้างแบบแผนของตัวเองให้ชัดเจนขึ้น ส่งผลให้การเสริมสร้างพลังอำนาจในตัวผู้สูงอายุมีประสิทธิภาพ ผู้สูงอายุสามารถออกกำลังกายด้วยวิธีที่ถูกต้องและเหมาะสม มีองค์ความรู้ด้านการดูแลสุขภาพ ทั้งการกิน การสังเกตการณ์เปลี่ยนแปลงของร่างกาย การใช้ชีวิต ใช้พลังกำลังที่เหมาะสมกับวัย เพื่อยืดระยะเวลาการใช้งานอวัยวะต่างๆ ในร่างกายให้ยาวนานขึ้น ลดภาระทางการแพทย์ ค่าใช้จ่ายในซ่อมแซมสุขภาพ ทำให้ผู้สูงอายุมีความกล้าในการตัดสินใจ และกลับมามีบทบาทในการบริหารจัดการ เป็นส่วนหนึ่งในขับเคลื่อนชุมชน ใช้ประสบการณ์ที่ตนสะสมมาตลอดชีวิตเพื่อเป็นประโยชน์ต่อตัวเอง ครอบครัว ชุมชน สังคมได้อย่างมีคุณค่า สิ่งเหล่านี้สามารถเป็นต้นแบบให้แก่งานพัฒนาชุมชนด้านผู้สูงอายุในชนบทต่าง ๆ ได้ เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุ ให้สังคมมีทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพ และเมื่อเราส่งเสริมประชาชนด้านการเรียนรู้ งานพัฒนาอื่น ๆ ย่อมก้าวหน้า ลดปัญหาความเจ็บป่วยของผู้สูงอายุ ความเป็นอยู่ที่ไม่ถูกสุขลักษณะ ไม่เป็นภาระด้านการแพทย์และการส่งเสริมสนับสนุนสวัสดิการที่เกินความสามารถขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเอง

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติต่อการดำเนินพัฒนาสื่อกิจกรรมและดำเนินกิจกรรมโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น

1.1 จัดกิจกรรมการเรียนการสอนในระดับเตรียมผู้สูงอายุ คือ วัยก่อนเข้าสู่อายุ 60 ตั้งแต่อายุ 55 ปีขึ้นไป เพื่อให้ผู้ที่กำลังจะเข้าสู่วัยผู้สูงอายุได้ตระหนักถึงปัญหาการก้าวเข้าสู่สังคมสูงอายุ การดูแลตัวเองในวัยผู้สูงอายุ การเฝ้าระวังโรค การเลือกรับประทานอาหาร การเท่าทันโรคภัยต่างๆ กฎหมายมรดก กฎหมายประกันชีวิต สิทธิเมื่อเข้าสู่การเป็นผู้สูงอายุ ความเท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านร่างกาย จิตใจ สังคม อารมณ์ และจิตวิญญาณ

1.2 เปิดหลักสูตรเพิ่มเติมและพัฒนาหลักสูตรการดูแลผู้สูงอายุติดบ้านและติดเตียง เป็นหลักสูตรระยะสั้นสำหรับบุคคลทั่วไปที่ไม่ใช่ผู้สูงอายุหรือผู้สูงอายุที่สนใจศึกษาเพิ่มเติม แต่มีผู้สูงอายุอาศัยอยู่ในบ้านหรือเป็นผู้สนใจการดูแลผู้สูงอายุ เพื่อประกอบอาชีพเป็นลูกจ้างดูแลผู้สูงอายุ จะได้เข้าใจวิธีการปฏิบัติต่อผู้สูงอายุอย่างถูกวิธี รวมถึงเข้าใจผู้สูงอายุทั้งด้านร่างกาย จิตใจ สังคม จิตวิญญาณ

1.3 การจัดกิจกรรมและค้นหาสื่อกิจกรรมที่หลากหลายขึ้น กิจกรรมจากวิทยากรภายนอกที่สามารถสร้างความแปลกใหม่หรือกระบวนการกลุ่มที่มีพลัง การสานเสวนา(Dialogue) เพื่อให้ผู้สูงอายุได้ฝึกกระบวนการแก้ไขปัญหาแบบร่วมพูดคุย รับฟัง ขอความคิดเห็น และประมวลผลจากหลากหลายความคิดเห็น ฝึกกระบวนการทำงานกลุ่ม การคิดเป็นทีมเพื่อสร้างทีมผู้สูงอายุที่เข้มแข็งให้กับชุมชน

2. ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการสำหรับการวิจัย

2.1 การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัย กระบวนการบริหารจัดการโรงเรียนผู้สูงอายุและสื่อกิจกรรมการเรียนรู้กรณีศึกษา โรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น ซึ่งมีบริบทพื้นที่ วัฒนธรรม วิถีชีวิต ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน เป็นเมืองใหม่ที่ก่อเกิดขึ้นด้วยการอพยพผู้คนมาจากพื้นที่ที่หลากหลาย และผู้สูงอายุนั้นมีส่วนสำคัญในการก่อร่างสร้างเมือง การให้ความสำคัญกับผู้สูงอายุนอกจากจะเป็นในมิติของประชากรกลุ่มเสี่ยงด้านสุขภาพแล้ว ยังได้ให้คุณค่าและยกย่องในฐานะพลเมืองที่มีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนพัฒนาบ้านเมืองอีกด้วย แต่ผู้สูงอายุที่ศึกษาในโรงเรียนผู้สูงอายุรุ่นแรกๆ นี้ เป็นผู้สูงอายุที่เป็นเกษตรกร แม่ค้า และแรงงานเป็นส่วนใหญ่ การวิจัยครั้งนี้ถือเป็นต้นแบบและยุคแรกของโรงเรียนผู้สูงอายุ การวิจัยครั้งต่อไปควรเป็นการวิจัยถึงการพัฒนาสื่อกิจกรรม การออกแบบกิจกรรม วิชาความรู้ และการส่งเสริมพลังอำนาจแก่ผู้สูงอายุสำหรับผู้สูงอายุในบริบทชุมชนในระยะเปลี่ยนผ่านทั้งค่านิยม ความเจริญก้าวหน้าของเมือง และระดับการศึกษาที่มีมากขึ้นของผู้สูงอายุในรุ่นต่อไป เพื่อให้เห็นพลวัตรของการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุและความเปลี่ยนแปลงพัฒนาความรู้สำหรับผู้สูงอายุที่มีความรู้เป็นทุนเดิมมากกว่าผู้สูงอายุในยุคปัจจุบันว่าจะมีการปรับเปลี่ยนพัฒนาความรู้ที่ต้องส่งต่อให้กับผู้สูงอายุอย่างไร

2.2 การพัฒนาผู้สูงอายุนั้น ในแต่ละบริบทพื้นที่ มีวัฒนธรรมชุมชนและวิถีชีวิตที่แตกต่าง การสร้างสื่อกิจกรรมและการส่งสารความรู้ที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุจึงจำเป็นที่จะต้องออกแบบให้แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่เพื่อให้ตรงต่อการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในแต่ละชุมชน แต่ละเมือง เพราะฉะนั้นควรมีการวิจัยการออกแบบสื่อกิจกรรมในโรงเรียนผู้สูงอายุในพื้นที่อื่นๆ เพราะโรงเรียนผู้สูงอายุนั้นจะเป็นรูปแบบเดียวกันในทุกพื้นที่ไม่ได้ งานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการโรงเรียนผู้สูงอายุ การออกแบบสื่อกิจกรรมในโรงเรียนผู้สูงอายุ การส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุในพื้นที่แตกต่างหลากหลายจึงจำเป็น

รายการอ้างอิง

กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. (2551). *การพัฒนาแผนชุมชน การบูรณาการแผนชุมชน*. กรุงเทพฯ: สุภาชนิษฐ์พรินต์ติ้งกรุ๊ป.

มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย. (2559). *รายงานสถานการณ์ผู้สูงอายุไทยประจำปี 2559*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย.

รศรินทร์ เกรย์. และคณะทำงาน (2556). *มโนทัศน์ใหม่ของนิยามผู้สูงอายุ: มุมมองเชิงจิตวิทยาสังคม และสุขภาพ*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์. (2551). *ทุนทางสังคม (กระบวนการที่คนใหม่ในการจัดการสิ่งแวดล้อม)*. กรุงเทพฯ: ฟิสิกส์เซ็นเตอร์.

ศศิพัฒน์ ยอดเพชร. (2550). *ครอบครัวและผู้สูงอายุ การทบทวนและสังเคราะห์องค์ความรู้ผู้สูงอายุ ไทย พ.ศ. 2545-2550*. แผนงานวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีของผู้สูงอายุ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย (มส.ผส.). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย.

ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, ภาวนา พัฒนศรี, และ ธนิกานต์ คักดาพร. (มีนาคม 2560). *รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการ การถอดบทเรียนตัวอย่างที่ดีของโรงเรียนและชมรมผู้สูงอายุที่มีกิจกรรมถ่ายทอดความรู้ โครงการสร้างและจัดการความรู้เพื่อพัฒนาระบบรองรับสังคมสูงวัย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).*

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

กองส่งเสริมศักยภาพผู้สูงอายุ. (2559). *คู่มือโรงเรียนผู้สูงอายุ*. สืบค้นจาก <http://www.dop.go.th/th/know/5/24>

กุลิดา ทศนพิทักษ์. (2554). *รูปแบบการสอนเพื่อส่งเสริมทักษะการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับโรงเรียนขนาดเล็ก*. สืบค้นจาก <http://portal.edu.chula.ac.th/nfed1/assets/Kuthida.pdf>

มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุ. (2561). *ยกระดับโรงเรียนผู้สูงอายุเตรียมพร้อมรับสังคมชรา*. สืบค้นจาก <http://thaitgri.org/?p=37882>

ศศิพัฒน์ ยอดเพชร และคณะ. *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ลักษณะการดำเนินงานและกิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*. สืบค้นจาก <http://thaitgri.org/?p=37360>

การจัดการพื้นที่ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์: กรณีศึกษาชุมชนป้อมมหากาฬ กรุงเทพมหานคร

Cultural and Historical Area Management: A Case Study of Bangkok's Pom Mahakan Community

ว่าที่ร้อยตรี อภิชาติ พงษ์สวัสดิ์

สาขาวิชาชนบทศึกษาและการพัฒนา วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องการจัดการพื้นที่ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์: กรณีศึกษาชุมชนป้อมมหากาฬ กรุงเทพมหานคร เพื่อศึกษาถึงความเข้าใจและบริบทในการจัดการร่วมในพื้นที่สวนสาธารณะของชุมชนดั้งเดิมและกรุงเทพมหานครศึกษาและวิเคราะห์ถึงข้อกฎหมาย และหลักสิทธิชุมชน เพื่อให้ชุมชนดั้งเดิมสามารถจัดการพื้นที่สวนสาธารณะร่วมกับกรุงเทพมหานคร เพื่อศึกษาถึงแนวทางการจัดการร่วมในพื้นที่สวนสาธารณะของกรุงเทพมหานคร โดยมีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และการวิเคราะห์ข้อมูลทางทฤษฎีและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ซึ่งการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการเสริมสร้างพลังชุมชน การจัดการตนเองของชุมชนและการมีส่วนร่วมของชุมชน แนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ แนวคิดสิทธิชุมชน และแนวคิดการจัดการตนเองของชุมชนและการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นแนวทางในการสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัย ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ คือ การสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญโดยการเลือกตามจุดมุ่งหมาย และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ คือ แหล่งข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับชุมชนป้อมมหากาฬ และแนวนโยบายของรัฐในการบริหารจัดการชุมชนดั้งเดิมและสวนสาธารณะ ซึ่งรวบรวมได้จาก หนังสือ รายงานวิจัย วิทยานิพนธ์ วารสารทางวิชาการ รวมทั้งข้อมูลออนไลน์ทางอินเทอร์เน็ตของหน่วยงานภาครัฐและเอกชน

ผลการวิจัยในครั้งนี้ พบว่า การจัดการพื้นที่วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ชุมชนป้อมมหากาฬ เพื่อจัดสร้างสวนสาธารณะในการใช้เป็นสาธารณประโยชน์ตามนโยบายของกรุงเทพมหานคร พื้นที่ชุมชนป้อมมหากาฬอยู่ใจกลางพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์มีประวัติศาสตร์ที่ยาวนานและมีวัฒนธรรมที่โดดเด่นในหลายด้านทั้งด้านวิถีชีวิตของผู้คน ศิลปวัฒนธรรม และสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่า รวมทั้งเป็นพื้นที่ติดกับแหล่งคมนาคมทางเรือที่ใช้สัญจรเป็นหลักในอดีต จึงเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การอยู่อาศัยและทำการค้าเป็นอย่างยิ่ง ทำให้มีผู้คนจากต่างถิ่นจำนวนมากใช้พื้นที่ดังกล่าวเป็นที่อยู่อาศัยแต่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน แต่เมื่อรัฐมีนโยบายปรับปรุงและพัฒนาเกาะรัตนโกสินทร์โดยการเพิ่มพื้นที่สีเขียวและสวนสาธารณะขนาดเล็กจำนวนมาก พื้นที่ชุมชนป้อมมหากาฬเป็นพื้นที่หนึ่งที่อยู่ในแผนการพัฒนาเพื่อสร้างเป็นสวนสาธารณะเพื่อให้ประชาชนทั่วไปใช้ประโยชน์ และจัดระเบียบพื้นที่ให้บริเวณเกาะรัตนโกสินทร์มีความเรียบร้อยสวยงาม ดังนั้นรัฐโดยกรุงเทพมหานครจึงใช้กฎหมายว่าด้วยการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ (ที่ดิน) จากผู้ถือกรรมสิทธิ์ในที่ดินบริเวณชุมชนป้อมมหากาฬ ซึ่งชุมชนได้พยายามที่จะเสนอการจัดการตนเอง ควบคุมกับภาคประชาสังคมและนักวิชาการทางด้านรัฐศาสตร์ สังคมศาสตร์ และนิติศาสตร์ สะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าของชุมชนดั้งเดิมที่ควรอนุรักษ์ไว้ให้คู่กับการพัฒนาเกาะรัตนโกสินทร์ตามแผนนโยบายของรัฐ แต่ท้ายที่สุดกรุงเทพมหานครได้ไล่รื้อชุมชนและให้ประชาชนในชุมชนออกจากพื้นที่ชุมชนป้อมมหากาฬ เกิดปัญหาด้านต่างๆ ทั้งด้านที่อยู่อาศัย ด้านการศึกษา ด้านการประกอบอาชีพ ด้านสาธารณสุข และด้านจิตใจอันเป็นผลจากการรู้สึกถึงการไม่ได้รับความเป็นธรรมและเป็นการละเมิดสิทธิในความเป็นมนุษย์

สำหรับการเสนอถึงแนวทางที่เป็นไปได้สำหรับการพัฒนาพื้นที่วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ในเกาะรัตนโกสินทร์เพื่อบริหารจัดการร่วมกันระหว่างรัฐกับชุมชนจากการถอดบทเรียนกรณีการไล่รื้อชุมชนป้อมมหากาฬ พบว่า ต้อง

ปรับปรุงกฎหมายแก้ไขพระราชบัญญัติว่าด้วยการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ พ.ศ. 2530 ให้สอดคล้องกับหลักการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 ในส่วนของการจัดการชุมชนป้อมมหากาฬร่วมกับรัฐ ต้องมีการจัดตั้งองค์กรชุมชน เพื่อทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมของชาวชุมชนในการบริหารจัดการพื้นที่ชุมชนร่วมกัน ซึ่งการจัดตั้งองค์กรชุมชน โดยมีกรุงเทพมหานครและภาครัฐ ให้การส่งเสริมให้ชุมชนรวมกลุ่มกันและพัฒนาศักยภาพของชาวชุมชน และการเสนอแนวทางการแก้ไขปัญหากรณีไร้ชุมชนดั้งเดิมเพื่อสร้างเป็นสวนสาธารณะในอนาคต จะต้องเปิดรับฟังความคิดเห็นและสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน ก่อนการดำเนินนโยบายหรือโครงการของหน่วยงานภาครัฐ และมีการชดเชยเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบจากการดำเนินนโยบายและโครงการของรัฐ ตลอดจนการอนุรักษ์ชุมชนดั้งเดิมควบคู่กับการพัฒนาของเมือง กรุงเทพมหานครควรมีการจัดทำแผนการพัฒนาของเมืองควบคู่กับการอนุรักษ์ชุมชนดั้งเดิมโดยต้องคำนึงถึงสัดส่วนที่เหมาะสมระหว่างพื้นที่การพัฒนาของเมืองและพื้นที่การอนุรักษ์ รวมถึงพื้นที่อื่นๆ ด้วย

คำสำคัญ: การจัดการพื้นที่ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์, สาธารณประโยชน์, ชุมชนป้อมมหากาฬ กรุงเทพมหานคร

Abstract

Cultural and Historical Area Management: A Case Study of Bangkok's Pom Mahakan Community which Qualitative research was used to study Bangkok's Pom Mahakan Community (PMC) in terms of cultural area management research and history in the public interest. Legal issues and the principle of community co-management rights were analyzed. Samples were Pom Mahakan Community residents before the demolition plan imposed by the Bangkok Metropolitan Administration (BMA). Data was gathered by in-depth interview, participatory observation, published information about PMC, and state policy guidelines for managing traditional communities. Community empowerment, self-management, and participation were considered.

Results were that PMC, one of Bangkok's oldest communities, had distinctive culture and valuable architecture. The Master Plan for the Conservation and Development of Krung Rattanakosin by the Committee for the Conservation and Development of Krung Rattanakosin and Old Towns decided to create a park for general public use where homes had formerly been. PMC responded by suggesting a project of self-management, to no avail. The eviction caused problems in housing, education, occupation, public health, and mental well-being due to a sense of injustice and violation of human rights.

To avoid such clashes in future, Thai law might be amended to develop cultural areas while also working with communities, learning lessons from the traumatic demolition of PMC. The Immovable Property Expropriation Act B.E. 2530 (1987) accorded with the principle of expropriation of immovable property as stated in The Constitution of the Kingdom of Thailand (Interim), B.E. 2557 Amendment (No. 4), B.E. 2560 (2017). In such cases, central community organizations should be permitted co co-manage community areas, developing local potential and proposing solutions to resolve problems. Before traditional communities are removed in future to create a park, public participation must be permitted before governmental agency policies and projects are implemented. Compensation for those affected by governmental actions cannot replace the value of conserving traditional communities along with Bangkok urban development, in appropriate proportions.

Keywords: Cultural and historical areas Management, Public interest, Pom Mahakan Community, Bangkok, Demolition.

บทนำ

พื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นศูนย์กลางของกรุงเทพ ในปัจจุบันได้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวและแหล่งเรียนรู้ต่างๆ ตลอดจนในอนาคตยังมีโครงการเพื่อพัฒนาพื้นที่ที่เกิดขึ้นอีกมากมาย อาทิ โครงการปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณถนนราชดำเนินและพื้นที่ต่อเนื่อง โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์เพื่อการเรียนรู้ เป็นต้น หากแต่การพัฒนาดังกล่าว ยังขาดการให้ความสำคัญกับพื้นที่ที่เกี่ยวข้องโดยรอบ ซึ่งบางพื้นที่ยังคงสามารถรองรับต่อการพัฒนาดังกล่าวได้ ในขณะที่บางพื้นที่ยังคงรักษาบทบาทเดิมของตนเองอยู่ ชุมชนป้อมมหากาฬเป็นชุมชนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่บริเวณพื้นที่ป้อมมหากาฬในพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์มีความเก่าแก่และเต็มเปี่ยมไปด้วยคุณค่าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ซึ่งสะท้อนวิถีชีวิตไทยที่มีมาอย่างยาวนาน รวมทั้งภูมิปัญญาอันทรงคุณค่า ไม่ว่าจะเป็น การหลอมทอง การเพาะเลี้ยงไก่พื้นเมือง การทำเครื่องปั้นดินเผา การทำกรงนก และการนวดแผนโบราณ (อภิวัฒน์ แสงพัทธสีมา, 2560)

นอกจากนี้ชุมชนป้อมมหากาฬ ยังเป็น “ชุมชนบ้านไม้” ที่อาจกล่าวได้ว่ามีความสมบูรณ์มากที่สุดเพียงแห่งเดียวที่ยังเหลืออยู่ภายในเกาะรัตนโกสินทร์ ความสมบูรณ์ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงความเก่าแก่ดั้งเดิมหรือความสวยงามอลังการสะอาดตาของบ้านเรือน หากแต่หมายถึงความสมบูรณ์ในแง่การแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการการอยู่อาศัยของคนไทยตั้งแต่ยุคอดีตจวบจนกระทั่งในปัจจุบัน ปัจจุบันบ้านโบราณเหล่านี้มีอายุตั้งแต่ 150–200 ปี ถึงแม้บางหลังจะรื้อถอนไปแล้วแต่ส่วนใหญ่ยังคงอยู่ในสภาพเดิมและคงศิลปะโบราณเอาไว้ ควรค่าแก่การอนุรักษ์เพื่อการศึกษาของคนรุ่นหลัง (ชาติรี ประกิตนันทการ, 2549, น. 54) นอกจากนี้คุณค่าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมแล้ว ชุมชนป้อมมหากาฬ ยังมีความเข้มแข็งและแสดงออกถึงการมีส่วนร่วมกับการพัฒนาของรัฐ โดยให้ความร่วมมือเข้าร่วมโครงการพัฒนาต่างๆ และมีกิจกรรมสร้างสรรค์ด้านการรักษาสีงแวดล้อมที่น่าสนใจแฝงอยู่ในวัฒนธรรมของชุมชนด้วย จึงถือเป็นชุมชนตัวอย่างซึ่งมีวัฒนธรรมที่งดงามควรได้รับการอนุรักษ์และนำเสนอศึกษาอย่างยิ่งต่อมาในปี พ.ศ. 2515 กรุงเทพมหานคร ได้ตั้งคณะกรรมการดำเนินการเพื่อจัดซื้อที่ดินบริเวณหลังป้อมมหากาฬ อำเภอพระนคร กรุงเทพมหานคร เพื่อเจรจาซื้อที่ดินบางส่วนในพื้นที่ชุมชนป้อมมหากาฬ จากการเจรจาซื้อขายที่ดินในครั้งนั้น กรุงเทพมหานคร ได้เจรจาซื้อขายที่ดินกับเจ้าของที่ดินได้บางส่วน

อย่างไรก็ตาม เมื่อมีคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า มีแผนพัฒนาพื้นที่รอบเกาะรัตนโกสินทร์ ซึ่งพื้นที่ชุมชนป้อมมหากาฬเป็นส่วนหนึ่งในแผนพัฒนาดังกล่าวด้วย โดยกำหนดให้พื้นที่บริเวณชุมชนป้อมมหากาฬเป็นสวนสาธารณะขนาดเล็ก และต่อมามีการออกพระราชกฤษฎีกากำหนดเขตที่ดินให้บริเวณที่จะเวนคืนในท้องที่แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร พ.ศ.2535 พื้นที่บริเวณป้อมมหากาฬจึงได้รับผลกระทบจากแผนดังกล่าว และชาวชุมชนป้อมมหากาฬทั้งหมดต้องย้าย(ถูกไล่)ออกไปจากพื้นที่ที่ชาวชุมชนป้อมมหากาฬ จึงได้รวมพลังการมีการต่อสู้เพื่อสิทธิในการอยู่อาศัยในพื้นที่มาอย่างยาวนาน

แม้ว่าตลอดระยะเวลาหลังการบังคับใช้พระราชกฤษฎีกากำหนดเขตที่ดินฯ ชาวชุมชนป้อมมหากาฬได้พยายามหาทางออกและแก้ไขปัญหาการอาศัยอยู่ในพื้นที่ชุมชนป้อมมหากาฬ ร่วมกับกรุงเทพมหานครหลายครั้งผ่านนโยบายของผู้บริหารกรุงเทพมหานครหลายชุด จนกระทั่งเมื่อ พ.ศ.2546 ชาวชุมชนป้อมมหากาฬ ได้ยื่นฟ้องกรุงเทพมหานคร ต่อศาลปกครองให้เพิกถอนพระราชกฤษฎีกากำหนดเขตที่ดินฯ แต่ศาลปกครองเห็นว่ากรุงเทพมหานคร ได้ออกพระราชกฤษฎีกากำหนดเขตที่ดินฯ ขอบด้วยกฎหมายแล้ว (คำพิพากษาศาลปกครองสูงสุด หมายเลขแดงที่ อ.169/2547) ต่อมาในปี พ.ศ. 2548 กรุงเทพมหานคร ในสมัยการบริหารงานของผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร (นายอภิรักษ์ โกษะโยธิน) มีนโยบายแก้ไขปัญหาคืออยู่อาศัยของชาวชุมชนป้อมมหากาฬและการอนุรักษ์บ้านไม้โบราณ โดยได้มีการลงนามบันทึกความร่วมมือ (MOU) 3 ฝ่าย ประกอบด้วย กรุงเทพมหานคร ชาวชุมชนป้อมมหากาฬ และมหาวิทยาลัยศิลปากร โดยได้จัดจ้างให้มหาวิทยาลัยศิลปากรดำเนินการศึกษา โดยผลสรุปของรายงานวิจัยฉบับดังกล่าวเห็นว่า การรักษาสวนชุมชนบ้านไม้โบราณป้อมมหากาฬไว้ย่อมเป็นเสมือนการรักษาประวัติศาสตร์การอยู่อาศัยของชาวบ้านชั้นหนึ่งของเกาะรัตนโกสินทร์ พื้นที่ดังกล่าวเป็นเสมือนพิพิธภัณฑ์กลางแจ้ง ที่จัดแสดงบ้านเรือนไม้โบราณและการอยู่อาศัยของคนไทยในช่วงร้อยกว่าปี ที่ผ่านมามาจนจวบกระทั่งร่วม

สมัยได้เป็นอย่างดี และเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ภายในพื้นที่เพียงไม่กี่ไร่ โดยกรอบแนวคิดดังกล่าว และด้วยกรอบแนวคิดดังกล่าวนี้ คณะวิจัยฯ เชื่อว่า โครงการชุมชนบ้านไม้โบราณป้อมมหากาฬ จะไม่เป็นเพียงพิพิธภัณฑ์กลางแจ้งที่จัดซื้อไว้ชีวิตเหมือนเช่นพิพิธภัณฑ์ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคมไทย แต่จะเป็นพิพิธภัณฑ์ต้นแบบที่มีชีวิต มีรากทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ่านผวกเข้ากับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมของพื้นที่ที่เต็มไปด้วยเรื่องราวมากมาย อาทิ การเป็นชุมชนต้นกำเนิดลิเกแห่งแรกในสยาม ชุมชนทำเครื่องดนตรีไทยมาแต่โบราณ ชุมชนศิลปหัตถกรรมต่างๆ เช่น กรงนก ฤๅษีดัดตนดินเผา สายรัดประคด เป็นต้น ก็จะทำให้ชุมชนแห่งนี้กลายเป็นพิพิธภัณฑ์ชุมชนที่เกิดขึ้นจากชุมชน ดูแลด้วยชุมชน และมีความเป็นชุมชนอย่างแท้จริง การจัดทำสวนสาธารณะโดยการไถ่ซื้อชุมชนป้อมมหากาฬออกจากพื้นที่ซึ่งไม่มีความเหมาะสมแต่อย่างใด (ชาติรี ประภิตนทการ, 2549) แต่กรุงเทพมหานคร ไม่ได้นำผลการศึกษารายงานวิจัยฉบับดังกล่าว มาเป็นแนวทางการพัฒนาชุมชนป้อมมหากาฬ เนื่องจากอ้างคำวินิจฉัยของคณะกรรมการกฤษฎีกา (เรื่องเสร็จที่ 499/2550) ที่ว่าพื้นที่ชุมชนป้อมมหากาฬไม่สามารถใช้ประโยชน์เพื่อการอื่นได้ เว้นแต่ต้องใช้ประโยชน์เพื่อจัดทำสวนสาธารณะและอนุรักษ์โบราณสถานตามที่พระราชกฤษฎีกากำหนดเขตที่ดินฯ กำหนดวัตถุประสงค์ไว้

ต่อมากรุงเทพมหานครประกาศไถ่ซื้อชุมชนมาตั้งแต่วันที่ 24 มกราคม 2546 และในทางกฎหมายได้แจ้งให้ชุมชนแห่งนี้รื้อถอนออกไปภายในวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2546 มิฉะนั้นกรุงเทพมหานครจะเข้ามาทำการรื้อถอนเอง ชาวชุมชนป้อมมหากาฬได้ทำการต่อสู้ทางกฎหมายโดยการขออุทธรณ์พร้อมทั้งให้ความร่วมมือต่อรองกับภาครัฐในการให้ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมการบริหารภายในป้อมมหากาฬ กรุงเทพมหานครจัดทำแผนเวนคืนเพื่อจัดสร้างสวนสาธารณะตามเดิมพร้อมปิดประกาศรื้อพื้นที่ 30 วัน อย่างไรก็ตามคนในชุมชนที่เคยต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิของชุมชนยังคงตั้งมั่นในพื้นที่แห่งนี้ และจากการพิจารณาผลครั้งสุดท้าย ต่อมาศาลปกครองสูงสุดปี 2552 ได้ตีความว่าพื้นที่ชุมชนป้อมมหากาฬต้องสร้างเป็นสวนสาธารณะ และชาวชุมชนป้อมมหากาฬต้องออกจากพื้นที่ ซึ่งข้อพิจารณาดังกล่าวนี้ได้แจ้งความชัดเจนแล้วและชาวชุมชนจะต้องย้ายออกจากชุมชนดั้งเดิม (เสาวภา ไพทยวัฒน์, 2554, น. 405)

แม้ว่าในทางกฎหมายชาวชุมชนผู้เรียกร้องในสิทธิชุมชนจะได้ข้อยุติแล้ว การปิดประกาศของกรุงเทพมหานครมาจนถึงปัจจุบัน (2560) และเหตุการณ์ล่าสุด กรุงเทพมหานครโดยสำนักการโยธาและสำนักงานเขตพระนครได้จัดทำลงเจ้าหน้าที่เมื่อดำเนินการรื้อย้ายสิ่งปลูกสร้างบริเวณป้อมมหากาฬจนเหลือบ้านอีก 29 หลังคาเรือนแล้วก็ตาม (มติชน, 27 มีนาคม 2560) ชุมชนป้อมมหากาฬซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมยังคงต่อสู้เพื่อการดำรงอยู่ โดยร่วมมือกับภาคีเครือข่ายในการหาแนวทางพัฒนาพื้นที่ป้อมมหากาฬได้ เช่น กลุ่มนักวิชาการด้านที่อยู่อาศัย ด้านกฎหมาย ด้านสถาปัตยกรรม ภาคประชาสังคม และภาคเอกชน เป็นต้น นอกจากนี้ ภายในชุมชนยังมีการเพิ่มศักยภาพของคนในชุมชน ตลอดระยะเวลา 24 ปี แห่งการต่อสู้เคลื่อนไหวเพื่อสามารถบริหารจัดการชุมชนด้วยตนเอง คนในชุมชนมีการพัฒนา เรียนรู้และมีประสบการณ์ในการต่อสู้ การเป็นผู้นำ และมีความรู้เกี่ยวกับข้อกฎหมาย ผังเมือง สถาปัตยกรรม การจัดกิจกรรม การประสานงานกับองค์กรหน่วยงานภายนอก จึงทำให้ชุมชนยังคงยืนหยัดและไม่ได้ถูกย้ายออกไปทั้งหมด และกรุงเทพมหานครก็ยังมิได้ใช้พื้นที่แห่งนี้เพื่อเป็นสวนสาธารณะแห่งใหม่ให้กับชาวกรุงเทพฯ ได้เช่นกัน จากแนวทางการต่อสู้เพื่อการดำรงอยู่ชาวชุมชนป้อมมหากาฬดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาในปรากฏการณ์ดังกล่าวเพื่อถอดบทเรียนการต่อสู้เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชนป้อมมหากาฬเพื่อนำไปเป็นแนวทางสำหรับชุมชนอื่นๆ ที่จะถูกรื้อถอนต่อไป

วัตถุประสงค์การศึกษา

1. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชน การสืบทอดของชุมชน และการบริหารจัดการจัดชุมชนป้อมมหากาฬ
2. เพื่อศึกษาแนวคิดการพัฒนา และบริหารจัดการเกะรตันโกสินทร์ของภาครัฐ และชุมชนป้อมมหากาฬ
3. เพื่อเสนอถึงแนวทางที่เป็นไปได้สำหรับการพัฒนาพื้นที่วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ในเกะรตันโกสินทร์ เพื่อบริหารจัดการร่วมกันระหว่างรัฐกับชุมชน

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการเสริมสร้างพลังชุมชน การจัดการตนเองของชุมชนและการมีส่วนร่วมของชุมชน แนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ แนวคิดสิทธิชุมชน และแนวคิดการจัดการตนเองของชุมชนและการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นแนวทางในการสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัย ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ หน่วยการวิเคราะห์เป็นการวิเคราะห์ข้อเสนอของบุคคล และแนวนโยบายขององค์กรภาครัฐ โดยเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญในกลุ่มของนักวิชาการ ผู้นำชุมชน ผู้นำเครือข่ายภาคประชาชนที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวพัฒนาชุมชนป้อมมหากาฬ และตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐ แล้วรวบรวม จากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้มาสรุปผล และวิเคราะห์ผล

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้คือ แบบสัมภาษณ์ ซึ่งมีคำถามเพื่อใช้เป็นแนวทางในการสอบถามกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ซึ่งได้จากการระดมความคิดสร้างเครื่องมือ โดยศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่วิจัย โดยศึกษาจากจากหนังสือ เอกสาร บทความวิชาการ รายงานการประชุม ข่าวหนังสือพิมพ์ และจัดทำแบบสัมภาษณ์ที่แบบชุดคำถามกึ่งโครงสร้างในลักษณะคำถามปลายเปิด พร้อมทั้งประเด็นคำถามที่เกี่ยวข้องกับการจัดการร่วมพื้นที่สวนสาธารณะ รวมถึงนโยบายของรัฐในการบริหารจัดการและใช้ประโยชน์พื้นที่ชุมชนป้อมมหากาฬ

ในส่วนของการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วนและรอบลึก ผู้วิจัยใช้อุปกรณ์ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ สมุดจดบันทึก เครื่องบันทึกเสียง โดยมีการเก็บรวบรวมข้อมูล 3 ลักษณะ คือ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participation Observation) การเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ และการวิเคราะห์หลังปฏิบัติ (After Action Review: AAR) ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยทำการถอดความบันทึกเสียงของการสัมภาษณ์ออกมาเป็นภาษาเขียนด้วยผู้วิจัย รวมทั้งทวนความกับเสียงบันทึกเพื่อตรวจสอบความถูกต้องของการถอดความและศึกษาทำความเข้าใจเพื่อทำการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) โดยการจัดประเด็นความคิด วิเคราะห์ประเด็นสำคัญแล้วเขียนพรรณนา ซึ่งผู้วิจัยกระทำโดยคำนึงถึงความเที่ยงตรงและเชื่อถือได้ของข้อมูลเป็นหลัก ทั้งนี้โดยตั้งอยู่บนความถูกต้อง ความซื่อสัตย์ และความรับผิดชอบในการทำ และสังเคราะห์ข้อมูลทั่วไปอย่างเป็นระบบร่วมกับวิเคราะห์หลังปฏิบัติ (After Action Review: AAR) เพื่อหาแนวทางการบริหารจัดการพื้นที่สวนสาธารณะ ร่วมกันระหว่างชุมชนดั้งเดิม กับกรุงเทพมหานคร

การจัดการพื้นที่ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ร่วมระหว่างรัฐกับชุมชน: แนวคิดในการศึกษา

แนวคิดการจัดการร่วม (Co-Management) มีชื่อเรียกหลากหลายอย่าง เช่น การจัดการแบบการมีส่วนร่วม (Participative Management) การจัดการแบบทำงานร่วมกัน (Collaborative Management) การจัดการแบบเชื่อมโยงกัน (Joint Management) การจัดการแบบผสม (Mixed Management) การจัดการแบบร่วมหลายกลุ่ม (Multi-party Management) การจัดการแบบบูรณาการ (Integrated Management) หรือการจัดการตามกรอบของตาราง (Round-table Management) (Augustinus, 2002) แต่ในมิติของการจัดการร่วมเรื่องพื้นที่ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์นั้น การจัดการร่วม คือแนวคิดแบบพหุนิยมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของหุ้นส่วนในหลากหลายบทบาทเป็นความยั่งยืนในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ โดยแบ่งปันการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างเท่าเทียมกันและรับผิดชอบร่วมกัน (ภาคภูมิ พันธุ์รัตน์, 2555) รวมทั้งเป็นการประสานการจัดการทรัพยากรระหว่างรัฐกับชุมชน โดยเห็นว่าการมีส่วนร่วมจะมีหรือไม่มีนั้นมีความเกี่ยวข้องกับประเด็นความขัดแย้งอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะความขัดแย้งกัน ความคิดหรือผลประโยชน์ จึงต้องให้ทุกฝ่ายเข้ามาร่วมระดมปัญหา แต่ในอีกด้านหนึ่งในกระบวนการของการระดมปัญหา ก็อาจเกิดความขัดแย้งทางความคิดและผลประโยชน์ขึ้นมาได้ ซึ่งอาจเป็นระดับชาวบ้านด้วยกันเองหรือชาวบ้านกับรัฐก็ได้ (เบญจพรพรณ เอกะสิงห์, 2543) Grazia Borrini (2000 อ้างถึงใน ภาคภูมิ พันธุ์รัตน์, 2555) เสนอหลักของการจัดการร่วมว่า 1. มีค่านิยมแตกต่างกันแต่มีความสนใจและความเกี่ยวข้องกันในด้านการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทั้งนอกและในชุมชนด้วยกัน 2. เป็นความหลากหลาย

ทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resources Management) ที่อยู่ภายใต้กฎหมายเดียวกัน 3. มีความโปร่งใส (Transparency) และความเท่าเทียม (Equity) กันในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 4. ให้คนในชุมชนเข้าร่วมในความรับผิดชอบและมีบทบาทสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 5. ความแตกต่างของความสามารถและประโยชน์ร่วมกันของแต่ละฝ่ายเป็นส่วนประกอบของการจัดการร่วม 6. สิทธิและความรับผิดชอบเป็นบริบทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 7. กระบวนการในการจัดการเป็นสิ่งสำคัญมากกว่าผลผลิต 8. การเรียนรู้จากการทำ (learning by doing) นำไปสู่การปรับปรุงและพัฒนาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ทั้งนี้ในมิติของการการจัดพื้นที่ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ยังเชื่อมโยงในเรื่องอื่นดังที่ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2550) ที่อธิบายว่า สิทธิชุมชนไม่ใช่สิทธิในการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ใน พื้นที่นั้น พื้นที่เหล่านั้นยังคงเป็นของรัฐ แต่อำนาจหน้าที่ในการดูแลรักษาเป็นของชุมชน แล้วชุมชน สามารถที่จะออกกฎเกณฑ์และระเบียบต่างๆ มาเพื่อพิทักษ์สิทธิ และพื้นที่เหล่านั้นให้คงอยู่ได้ และรวมถึงการมีส่วนร่วมซึ่ง Srinivasan, 1990 (อ้างถึงใน Laverack, 2004) อธิบายว่ารูปแบบการมีส่วนร่วมเป็นการใช้ผู้เรียนรู้เป็นศูนย์กลางในการพัฒนาจะให้ผลในการควบคุมเพื่อการพัฒนาในการอยู่ดีกินดีและสิ่งแวดล้อมได้ดั่งนั้น ยังต้องเพิ่มการพัฒนาทักษะในการแก้ไขปัญหาและการจัดการทรัพยากรด้วย

แนวทางการจัดการร่วม ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นการจัดการที่เน้นหรือให้ความสำคัญกับการเข้าร่วมของกลุ่มคนที่การดำรงชีวิตของพวกเขาอยู่ในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หรือกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบของการจัดการตัดสินใจนั้นๆ Victor Cowling (อ้างถึงใน ภาคภูมิ พันธุ์รัตน์, 2555) แต่หากการจัดการทรัพยากรประสบความสำเร็จและคงทนต่อการเปลี่ยนแปลงภายนอกนั้นก็มีลักษณะกฎกติกาที่สอดคล้องกับหลักการต้นทุนข้อ ในขณะที่กรณีศึกษาที่ขาดกลไกการจัดการความขัดแย้ง ไม่ได้รับการยอมรับจากรัฐและไม่ได้เชื่อมโยงกับระบบนิเวศเชิงสังคมที่ใหญ่กว่าจะมีความเปราะบางต่อการเปลี่ยนแปลงและเสี่ยงต่อการล่มสลาย (ชล บุนนาค, 2552) ที่ศึกษากรณีชุมชนป้อมมหากาฬจึงแสดงให้เห็นถึงปัญหาของแนวทางการจัดการพื้นที่ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ระหว่างภาครัฐกับชุมชนจนนำไปสู่ความขัดแย้งและเกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ตลอดจนการเสริมสร้างพลังของชุมชนเองเพื่อเรียกร้องถึงสิทธิชุมชนและการจัดการร่วมกันระหว่างภาครัฐกับชุมชนให้สามารถอยู่ร่วมกันได้

งานวิจัยนี้ใช้กรอบแนวคิด “การจัดการร่วม” ตามที่กล่าวมา เพื่อศึกษาการจัดการพื้นที่ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ร่วมกันระหว่างรัฐกับชุมชน กรณีของชุมชนป้อมมหากาฬที่มีการไต่ถามชุมชนที่มีความเก่าแก่ และมีความยาวนานของประวัติศาสตร์เมื่อปี 2561 เพื่อเป็นการถอดบทเรียนหาแนวทางการจัดการพื้นที่ที่มีความสำคัญทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ ภายใต้สิทธิของชุมชนและแนวทางการจัดการร่วม งานวิจัยนี้ศึกษาโดยใช้แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชุมชนป้อมมหากาฬ แนวนโยบายการจัดการพื้นที่ของภาครัฐและของชุมชนเอง การต่อสู้และต่อรองของคนในชุมชนและเครือข่ายผ่านขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเสริมสร้างพลังชุมชนเพื่อต่อสู้กับรัฐ และศึกษาข้อเสนอและแนวทางการจัดการร่วมระหว่างรัฐและชุมชนเพื่อการจัดการและพัฒนาพื้นที่ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์

ชุมชนป้อมมหากาฬ พื้นที่ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์

จากการศึกษาชี้ให้เห็นถึงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชุมชนป้อมมหากาฬ นับตั้งแต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จขึ้นครองราชย์และสถาปนากรุงเทพมหานครขึ้นเป็นเมืองหลวงกรุงรัตนโกสินทร์ และทรงมีพระราชประสงค์ที่จะทำให้กรุงเทพมหานครเป็นเหมือนกรุงศรีอยุธยาแห่งที่สอง กล่าวคือได้มีการสร้างสถาปัตยกรรมที่สำคัญ โดยเลียนแบบอย่างมาจากกรุงศรีอยุธยาไปถึงสถาปัตยกรรมประเภทบ้านพักอาศัย เรือนไทยบางเรือนที่ยังคงเหลือจากการทำศึกสงครามกับพม่าก็ถูกถอดจากกรุงศรีอยุธยามาประกอบที่กรุงเทพมหานคร การพัฒนาเมือง เน้นรูปแบบการวาง

ผังและสถาปัตยกรรมแบบกรุงศรีอยุธยา ได้แก่ ขยายเขตเมืองออกมาทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา จากการขุดคลอง (คลองรอบกรุง คลองหลอด และคลองมหานาค) และสร้างกำแพงเมืองและประตูเมืองต่าง ๆ โดยภายในพระนคร จะแบ่งเขตพระราชวัง วังเจ้านาย สถานที่ราชการอยู่ในเขตคลองคูเมืองเดิม ส่วนบ้านเรือนของราษฎรจะอยู่บริเวณระหว่างคลองคูเมืองเดิมกับคลองรอบกรุง การสร้างป้อม ประตูเมือง และกำแพงเมือง ด้วยการก่ออิฐถือปูน มีใบบังนสนกำแพงเป็นรูปเสมา (ในปัจจุบันที่ยังคงเหลือ ได้แก่ ป้อมพระสุเมรุ ป้อมมหากาฬ กำแพงและประตูเมืองหน้าวัดบวรนิเวศวิหาร) (จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ ที่กรมศิลปากรจัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี พุทธศักราช 2525)

นอกจากนี้ชุมชนป้อมมหากาฬยังเป็นพื้นที่พระราชทานตั้งแต่ยุคสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 เพื่อให้เป็นพื้นที่สำหรับให้ขุนนางเป็นที่พักอาศัยและว่าราชการรวมทั้งดูแลวไพรในปกครองของตนเอง ทั้งนี้เป็นการวางแผนผังเมืองให้มีความเหมือนกับเป็นราชธานีในอดีตเพื่อเป็นขวัญและกำลังใจให้พลนิกรของพระองค์ (อินทรา วิทยสมบูรณ์, สัมภาษณ์, 3 มีนาคม 2561) สำหรับการขนานนามพื้นที่ป้อมมหากาฬว่า ชานพระนคร หรือ ชานเมือง นั้น เพราะเป็นพื้นที่อยู่อาศัยของขุนนางและประชาชนที่อยู่ปะปนกัน โดยมีลักษณะเป็นที่ว่างระหว่างกำแพงเมืองและคูเมืองซึ่งเป็นเขตกันชนระหว่างภายในและภายนอกราชธานี จึงมีทั้งบ้านเรือนของทั้งขุนนางและสามัญชนตั้งอยู่รวมกัน กระทั่งปัจจุบันมีเพียงประชาชนทั่วไปเท่านั้นที่อยู่รวมกัน ผ่านรัชสมัยต่างๆ เรื่อยมา ซึ่งมีความเป็นชุมชนโบราณทั้งวิถีชีวิตและผู้คน เช่น กิจกรรมพิธีกรรม ลักษณะบ้านเรือน ต้นไม้โบราณ ที่อยู่อาศัยในชุมชนนั้น ซึ่งนับว่าเป็นแหล่งอันทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์และเป็นปอดของกรุงเทพมหานครอีกด้วย ซึ่ง ภาวินี ไชยภาค (2551) ได้ศึกษาการต่อสู้ของผู้หญิงชุมชนป้อมมหากาฬในการต่อต้านการไล่รื้อ โดยกรุงเทพมหานคร (กทม.) พบว่า ความเป็นชุมชนป้อมมหากาฬเกิดขึ้นได้จากการพึ่งพาอาศัยกันบนพื้นฐานของการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในชุมชนมิได้มีเพียง “ประวัติศาสตร์ของพื้นที่” อันเป็นที่มาของการอนุรักษ์ย่านเก่าแต่ยังมีการทำมาหากินในรูปแบบแรงงานนอกระบบ การขายอาหารราคาถูกเพื่อหล่อเลี้ยงการดำรงชีวิตให้กับคนเมือง ในแง่ “บ้าน” สำหรับผู้หญิงชุมชนป้อมมหากาฬจึงเป็นทั้ง “ที่อยู่อาศัย” และ “สถานประกอบการ” เพื่อเลี้ยงชีวิต ครอบครัว ชุมชน และสังคมโดยรวม

ในส่วนของผังเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีการกำหนดพื้นที่ของเมืองให้อยู่ภายในเขตกำแพงเมืองเท่านั้น ซึ่งมีการแบ่งออกเป็น 2 ชั้น คลองชั้นใน (คลองคูเมือง) และคลองชั้นนอก (คลองรอบกรุง) คลองทั้งสองนอกจากทำหน้าที่เป็นคูเมืองเองป้องกันพระนคร และใช้ในการสัญจรไปมาทางน้ำคลองทั้งสองยังถูกนำมาใช้เป็นแนวแบ่งเขตของการวางแผนผังเมืองให้เป็นสัดส่วนและเป็นระเบียบแบบแผนเป็นขั้น ๆ และป้อมมหากาฬเป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์ คือ กำแพงและป้อมในด้านหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ยังคงอยู่แต่ในเอกสารทางประวัติศาสตร์พื้นที่บริเวณป้อมมหากาฬและกำแพงเมือง แสดงถึงหลักฐานประวัติศาสตร์ผังเมืองที่เกี่ยวกับความมั่นคงของการมีชุมชนที่ต้องอยู่บริเวณนอกกำแพงเมือง ในบริเวณที่เป็นป้อมปราการและมีเส้นทางเชื่อมสู่พื้นที่ส่วนในของเมือง ซึ่งในอดีตใช้เส้นทางคลองที่ตัดขึ้น และชุมชนเหล่านี้เป็นบ้านเรือนของผู้คนที่ถูกกวาดต้อนมาสร้างป้อม กำแพงเมือง เมื่อมีป้อมกำแพงเมือง เส้นทางคมนาคมทางน้ำด้วย

ด้วยความเป็นชุมชนที่มีความเก่าแก่และมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนาน จึงมีความสำคัญต่อการอนุรักษ์เพื่อให้เป็นมรดกที่มีคุณค่า “เพราะคุณค่าของชุมชนป้อมมหากาฬ ปรากฏความสำคัญอยู่ 2 ประการ โดยประการแรก คือ วิถีชีวิตและอาชีพภายในชุมชน และประการที่สอง คือ คุณค่าของสถาปัตยกรรมอาคารบ้านเรือนที่มีอายุเก่าแก่วรร้อยปีที่ยังหลงเหลืออยู่ในชุมชน” (ชาติรี ประกิตนันทการ, สัมภาษณ์, 3 กุมภาพันธ์ 2561) ซึ่งปัจจุบันพบว่าอาคารบ้านเรือนอย่างน้อย 5-6 หลังที่ถือได้ว่าเป็นอาคารที่มีอายุเก่าแก่ ควรแก่การเก็บรักษาไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์แสดงถึงพัฒนาการในการปลูกสร้างที่พักอาศัยของผู้คนและชุมชนในอดีต นอกเหนือไปจากตัวสถาปัตยกรรมของป้อมมหากาฬและแนวกำแพงเมืองเก่า

แนวนโยบายของรัฐกับการต่อสู้ของคนชุมชนป้อมมหากาฬเพื่อการจัดการร่วม

สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร ได้จัดประเภทสวนสาธารณะเป็น 6 ประเภท (สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร, 2537) คือ 1. สวนระดับกระแวกบ้าน (neighborhood Park) มีวัตถุประสงค์ในการใช้พื้นที่เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจและทำกิจกรรมสันทนาการ รูปแบบของสวน คือ มีขนาดไม่ใหญ่มากประมาณ 12 ไร่ มีสถานที่ตั้งในบริเวณชุมชนที่มีประชากรหนาแน่นมาก พื้นที่สวนมักจะจัดไว้กลางชุมชนมีรั้วมีให้บริการ 300- 500 เมตร เช่น สวนสันติชัยปราการ เป็นต้น 2. สวนระดับชุมชน (community Park) เป็นสวนที่มีวัตถุประสงค์ที่มีกลุ่มผู้ใช้บริการทุกเพศทุกวัย และมีกิจกรรมภายในสวนที่หลากหลาย เช่น การพักผ่อนหย่อนใจ เครื่องเล่นสำหรับเด็ก เป็นต้น สวนประเภทนี้มักตั้งในพื้นที่ของโรงเรียนและชุมชน และเมืองครุฑปกครองส่วนท้องถิ่นรับผิดชอบดูแล มีพื้นที่ขนาดเล็กประมาณ 25 ไร่ เช่น สวนรมณีนาถ เป็นต้น 3. สวนระดับย่าน (district Park) สวนสาธารณะที่ตั้งอยู่ในเขตที่อยู่อาศัยในเมืองขนาดใหญ่ แต่พื้นที่สวนมีขนาดเล็ก ประมาณ 1.5 ไร่ สวนประเภทนี้ใช้เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจและออกกำลังกายของคนในเมืองที่มีความหนาแน่นของประชากรเป็นหลัก ส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในบริเวณที่การขนส่งและคมนาคมสะดวก 4. สวนระดับเมือง (city Park) เป็นสวนสาธารณะขนาดใหญ่ที่ให้บริการคนเมืองเป็นหลัก สามารถให้บริการได้ตั้งแต่ 100,000 คนขึ้นไป มีพื้นที่ราว 100 – 300 ไร่ สวนประเภทนี้มีองค์ประกอบภายใน เช่น สนามกีฬา ลานกิจกรรมกลางแจ้ง สนามเทนนิส สระว่ายน้ำ เป็นต้น เช่น สวนวชิรเบญจทัศ สวนลุมพินี เป็นต้น 5. สวนระดับภาค (regional Park) เป็นสวนขนาดใหญ่มาก สวนประเภทนี้มีลักษณะเป็นพื้นที่ทางธรรมชาติ สามารถให้บริการแก่ประชาชนทั่วไปทำกิจกรรมได้อย่างครบครัน พื้นที่ไม่น้อยกว่า 200 ไร่ เช่น สวนหลวง ร. 9 เป็นต้น 6. พื้นที่สีเขียวอื่น เป็นพื้นที่ที่มีลักษณะเปิดโล่ง เปิดให้ประชาชนเข้ามาใช้บริการเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ และสวนสามารถช่วยรักษาระบบนิเวศทางธรรมชาติ ช่วยดูดซับอากาศเสียในเมือง ขนาดพื้นที่ไม่จำกัด

ชุมชนป้อมมหากาฬจะถูกพัฒนาเป็นสวนสาธารณะ ประเภท สวนระดับชุมชน (community Park) ที่มีวัตถุประสงค์ที่มีกลุ่มผู้ใช้บริการทุกเพศทุกวัย และมีกิจกรรมภายในสวนที่หลากหลาย เช่น การพักผ่อนหย่อนใจ เครื่องเล่นสำหรับเด็ก เป็นต้น สวนประเภทนี้มักตั้งในพื้นที่ของโรงเรียนและชุมชน และเมืองครุฑปกครองส่วนท้องถิ่นรับผิดชอบดูแล มีพื้นที่ขนาดเล็กประมาณ 2.5 ไร่ เช่น สวนรมณีนาถ เป็นต้น ซึ่งรัฐมีความต้องการพัฒนาพื้นที่ชุมชนป้อมมหากาฬ เป็นสวนสาธารณะขนาดเล็กภายใต้พื้นที่ไม่เกิน 5 ไร่ โดยจะมีการปูหญ้า ปลุกต้นไม้เพิ่มเติม และทำทางเดินภายในสวน และนับตั้งแต่กรุงเทพมหานคร ได้มีการจัดซื้อที่ดินและออกกฎหมายเวนคืนที่ดินบริเวณชุมชนป้อมมหากาฬ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 กรุงเทพมหานครได้พยายามดำเนินการไล่รื้อบ้านเรือนในบริเวณชุมชนป้อมมหากาฬมาโดยตลอด โดยการดำเนินการและวิธีการปฏิบัติต่างเปลี่ยนไปตามนโยบายของผู้มีอำนาจในแต่ละยุคสมัยบางครั้งมีการดำเนินการไล่รื้ออย่างจริงจัง บางครั้งมีการเจรจาต่อรองการใช้ประโยชน์ในพื้นที่กับกรุงเทพมหานครเรื่อยมา จนกระทั่งมีการตั้งคณะกรรมการร่วมสามฝ่าย ประกอบด้วย ผู้แทนกรุงเทพมหานคร ผู้แทนชุมชนป้อมมหากาฬ และผู้แทนภาคประชาสังคม ทำหน้าที่หาแนวทางเพื่อการพัฒนาพื้นที่ชุมชนป้อมมหากาฬร่วมกันทั้งในด้านการอนุรักษ์บ้านไม้โบราณ การจัดการผู้อาศัยภายในชุมชน รวมถึงสิทธิในการอยู่อาศัยภายในชุมชนด้วย ซึ่ง “รัฐมองการพัฒนาเพียงเป็นพัฒนาทางกายภาพเท่านั้นแต่กลับมองข้ามวิถีชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งส่งผลต่อการย้ายถิ่นและวิถีชีวิตของคนในชุมชน เป็นการทำลายรากเหง้า วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ให้หายไปพร้อมกับการพัฒนา” (รัชชัย วรมหาคุณ, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2561) ทั้งนี้ในการเจรจาต่อรองเรื่องการใช้ที่ดินหรือการย้ายถิ่นของชุมชนป้อมมหากาฬนั้น ปรากฏผลว่าคนในชุมชนบางส่วนพยายามที่จะอยู่ต่อ แต่บางส่วนก็ยินยอมที่จะมีการย้ายออกตามที่รัฐนั้นร้องขอ ซึ่ง “รัฐได้ตกลงกับกลุ่มที่ยินยอมจะย้ายออกจากชุมชนโดยทางรัฐจะจัดสรรที่อยู่อาศัยในหลายรูปแบบ เช่น อาคารแบบชุด บ้านเดี่ยว ในบริเวณชานเมือง แต่รัฐนั้นให้ประชาชนผ่อนชำระไม่ใช้การให้เปล่าแต่อย่างใด ” (ศักดิ์ชัย บุญมา, สัมภาษณ์, 3 กุมภาพันธ์ 2561)

ภุริทัต ไชยเศรษฐ์ (2547) ได้ศึกษาเรื่องชุมชนป้อมมหากาฬ: การสร้างและต่อรองความหมายในพื้นที่สังคมพบว่า พื้นที่ชุมชนป้อมมหากาฬนั้น ไม่ได้มีเพียงความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐเท่านั้น แต่หากยังมีความขัดแย้ง แตกต่างกันภายในชุมชนดำรงอยู่พร้อมๆ กันด้วย การใช้อำนาจในการซื้อที่ดินและอำนาจการเวนคืนของรัฐ “เป็นการใช้อำนาจและการจัดการด้านเดียว ซึ่งรัฐนั้นมองข้ามศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ไม่มีการเตรียมความพร้อมให้กับชุมชนเป็นการไล่รื้อเพื่อการพัฒนาใหม่ที่ขาดการมีส่วนร่วมในการหาทางออกดีกว่าการต้องย้ายถิ่นออกจากป้อมมหากาฬ และกระบวนการนั้นเป็นการไล่รื้อมากกว่ากระบวนการช่วยเหลือประชาชนในการมีที่อยู่แห่งใหม่ที่ดำรงชีวิตได้” (ศานนท์ หวังสร้างบุญ, สัมภาษณ์, 3 กุมภาพันธ์ 2561) ช่วงเวลาของการต่อสู้ของคนในชุมชนกับภาครัฐนั้นได้ผ่านขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเสริมสร้างพลังชุมชน (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552) เพื่อต่อสู้กับรัฐ และเสาวภา ไพทยวัฒน์ (2554) ได้วิจัยเรื่องปรากฏการณ์ทางสังคมของชุมชนป้อมมหากาฬมิติใหม่ในเส้นทางการเป็นสมัยใหม่ของไทย ซึ่งพบว่า ป้อมมหากาฬซึ่งเป็นชุมชนที่มีความขัดแย้งทางกฎหมายกับกรุงเทพมหานครในประเด็นของการรื้อถอนมารวม 20 ปี ความขัดแย้งการต่อต้านที่มีได้ก่อให้เกิดความเป็นประโยชน์แก่กัน ด้วยเหตุนี้ทางออกของการนำสันติวิธีในการนำมิติใหม่ในเส้นทางการเป็นพลังในการสร้างความเข้มแข็งจะเป็นแนวทางหนึ่งในการพัฒนาประเทศเพื่อให้ท้องถิ่นไทยได้กำหนดการรับ ปรับเปลี่ยนตนเองในการอยู่ภายใต้กรอบอำนาจทางกฎหมายของรัฐโดยมิให้เสียความเป็นท้องถิ่นตามอิทธิพลของกระแสยุคโลกาภิวัตน์ ดังนั้นชุมชนจึงมีการเสริมพลังของชุมชนด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อสร้างอำนาจการต่อรองกับภาครัฐ ได้แก่

ผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง ชุมชนป้อมมหากาฬมีการคัดเลือกทีมผู้นำชุมชนที่มีความเข้มแข็ง โดยแบ่งหน้าที่กันรับผิดชอบตามความถนัดและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น ผู้นำชุมชนป้อมมหากาฬเป็นคนที่มียศยาดีแต่มีความมุ่งมั่นและเด็ดขาดในการตัดสินใจ ตั้งใจทำงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย จะเห็นได้ว่าในช่วงที่มีโลว์ชุมชนป้อมมหากาฬทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้นผู้นำชุมชนมีการจัดกิจกรรมภายในชุมชนเพิ่มมากขึ้น แต่บางครั้งพบว่าท่าทีของผู้นำมีการตัดสินใจที่รวดเร็วเกินไปโดยไม่ฟังเสียงสะท้อนจากคนในชุมชน ซึ่งอาจมีปัจจัยการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ภายในชุมชนที่ค่อนข้างรวดเร็วบ่อยครั้ง

การสร้างการมีส่วนร่วม ชุมชนป้อมมหากาฬมีกิจกรรมและกระบวนการที่สะท้อนให้เห็นถึงการจัดการเพื่อให้ทุกภาคส่วนในชุมชนมีส่วนร่วม เช่น การจัดประชุมชาวชุมชนเพื่อรับฟังปัญหาและข้อเสนอแนะ ซึ่งมีการจัดประชุมอยู่เป็นประจำ การแบ่งหน้าที่กันทำงานภายในชุมชน ผู้ชายส่วนมากทำหน้าที่ใช้แรงงานหนักและเฝ้าเวรยามรักษาความปลอดภัยภายในชุมชน ผู้หญิงจัดกิจกรรมและเตรียมอาหาร แนวทางการพัฒนาชุมชนป้อมมหากาฬโดยส่วนใหญ่มาจากการตัดสินใจของคนในชุมชนเป็นหลัก ทำให้เมื่อเกิดผลกระทบต่อชุมชนทุกคนต่างเข้าใจและรับทราบถึงสิ่งที่เกิดขึ้น แต่พบว่ามีกลุ่มคนบางส่วนไม่ให้ความร่วมมือในกระบวนการมีส่วนร่วมภายในชุมชน และไม่แสดงต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนแต่อย่างใด ผู้นำชุมชนและชาวชุมชนไม่สามารถโน้มน้าวหรือบังคับให้กลุ่มคนเหล่านั้นเข้ามามีส่วนร่วมในการต่อสู้กับภาครัฐได้ ประกอบกับบางครั้งกลุ่มคนเหล่านั้นยังสร้างปัญหาให้กับชุมชน เช่น การค้าขายสิ่งผิดกฎหมาย การสร้างความเดือดร้อนให้คนในชุมชนและสังคมภายนอก ซึ่งส่งผลกระทบต่อภาพลักษณ์ของชุมชนโดยรวมด้วย

การสร้างภาคีเครือข่าย ในช่วงหลายสิบปีที่ผ่านมาชุมชนป้อมมหากาฬเป็นข่าวต่อสาธารณชนอยู่บ่อยครั้ง สังคมจึงให้ความสนใจต่อบทบาทของชุมชนป้อมมหากาฬ องค์กรภายในเข้ามาทำงานภายในชุมชนป้อมมหากาฬจำนวนมาก เนื่องจากผู้นำชุมชน และชาวชุมชนป้อมมหากาฬ มีแนวทางให้ชุมชนเป็นชุมชนแบบพื้นที่เปิดเพื่อสร้างเครือข่ายในการทำกิจกรรม และแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ระหว่างกันอันจะทำให้เกิดเป็นพลังที่ยิ่งใหญ่ในการขับเคลื่อนเป้าหมายของชุมชน (ประชา สรรค์ แสนภักดี, 2549) ทำให้ชุมชนมีภาคีเครือข่ายที่คอยหนุนเสริมอยู่เบื้องหลังเพื่อสนับสนุนกิจกรรมของชุมชนป้อมมหากาฬจำนวนมาก ทำให้ชุมชนป้อมมหากาฬมีความเข้มแข็งอย่างมากในการสร้างภาคีเครือข่ายและสามารถต่อสู้กับรัฐได้

อย่างยาวนาน แต่พบว่าเมื่อมีกลุ่มภาคีเครือข่ายเข้ามาทำงานกับชุมชนป้อมมหากาฬมากขึ้น แต่ละกลุ่มก็มีข้อเสนอในการบริหารจัดการชุมชนป้อมมหากาฬที่แตกต่างกัน ซึ่งบางครั้งนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม โดยไม่มีใครเป็นตัวกลางในการจัดการความขัดแย้งผลสุดท้ายทำให้กลุ่มที่เคยทำงานกับชุมชนป้อมมหากาฬได้ค่อยทยอยหายไปบางกลุ่ม

การสื่อสารสาธารณะ ในสถานะที่ชุมชนป้อมมหากาฬถูกกดดันจากรัฐ และคนในสังคมจากการสื่อสารสาธารณะทำให้คนในสังคมเข้าใจผิดเกี่ยวกับชุมชนป้อมมหากาฬ คนในชุมชนป้อมมหากาฬจึงใช้วิธีการสื่อสารสาธารณะอย่างหลากหลาย เช่น การสื่อสารโดยตรงผ่านสื่อโซเชียลมีเดีย สื่อสารผ่านกลุ่มภาคีเครือข่าย และสื่อสารผ่านการทำกิจกรรมต่างๆ ภายในชุมชน ซึ่งการสื่อสารและเปิดพื้นที่ภายในชุมชนที่ให้นักภายนอกเข้ามาเรียนรู้ภายในชุมชนป้อมมหากาฬมากยิ่งขึ้น เป็นผลดีอย่างมากที่คนในสังคมจำนวนหนึ่งมีทัศนคติที่ดีขึ้น และรับรู้เรื่องราวของชุมชนป้อมมหากาฬมากขึ้น ซึ่งกลุ่มคนเหล่านั้นบางส่วนได้เป็นกำลังสำคัญในการต่อสู้กับชุมชนป้อมมหากาฬ แต่พบว่าการสื่อสารของชุมชนในบางครั้งเป็นการสื่อสารเพื่อต้องการเรียกร้องสิทธิของตนเองมากเกินไป ทำให้เกิดกระแสวิพากษ์วิจารณ์ของกลุ่มคนบางกลุ่มในสังคมและทำให้ภาพลักษณ์ของชุมชนเป็นไปในทางที่ไม่ดี

ตลอดระยะเวลา 24 ปีที่ผ่านมา (ช่วงปี พ.ศ.2534 – 2561) ชาวชุมชนป้อมมหากาฬต้องประสบกับการถูกกดดัน และไล่รื้อที่อยู่อาศัยและที่ดินจากหน่วยงานภาครัฐ และแรงกดดันจากสังคมภายในชุมชน และภายนอกชุมชน โดยแบ่งสภาพปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นได้ อาทิ **ด้านที่อยู่อาศัย** สภาพบ้านเรือนภายในชุมชนป้อมมหากาฬ โดยส่วนใหญ่เป็นบ้านชั้นเดียว ปลูกสร้างโดยไม้ และมุงหลังคาสังกะสี มีบ้านไม้โบราณที่ทรงคุณค่าอยู่มากกว่า 20 หลัง แต่บ้านโดยรวมมีสภาพทรุดโทรม เนื่องจากที่ผ่านมารุงเทพมหานครไม่อนุญาตให้คนในชุมชนปรับปรุงต่อเติม ซ่อมแซม หรือมีการปลูกสร้างบ้านขึ้นใหม่ โดยให้เหตุผลว่าไม่ต้องการให้คนในชุมชนมีการบุกรุกพื้นที่ภายในชุมชนเพิ่มเติม ทำให้ผู้คนที่ย้ายมาอยู่ในชุมชนได้รับความเดือดร้อนอย่างมาก บางบ้านมีสภาพทรุดโทรมมากเฉพาะหลังคาบ้านเมื่อฝนตกทำให้มีน้ำเข้ามาในบ้าน และส่งผลกระทบต่อตัวบ้านทั้งหลัง รวมถึงคนในบ้านด้วย

“คุณภาพชีวิตของชาวป้อมนั้นดีอยู่แล้ว แต่เมื่อมีการรื้อบ้านเรือนและย้ายที่อยู่ใหม่นั้น ย่อมมีผลกระทบที่เป็นไปในทางลบแน่นอน ซึ่งทำให้คุณภาพชีวิตของชาวป้อมนั้นถดถอยลง ซึ่งย้อนแย้งกับหน้าที่ของรัฐที่มีหน้าที่ดูแลและทำให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น เมื่อพิจารณาจากประวัติศาสตร์ของการไล่รื้อชุมชนหรือมีการโยกย้ายการตั้งถิ่นฐานไม่มีชุมชนใดเลยที่จะประสบความสำเร็จในชีวิต” (ธวัชชัย วรมหาคุณ, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2561)

ด้านการศึกษา ในชุมชนป้อมมหากาฬ มีเด็กและเยาวชนที่อยู่ระหว่างการศึกษาระดับประถมศึกษา และมีมัธยมศึกษาจำนวนมาก โดยเด็กและเยาวชนในชุมชนป้อมมหากาฬศึกษาอยู่ในสถานศึกษาใกล้เคียงกับชุมชนป้อมมหากาฬ เช่น โรงเรียนวัดราชนัดดา โรงเรียนวัดบวร โรงเรียนเบญจมราชาลัย โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย โรงเรียนมัธยมวัดมกุฏกษัตริย์ และโรงเรียนวัดสระเกษ เป็นต้น การที่ครอบครัวของเด็กและเยาวชนเหล่านี้ต้องย้ายที่อยู่อาศัยไปยังพื้นที่อื่น เด็กและเยาวชนที่กำลังศึกษาในสถานศึกษาบริเวณใกล้เคียงชุมชนป้อมมหากาฬย่อมได้รับผลกระทบต่างๆ เช่น การเข้าศึกษาในสถานศึกษาใหม่ การเดินทาง และค่าใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้น ดังปรากฏในคำให้สัมภาษณ์ของชาวชุมชนป้อมมหากาฬว่า

“นอกจากพวกผู้ใหญ่ที่ได้รับผลกระทบแล้วบุตรหลานของเราเองก็ได้รับผลกระทบจากที่เคยเรียนอยู่ในโรงเรียนใกล้ๆ กับชุมชนป้อมมหากาฬเดิมก็รับผลไปด้วยโดยทุกวันนี้ต้องตื่นตั้งแต่ตี 5 เพื่อนั่งรถเมล์หลายต่อมาเรียนหนังสือ” (ลือศักดิ์ มีแย้ม, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2561)

ด้านสาธารณูปโภค ชาวชุมชนป้อมมหากาฬมีน้ำประปา และไฟฟ้าใช้ แต่การที่จะขอไฟฟ้าใช้สำหรับบ้านที่อยู่อาศัยทางการไฟฟ้าไม่อนุญาต เนื่องจากกรุงเทพมหานครได้มีนโยบายไม่ให้ไฟฟ้าใหม่แก่ผู้ใช้ในพื้นที่ชุมชนป้อมมหากาฬ ชาวชุมชนจึงจำเป็นต้องต่อไฟใช้เองภายในชุมชน พื้นที่ชุมชนป้อมมหากาฬแม้ว่าจะเป็นพื้นที่สาธารณะแต่กรุงเทพมหานครไม่ได้จัดเจ้าหน้าที่เข้ามาทำความสะอาดภายในชุมชน รวมถึงการจัดเก็บขยะที่เกิดจากชุมชนและไปไม่ต่างๆด้วย ทำให้ชุมชนป้อมมหากาฬค่อนข้างมีความทรุดโทรมและมีปัญหาเรื่องขยะ แต่ชาวชุมชนป้อมมหากาฬมีการบริหารจัดการแบ่งหน้าที่กันรับผิดชอบรักษาความสะอาดภายในชุมชน

ด้านสวัสดิการสังคม การรักษาพยาบาล และการเข้าเรียนในโรงเรียนของนักเรียน ส่วนมากยังใช้สิทธิขั้นพื้นฐานที่รัฐจัดให้อยู่ แต่การติดต่อราชการกับทางสำนักเขตพระนครและหน่วยงานในสังกัดของกรุงเทพมหานคร มีปัญหาและอุปสรรคอยู่จำนวนมาก เช่น การแจ้งเกิดเด็กที่เกิดใหม่ภายในชุมชนไม่สามารถย้ายเข้ามาในทะเบียนบ้านได้ การขอทะเบียนบ้านใหม่และการแจ้งย้ายเข้ามาในทะเบียนไม่สามารถดำเนินการได้ มีเพียงการแจ้งตายและแจ้งย้ายออกเท่านั้นที่สำนักงานเขตพระนครอนุญาตให้ชาวชุมชนป้อมมหากาฬดำเนินการได้ ส่วนการติดต่อและขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานที่สังกัดกรุงเทพมหานครชาวบ้านไม่ได้รับความอำนวยความสะดวกเท่าที่ควร

“เดิมนั้นชาวชุมชนป้อมมหากาฬได้รับสวัสดิการการรักษาพยาบาลจากหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ โดยได้รับการรักษาจากโรงพยาบาลใกล้ชุมชน เช่น โรงพยาบาลกลาง โรงพยาบาลมหาราชนคร เป็นต้น แนนอนว่าถ้าเกิดการย้ายถิ่นไปอาศัยอยู่พื้นที่อื่นชาวชุมชนต้องรับผิดชอบค่าใช้จ่ายต่างๆ และดำเนินเรื่องในการเปลี่ยนโรงพยาบาลในการรักษาเอง” (ภรณ์ สวัสดิ์รักษ์, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2561)

ด้านสภาพจิตใจ การต่อสู้มาอย่างยาวนานของชาวชุมชนป้อมมหากาฬ และมีเหตุการณ์ที่ส่งกระทบทั้งสภาพจิตใจและร่างกายแก่คนในชุมชนบ่อยครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการที่คนในชุมชนต้องจัดกิจกรรมภายในชุมชนบ่อยครั้ง ทำให้ร่างกายเมื่อยล้า และเกิดความเครียดเมื่อได้รับข่าวสารที่เป็นผลลบต่อชุมชน รวมถึงความวิตกกังวลเกี่ยวกับการถูกไล่รื้อถอนบ้านเรือนที่มีขึ้นเป็นระยะ คนในชุมชนจึงเกิดภาวะวิตกกังวลมีอาการซึมเศร้า และร่างกายทรุดโทรมมากขึ้นจากการต่อสู้เพิ่มมากขึ้น

จะเห็นได้ว่าในช่วงการต่อสู้ของชุมชนป้อมมหากาฬตลอดระยะเวลา 24 ปีที่ผ่านมา พบปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นระหว่างการต่อสู้มากมาย ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ชาวชุมชนป้อมมหากาฬต้องยอมคืนพื้นที่ชุมชนป้อมมหากาฬให้กับกรุงเทพมหานครสร้างสวนสาธารณะ

ข้อเสนอแนะแนวทางการจัดการพื้นที่ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ จากกรณีของชุมชนป้อมมหากาฬ

ส่วนนี้นำเสนอข้อมูลในด้านของข้อเสนอต่อการจัดการพื้นที่ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ร่วมกันระหว่างภาครัฐและชุมชน เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการพื้นที่ร่วม

ข้อเสนอแนะต่อบทเรียนการไล่รื้อชุมชนป้อมมหากาฬ

แนวทางที่ 1 ชาตรี ประทีปนันทการ (2549) ศึกษาภายใต้โครงการวิจัยเพื่อจัดทำแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนป้อมมหากาฬช่วงเวลา 2548 – 2550 เสนอให้มีการดำเนินการตามแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนบ้านไม้โบราณในรูปแบบพิพิธภัณฑ์กลางแจ้ง ดำเนินการวางผังการใช้ประโยชน์ที่ดินและออกแบบชุมชน แบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 ส่วน ตามเงื่อนไขของกฎหมายและหลักการว่าด้วยการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์โดย **พื้นที่ส่วนที่ 1** ได้แก่ที่ดินจำนวน 8 แปลง (ยกเว้น 2 แปลง) เนื้อที่ประมาณ 1 ไร่ ซึ่งกรุงเทพมหานครได้มาก่อนบังคับใช้พระราชกฤษฎีกากำหนดเขตที่ดินในบริเวณที่จะเวนคืนในท้องที่แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2535 ให้ดำเนินการปรับปรุงวางผังตามแนวคิดชุมชนบ้านไม้โบราณของแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนบ้านไม้โบราณในรูปแบบพิพิธภัณฑ์กลางแจ้ง

โดยในการอยู่อาศัยหรือใช้ประโยชน์ในพื้นที่ให้ชุมชนต้องขออนุญาตและใช้อาศัยภายใต้เงื่อนไขการบริหารจัดการชุมชนร่วมกัน ระหว่างรัฐและชุมชน (วิภาวรรณ ศิริพรรคชัย, 2550) *พื้นที่ส่วนที่ 2* ได้แก่ที่ดินจำนวน 10 แปลง เนื้อที่ 3 ไร่ 2 งาน 26.6 ตารางวา ซึ่งกรุงเทพมหานครได้มาระหว่างการบังคับใช้พระราชกฤษฎีกากำหนดเขตที่ดินในบริเวณที่จะเวนคืนในท้องที่แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2535 ให้ดำเนินการจัดพื้นที่เป็นสวนสาธารณะตามนโยบายของ กรุงเทพมหานคร และเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของพระราชกฤษฎีกา

แนวทางที่ 2 การตราพระราชกฤษฎีกากำหนดเขตที่ดินในบริเวณที่จะเวนคืนในท้องที่แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ใหม่ เสนอให้รัฐบาลสามารถใช้อำนาจฝ่ายบริหารตราพระราชกฤษฎีกากำหนดเขตที่ดินในบริเวณที่จะเวนคืนขึ้นใหม่ โดยอาจกำหนดขอบเขตครอบคลุมที่ดินทั้งหมด 21 แปลง หรือเฉพาะเขตที่ดินที่จัดทำ พิพิธภัณฑสถานกลางแจ้งโดยกำหนดวัตถุประสงค์ของการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์เสียใหม่ ให้ครอบคลุมวัตถุประสงค์การพัฒนา ชุมชนบ้านไม้โบราณในรูปแบบพิพิธภัณฑสถานกลางแจ้งด้วย ทั้งนี้ เพื่อเป็นการสร้างหลักประกันในการดูแล ควบคุมการใช้ ประโยชน์ในที่ดินและอาคารบ้านไม้โบราณให้เป็นระเบียบเรียบร้อยและเกิดความยั่งยืน กรุงเทพมหานครในฐานะผู้ถือ กรรมสิทธิ์ในที่ดินควรร่วมกับชุมชนป้อมมหากาฬ ดำเนินการจัดวางผังพิพิธภัณฑสถานกลางแจ้ง รวมทั้งจัดทำกติกาหรือข้อตกลงใน การบริหารจัดการพื้นที่ร่วมกัน โดยกรุงเทพมหานครอาจออกข้อบัญญัติกรุงเทพมหานคร กำหนดคุณสมบัติ หลักเกณฑ์ เงื่อนไขและหน้าที่ในการใช้ประโยชน์ในที่ดินและอาคารได้ ในกรณีที่มีการกระทำผิดหลักเกณฑ์หรือเงื่อนไข กรุงเทพมหานคร อาจใช้อำนาจไม่อนุญาตให้ผู้นั้นใช้ประโยชน์ที่ดินหรืออาคารนั้นต่อไป

ข้อเสนอแนะปรับปรุงกฎหมาย

เนื่องจากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มีบทบัญญัติที่แตกต่างกับรัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรไทยฉบับที่ผ่านๆ มาโดยมีการแก้ไขเพิ่มเติมหลักการว่าด้วยการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ในหลายประการ เช่น การจ่ายค่าทดแทนซึ่งต้องพิจารณาถึงผลกระทบต่อผู้ถูกเวนคืน รวมทั้งประโยชน์ที่ผู้เวนคืนอาจได้รับ การกำหนดให้คืน อสังหาริมทรัพย์เหลือใช้จากการใช้ประโยชน์และเจ้าของเดิมหรือทายาทประสงค์จะได้คืนให้แก่เจ้าของเดิมหรือทายาท กระบวนการเวนคืนเพื่อนำอสังหาริมทรัพย์ที่เวนคืนไปชดเชยให้เกิดความเป็นธรรมแก่เจ้าของอสังหาริมทรัพย์ที่ถูกเวนคืน เป็น ต้น ดังนั้น จึงมีข้อเสนอแนะเพิ่มเติมว่า คณะรัฐมนตรีและรัฐสภาควรแก้ไขพระราชบัญญัติว่าด้วยการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ พ.ศ. 2530 ให้สอดคล้องกับหลักการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 ด้วย

“กรมควรพิจารณาปรับปรุงแก้ไข พ.ร.บ.ว่าด้วยการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ พ.ศ. 2530 ให้สอดคล้องกับ หลักการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ในรัฐธรรมนูญ 2560 ด้วย ซึ่งได้แก้ไขเพิ่มเติมหลักการว่าด้วยการเวนคืน อสังหาริมทรัพย์แตกต่างไปจากรัฐธรรมนูญ 2550 ในหลายเรื่อง” (เตือนใจ ดีเทศน์, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2561)

ข้อเสนอแนะในการจัดการชุมชนป้อมมหากาฬร่วมกับรัฐ

การจัดการชุมชนป้อมมหากาฬร่วมกับรัฐ รวมถึงการส่งเสริมให้ชาวชุมชนมีศักยภาพเพียงพอเพื่อ สามารถบริหารจัดการชุมชนของตนเองได้ ในกรณีพื้นที่ชุมชนป้อมมหากาฬก่อนที่จะมีกลไกและเครื่องมือที่จะให้ชุมชน สามารถบริหารจัดการพื้นที่สาธารณะและพื้นที่อยู่อาศัยทำกินร่วมกันได้ตามแนวคิดการจัดการตนเองของชุมชน จะต้องมีการ ตัดสินใจทางนโยบายตามข้อเสนอที่ได้เสนอมาข้างต้นแล้ว เพื่อให้มีความชัดเจนในเรื่องการใช้ประโยชน์ในที่ดินเสียก่อน ดังเช่น ภาควิชา พันธุ์รัตน์ (2555, น.33) ได้ให้ความหมายของการจัดการร่วม คือ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของหุ้นส่วนใน หลากหลายบทบาทเป็นความยั่งยืนในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ โดยแบ่งปันการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างเท่า

เทียมกันและรับผิดชอบร่วมกันสอดคล้องกับงาน และ Govinda Prasadacharya and Pramod Jaiswal (2013) ที่ศึกษาเกี่ยวกับความ ยุติธรรมและกระบวนการมีส่วนร่วมในการเรียกร้องสิทธิในการจัดการป่าของชุมชน ของกลุ่ม Kamaiya ในประเทศเนปาล ซึ่งมีข้อเสนอว่า การรวมตัวกันเป็นกลุ่มและเครือข่ายส่งผลให้การเสริมสร้างพลังอำนาจ สร้างความสามัคคี และความต่อเนื่องในการเคลื่อนไหวที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและประสบความสำเร็จในการ เรียกร้องสิทธิของชุมชนเรียนรู้ร่วมกันในการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิของชุมชน จากการศึกษาพบว่า การจัดการชุมชนป้อมมหากาฬร่วมกับรัฐ ดำเนินการได้ดังนี้

ข้อเสนอต่อชุมชนป้อมมหากาฬ

การจัดตั้งองค์กรชุมชน (Community self - managed) การจัดตั้งองค์กรชุมชนเพื่อทำหน้าที่เป็น ศูนย์รวมของชาวชุมชนในการบริหารจัดการพื้นที่ชุมชนร่วมกัน ซึ่งการจัดตั้งองค์กรชุมชนอาจจัดตั้งใน 2 รูปแบบ คือ 1.การจัดตั้งองค์กรที่เป็นทางการ ที่มีลักษณะเป็นองค์กรที่หลักเกณฑ์และกฎระเบียบที่แน่นอนชัดเจน มีสถานะ ขององค์กรเป็นที่ ยอมรับทั้งภายในและภายนอกชุมชน เช่น การใช้กฎหมายของรัฐที่มีอยู่จัดตั้งขึ้นในรูปแบบ สภาองค์กรชุมชน สมาคม เป็นต้น หรือใช้กฎหมายท้องถิ่นในการให้อำนาจจัดตั้งองค์กรชุมชนขึ้นมา สำหรับชุมชนป้อมมหากาฬอาจใช้ข้อบัญญัติ กรุงเทพมหานคร จัดตั้งองค์กรในลักษณะนี้เพื่อทำหน้าที่บริหารจัดการพื้นที่ชุมชนป้อมมหากาฬและสวนสาธารณะร่วมกับ กรุงเทพมหานคร 2. การจัดตั้งองค์กรที่ไม่เป็นทางการ มีลักษณะเป็นการจัดตั้งกลุ่มขึ้นมาเพื่อ ทำหน้าที่บริหารจัดการชุมชน และติดต่อประสานงานกับหน่วยงานภายนอก การจัดตั้งกลุ่มลักษณะนี้แม้ว่าจะไม่มีกฎหมายรองรับที่ชัดเจน แต่ชาวชุมชน สามารถกำหนดระเบียบ หลักเกณฑ์ และคัดเลือกผู้แทนเพื่อเป็นคณะกรรมการบริหารจัดการชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ การจัดตั้งองค์กรชุมชนที่เป็นทางการ

การวางแผนทางสังคม หรือการกำหนดกฎ กติกา ภายในชุมชน ชุมชนป้อมมหากาฬจะต้องมีการ กำหนด กฎ กติกาการอยู่ร่วมกันของชาวชุมชนป้อมมหากาฬ ซึ่งอาจมีลักษณะแตกต่างกับชุมชนอื่นๆเพื่อให้สอดคล้องกับวิถี ประเพณี วัฒนธรรมของชาวชุมชน รวมถึงกติกาการใช้ประโยชน์ที่ดินภายในชุมชนป้อมมหากาฬเพื่อไม่ให้เกิดการใช้สิทธิ ดังกล่าวกระทบต่อรัฐและสาธารณประโยชน์มากนัก

สร้างการมีส่วนร่วม การสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการชุมชนร่วมกันเป็นสิ่งที่สำคัญมากที่สุด เพื่อให้ชุมชนมีความเข้มแข็งสามารถพึ่งพาตนเองได้ในระดับหนึ่ง และสามารถต่อรองการบริหารจัดการชุมชนกับรัฐได้ใน ด้านต่างๆ จะต้องสร้างการมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชนได้เรียนรู้สภาพชุมชน การดำเนินชีวิต ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เพื่อ ใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการทำงาน และร่วมกันค้นหาปัญหา และสาเหตุของปัญหา ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของ ปัญหา เปิดโอกาสให้ทุกคนในชุมชนวางแผน โดยจะมีการรวมกลุ่มอภิปรายและแสดงความคิดเห็นเพื่อกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทางการดำเนินงาน และทรัพยากรที่จะต้องใช้

การพัฒนาสถานที่ โดยจะต้องมีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาศักยภาพของชุมชนให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ เช่น การประกอบอาชีพที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวหรือศิลปวัฒนธรรม ที่สนับสนุนแผนการท่องเที่ยวของกรุงเทพมหานคร รวมถึง การใช้ประโยชน์ที่ดินดังกล่าวจะต้องไม่กระทบต่อประโยชน์สาธารณะ ซึ่งต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของกรรมการ และคนใน ชุมชนในการวางแผนเป้าหมายของชุมชนรวมทั้งดำเนินการในระดับชุมชนด้วย

ข้อเสนอต่อกรุงเทพมหานครและภาครัฐ

การส่งเสริมให้ชุมชนรวมกลุ่มกัน ภาครัฐจะต้องเปิดโอกาสและสร้างกลไกสนับสนุนให้ชาวชุมชนป้อม มหากาฬสามารถรวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชนทั้งที่เป็นองค์กรชุมชนที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น การออกข้อบัญญัติ

กรุงเทพมหานคร ว่าด้วยการจัดการพื้นที่บริเวณป้อมมหากาฬระหว่างชาวชุมชนป้อมมหากาฬกับรัฐ เป็นต้น โดยการสนับสนุนจะต้องมีแนวทางที่ชัดเจน และให้ชาวชุมชนป้อมมหากาฬมีส่วนร่วมในการดำเนินการทุกขั้นตอน

การพัฒนาศักยภาพของชาวชุมชน เนื่องจากพื้นที่ชุมชนป้อมมหากาฬมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ทั้งในด้านของชุมชนป้อมมหากาฬและโบราณสถาน (ป้อมมหากาฬและกำแพงเมือง) กรุงเทพมหานครและภาครัฐจึงควรพัฒนาศักยภาพชาวชุมชนให้มีความรู้ ความสามารถ เพื่อใช้ประกอบอาชีพ และให้ความรู้แก่บุคคลภายนอกในด้านที่สอดคล้องกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ รวมถึงให้ชาวชุมชนเป็นอาสาสมัครในการดูแลบำรุงรักษาสวนสาธารณะและและโบราณสถาน (ป้อมมหากาฬและกำแพงเมือง) ด้วย

ข้อเสนอแนะทางการแก้ไขปัญหากรณีไร่ชุมชนดั้งเดิมเพื่อสร้างเป็นสวนสาธารณะในอนาคต

เปิดรับฟังความคิดเห็นและสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน ก่อนการดำเนินนโยบายหรือโครงการของหน่วยงานภาครัฐ โดยเฉพาะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอย่างกรุงเทพมหานครซึ่งทำงานใกล้ชิดกับประชาชนในพื้นที่ ควรจัดให้มีการรับฟังความคิดเห็นจากประชาชนอย่างรอบด้าน ศึกษาถึงข้อดี ข้อเสีย และการชดเชยเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบจากการดำเนินนโยบายหรือโครงการของภาครัฐอย่างจริงจัง โดยการรับฟังความคิดเห็นควรให้สอดคล้องกับระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน พ.ศ. 2548 รวมถึงการชดเชยเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบจากการดำเนินนโยบายและโครงการของรัฐ กรุงเทพมหานครควรมีมาตรการเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบจากการดำเนินนโยบายและโครงการของรัฐอย่างเหมาะสมและเพียงพอ และมีช่องทางให้ประชาชนได้แจ้งคำสั่งเยียวยาด้วย ตลอดจนการอนุรักษ์ชุมชนดั้งเดิมควบคู่กับการพัฒนาของเมือง กรุงเทพมหานครควรมีการจัดทำแผนการพัฒนาของเมืองควบคู่กับการอนุรักษ์ชุมชนดั้งเดิมโดยต้องมีการรับฟังความคิดเห็นและให้ประชาชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนในการจัดทำแผนดังกล่าวด้วย โดยต้องคำนึงถึงสัดส่วนที่เหมาะสมระหว่างพื้นที่การพัฒนาของเมืองและพื้นที่การอนุรักษ์ รวมถึงพื้นที่อื่นๆ ด้วย

บทสรุป

การจัดการพื้นที่ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์เป็นสิ่งสำคัญเนื่องจากการจัดการพื้นที่ชุมชนนั้นย่อมเกิดผลกระทบกับหลายฝ่ายโดยเฉพาะประชาชนผู้อาศัยในพื้นที่ ดังนั้นหน่วยงานภาครัฐเองมีบทบาทที่สำคัญที่ต้องทำความเข้าใจถึงความสำคัญของสิทธิชุมชน ซึ่งมีแนวทางการพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์จากหลายภาคส่วน ซึ่งผ่านมานั้นชุมชนต้องพยายามต่อสู้กับภาครัฐเพื่อพิทักษ์สิทธิของชุมชนผ่านกระบวนการเสริมพลังของชุมชน ดังเช่นชุมชนป้อมมหากาฬกับภาครัฐ ที่พบว่า ในหลายภาคส่วนทั้ง นักวิชาการ ภาคประชาสังคม ภาคเอกชน และภาครัฐบางส่วนที่ได้เสนอแนวความคิดที่ไม่เห็นด้วยและสนับสนุนให้เกิดการรักษาพื้นที่ชุมชนป้อมมหากาฬไว้โดยผ่านการจัดกระบวนการต่างๆ เช่น การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ อันแสดงให้เห็นคุณค่าทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น หรือกระบวนการทางกฎหมายที่มีการเสนอถึงการแก้กฎหมายในการที่จะหาทางออกที่เป็นธรรมสอดคล้องกับหลักสิทธิมนุษยชน รวมถึงการชดเชยเยียวยาต่อผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการเวนคืนพื้นที่อย่างเหมาะสม ดังนั้นการแก้ปัญหาการจัดการพื้นที่ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์รัฐจะต้องทบทวนถึงการพัฒนาคุณภาพชีวิต จิตใจ และเคารพสิทธิมนุษยชนของบุคคล ไปพร้อมกับการพัฒนาเมืองด้านวัตถุให้สามารถควบคู่กันไปอย่างยั่งยืน

รายการอ้างอิง

จรัญ โฆษณานันท์. (2545). *สิทธิมนุษยชนไร้พรมแดน : ปรัชญา กฎหมาย และความเป็นจริงทางสังคม*. กรุงเทพฯ : นิติธรรม.

- ชล บุนนาค. (2552). *แนวคิดที่ว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม: ประสบการณ์จากต่างประเทศและแนวคิดในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชาติรี ประกิตนทการ. (2549). *โครงการวิจัยเพื่อจัดทำแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนป้อมมหากาฬช่วงเวลา 2548 – 2550*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2549). *ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่*. กรุงเทพฯ : วิชาษา.
- ธีระ พิทักษ์ประเวช. (2546). *กรมอนามัยกับการสร้างเสริมสุขภาพ: แนวทางการดำเนินงานแบบบูรณาการ ปีงบประมาณ พ.ศ. 2546*. กองแผนงาน กรมอนามัย. กรุงเทพฯ: กระทรวงสาธารณสุข.
- บุญตา สืบประดิษฐ์. (2556). *การจัดการร่วมในฐานะพื้นที่ต่อรองเพื่อสร้างธรรมาภิบาลท้องถิ่นของเครือข่ายการจัดการทรัพยากรในจังหวัดเชียงใหม่*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เบญจพรรณ เอกะสิงห์. (2543). *การผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในรูปแบบการผลิตที่ใช้ปัจจัยการผลิตที่เข้มข้นในที่ดินของประเทศไทย : ระยะที่ 1*. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- ประชาสรรค์ แสนภักดี. (2549). *การจัดการความรู้ของเครือข่ายทางสังคมเพื่อการคุ้มครองผู้บริโภคด้านสุขภาพ*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ประกาศ ปันตบแต่ง. (2552). *กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเฮนริก เบิลล์ สำนักงานภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.
- ภัทร ยืนยง. (2557). *การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำสาขาคอนบนของประเทศไทย*. วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ภาคภูมิ พันธุ์รัตน์. (2555). *บทบาทของประชาชนในการจัดการร่วมด้านสิ่งแวดล้อมตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ภาวิณี ไชยภาค. (2551). *การต่อสู้ของผู้หญิงชุมชนป้อมมหากาฬในการต่อต้านการไล่รื้อ*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ภูริทัต ไชยเศรษฐ์. (2547). *ชุมชนป้อมมหากาฬ: การสร้างและต่อรองความหมายในพื้นที่ทางสังคม*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- มติชน. (2560). *ชุมชนป้อมมหากาฬ ถูกทำลายโดยระบบการศึกษาแบบอาณานิคม*, 27 มีนาคม 2561. https://www.matichon.co.th/entertainment/arts-culture/news_933193.
- วิภาวรรณ ศิริพรรคชัย. (2550). *เรื่องเล่าจากชุมชนที่ถูกไล่รื้อแห่งหนึ่ง*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ. (2546). *รายงานการพัฒนาคนของประเทศไทย ปี 2546*. กรุงเทพฯ : สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ.
- สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร. (2537). *นโยบายของสำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร ในการจัดสวนสาธารณะ*, 11 มกราคม 2561. <http://www.bangkok.go.th/cpdonestopservice/>.
- เสาวภา ไพทยวัฒน์. (2554). *ปรากฏการณ์ทางสังคมของชุมชนป้อมมหากาฬมิติใหม่ในเส้นทางการเป็นสมัยใหม่ของไทย*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- อภิวัฒน์ แสงพัทธสีมา. (2560). *หลังกำแพง “ป้อมมหากาฬ” อภิวัฒน์ แสงพัทธสีมา “เราต้องการผู้นำที่มีวิสัยทัศน์”*, 11 มกราคม 2561. https://www.matichon.co.th/prachachuen/news_122023.

- อรอุมา แก่นแก้ว. (2550). *การศึกษาวัฒนธรรมวัตถุและวิถีชีวิตของชาวมอญเกาะเกร็ดจังหวัดนนทบุรี*. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544). *วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน : พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา*. กรุงเทพฯ :
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- Govinda Prasadacharya and Pramod Jaiswal. (2013). *Prejudice and participation: claiming rights to
community forests in Nepal*, 10 มกราคม 2561. <https://pubs.iied.org/G03660/>.
- Laverack, G. (2004). Building capable communities: Experiences in a rural Fijian context. *Health Promotion
International*, 18(2), 99-106.
- Perez-cirera and Lovett. (2005). *Power distribution, the external environment and common property
forest governance: A local user groups model*, 10 มกราคม 2561.
[https://www.researchgate.net/publication/222515609_Power_distribution_the_external_envir
onment and common property forest governance A local user groups model](https://www.researchgate.net/publication/222515609_Power_distribution_the_external_environment_and_common_property_forest_governance_A_local_user_groups_model).

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมชนบท: กรณีศึกษาโครงการนาแปลงใหญ่
ในสมัยรัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา

The Relations Between State and Rural Society: A Case Study in the Rice Mega Farm
Program in General Prayuth Chan-O-Cha's Government.

นางสาวมณฑนา นกเสวก¹²

นิสิตปริญญาโท คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อ

ตลอดหลายทศวรรษนโยบายข้าวได้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญของรัฐที่เข้าไปแทรกแซงสังคมชนบท ดังนั้นงานชิ้นนี้จึงต้องการวิเคราะห์ถึงรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมชนบทผ่านการศึกษานโยบายข้าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการออกนโยบายในบริบทการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตย ผ่านการตั้งคำถามว่า “ภายใต้โครงการนาแปลงใหญ่ของรัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา รัฐกับสังคมชนบทมีการจัดความสัมพันธ์อย่างไร ” เพื่อที่จะตอบคำถามดังกล่าว งานวิจัยนี้ใช้กรอบการศึกษาสถาบันนิยมใหม่แบบสถาบันนิยมเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Institutionalism) แนวการศึกษาแบบพหุภาคี (Corporatism) และการออกนโยบายภายใต้บริบทการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตยมาเป็นกรอบวิเคราะห์ โดยใช้นาแปลงใหญ่อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นพื้นที่ในการศึกษา ผลการศึกษาพบว่าการจัดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมภายใต้นโยบายข้าวของรัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็นผลมาจากจุดเปลี่ยนสำคัญ (critical juncture) คือวิกฤตินโยบายจำนำข้าวในสมัยรัฐบาล นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร ที่ส่งผลให้นโยบายข้าวในรัฐบาลปัจจุบันมีลักษณะที่รัฐเข้าไปสนับสนุนในทางอ้อมมากกว่าที่จะเข้าไปแทรกแซงกลไกตลาดโดยตรง และเน้นความร่วมมือระหว่างรัฐกับเอกชนเพื่อเข้ามาจัดการรวมกลุ่มชาวนา ซึ่งความสัมพันธ์ในลักษณะนี้มีแนวโน้มเป็นความสัมพันธ์แบบพหุภาคีเชิงอำนาจนิยม (state corporatism) อย่างไรก็ตามจากการเก็บข้อมูลในพื้นที่ทำให้พบว่ารัฐยังไม่สามารถสถาปนาความร่วมมือดังกล่าวได้แม้ว่ารัฐบาลจะมีอำนาจเด็ดขาดในการตัดสินใจ แต่การนำไปปฏิบัติจริงในพื้นที่ก็ต้องพบกับข้อจำกัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชนบทไทย ที่ส่งผลให้การใช้นโยบายเข้ามาควบคุมชนบทไม่เป็นไปตามเป้าหมายที่วางไว้

คำสำคัญ: นโยบายข้าว นาแปลงใหญ่ สถาบันนิยมใหม่ สถาบันนิยมเชิงประวัติศาสตร์ พหุภาคีนิยม ระบบที่ไม่เป็นประชาธิปไตย

¹² นิสิตระดับปริญญาโท ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Abstract

For several decades, rice subsidy policy has been using as an instrument of the state to dominate rural society. This article aims to analyze a pattern of relations between the state and rural society through the government's rice subsidy policy that has been imposed under non-democratic regime context. The research question is "what is the pattern of relations between the state and the rural society in the rice mega farm program in General Prayuth Chan-O-Cha's government?" To answer the question, there are three theories: historical institutionalism under new institutionalism, corporatism, and policy setting under non-democratic regime context. The researcher uses the rice mega farm program as a case study. Bang-Pahan district, Ayutthaya province, Thailand, was chosen as the main area to collect the data for the research. The result of the study showed that the pattern of relations between the state and the society under rice subsidy policy in General Prayuth Chan-O-Cha's government is the result of the critical juncture that is the rice-pledging scheme crisis that happened in Yingluck Shinawatra's government. Consequently, the government has intentionally created the new rice subsidy policy that avoids intervening in markets to promote general economic fairness. Moreover, the government has a relationship with the private sector, aiming to control the community mobilization of the farmers. This kind of relations tends to be fit the pattern of "state corporatism" theory. However, in practice, the government cannot achieve to this pattern of relations. Although the government supposed to have the absolute power in the policy decision-making process under a non-democratic regime, they have faced many challenges when implementing the policy. Particularly, the change in the Thai rural society makes the government unable to achieve the policy goal –to dominate the rural society, as they have expected.

Keywords: rice subsidy policy, rice mega farm program, new-institutionalism, historical institutionalism, corporatism, non-democratic regime

บทนำ

การศึกษารูปแบบความสัมพันธ์เชิงสถาบันระหว่างรัฐกับสังคมชนบท ผ่านการศึกษานโยบายที่ออกมาโดยรัฐบาล และมีหมายเหตุสำคัญคือการนำนโยบายดังกล่าวไปปฏิบัติในชนบท เช่น นโยบายข้าว นั้นถือเป็นประเด็นที่มีความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะตลอดหลายทศวรรษที่ผ่านมานโยบายดังกล่าวได้ถูกใช้เป็นเครื่องมือของรัฐบาลในการเข้าไปแทรกแซงกิจกรรมทางเศรษฐกิจสังคมของประชาชนในชนบท (วีระ หวังสัจจะโชค, 2555: 174) ซึ่งถ้าย้อนกลับไปดูเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ของความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับรัฐไทยนั้น จะพบว่ามีความสัมพันธ์กันมาอย่างแนบแน่นช้านาน ยกตัวอย่างเช่น ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ชาวนาต้องถูกเกณฑ์ไปใช้แรงงานและออกรบในยามที่มีศึกสงครามในฐานะที่เป็นไพร่ (จอห์น เดวิด บรูซ จอห์นสัน, 2530: 3-4) นโยบายพรีเมียมข้าว (Rice premium) ในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐกุล, 2548: 16) และเรื่อยมาจนถึงปัจจุบันที่บริบทต่าง ๆ ได้เปลี่ยนแปลงออกไป เช่น ระบบการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และกระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชนบทนั้นก็มีความแตกต่างออกไปด้วย ยกตัวอย่างเช่น ชาวนาจากเดิมที่เคยปลูกข้าวเพื่อยังชีพ ก็กลายเป็นว่าชาวนามีแนวโน้มของเป็นผู้ประกอบการและมีการผลิตข้าวในเชิงพาณิชย์มากขึ้น และรัฐก็มีการออกนโยบายต่าง ๆ เพื่อเข้ามาช่วยเหลือชาวนาและเข้ามาแทรกแซงกลไกตลาดโดยตลอด

โดยเหตุผลที่รัฐต้องเข้ามาแทรกแซงก็เพราะว่า ภาคการผลิตนี้มักประสบกับปัญหา เช่น ปัญหาราคาตกต่ำ ผลกระทบจากภัยพิบัติทางธรรมชาติ ฯลฯ จนรัฐบาลต้องออกนโยบายเพื่อมาช่วยเหลือในรูปแบบของนโยบายอุดหนุนระยะสั้นต่าง ๆ มากมาย ทั้งหมดนี้ได้ส่งผลให้ข้าวของไทยถูกอภิบาลในฐานะที่เป็นสินค้าที่มีความเป็นการเมืองสูงมาก เพราะรัฐบาลนั้นได้เข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องสูงมาโดยตลอด (อัมมาร สยามวาลา และวิโรจน์ ณ ระนอง, 2533: 1) ดังนั้นในการที่เราจะศึกษาและทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมชนบท จึงเป็นไปได้ที่จะละเลยในการทำความเข้าใจนโยบายอุดหนุนของรัฐบาลที่มีต่อชาวนา ทั้งนี้เป็นเพราะงานวิชาการส่วนมากที่ศึกษาเกี่ยวกับชนบท มักเน้นศึกษาชนบทผ่านการต่อต้านในชีวิตประจำวัน (everyday resistance) (Scott, 1985; วีระ หวังสัจจะโชค, 2555: 175) หรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชนบทเท่านั้น ส่วนงานวิชาการที่ศึกษาในประเด็นเรื่องนโยบายอุดหนุนของรัฐบาลที่มีต่อชาวนามักเป็นการศึกษาในแง่ของการประเมินผลความคุ้มค่าของนโยบาย หรือการนำนโยบายไปปฏิบัติ และในกรณีของนาแปลงใหญ่นั้น เนื่องจากเป็นนโยบายใหม่ที่ออกมาใน พ.ศ. 2558 และเริ่มมีการบังคับใช้แบบเป็นทางการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2559 เท่านั้น ทำให้ยังมีงานวิชาการจำนวนไม่มากที่ออกมาศึกษาเรื่องดังกล่าว ประกอบกับนโยบายเกษตรแปลงใหญ่นั้นประกอบด้วยพืชหลายชนิด ไม่ได้จำกัดแค่ข้าวอย่างเดียว ยิ่งทำให้งานวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับนาแปลงใหญ่ที่เน้นศึกษาเฉพาะชาวนายังมีจำนวนที่จำกัดมาก โดยสามารถแบ่งงานวิชาการที่ศึกษารณณแปลงใหญ่ได้ออกเป็น 2 ประเภทคือ (1) เชิงวิเคราะห์นโยบาย เช่น งานของ อุษา ชมภู, พร้อมพร ภูวดิน และสมใจ บุญหมื่นไวย (2561) วิทยานิพนธ์ของ จิรฐติ มงคล (2558) และงานของ กมลรัตน์ ธีระพงษ์ (2560) (2) เชิงให้ข้อมูลภาพรวม ได้แก่งานของ สำนักวิชาการสำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร (2561) เป็นต้น

ส่วนงานวิชาการในเชิงรัฐศาสตร์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมซึ่งเป็นมุมมองในเชิงมหภาค ผ่านการทำความเข้าใจนโยบายอุดหนุนของรัฐบาลที่มีต่อชาวนา ยังถือว่ามีความน้อยอยู่ที่จะเข้ามาศึกษาในประเด็นลักษณะนี้ โดยงานชิ้นที่ถือเป็นหมายเหตุสำคัญคือ วิทยานิพนธ์ของ วีระ หวังสัจจะโชค (2555) และ (2556) ที่อธิบายถึงการจัดสถาบันของนโยบายจำนำข้าว และการใช้นโยบายดังกล่าวเข้าควบคุมชนบทผ่านการที่ชาวนาต้องใช้ชีวิตพึ่งพิงรัฐ อย่างไรก็ตามงานชิ้นดังกล่าวมาทำความเข้าใจนโยบายข้าวในสมัยรัฐบาลคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) นั้น ก็ยังมีข้อจำกัดอยู่หลายประการ เพราะ (1) ขอบเขตของกรณีศึกษาของงานพิจารณาเพียงแค่นโยบายจำนำข้าวซึ่งเกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2544/45 และปี พ.ศ. 2554/55 เท่านั้น (2) การวิเคราะห์เป็นไปภายใต้บริบททางการเมืองแบบประชาธิปไตยที่เป็นประชานิยม แต่รัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชาเป็นไปภายใต้บริบททางการเมืองแบบอำนาจนิยม ดังนั้นการที่รัฐบาลชุดดังกล่าว มีการเปลี่ยนแปลงนโยบายอุดหนุนข้าวใหม่ ย่อมส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมชนบทด้วย เพราะว่าการเปลี่ยนแปลงนโยบายใหม่ย่อมส่งผลให้เกิดการจัดระเบียบรูปแบบความสัมพันธ์แบบใหม่ กล่าวคือ ตาม

คำอธิบายของ Olsen (2010) ที่ว่านโยบายที่มาจากการจัดองค์การของชีวิตทางการเมืองที่แตกต่างกันจะส่งผลให้มีรูปแบบของการจัดเรียงสถาบันที่แตกต่างกัน และนำไปสู่แบบแผนการตัดสินใจที่แตกต่างกันด้วย (Olsen, 2010: 18; วีระ หวังสัจจะโชค, 2556: 45)

ด้วยความสำคัญที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นนี้เอง จึงส่งผลให้เกิดงานวิจัยชิ้นนี้ขึ้น ที่สนใจศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมชนบท ผ่านการทำความเข้าใจกระบวนการโครงการนาแปลงใหญ่ ที่ถูกออกมาภายใต้บริบทการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตย (non-democratic regime) ทั้งนี้เลือกพื้นที่ที่ศึกษาคือนาแปลงใหญ่พื้นที่ อ.บางปะหัน จ.พระนครศรีอยุธยา โดยตั้งคำถามวิจัยว่า “ภายใต้โครงการนาแปลงใหญ่ของรัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา รัฐกับสังคมชนบทมีการจัดความสัมพันธ์อย่างไร” บทความนี้มีวิธีการเก็บข้อมูลโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพผ่านการสัมภาษณ์เกษตรกรและเจ้าหน้าที่รัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการนำนโยบายไปปฏิบัติในพื้นที่ การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม และการวิจัยเชิงเอกสาร โดยเหตุผลที่เลือกศึกษาโครงการนาแปลงใหญ่ก็เพราะว่า นโยบายดังกล่าวถือเป็นนโยบายที่ช่วยให้เราเห็นรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างตัวแสดงต่าง ๆ ทางนโยบายได้อย่างครบถ้วนและชัดเจนมากที่สุด เพราะมีลักษณะของการขับเคลื่อนนโยบาย ผ่านการประสานงานกันทั้ง 3 ภาคส่วน คือ ภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน (เกษตรกร) โดยมีภาครัฐที่นำโดยรัฐบาลของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) เป็นตัวแสดงทางนโยบายที่มีบทบาทนำ ผ่านการเล่นบทบาทเป็นผู้ประสานงานในด้านต่าง ๆ ระหว่างภาคเอกชนกับภาคเกษตรกรผู้ปลูกข้าว ทั้งนี้บทความชิ้นนี้จะมีโครงสร้างการอธิบายออกเป็นสี่ส่วนได้แก่ (1) ภูมิหลังของข้อมูลของนโยบาย (2) ทฤษฎีและแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา ประกอบด้วยแนวคิดแบบสถาบันนิยมใหม่ (new institutionalism) แบบสถาบันนิยมเชิงประวัติศาสตร์ (historical institutionalism) นำมาบรรจบกับแนวคิดแบบพหุภาคี (corporatism) และแนวคิดเรื่องการออกนโยบายภายใต้บริบทการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตย (3) บทวิเคราะห์ และ (4) บทสรุป โดยทั้งหมดสามารถอธิบายในรายละเอียดได้ดังนี้

1. ภูมิหลังของข้อมูล: วิฤตการณ์โครงการรับจำนำข้าวในฐานะจุดเปลี่ยนสำคัญ (critical juncture) ที่ส่งผลต่อการออกแบบกระบวนการนโยบายข้าวในสมัยรัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา

1.1 รายละเอียดของโครงการรับจำนำข้าวและปัญหาการทุจริตที่นำไปสู่การตัดสินใจของศาลฎีกาแผนกคดีอาญาของผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง

นโยบายจำนำข้าวที่เกิดขึ้นในช่วงแรกคือ พ.ศ. 2525 นั้นเป็นการจัดสรรดอกเบี้ยขั้นต่ำให้กับชาวนาเพื่อชะลอการขายข้าวเปลือกในนาปีที่มีกำไรราคาตกต่ำ โดยรัฐบาลจะให้ราคาต่ำกว่าตลาดและรับจำนำในปริมาณที่จำกัด อย่างไรก็ตามการขึ้นราคาของ พันธุ์ข้าวหอมมะลิ ได้มีการปรับเปลี่ยนนโยบายโดยให้ราคาจำนำข้าวสูงขึ้นเท่ากับราคาตลาด และในปี พ.ศ. 2546 ได้ปรับราคาขึ้นเป็นสูงกว่าราคาตลาดครั้งแรก ซึ่งได้ส่งผลให้เกษตรกรไม่มาถ่อถอนข้าวคืน ทำให้มีข้าวหลุดจำนำตกเป็นของรัฐจำนวนมาก และมาถึงนโยบายในสมัย นางสาว ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร ที่มีการนำนโยบายจำนำข้าวกลับมาอีกครั้งที่ได้ให้ราคาจำนำข้าวสูงกว่าตลาดถึงร้อยละ 50 ทั้งนี้นโยบายดังกล่าวมีจุดประสงค์หลักดังนี้ (นิพนธ์ พัวพงศกร และคณะ, 2557: 2-1-2-2)

- (1) ยกระดับรายได้ให้กับเกษตรกรผู้ปลูกข้าว ซึ่งจะส่งผลให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นตามไปด้วย
- (2) เพื่อสร้างเสถียรภาพทางเศรษฐกิจให้กับประเทศ ด้วยการกระตุ้นการบริโภคภายใน ทำให้มีเงินไหลเวียนภายในประเทศมากขึ้น
- (3) เพื่อดึงอุปทานข้าวเข้ามาอยู่ในความควบคุม ทำให้สามารถสร้างเสถียรภาพของราคาได้
- (4) เพื่อยกระดับราคาข้าวไทยให้สูงขึ้นทั้งระบบ

อย่างไรก็ตามนโยบายดังกล่าวได้กลายมาเป็นขบวนการสำคัญทางการเมืองที่กลุ่มคณะกรรมการประชาชนเพื่อการเปลี่ยนแปลงปฏิรูปประเทศไทยให้เป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์แบบอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (กปปส.) หยิบยกขึ้นมาโจมตีความชอบธรรมในการดำรงตำแหน่งของรัฐบาล นางสาว ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร ซึ่งต่อมาศาลฎีกาแผนกคดีอาญาของผู้

ดำรงตำแหน่งทางการเมืองได้มีคำวินิจฉัยออกมาว่าจำเลยมีความผิดตามประมวลกฎหมายมาตรา 157 (เดิม) และพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยการป้องกันและปราบปรามการทุจริต พ.ศ. 2542 เนื่องจากพบความเสียหายอันเกิดขึ้นจากการทุจริตในขั้นตอนระบายนโยบาย โดยการแอบอ้างทำสัญญาขายแบบรัฐต่อรัฐ ทั้ง ๆ ที่จำเลยรับรู้จากการแจ้งเตือนจากหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง การตั้งกระทู้ถามสด กระทั่งทั่วไป การอภิปรายไม่ไว้วางใจของฝ่ายข้าราชการการเมือง และข่าวสารจากสื่อมวลชนแล้ว แต่จำเลยกลับไม่ได้ติดตามกำกับดูแลอย่างใกล้ชิด เพราะฉะนั้นศาลจึงมีคำพิพากษาให้จำคุกเป็นเวลา 5 ปี ณ วันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2560 (ศาลฎีกาแผนกคดีอาญาของผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง, 2560)

1.2 ภาพรวมของนโยบายข้าวในสมัยรัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา และรายละเอียดของโครงการนาแปลงใหญ่

จากวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าว ส่งผลให้รัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา ซึ่งขึ้นมาดำรงตำแหน่งต่อจากรัฐบาลนางสาว ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร หลังจากการรัฐประหารวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2557 มีการปรับเปลี่ยนนโยบายข้าวใหม่ โดยยกเลิกการเข้าไปแทรกแซงกลไกตลาดโดยตรง แต่เน้นที่จะอุดหนุนในด้านอื่น แทน และยังมีการใช้อำนาจตามมาตรา 44 แห่งรัฐธรรมนูญชั่วคราว พ.ศ. 2557 เพื่อดำเนินการต่าง ๆ เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงกระบวนการนโยบายเกษตรอีกด้วย เช่น การออกคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการนโยบายและบริหารจัดการข้าว (นบข.) เลขคำสั่งที่ 172/2557 และยังออกคำสั่งอื่น ๆ เพิ่มเติมมาอีก เช่นการเพิ่มเติมอำนาจหน้าที่ในเลขคำสั่งที่ 178/2557 เป็นต้น (คำสั่งคณะรักษาความสงบแห่งชาติ, 2557) นอกจากนี้ นโยบายและโครงการต่าง ๆ จะมีความหลากหลายกระจัดกระจาย และถูกปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา มากกว่าจะเป็นการชูนโยบายใดนโยบายหนึ่งขึ้นมาแบบโดดเด่น และเพื่อเป็นการให้เห็นถึงภาพรวมในการออกนโยบายของรัฐบาลชุดดังกล่าว สามารถสรุปนโยบายข้าว โดยดูเฉพาะนโยบายที่มีความต่อเนื่อง (continuity) ในการปฏิบัติ โดยสามารถแบ่งได้เป็น 3 ด้าน ได้แก่ ด้านที่หนึ่ง ด้านการผลิต ประกอบด้วย โครงการนาแปลงใหญ่ ด้านที่สอง ด้านการตลาดและรักษาเสถียรภาพข้าว ประกอบด้วย โครงการสินเชื่อชะลอการขายข้าวเปลือก (จำน่ายังฉาง) และโครงการสินเชื่อรวบรวมข้าวและสร้างมูลค่าเพิ่มโดยสถาบันเกษตรกร และ ด้านที่สาม ด้านการอุดหนุนเงินทุน ประกอบด้วย โครงการช่วยเหลือค่าเก็บเกี่ยวและปรับปรุงคุณภาพข้าว (คณะกรรมการนโยบายและบริหารจัดการข้าว, 2560) ซึ่งถ้าตั้งข้อสังเกตจะพบว่านโยบายเหล่านี้ล้วนเป็นนโยบายที่เลือกที่จะไปช่วยเหลือชาวนาในทางอ้อม เช่น เข้าไปชะลอการขายข้าวเพื่อจัดการปัญหาเรื่องการอุปสงค์ส่วนเกิน (excess supply) ที่ทำให้ราคาข้าวตกต่ำ การเข้าไปช่วยเหลือเรื่องการลงทุนการผลิต ฯลฯ มากกว่าที่จะใช้กลไกของรัฐเข้าไปแทรกแซงกลไกตลาดแบบโดยตรง เพื่อกำหนดราคาข้าวเพื่อช่วยเหลือชาวนา

อย่างไรก็ดีการที่งานชิ้นนี้เลือกนโยบายแปลงใหญ่ประเภทข้าวมาเป็นกรณีศึกษา ก็เพราะว่านอกจากข้าวถือเป็นพืชที่มีมากที่สุดในโยบายเกษตรแปลงใหญ่ และข้าวยังถูกอธิบายว่าเป็นสินค้าการเมืองแล้วนั้น โครงการนาแปลงใหญ่ยังได้สะท้อนให้เห็นถึงการจัดเรียงสถาบันที่มีตัวแสดงทางนโยบายเข้ามาประสานและทำงานทุกภาคส่วน ตั้งแต่ภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคเกษตรกร นอกจากนี้แปลงใหญ่ยังมีความเชื่อมโยงกันกับศูนย์เรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร (ศพก.) ที่ถูกจัดตั้งขึ้นมาตามนโยบายของ คสช. โดยมีการทำงานคือ ได้มีการจัดให้มีเวทีเชื่อมโยงกับแปลงใหญ่ในทุกระดับ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการประสานเชื่อมโยงการทำงานเครือข่ายด้านการผลิต ด้านการตลาด รวมทั้งองค์ความรู้ต่าง ๆ โดยมี ศพก. และศูนย์เครือข่ายเป็นฐานเรียนรู้และเป็นแหล่งองค์ความรู้ในการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าแปลงใหญ่ ตลอดจนเป็นที่บ่มเพาะเกษตรกรที่จะเข้าเป็นสมาชิกแปลงใหญ่ โดยได้จัดให้คณะกรรมการเครือข่าย ศพก. และแปลงใหญ่ ได้พบปะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และเชื่อมโยงการดำเนินงานกันทั้งระดับประเทศ เขต จังหวัด และคณะกรรมการ ศพก. ระดับอำเภอ โดยโครงการนาแปลงใหญ่นี้มีรายละเอียดดังนี้

นโยบายเกษตรแปลงใหญ่ถือเป็นนโยบายที่ถูกจับตามองเป็นพิเศษนับตั้งแต่ปีการเพาะปลูกที่ 2558/2559 เป็นต้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าว ซึ่งถือเป็นพืชที่มีการส่งเสริมให้มีการทำการเกษตรตามแบบโครงการแปลงใหญ่มากที่สุดจากทั้ง 9

ประเภทที่รัฐบาลกำหนด¹³ (สำนักส่งเสริมและจัดการสินค้าเกษตร, 2559; กมลรัตน์ ธีระพงษ์, 2560: 53) โดยนโยบายดังกล่าวมีที่มาคือ มาจากการกำหนดแนวทางการพัฒนา (Road map) ของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ที่มีโครงการสำคัญคือการปรับโครงสร้างการผลิตสินค้าเกษตร ที่เริ่มตั้งแต่สมัยของ นาย ปิติพงศ์ พิ้งบุญ ณ ออยุธยา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ในช่วงปี พ.ศ. 2556-2557 ในสมัยรัฐบาล นางสาว ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร ที่ต้องการให้มีการปรับโครงสร้างการผลิตสินค้าเกษตร (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2559) และสืบเนื่องมาถึงนโยบายลดต้นทุนการผลิตและเพิ่มโอกาสการแข่งขันของ พลเอก ฉัตรชัย สาริกัลยะ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ที่ดำรงตำแหน่งในปี พ.ศ. 2558 - ปัจจุบันที่ได้มอบนโยบายเมื่อวันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ. 2558 ที่เน้นให้ความสำคัญในเรื่องการลดต้นทุนการผลิต โดยการรวมแปลงใหญ่ก่อให้เกิดกิจกรรมลดต้นทุนการผลิตตามที่กำหนด และสามารถวัดผลสัมฤทธิ์ได้อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งเป็นการเพิ่มโอกาสในการแข่งขันให้กับสินค้าเกษตร เพราะสามารถผลิตผลผลิตที่มีคุณภาพ ได้มาตรฐาน ตรงตามความต้องการของตลาด ผ่านการผลิตร่วมกันเป็นกลุ่มและมีการเชื่อมโยงกับตลาดเพื่อบริหารจัดการให้เกิดสมดุลระหว่างอุปทานและอุปสงค์ของสินค้าแก้ปัญหาเรื่องสินค้าล้นตลาดและราคาสินค้าเกษตรตกต่ำ

อย่างไรก็ดีถ้าย้อนกลับไปถึงแนวคิดเรื่องการลดต้นทุนการผลิตตามหลัก “economy of scale” นั้นเป็นแนวคิดที่มาจากกลุ่มนักวิชาการในสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI) จากงานของ นิพนธ์ พัวพงศกร (2556) ที่ได้เสนอให้เพิ่มผลผลิตให้กับเกษตรกรด้วยการเพิ่มขนาดฟาร์มให้ใหญ่ขึ้น เนื่องจากประเทศไทยมีลักษณะเหมือนกันกับทวีปยุโรปที่มีที่ดินเหลือจำนวนมาก แต่ขาดแคลนแรงงาน ทำให้การขยายฟาร์มจะช่วยกระตุ้นให้เกิดการลดต้นทุนการผลิตต่อหน่วยลงได้ (นิพนธ์ พัวพงศกร และคณะ, 2556: 8-10; วีระ หวังสัจจะโชค, 2562: 47-48) ด้วยเหตุนี้เอง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์จึงได้มอบหมายให้หน่วยงานภายใต้สังกัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ดำเนินการส่งเสริมและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร ส่งเสริมการผลิตสินค้าเกษตรให้มีคุณภาพได้มาตรฐาน เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของสินค้าเกษตร และเพิ่มรายได้ของเกษตรกร ตลอดจนดูแลคุณภาพชีวิตของเกษตรกร โดยจัดทำโครงการระบบส่งเสริมการเกษตรแบบแปลงใหญ่ขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์ในการดำเนินโครงการดังนี้ (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2559: 2)

1. เพื่อสนับสนุนให้เกษตรกรมีการรวมกลุ่มทำการผลิต มีการบริหารจัดการร่วมกัน เพื่อให้เกิดการรวมกันผลิตและรวมกันจำหน่ายโดยมีตลาดรับรองที่แน่นอน
 2. เพื่อให้เกษตรกรสามารถลดต้นทุนการผลิตและมีผลผลิตต่อหน่วยเพิ่มขึ้น รวมทั้งผลผลิตมีคุณภาพได้มาตรฐาน ภายใต้การบูรณาการของหน่วยงานภาครัฐและเอกชน
- โครงการนาแปลงใหญ่

นโยบายนี้อยู่ภายใต้ร่มเงาของโครงการเกษตรแปลงใหญ่ ถือเป็นโครงการที่ออกมาเพื่อช่วยเหลือชาวนาด้านการผลิตของรัฐบาลคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ที่เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปีงบประมาณ พ.ศ. 2559 จนถึงปัจจุบัน หลักการของโครงการดังกล่าวคือ ต้องการให้ชาวนามารวมกลุ่มกันในการทำนา เพื่อให้เกิดการประหยัดต่อขนาด (economy of scales) โดยใช้หลักการการลดต้นทุนการผลิต เน้นการลดต้นทุนและเพิ่มคุณภาพของผลผลิต ผ่านการดำเนินงานที่รัฐเข้าไปส่งเสริมการทำนาในพื้นที่ภายใต้หลักการยึดพื้นที่เป็นหลัก (area based approach) และมีลักษณะของการดำเนินงานแบบบูรณาการทั้งจากภาครัฐ เอกชน และภาคประชาชน โดยมีผู้จัดการแปลงเป็นผู้บริหารจัดการพื้นที่นาแปลงใหญ่ ในทุกกิจกรรมตลอดห่วงโซ่อุปทาน (supply chain) (สมชาย ชาญณรงค์กุล, 2559: 1-6)

2. ทฤษฎีและแนวคิดที่ใช้ศึกษา

การทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมชนบทผ่านการศึกษาการทำงานของโครงการนาแปลงใหญ่ภายใต้รัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา นั้น มีแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องสามทฤษฎีที่นำมาบรรจบกันดังนี้

¹³ ประเภทการทำเกษตรแบบแปลงใหญ่ที่รัฐบาลกำหนดมีทั้งหมด 9 ประเภท ได้แก่ (1) ข้าว (2) พืชไร่ (3) ไม้ยืนต้น (4) ผัก/สมุนไพร (5) ไม้ผล (6) หม่อน (7) ถั่วลิสง (8) ปศุสัตว์ และ (9) ประมง (สมชาย ชาญณรงค์กุล, 2559)

- แนวการศึกษาแบบสถาบันนิยมใหม่ (New Institutionalism) ประกอบด้วย แนวทางการศึกษาแบบสถาบันนิยมเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Institutionalism) เพื่อศึกษาที่มาของแบบแผนความสัมพันธ์และแนวทางการตัดสินใจระหว่างตัวแสดงต่าง ๆ ในโครงการนาแปลงใหญ่ของรัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา
- แนวการศึกษาพหุภาคี (corporatism) เพื่อศึกษาถึงความสัมพันธ์เชิงนโยบายระหว่างรัฐและสังคมชนบท
- แนวความคิดเกี่ยวกับการกำหนดนโยบายภายใต้บริบทการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตย (non-democratic regime)

2.1 การศึกษาแบบสถาบันนิยมใหม่ (New Institutionalism) แบบแนวทางการศึกษาแบบสถาบันนิยมเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Institutionalism)

ตามแนวทางการศึกษาแบบสถาบันนิยมใหม่ คำว่า “สถาบัน” (institution) หมายถึงรูปแบบความสัมพันธ์ (pattern of relation) ที่มีกฎ ระเบียบ บรรทัดฐาน และอัตลักษณ์บางอย่างร่วมกันของกลุ่มหรือองค์การต่าง ๆ เพราะฉะนั้นสถาบันจึงเป็นรูปแบบที่สลับซับซ้อนของการเชื่อมโยงระหว่างโครงสร้าง (structure) และการกระทำ (action) และเป็นระบบเงื่อนไขทางสังคมที่ทำให้เกิดพฤติกรรมของตัวแสดง โดยสถาบันจะมีความแตกต่างกันออกไปตามบริบททางประวัติศาสตร์ ส่งผลให้สถาบันคือรูปแบบของพฤติกรรมที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีก (recurring pattern of behavior) (Greif, 2006: 30; วีระ หวังสัจจะโชค, 2556: 23) ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าแนวทางการศึกษาแบบสถาบันนิยมใหม่จึงมีหน่วยในการวิเคราะห์จาก “ความสัมพันธ์” (relation) ระหว่างกลุ่มทางการเมืองต่าง ๆ ที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันจนทำให้เกิดแบบแผนของบรรทัดฐานขึ้น

ทั้งนี้สถาบันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ (critical juncture) และเส้นทางการพัฒนาสถาบัน (development pathways) โดยการวิเคราะห์นั้นมีอยู่ 3 ประการคือ (Thelen, 1999: 388-399; วีระ หวังสัจจะโชค, 2556: 46-47)

ประการที่หนึ่ง ศึกษาจุดเปลี่ยนทางประวัติศาสตร์ (critical juncture) ที่ทำให้การจัดเรียงของสถาบันเปลี่ยนไปจากรูปแบบเดิม

ประการที่สอง ศึกษาจากผลสะท้อนกลับ (feedback effects) คือ (1) โครงสร้างสถาบันคือโครงสร้างในการกำหนดการตัดสินใจและกระบวนการกำหนดนโยบาย (2) ผลกระทบของสถาบัน กล่าวคือ สถาบันไม่ได้เป็นเพียงกลไกที่ก่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างตัวแสดง แต่ยังมีผลผลิตซ้ำและขยายตัวของรูปแบบการแจกแจงอำนาจในทางการเมือง (pattern of power distribution in politics)

ประการที่สาม การปรับตัวเชิงสถาบันและการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง (institutional evolution and political change) กล่าวคือ หลังจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจะก่อให้เกิดการจัดเรียงตัวของสถาบันใหม่ ซึ่งสถาบันนั้นจะมีวิวัฒนาการและรูปแบบของตัวเอง

เพราะฉะนั้นอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า การศึกษาการจัดเรียงสถาบันผ่านการศึกษานโยบายก็คือ การศึกษาถึงการสร้างสถาบันที่เป็นขอบเขตในการตัดสินใจของตัวแสดงต่าง ๆ ในนโยบาย เพราะทุกนโยบายล้วนถูกกำกับโดยการจัดเรียงสถาบันภายใต้สถานการณ์และช่วงเวลาเฉพาะ ที่มาจากกลุ่มผลประโยชน์และปัจจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อตอบสนองกับความต้องการของตนและจัดการกับความไม่แน่นอนจากนโยบายทั้งสิ้น (Polski and Ostrom, 1999: 5; วีระ หวังสัจจะโชค, 2556: 48) โดยสถาบันจะทำหน้าที่ในการวางกรอบผลประโยชน์และความต้องการให้กับตัวแสดง ในแง่นี้การทำความเข้าใจสถาบันจึงถือเป็นการทำความเข้าใจระเบียบทางการเมือง (political order) ว่าเป็นผลผลิตของโครงสร้าง แบบแผน และทัศนคติที่สะท้อนจากประวัติศาสตร์

อย่างไรก็ตามแนวทางการศึกษาแบบสถาบันนิยมใหม่มีความหลากหลายในการวิเคราะห์ เพราะมีการนำหลายทฤษฎีมาผสมผสาน ทำให้การใช้กรอบวิเคราะห์นี้เป็นการศึกษาในระดับกลาง (meso-level) โดยในงานชิ้นนี้จะใช้แนวทางการศึกษาแบบสถาบันนิยมเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Institutionalism) ในฐานะหนึ่งในแนวทางการศึกษาแบบสถาบันนิยมใหม่

(New Institutionalism) มาเป็นกรอบวิเคราะห์หลักในการทำงานและการเกิดขึ้นของบริบทต่าง ๆ ที่รายล้อมอยู่รอบตัวแสดงทางนโยบาย โดยบริบทนี้จะทำงานในฐานะ “ขอบเขต” ของการตัดสินใจของตัวแสดงต่าง ๆ ที่ต้องตัดสินใจให้ได้ผลประโยชน์มากที่สุดภายใต้ขอบเขตดังกล่าว (Koeble, 1995: 223; วีระ หวังสัจจะโชค, 2556: 27) ซึ่งจะอธิบายในรายละเอียดของแนวทางการศึกษานี้ในส่วนถัดไป

2.1.1 สถาบันนิยมเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Institutionalism)

กรอบการศึกษาแบบสถาบันนิยมเชิงประวัติศาสตร์ (historical institutionalism) คือกรอบแบบหนึ่งภายใต้การศึกษาแนวทางแบบสถาบันนิยมใหม่ (new institutionalism) ที่เน้นอธิบายบทบาทของตัวแสดงต่าง ๆ (actors) ที่เข้ามา มีอิทธิพลและบทบาทหน้าที่ต่อนโยบายสาธารณะ ทั้งนี้กรอบการศึกษานี้ได้รับอิทธิพลจากแนวทางการศึกษาทั้งแบบสถาบันนิยมแบบมีเหตุผล (rational institutionalism) และสถาบันนิยมแบบสังคมวิทยา (sociological institutionalism) ที่มองว่ามนุษย์คือตัวแสดง (actor) ที่ปฏิบัติไปตามกฎ ระเบียบของสถาบันและเป็นตัวแสดงที่มีเหตุผลและตัดสินใจบนผลประโยชน์สูงสุดของตน ทั้งนี้การที่จะเป็นไปในทิศทางใดนั้นขึ้นอยู่กับแต่ละปัจเจก บริบท และกฎ ระเบียบนั้น (Steinmo, S., 2008: 163) โดยคำว่า “สถาบัน” (institution) คือรูปแบบของความสัมพันธ์ (pattern of relation) ที่มีกฎ ระเบียบ บรรทัดฐาน และอัตลักษณ์บางอย่างร่วมกันของกลุ่มหรือองค์การต่าง ๆ โดยกฎ ระเบียบ บรรทัดฐาน เหล่านี้ไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นในรูปแบบที่เป็นทางการ (formal) เสมอไป แต่ยังรวมถึงสิ่งที่ไม่เป็นทางการ (informal) ด้วย ทั้งนี้สาเหตุที่แนวทางการศึกษานี้ให้ความสำคัญกับรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ (informal) ด้วยนั้นก็เพราะว่ากฎที่ไม่เป็นทางการก็มีส่วนในการเข้าไปกำหนดการตัดสินใจของตัวแสดงในการแสดงออกหรือการตัดสินใจต่าง ๆ เช่นกัน (Steinmo, S., 2008: 159)

โดยสถาบันนิยมใหม่จะมีหน่วยในการวิเคราะห์จาก “ความสัมพันธ์” (relation) ระหว่างกลุ่มก้อนทางการเมืองต่าง ๆ ที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันจนทำให้เกิดแบบแผนบรรทัดฐานแบบหนึ่งขึ้น สถาบันจึงเป็นรูปแบบที่สลับซับซ้อนของการเชื่อมโยงระหว่าง “โครงสร้าง” (structure) และ “การกระทำ” (action) (Greif, 2006, 46-47; March and Olsen, 1989, 16-17; Steinmo, 2008, 123-129; วีระ หวังสัจจะโชค, 2556: 176) เพราะฉะนั้นกรอบการศึกษาแบบสถาบันนิยมเชิงประวัติศาสตร์ (historical institutionalism) จึงเน้นวิเคราะห์ถึงโครงร่างขององค์การ (organizational configuration) และสนใจผลลัพธ์ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสำคัญในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของประวัติศาสตร์ (critical juncture) จนทำให้เกิดเหตุการณ์สำคัญขึ้นจากกระบวนการระยะยาว (long-term process) โดยช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของประวัติศาสตร์ (critical juncture) นั้นมักถูกหยิบยกมาใช้สำหรับวิเคราะห์สิ่งต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาของสถาบัน โดยมีความหมายคือหมายถึงช่วงระยะเวลาหนึ่ง (moments) ที่ไม่แน่นอนในการที่การจัดเรียงสถาบันในอนาคตอนุญาตให้ตัวแสดงทางการเมืองและตัวเลือกต่าง ๆ เล่นบทบาทที่แน่นอนในการกำหนดสถาบันหรือเส้นทางในการพัฒนาที่แน่นอนได้ โดยเมื่อผ่านช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของประวัติศาสตร์นั้นไปแล้ว เส้นทางนั้นจะมีความคงทนถาวรและยาวนานตลอดในช่วงเวลาหนึ่ง (Capoccia, G., 2015: 147-148) และเข้ามาส่งผลต่อลักษณะของการรวมตัวกันทางการเมือง (political mobilization) ที่มีลักษณะเฉพาะ กางวางกฎ และกติกาต่าง ๆ ของสถาบัน หรือแม้กระทั่งวิธีการคิดของประชาชนที่มีต่อสังคมการเมืองขณะนั้น (Pierson, P., 2003: 196)

ในด้านการมีปฏิสัมพันธ์ของตัวแสดงต่าง ๆ กับบริบท การอธิบายปรากฏการณ์หรือผลลัพธ์ของปรากฏการณ์หนึ่งจะใส่ใจกับเวลาเป็นสำคัญ หรือกล่าวได้ว่าการศึกษาลักษณะของปรากฏการณ์หนึ่งที่เกิดขึ้นจำเป็นต้องย้อนกลับไปอธิบายกระบวนการที่เกิดขึ้นก่อนหน้านั้นหลายปี จนเรียกได้ว่าเป็นการวิเคราะห์เหตุผลจากความเป็นมาในอดีต (path dependence) (Pierson and Skocpol, 2002, p.706; วีระ หวังสัจจะโชค, 2556: 178) โดยแนวทางการศึกษาแบบสถาบันนิยมประวัติศาสตร์นี้นักวิชาการคนสำคัญที่ศึกษาในแนวทางดังกล่าว ได้แก่ Pierson and Skocpol (2002) และ Steinmo (2010) เป็นต้น

2.2 แนวการศึกษาแบบพหุภาคี (corporatism)

การทำงานวิจัยชิ้นนี้นำแนวการศึกษาแบบพหุภาคี (corporatism) มาใช้ ก็เพราะว่าต้องการวิเคราะห์และชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมภายใต้โครงการนาแปลงใหญ่ของรัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา ว่าภายใต้บริบทของ

การกำหนดนโยบายแบบไม่เป็นประชาธิปไตยนั้น ไม่ได้มีแค่รัฐเพียงตัวแสดงเดียวเท่านั้นที่มีบทบาทในนโยบาย แต่ยังมีตัวแสดงภาคอื่น ๆ ในสังคมเข้ามามีบทบาทด้วย เช่น ภาคเอกชน เป็นต้น

แนวทางการศึกษาแบบพหุภาคี (corporatism) มีความสำคัญอย่างยิ่งในการทำความเข้าใจเศรษฐกิจการเมือง โดยแนวคิดดังกล่าวจะให้ความสำคัญกับการส่งผลกระทบในเชิงบวกที่มีต่อศักยภาพทางเศรษฐกิจและนโยบายทางสังคม (Jahn, D., 2016: 48) โดยมีฐานรากมาจากแนวคิดที่ต่อต้านทฤษฎีอำนาจจิปไตยของรัฐ ที่มองว่าทฤษฎีดังกล่าวละเลยและมองข้ามสิทธิ ผลประโยชน์ และความสำเร็จของกลุ่ม องค์กร หรือสมาคมต่าง ๆ ในสังคม ซึ่งมีบทบาทและความสำคัญไม่น้อยไปกว่ารัฐ (Coker, 1949-b: 170; Garson, 1978: 15-18; อนุสรณ์ ลิมมณี, 2558: 88) โดย Self (1985) ได้อธิบายว่าแนวทางการศึกษาแบบพหุภาคี (corporatism) จะให้ความสำคัญกับการประสานผลประโยชน์ในสังคมเพื่อให้เกิดการบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ร่วมกัน อย่างไรก็ตามแนวคิดแบบพหุภาคี (corporatism) เริ่มมีบทบาทในการกำหนดนโยบายของรัฐในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยเฉพาะในอิตาลีและโปรตุเกสที่มีการตั้งเอาสมาคมขนาดใหญ่มามีส่วนร่วมในการกำหนดและบังคับใช้นโยบาย

ทั้งนี้กรอบคิดแบบพหุภาคี (corporatism) มีความหมายและการนำไปใช้อย่างหลากหลาย แต่คำนิยามที่ได้รับการยอมรับคือคำนิยามของ Schmitter โดยเขาได้ให้คำนิยาม“พหุภาคี” (corporatism) ไว้ดังนี้

“...เป็นตัวแทนของการเป็นตัวแทนผลประโยชน์ ซึ่งหน่วยองค์ประกอบถูกจัดตั้งโดยแยกประเภทตามความแตกต่างเชิงหน้าที่ มีองค์กรเดียว ไม่มีการแข่งขัน ขึ้นตรงต่อกันในแนวดิ่งเชิงลำดับชั้น มีลักษณะบังคับ (การเป็นสมาชิก) โดยองค์กรนี้ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการหรืออาจไม่ได้รับการจดทะเบียน (ถ้าไม่ถูกจัดตั้งขึ้น) โดยรัฐและมีเจตจำนงให้ผูกขาดความเป็นตัวแทนในกลุ่มประเภทของตนเพื่อแลกเปลี่ยนกับการที่รัฐเข้าไปควบคุมในการคัดเลือกผู้นำ การยื่นข้อเรียกร้องและการสนับสนุน” (Schmitter, P.C., 1979: 13; สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2545: 95-96)

ทั้งนี้ในอุดมคติของ Schmitter ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมในรูปแบบพหุภาคีควรมีลักษณะดังต่อไปนี้ (Schmitter, P.C., 1979: 13; สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2545: 96)

ประการที่หนึ่ง รัฐเข้าไปจัดตั้งหรือสนับสนุนการจัดตั้ง หรือให้การยอมรับองค์กรประชาชนอย่างเป็นทางการ

ประการที่สอง รัฐกำหนดโครงสร้างองค์กร ให้จัดตั้งตามอาชีพหรือตามประเภทอุตสาหกรรม หรือตามภาคการผลิต องค์กรแต่ละประเภทเป็นอิสระต่อกัน

ประการที่สาม ในประเภทเดียวกัน จัดตั้งได้เพียงองค์กรเดียวและผูกขาดการเป็นตัวแทนโดยห้ามจัดตั้งองค์กรแห่งที่สองขึ้นมาแข่งขัน

ประการที่สี่ ให้องค์กรในกลุ่มอาชีพเดียวกัน ขึ้นต่อกันตามลำดับชั้นในแนวดิ่ง โดยรัฐให้ตัวแทนขององค์กรระดับสูงสุดเข้าร่วมในการกำหนดนโยบายสาธารณะ

ประการที่ห้า รัฐเข้าไปควบคุมในการคัดเลือกผู้นำ และกระบวนการเรียกร้องของกลุ่มผลประโยชน์

การศึกษาแบบพหุภาคี (corporatism) สามารถจำแนกตามลักษณะความสัมพันธ์เชิงนโยบายระหว่างรัฐกับองค์กรผลประโยชน์ในสังคมได้เป็น 2 ประเภทคือ (1) พหุภาคีเชิงอำนาจนิยม (state corporatism) และ (2) พหุภาคีเชิงสังคม (societal corporatism) โดยสามารถสรุปความแตกต่างของทั้งสองแนวคิดได้เป็นตารางดังนี้

แง่มุม	State corporatism	Societal corporatism
มุมมองต่อรัฐ	มีความเป็นอิสระสูงมาก	มีความเป็นอิสระแบบ “relative autonomy”

การสนับสนุนค่าจูง (inducements) และการจำกัด ควบคุม (constraints)	การสนับสนุนค่าจูงสูงและด้านการจำกัด ควบคุมสูง	การสนับสนุนค่าจูงสูงแต่ด้านการจำกัด ควบคุมต่ำ
ลักษณะของความสัมพันธ์ ระหว่างรัฐกับสังคม	รัฐเข้าไปครอบงำและบังคับกลุ่มต่าง ๆ ของสังคมในทุกกระบวนการนโยบายให้ ปฏิบัติตามรัฐ	รัฐทำหน้าที่ประสานกับกลุ่มในสังคมเพื่อให้ มาร่วมมือกับรัฐ
ลักษณะของการกำหนดนโยบาย	นโยบายแบบ “บนลงล่าง”	นโยบายแบบ “ล่างขึ้นบน”
ตัวอย่างของระบอบการเมือง	- เผด็จการ - ประเทศกำลังพัฒนาบางประเทศ	- ระบอบประชาธิปไตย

ตารางที่ 1: เปรียบเทียบระหว่างพหุภาคีเชิงอำนาจนิยม (state corporatism) และ พหุภาคีเชิงสังคม (societal corporatism) (ปรับปรุงจาก อนุสรณ์ ลิมมณี, 2558: 104-105 และ Schmitter, P.C., 1979: 13; สมศักดิ์ สามีคศิริธรรม, 2545: 96-97)

โดยในส่วนของประเทศไทยนั้นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมมีแนวโน้มพัฒนาไปเป็นในรูปแบบ พหุภาคีเชิงอำนาจนิยม (state corporatism) เด่นชัดขึ้นในช่วงระยะหลังเหตุการณ์การเคลื่อนไหวของนักศึกษาในปี พ.ศ. 2516 เป็นต้นมา เนื่องจากบรรยากาศทางการเมืองมีลักษณะเปิดมากขึ้น รวมถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการพัฒนาทางสังคม ทำให้เกิดการขยายตัวของกลุ่มผลประโยชน์ ส่งผลให้รัฐบาลต้องมีการปรับเปลี่ยนนโยบายให้สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มดังกล่าวมากขึ้น ผ่านการที่รัฐบาลได้นำเอกชนมาช่วยดำเนินนโยบาย ทั้งนี้เพื่อที่จะสามารถออกแบบนโยบายให้สามารถตอบสนองกับความต้องการของกลุ่มผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นได้มากขึ้น อย่างไรก็ตามภายใต้การร่วมมือดังกล่าวรัฐก็ไม่ต้องการให้กลุ่มต่าง ๆ นั้นมีอิทธิพลมากเกินไป ดังนั้นรัฐจึงได้เข้าไปควบคุมอิทธิพลของภาคเอกชนและการรวมกลุ่มต่าง ๆ ผ่านการเข้าไปมีบทบาทส่งเสริมในการจัดตั้งกลุ่มอาชีพต่าง ๆ เช่น ในชนบทที่รัฐบาลได้เข้าไปจัดตั้งกลุ่มพลังมวลชนขึ้นเพื่อให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจและป้องกันประเทศจากคอมมิวนิสต์ ผ่านการกำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 5 พ.ศ. 2525 - 2529 คำสั่งนายกรัฐมนตรีที่ 66/2523 เรื่องนโยบายการต่อสู้เพื่อเอาชนะคอมมิวนิสต์ คำสั่งนายกรัฐมนตรีที่ 65/2525 เรื่องแผนรุดทางการเมือง โดยผลจากนโยบายนี้ทำให้มีการจัดตั้งองค์กรมวลชนพื้นฐานขึ้นหลายประเภท และมีสมาชิกจำนวนมากในชนบท (มนตรี เจนวิทย์การ, 2528: 1-9) โดยมีจุดประสงค์ที่จะสร้างระเบียบเพื่อควบคุมการเกิดขึ้นของกลุ่มดังกล่าว โดยแนวโน้มของกลุ่มผลประโยชน์ที่จะมีบทบาทต่อรัฐบาลนั้น ขึ้นอยู่กับว่าอยู่ภายใต้บรรยากาศการเมืองแบบใด ถ้าเป็นการเมืองแบบเปิดรัฐก็มีแนวโน้มที่จะเปิดช่องทางให้กลุ่มต่าง ๆ สามารถออกมาเรียกร้องต่อรัฐบาลได้เสรีมากขึ้น ในทางตรงข้ามภายใต้บรรยากาศการเมืองแบบปิด รัฐบาลมีแนวโน้มที่จะเข้าไปจำกัดการรวมตัวและการเคลื่อนไหวขององค์กรบางประเภทไม่ให้อาจพัฒนาเป็นองค์กรที่เข้มแข็งได้ และจะไม่ยอมปล่อยให้กลุ่มใดเกิดขึ้นโดยปราศจากการเข้ามาควบคุมของภาคราชการ ในขณะที่เดียวกันรัฐจะเข้าไปส่งเสริมกลุ่มบางประเภทที่รัฐเห็นว่าสามารถช่วยในการดำเนินงานของรัฐบาลได้ แต่การส่งเสริมนั้นก็จะเป็นไปเพื่อการควบคุมของรัฐอีกที

กรณีตัวอย่างของกลุ่มที่รัฐสนับสนุนเช่น กลุ่มธุรกิจ ที่รัฐบาลได้เปิดทางให้ภาคเอกชนได้จัดตั้ง “คณะกรรมการร่วม ภาครัฐบาลเอกชนเพื่อการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ” (กรอ.) และได้เปิดทางให้กลุ่มดังกล่าวเข้ามามีส่วนในการกำหนดนโยบาย และนำนโยบายไปปฏิบัติในระดับสูง ซึ่งแม้ว่า กรอ. จะมีบทบาทในการผลักดันในหลายเรื่อง เช่น การส่งออก การฟื้นฟูการลงทุน แต่สุดท้ายแล้วรัฐบาลก็ยังคงมีอิทธิพลในการที่จะควบคุมทิศทางของการพิจารณาปัญหาและนโยบาย และมีสิทธิ์ที่จะเลือกรับหรือเลือกปฏิเสธข้อเรียกร้องของภาคเอกชนเสมอ และแม้จะมีความพยายามในการขยายแนวคิด กรอ. ลงไปในระดับภูมิภาคเพื่อกระตุ้นให้เอกชนได้รวมตัวกัน เพื่อรองรับนโยบายการร่วมมือระหว่างรัฐบาลกับเอกชนระดับสูง แต่ปรากฏว่าเอกชนในพื้นที่ยังขาดความไว้วางใจต่อรัฐและยังมีการใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวในการเข้าไปมีอิทธิพลต่อเจ้าหน้าที่รัฐ (มนตรี เจนวิทย์การ, 2528: 12-13) โดยงานศึกษาความร่วมมือในลักษณะพหุภาคี (corporatism) ในลักษณะดังกล่าวปรากฏในงานของ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ที่ชี้ให้เห็นถึงพลังนอกระบบราชการที่เข้ามามีอิทธิพลทางการเมืองมากขึ้น และมีการแบ่งปันอำนาจกันกับภาคส่วนราชการ ซึ่งสภาวะดังกล่าวเป็นการร่วมมือแบบ “พหุภาคีแบบเสรีนิยม” ที่เกิดขึ้นราวช่วงปลายทศวรรษที่ 1970 (Laothamatas, A., 1992)

ส่วนในกรณีที่เป็นกรณีสหภาพแรงงาน นักศึกษา หรือชนวนาชาวไร รัฐบาลมักจะเข้าไปแทรกแซงในการรวมกลุ่มอยู่เสมอ และการเคลื่อนไหวต้องเป็นไปภายใต้การกำกับของรัฐ ทั้งนี้เพื่อเหตุผลทางด้านความมั่นคงเป็นหลัก ยกตัวอย่างเช่น กรณีของกลุ่มชนวนาชาวไร รัฐบาลมีแนวทางที่ชัดเจนที่จะเข้าไปควบคุมมิให้สามารถเกิดขึ้น และดำเนินการได้อย่างอิสระ ดังนั้นองค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชาวนาชาวไร เช่น สหกรณ์การเกษตร กลุ่มเกษตรกร ล้วนเป็นองค์กรที่รัฐบาลเป็นผู้ส่งเสริมและควบคุมการจัดตั้งและดำเนินงานทั้งสิ้น ส่วนการพยายามจัดตั้งกลุ่มอิสระของชนวนาชาวไรอย่างในช่วง พ.ศ. 2516-2519 จะถูกปราบปรามอย่างรุนแรงโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล (มนตรี เจนวิทย์การ, 2528: 63-64)

2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับการกำหนดนโยบายภายใต้บริบทการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตย (non-democratic regime)

งานวิชาการชิ้นหลักที่มีการอธิบายถึงการกำหนดและดำเนินนโยบายภายใต้บริบทของรัฐที่ไม่เป็นประชาธิปไตย เริ่มจากงานเรื่อง “Bureaucratic authoritarianism : Argentina, 1966-1973, in comparative perspective” ที่เขียนโดย O'Donnell, Guillermo A. โดยงานชิ้นนี้ต้องการอธิบายถึงลักษณะของรัฐที่เป็นอำนาจนิยม (authoritarian state) ที่เป็นแบบอำนาจนิยมโดยระบอบระบอบราชการ (Bureaucratic authoritarianism: BA) ที่เกิดขึ้นในประเทศภูมิภาคลาตินอเมริกาอย่างอาร์เจนตินาช่วงปี ค.ศ. 1966-1973 ที่ครั้งหนึ่งเคยมีระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตย และต่อมาได้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบอบอำนาจนิยมจากผลพวงของการที่ทหารเข้ามามีอำนาจบริหารและยึดกุมสถาบันการเมืองที่มาจาก การเลือกตั้ง โดยทหารจะมีบทบาทหลักในการพัฒนาและขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศ (O'Donnell, A.G, 1988: 31-32)

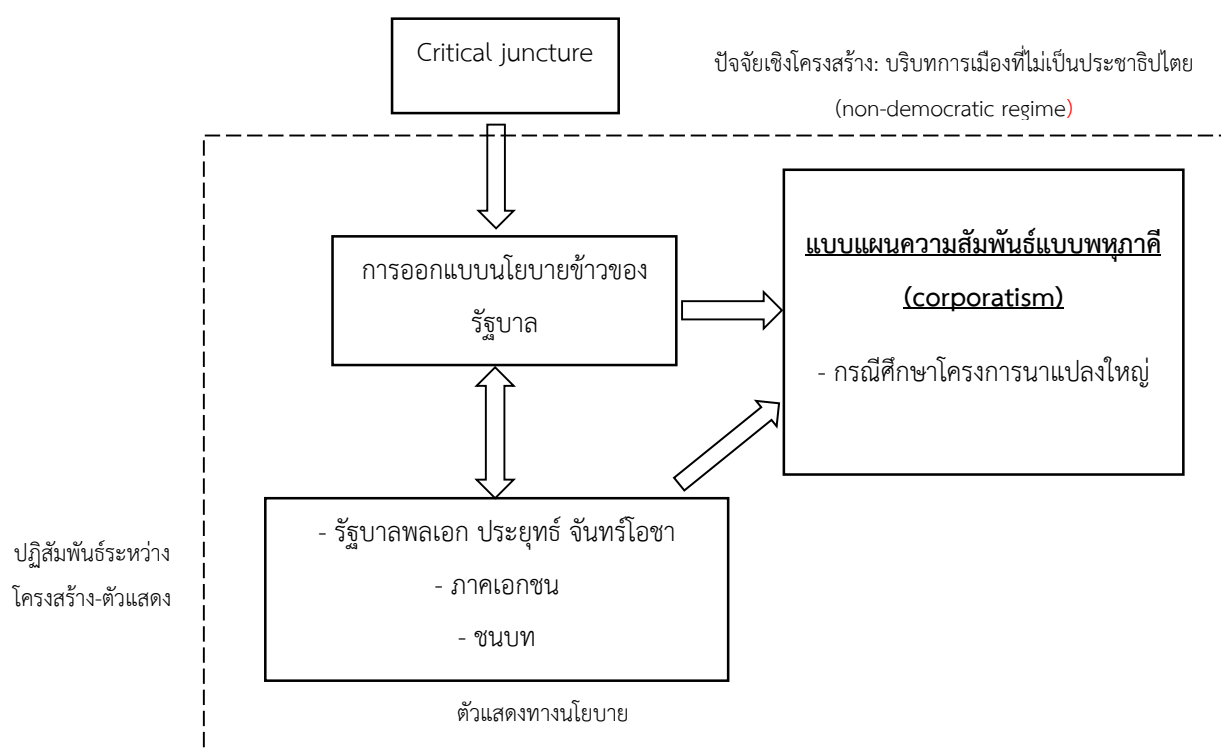
ส่วนในกรณีของประเทศไทยนั้น ได้มีนักวิชาการที่ได้ศึกษาถึงรูปแบบของการกำหนดนโยบายของรัฐไทยภายใต้บริบทรัฐบาลที่ไม่เป็นประชาธิปไตย คืองานของ Fred W. Riggs (1966) เรื่อง “Thailand: The Modernization of a Bureaucratic Polity” ที่ได้อธิบายถึงลักษณะของการเมืองไทยในช่วง พ.ศ. 2475 - พ.ศ. 2506 ที่มีสภาพคือมีผู้นำในระบบราชการคอยครอบงำระบบ และฝ่ายที่มีอิทธิพลในการกำหนดนโยบายบริหารประเทศล้วนมาจากภาคราชการทั้งสิ้น ขณะที่พลังที่อยู่นอกภาคราชการ (extra-bureaucratic) ไม่มีอิทธิพลต่อกระบวนการกำหนดนโยบายเลย (Riggs, F.W., 1966: 319) ซึ่งต่อมาถูกงานของ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ มาโต้แย้งว่าระบบการเมืองไทยได้พ้นสิ่งที่เรียกว่ารัฐราชการไปแล้ว เพราะการตัดสินใจทางนโยบายต่าง ๆ ไม่ได้ผูกขาดอยู่แค่ที่ระบบราชการอีกต่อไป แต่มีพลังนอกระบบราชการ (extra bureaucratic forces) ที่ได้เข้ามามีบทบาทในทางการเมืองและการกำหนดต่าง ๆ ด้วย (Laothamatas, A., 1992: 1-7)

ซึ่งในส่วนของประเด็นเรื่องการที่รัฐกับกลุ่มทุนเข้ามาร่วมกันนั้น ตรงกันกับคำอธิบายของ Ben Ross Schneider ในงานเรื่อง “Hierarchical Capitalism in Latin America, Business, Labor, and the Challenges of Equitable

Development” ที่ได้ชี้ให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะและความแตกต่างของการทำงานของระบบทุนนิยมในภูมิภาคลาตินอเมริกา รวมถึงประเทศที่อยู่ในเกณฑ์รายได้ปานกลางนอกภูมิภาคอื่น ๆ เช่น ไทย ตุรกี และแอฟริกาใต้ ในช่วงยุค 1990s – 2000s ซึ่งพบว่าการที่ระบบทุนนิยมแบบลำดับชั้น (hierarchical capitalism) สามารถดำรงอยู่ได้ก็เพราะว่ามีกลุ่มธุรกิจสถาบันหลัก (core institution) บางกลุ่ม เช่น บริษัทข้ามชาติ เข้าไปบริหารจัดการการทำงานของตลาด และกลุ่มธุรกิจดังกล่าวก็ทำงานร่วมกันกับรัฐบาล เพื่อที่จะรักษาสถาบันทางเศรษฐกิจหลักเอาไว้ การดำเนินนโยบายของรัฐที่มีลักษณะเป็นแบบบนลงล่าง ประกอบกับในตลาดแรงงานที่มีแรงงานที่มีทักษะต่ำ จึงก่อให้เกิดความเป็นลำดับชั้น (hierarchy) ขึ้นในเศรษฐกิจที่ส่งผลให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันในเชิงอำนาจในระบบเศรษฐกิจของประเทศ (Schneider, R.B., 2013: 1-7)

จากข้างต้นจะเห็นว่าการกำหนดนโยบายภายใต้ระบอบที่ไม่เป็นประชาธิปไตยจะมีความแตกต่างกับการดำเนินนโยบายภายใต้ระบอบประชาธิปไตย เพราะว่าโดยปกติแล้วผู้นำภายใต้ระบอบดังกล่าวมักจะเผชิญปัญหาสำคัญ 2 ประการในการปกครองคือ (1) ขาดความชอบธรรม (legitimacy) ในการดำรงตำแหน่ง เนื่องจากไม่ได้มีที่มาจากการเลือกตั้งของประชาชน (2) ต้องการความร่วมมือจากกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมเพื่อให้เกิดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Gandhi, 2008: xvii; วีระ หวังสัจจะโชค, 2562: 11) เพราะฉะนั้นในแง่การตัดสินใจเชิงนโยบายภายใต้บริบทการเมืองในลักษณะดังกล่าวจึงส่งผลให้เกิดรูปแบบความสัมพันธ์ที่มีความแตกต่างออกไป ซึ่งในกรณีนี้คือสนใจศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมชนบทนั่นเอง

จากการรอบการวิเคราะห์ทั้งหมดที่ได้อธิบายไปข้างต้นนั้นสามารถนำแนวทางการศึกษาแบบสถาบันนิยมใหม่ (New Institutionalism) แบบสถาบันนิยมเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Institutionalism) แนวคิดพหุภาคีนิยม (corporatism) และการกำหนดนโยบายภายใต้บริบทการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตย (non-democratic regime) มาบรรจบ (convergence) กันเพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมชนบทภายใต้โครงการนาแปลงใหญ่ของรัฐบาลพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา ได้ดังนี้

แผนภาพที่ 1: กรอบการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมชนบท: กรณีศึกษาโครงการนาแปลงใหญ่ ในสมัยรัฐบาลพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา

จากแผนภาพข้างต้นจะเห็นว่า แนวทางการศึกษาแบบสถาบันนิยมใหม่ (New Institutionalism) แบบสถาบันนิยมเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Institutionalism) ถูกนำมาวิเคราะห์เพื่อใช้ทำความเข้าใจถึงที่มาของแบบแผนความสัมพันธ์ภายใต้นโยบายข้าวในสมัยรัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา ผ่านจุดเปลี่ยนสำคัญทางประวัติศาสตร์ (critical juncture) ในส่วนของตัวแสดงทางนโยบาย (policy actors) สำคัญสามภาคส่วน ได้แก่ รัฐบาล ภาคเอกชน และชนบท ที่มีความสัมพันธ์ภายใต้โครงสร้างทางการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตย (non-democratic regime) ซึ่งภายใต้โครงสร้าง (structure) ดังกล่าว สถาบันทางการเมืองและตัวแสดงทางนโยบายมีการทำงาน (function) ที่แตกต่างออกไปจากระบอบประชาธิปไตย คือรัฐเข้ามามีบทบาทในการเป็นผู้ที่รวมศูนย์อำนาจในการตัดสินใจ และนำนโยบายไปปฏิบัติผ่านการใช้กลไกที่ไม่ได้มาจากการเลือกตั้ง (วีระ หวังสัจจะโชค, 2561: 12) และตัวแสดงดังกล่าวได้มีปฏิสัมพันธ์กับโครงสร้างในการกำหนดและดำเนินนโยบาย ซึ่งในกรณีของงานวิจัยชิ้นนี้ได้เลือกโครงการนาแปลงใหญ่เป็นกรณีศึกษา ส่วนในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมชนบท ภายใต้โครงการดังกล่าวได้อาศัยกรอบการศึกษาแบบพหุภาคี (corporatism) มาเพื่อทำความเข้าใจว่าตัวแสดงทางนโยบายที่อยู่ภายใต้บริบทการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตย มีการจัดความสัมพันธ์อย่างไร

3. บทวิเคราะห์: ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมชนบท: กรณีศึกษาโครงการนาแปลงใหญ่ ในสมัยรัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา

3.1 ผลผลิตจากจุดเปลี่ยนทางประวัติศาสตร์ (critical juncture) กรณีโครงการรับจำนำข้าวที่ส่งผลกระทบต่อกรอบนโยบายข้าวในสมัยรัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา

ปฏิเสธไม่ได้ว่าการทุจริตในโครงการรับจำนำข้าว นั้น มีผลอย่างยิ่งต่อการออกนโยบายข้าวในสมัยรัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา ไม่ว่าจะเป็นนโยบายในด้านการผลิต ด้านการตลาดและรักษาเสถียรภาพข้าว และการให้เงินอุดหนุน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือผลผลิตทางประวัติศาสตร์ส่งผลกระทบต่อตัดสินใจในการออกนโยบายของรัฐบาลในปัจจุบัน ทั้งนี้จากนโยบายดังกล่าว สามารถสรุปลักษณะร่วมของนโยบายข้าวที่ออกภายใต้รัฐบาล คสช. ได้ดังนี้

ประการที่หนึ่ง รัฐเน้นการบริหารจัดการอุปสงค์อุปทานของสินค้าข้าวผ่านการสนับสนุนในทางอ้อม มากกว่าที่จะเข้าไปแทรกแซงกลไกตลาดแบบโดยตรง กล่าวคือภายใต้นโยบายจำนำข้าวในสมัยรัฐบาล นางสาว ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร รัฐนั้นเข้าไปแทรกแซงกลไกตลาดโดยตรง และยังกำหนดราคาข้าวที่รับจำนำให้กับเกษตรกรในราคาที่สูงกว่าตลาดอีกด้วย แต่ภายใต้รัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา นั้นได้เปลี่ยนวิธีการในส่วนนี้ไปเป็นสนับสนุนทางอ้อมให้กับชาวนาแทน ยกตัวอย่าง กรณีโครงการสินเชื่อเพื่อชะลอการขายข้าวเปลือก ที่เป็นการให้สินเชื่อกับเกษตรกรที่เก็บข้าวในยุ้งฉางเอาไว้รอการขาย ทั้งนี้เพื่อเป็นการบริหารจัดการปัญหาเรื่องอุปทานส่วนเกินของตลาดข้าวเปลือก ที่จะเกิดขึ้นเมื่อชาวนาขายข้าวจำนวนมากในท้องตลาดพร้อม ๆ กัน เพราะมีช่วงการเก็บเกี่ยวที่ใกล้เคียงกัน ซึ่งจะส่งผลให้ราคาข้าวตกต่ำลงไปด้วย ดังนั้นการให้สินเชื่อดังกล่าวจึงเป็นเสมือนการสร้างแรงจูงใจให้เกษตรกรชะลอการขายข้าวไว้ก่อน เพื่อรอช่วงเวลาที่มีราคาสูงขึ้น จึงค่อยนำไปขาย ทั้งนี้ราคาที่น่าไปขายเป็นไปตามกลไกตลาด รัฐบาลไม่ได้มีการใช้กลไกของรัฐเข้าไปแทรกแซงในส่วนนี้แต่อย่างใด

ประการที่สอง การดำเนินนโยบายมีลักษณะของการอาศัยกลไกราชการเป็นกลไกหลักในการดำเนินงานร่วมกับภาคเอกชนเพื่อเข้ามาช่วยเหลือเกษตรกรในชนบท กรณีที่เห็นได้ชัดคือ โครงการนาแปลงใหญ่ที่รัฐบาลได้จัดตั้ง ศพก. กระจายไปในทุกภูมิภาคของประเทศเป็นจำนวน 882 ศูนย์ เพื่อเป็นแหล่งเชื่อมต่อระหว่างภาครัฐและเอกชน กับเกษตรกรซึ่งเพาะปลูกข้าวอยู่ภายในพื้นที่ โดยศูนย์ดังกล่าวนี้จะทำหน้าที่ทั้งเป็นแหล่งอบรมและถ่ายทอดความรู้จากเจ้าหน้าที่รัฐมาสู่เกษตรกร นำโดยคณะกรรมการการขับเคลื่อนนโยบายของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์แบบเบ็ดเสร็จ (Single Command) ซึ่งเป็นรูปแบบเดิม (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2559) หรือรูปแบบใหม่ภายใต้ชื่อคณะกรรมการขับเคลื่อนงานนโยบายสำคัญและการแก้ไขปัญหาภาคเกษตรระดับจังหวัด (Chief of Operation: CoO) ที่มีเกษตรจังหวัดเป็นประธาน และคณะทำงานปฏิบัติการขับเคลื่อนงานนโยบายสำคัญและแก้ไขปัญหาภาคเกษตรระดับอำเภอ (Operation Team: OT) ที่มี

เกษตรอำเภอเป็นประธาน (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2561) โดยในขณะทำงานดังกล่าวทั้งสองชุดประกอบด้วยเจ้าหน้าที่ของรัฐทั้งหมด นอกจากนี้ ศพก. ยังทำหน้าที่ในการเป็นแหล่งที่ทำหน้าที่จัดหาตลาดผ่านการทำข้อตกลง (MOU) เพื่อขอความร่วมมือกับ สถาบันทางการเกษตร รวมถึงบริษัทเอกชนที่รับผิดชอบเกี่ยวกับด้านเมล็ดพันธุ์ข้าว การแปรรูปข้าว หรือเครื่องจักรการเกษตร ให้การสนับสนุนด้านปัจจัยการผลิตกับเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ ผ่านการขายให้ในราคาที่ต่ำกว่าท้องตลาดอีกด้วย ซึ่งจากข้างต้นจะเห็นว่าการดำเนินนโยบายนั้นเป็นไปตามลักษณะของการใช้ระบบราชการเป็นตัวนำในการขับเคลื่อน ร่วมกับภาคเอกชน โดยมีเป้าหมายคือเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในชนบท

3.2 การสนับสนุนค้ำจุน (inducement) และจำกัดควบคุม (constraints) ของรัฐที่มีต่อชนบทภายใต้โครงการนาแปลงใหญ่

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่า จุดเปลี่ยนสำคัญทางประวัติศาสตร์ (critical juncture) อย่างนโยบายจำนำข้าวได้ส่งผลกระทบต่อกรอบการจัดเรียงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแสดงทางนโยบายภายใต้นโยบายใหม่ของรัฐบาล คสช. ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้นัยยะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมชนบทใหม่ด้วย และจากรายละเอียดของโครงการนาแปลงใหญ่ที่อธิบายไปข้างต้นนั้น สะท้อนให้เห็นว่าภายใต้นโยบายนี้ความสัมพันธ์ที่รัฐมีต่อสังคมชนบทนั้นมีทั้งมิติด้านการสนับสนุนค้ำจุน (inducements) และมิติด้านการจำกัดควบคุม (constraints) ซึ่งกฎเกณฑ์ดังกล่าวเป็นเกณฑ์ที่ กิตติภาคย์ ทวีศรี นักวิชาการที่นำแนวคิดแบบพหุภาคี (corporatism) มาใช้วิเคราะห์นโยบายและการปฏิบัติของรัฐที่มีต่อองค์กรแรงงาน (Kittipak, 1991; สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2545: 98-99) ซึ่งถ้านำกรอบดังกล่าวมาวิเคราะห์รายละเอียดของโครงการนาแปลงใหญ่นั้น สามารถอธิบายได้ดังต่อไปนี้

3.2.1 มิติด้านการสนับสนุนค้ำจุน (inducements)

ประการที่หนึ่ง การจัดตั้ง ศพก. เพื่อให้บริการทางการเกษตรและเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารในพื้นที่ให้กับชาวนา โดยศูนย์ดังกล่าวนั้นถูกจัดตั้งตามนโยบายของ คสช. โดยให้มีการจัดตั้งให้ครอบคลุมทุกพื้นที่ส่วนภูมิภาคและท้องถิ่นของประเทศ โดยเริ่มดำเนินโครงการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2557 - ปัจจุบัน ซึ่งศูนย์ดังกล่าวที่จัดตั้งขึ้นโดยรัฐนั้น จะทำงานในฐานะตัวกลางในการประสานงานระหว่างเกษตรกรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ เจ้าหน้าที่รัฐ และเอกชน เพื่อให้การดำเนินนโยบายต่าง ๆ ของรัฐบาลด้านการเกษตรเป็นไปด้วยความมีประสิทธิภาพประสิทธิผลและเข้าถึงคนในพื้นที่มากขึ้น ทั้งนี้ศูนย์ดังกล่าวถูกใช้เป็นพื้นที่สำคัญสำหรับการพบปะพูดคุยและบริหารประสานงานระหว่างรัฐ เอกชน และชาวนาในพื้นที่ทั้งที่เป็นและไม่เป็นสมาชิกโครงการนาแปลงใหญ่ รวมถึงใช้เป็นพื้นที่สำหรับนโยบายทางการเกษตรอื่น ๆ ของรัฐบาลด้วย โดย ศพก. นั้นเกิดขึ้นบนหลักการและเหตุผลคือ คสช. ได้ให้ความสำคัญกับการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร โดยเน้นให้มีศูนย์เรียนรู้ด้านการเกษตรในชุมชน เพื่อให้เป็นจุดถ่ายทอดความรู้ด้านการเกษตรของชุมชน และเป็นที่ให้บริการข้อมูลข่าวสารและบริหารด้านการเกษตร ประกอบกับปัจจุบันเกษตรกรต้องเผชิญกับสภาวะหนี้สินอย่างหนักหน่วง เพราะฉะนั้นจากหลักการดังกล่าวจึงส่งผลให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยกรมส่งเสริมการเกษตร ได้จัดตั้ง ศพก. ขึ้น โดยตามระเบียบกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ว่าด้วยการบริหารงานศูนย์เรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร (ศพก.) ได้กำหนดให้ศูนย์ดังกล่าวมีหน้าที่คือ (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2561: 30)

1. ถ่ายทอดความรู้เทคโนโลยีการเกษตรที่เหมาะสมกับชุมชน
2. ให้บริการข้อมูลข่าวสารแก่เกษตรกรในชุมชน
3. ให้บริการด้านการเกษตรอื่น ๆ
4. ให้บริการแก้ปัญหาและรับเรื่องร้องเรียนของเกษตรกร
5. เป็นจุดศูนย์กลางในการพบปะของอาสาสมัครเกษตรกับนักวิชาการส่งเสริมการเกษตร และเจ้าหน้าที่หน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชนและเกษตรกรในพื้นที่

6. ดำเนินการร่วมกับศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล ภาคเอกชน ส่วนราชการ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่

โดยจากข้อมูลทางสถิติ ณ วันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2562 ศพก. ที่จัดตั้งตามแนวนโยบายของ คสช. นั้น ปัจจุบันมีทั้งหมด 11,559 ศูนย์ ครอบคลุมพื้นที่ทั่วประเทศ โดยมีรายละเอียดดังนี้

ประเภท	ศูนย์	จำนวน
ศูนย์หลัก	ศพก. อำเภอละ 1 ศูนย์ ทั่วประเทศ	882 ศูนย์
ศูนย์เครือข่าย	ศูนย์จัดการดินปุ๋ยชุมชน (ศดปช.)	717 ศูนย์
	ศูนย์จัดการศัตรูพืชชุมชน (ศจช.)	1,292 ศูนย์
ศูนย์เครือข่ายอื่น ๆ (ประกอบด้วย 21 ประเภท)	โดยศูนย์เครือข่ายอื่น ๆ ที่มีจำนวนมากที่สุด 3 ลำดับประกอบด้วย 1. ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง/เกษตรทฤษฎีใหม่/เกษตรผสมผสาน 3,592 ศูนย์ 2. ศูนย์เรียนรู้ด้านข้าว/ศูนย์ข้าวชุมชน 1,283 ศูนย์ 3. ศูนย์เรียนรู้ด้านไม้ผล 681 ศูนย์	9550 ศูนย์

ตารางที่ 2: จำนวน ศพก. และศูนย์เครือข่าย (ศูนย์เรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร, 2562)

ประการที่สอง การให้การสนับสนุนทางด้านปัจจัยการผลิต ยกตัวอย่างเช่น กรมการข้าวจะให้การสนับสนุนเมล็ดพันธุ์ข้าวแก่เกษตรกร โดยเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ให้นั้นจะเป็นเมล็ดพันธุ์ที่มีคุณภาพดี และตรงกับความต้องการของตลาด รวมถึงสนับสนุนวัสดุผลิตปุ๋ยชีวภาพ ปุ๋ยหมัก สารชีวอินทรีย์ และเครื่องจักรทางการเกษตร เพราะตามแนวโครงการนาแปลงใหญ่นั้น เกษตรกรในพื้นที่จะได้รับการสนับสนุนเครื่องจักรทางการเกษตรจากทางภาครัฐ เพื่อที่จะทำการจัดสรรเครื่องมือต่าง ๆ มาให้ที่ ศพก. โดยกรณีตัวอย่างของพื้นที่นาแปลงใหญ่ อ.บางปะหัน จ.พระนครศรีอยุธยา เครื่องจักรทางการเกษตรที่ได้รับอุดหนุน อาทิ รถไถเดินตาม รถอัดฟาง เครื่องโรยข้าวออก เป็นต้น และที่จะขาดไม่ได้เลยคือการสนับสนุนในปัจจัยเรื่องการชลประทาน กล่าวคือจากการสัมภาษณ์เกษตรกรทั้งที่เป็นและไม่ได้เป็นสมาชิกนาแปลงใหญ่ในพื้นที่ เกษตรกรต่างเห็นพ้องกันว่า การเข้ามาของนาแปลงใหญ่ทำให้ระบบชลประทานในพื้นที่ดีขึ้นอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ แม้จะอยู่ในช่วงที่เป็นฤดูแล้งแต่ชาวนาในพื้นที่ก็ยังมั่นใจที่จะใช้สำหรับทำนาได้ตลอดปี (เกษตรกรในพื้นที่ [นามสมมติ], 29 กรกฎาคม 2562) ซึ่งตรงกับคำให้สัมภาษณ์ของประธานนาแปลงใหญ่ที่ได้พยายามผลักดันให้มีการพัฒนาปรับปรุงระบบชลประทานในพื้นที่ให้ดียิ่งขึ้น เช่น มีการเทปูนคอนกรีตบริเวณคลองส่งน้ำ (ประธานนาแปลงใหญ่ [นามสมมติ], 30 กรกฎาคม 2562)

3.2.2 มิติด้านการจำกัดควบคุม (constraints)

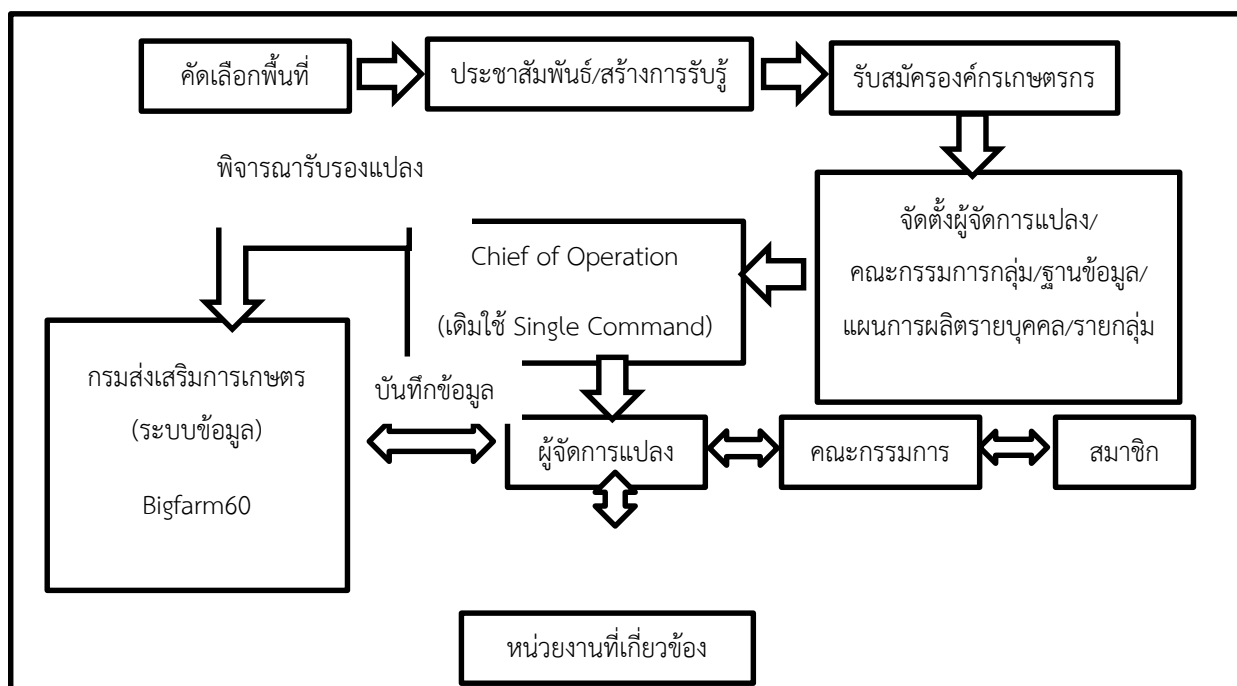
ประการที่หนึ่ง การเข้าไปจัดตั้งกลุ่มให้กับชาวนาโดยรัฐ กล่าวคือในการรวมกลุ่มของชาวนานั้นต้องเป็นไปตามเงื่อนไขที่รัฐกำหนด เช่น กำหนดเงื่อนไขจำนวนคนขั้นต่ำและจำนวนไร่ขั้นต่ำในการรวมกลุ่ม โดยในปัจจุบันนั้นนาแปลงใหญ่ได้กำหนดขั้นต่ำของการรวมกลุ่มไว้ที่พื้นที่ไม่น้อยกว่า 300 ไร่ และเกษตรกรไม่น้อยกว่า 30 ราย โดยลดลงจากเกณฑ์เดิมที่เคยตั้งไว้คือต้องมีพื้นที่ไม่น้อยกว่า 1,000 ไร่ และเกษตรกรไม่น้อยกว่า 50 ราย ทั้งนี้วัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่มมีดังนี้ (กรมการข้าว สำนักส่งเสริมการผลิตข้าว, 2560)

(1) เพื่อสนับสนุนให้เกษตรกรมีการรวมกลุ่มทำการผลิต การบริหารจัดการร่วมกันและรวมกันจำหน่ายโดยมีตลาดรองรับที่แน่นอน

(2) เพื่อให้เกษตรกรสามารถลดต้นทุนการผลิต ผลผลิตเพิ่มขึ้น และมีคุณภาพได้มาตรฐาน

(3) เพื่อให้เกษตรกรสามารถเป็นผู้จัดการ บริหาร จัดการการผลิต ผลผลิต และการตลาดได้

ทั้งนี้การรวมกลุ่มนั้นต้องเป็นการรวมกลุ่มที่สอดคล้องกับแผนที่การเกษตร (AGRIMAP) ของแต่ละพื้นที่ด้วย คือต้องมีแหล่งน้ำที่ชัดเจนและเพียงพอ รวมถึงมีพื้นที่อยู่ในชุมชนที่ใกล้เคียงกัน ขนาดพื้นที่ต้องมีความเหมาะสมต่อการบริหารจัดการ และเพียงพอให้เกิดการสร้างอำนาจต่อรอง ซึ่งสามารถสรุปขั้นตอนการสมัครการเข้าร่วมเป็นสมาชิกแปลงใหญ่ได้เป็นแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพที่ 2: ขั้นตอนการสมัครเข้าร่วมเป็นสมาชิกแปลงใหญ่ (สมชาย ชาญณรงค์กุล, 2559)

ทั้งนี้โครงการแปลงใหญ่ถูกวางเป้าหมายไว้จนถึงปี พ.ศ. 2564 กล่าวคือ ภายในปีดังกล่าวรัฐบาลได้ตั้งเป้าหมายว่า ประเทศไทยจะต้องมีพื้นที่นาแปลงใหญ่รวมทั้งสิ้น 19,375,000 ไร่ จำนวนทั้งหมด 18,800 แปลง มีเกษตรกรผู้ปลูกข้าวที่เข้าร่วมทั้งหมด 1,504,000 ราย ซึ่งการกำหนดเป้าหมายในลักษณะดังกล่าวนี้ ยังเป็นการตั้งเป้าหมายให้มีความสอดคล้องกันกับ

ยุทธศาสตร์กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560 – 2579) ยุทธศาสตร์ที่สองคือ ด้านการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและยกระดับมาตรฐานสินค้า (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2559: 7) ซึ่งเป้าหมายดังกล่าวยังได้ถูกตั้งไว้ให้ไปสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ในยุทธศาสตร์ด้านที่สองคือด้านการเพิ่มความสามารถในการแข่งขันอีกด้วย (ยุทธศาสตร์ชาติ (พ.ศ. 2561-2580): 9) ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้เองจะเห็นว่า โครงการนาแปลงใหญ่ไม่ได้เป็นแค่เพียงโครงการที่ออกมาจากส่วนกลางของรัฐเพื่อมุ่งตรงให้เกิดการนำไปปฏิบัติในระดับชนบทเท่านั้น แต่โครงการดังกล่าวยังถูกวางไว้ให้มีความสอดคล้องกันกับแนวนโยบายแห่งรัฐ ซึ่งอยู่ในหมวดที่ 6 มาตรา 65 ตามรัฐธรรมนูญ ฉบับปี พ.ศ. 2560 อีกด้วย โดยมีรายละเอียดดังนี้

“มาตรา 65 รัฐพึงจัดให้มียุทธศาสตร์ชาติ เป็นเป้าหมายการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนตามหลักธรรมาภิบาลเพื่อใช้เป็นกรอบในการจัดทำแผนต่าง ๆ ให้สอดคล้องและบูรณาการกันเพื่อให้เกิดเป็นพลังผลักดันร่วมกันไปสู่เป้าหมายดังกล่าว” (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2560)

ยกตัวอย่างเช่น มีการกำหนดตั้งแต่การเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวว่าควรเลือกชนิดใดและแหล่งข้าวจากไหนถึงจะได้ข้าวที่มีคุณภาพและตรงตามความต้องการของตลาด โดยจะมีการนำพันธุ์ข้าวจากกรมการข้าวหรือศูนย์วิจัยข้าวมาจำหน่ายให้ชาวนาเพื่อสำหรับทำการเพาะปลูก จากเดิมที่ชาวนาจะไปหาซื้อเองตามร้านขายพันธุ์ข้าวเปลือกทั่วไป ส่วนในขั้นตอนการหว่านนั้น จากเดิมที่ชาวนาเคยใช้การหว่านแบบน้ำตม ซึ่งมีปัญหาคือใช้ปริมาณข้าวเปลือกประมาณ 25 กิโลกรัมต่อไร่ ซึ่งถือว่าเป็นจำนวนมากทำให้ต้นทุนสูงไปด้วย รัฐจึงสนับสนุนให้สมาชิกแปลงใหญ่เปลี่ยนมาใช้ในการหยอดข้าวแทน ผ่านการให้การสนับสนุนเครื่องโรยข้าวออกมาให้กับชาวนา โดยการหยอดข้าวนั้นจะกำหนดอัตราการใช้เมล็ดพันธุ์อยู่ที่ไร่ละ 8-10 กิโลกรัมเท่านั้น ส่วนการใช้ปุ๋ยนั้นทางเจ้าหน้าที่เกษตรจะมีการนำดินไปตรวจเพื่อให้ชาวนาสามารถใช้ปุ๋ยได้ตรงกับความต้องการของพื้นที่นาตนเอง ไม่ได้ใส่ปุ๋ยแบบลักษณะเหมารวมเหมือนการทำนาในอดีต และกรณีของการใช้สารกำจัดศัตรูพืชต่าง ๆ ก็จะมีการสอนใช้เชื้อชีวเวอร์เรีย ไตรโคเดอร์มา และฮอโมนโซ เพื่อมาช่วยลดต้นทุนในการใช้สารเคมี ส่วนเมื่อเก็บเกี่ยวแล้วนั้นทางผู้จัดการแปลงใหญ่ในพื้นที่จะไปทำข้อตกลงกับสถานประกอบการเพื่อที่จะให้มาซื้อข้าวให้กับสมาชิกแปลงใหญ่ในราคาที่ตกลงกันได้ (เกษตรกรในพื้นที่ [นามสมมติ], 29 กรกฎาคม 2562)

โดยจากการลงพื้นที่และสัมภาษณ์ชาวนาในพื้นที่ที่เป็นสมาชิกแปลงใหญ่ และเป็นกลุ่มผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์คุณภาพ ทำให้ทราบว่าคนที่จะเป็นผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์คุณภาพได้นั้นต้องมีการปรับเปลี่ยนวิธีการเพาะปลูกใหม่ทั้งหมด โดยในปัจจุบันใช้การผลิตแบบเป็นอินทรีย์แทน พันธุ์ข้าวนั้นก็จะเป็นพันธุ์ข้าวที่รับมาจากรัฐ ส่วนปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ย สารกำจัดศัตรูพืช ก็จะได้รับจากการสนับสนุนจากทางรัฐเช่นกัน โดยในทุก ๆ สองเดือนจะมีเจ้าหน้าที่เกษตรมาตรวจสอบสิ่งเจือปนในข้าว เพื่อให้เป็นไปตามมาตรฐานที่รัฐกำหนด และข้าวที่จะสามารถนำไปขายกับท่าข้าวหรือโรงสีได้นั้นก็ต้องเป็นการเพาะปลูกพันธุ์ข้าวเฉพาะที่กำหนดเท่านั้นถึงจะสามารถขายได้ ซึ่งในกรณีในพื้นที่ที่ผู้วิจัยเลือกศึกษาคือ ต้องเป็นการเพาะปลูกข้าวพันธุ์ กข 43 เท่านั้น โดยจะรับซื้อในราคาตันละ 8,000 บาท ส่วนเกษตรกรที่ไม่ได้ปลูกข้าวตามที่กำหนดก็ต้องนำข้าวไปขายตามช่องทางปกติ (เกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์คุณภาพ [นามสมมติ], 4 สิงหาคม 2562) ส่วนแปลงที่ถูกกำหนดให้เป็นแปลงต้นแบบของการใส่ปุ๋ยเคมีตามลักษณะเนื้อดิน และการใช้ พีจีพีอาร์-ทู นั้น รัฐก็จะกำหนดเกณฑ์แบบเป็นตัวเลขที่ชัดเจนมาให้ชาวนาที่สนใจเข้าร่วมเป็นแปลงต้นแบบดังกล่าวปฏิบัติตามขั้นตอนที่รัฐกำหนด กล่าวคือ ให้แบ่งการใส่ปุ๋ยเคมีเป็น 2 ครั้ง ได้แก่

ครั้งที่หนึ่ง ให้ใส่ปุ๋ยเคมีสูตร 18-46-0 อัตรา 15 กิโลกรัมต่อไร่ ผสมปุ๋ยสูตร 0-0-60 อัตรา 10 กิโลกรัมต่อไร่ และสูตร 46-0-0 อัตรา 5 กิโลกรัมต่อไร่ ใส่ข้าวอายุ 15-20 วัน ส่วนการใช้ พีจีพีอาร์-ทู นั้นให้ใช้ผสมกับปุ๋ยเคมีที่ใส่ ครั้งที่ 1 อัตรา 1 ถุงต่อไร่ และให้คลุกเคล้ากับเมล็ดข้าวก่อนหว่าน ในอัตรา 15-20 กิโลกรัมต่อพีจีพีอาร์ 1 ถุง และครั้งที่สอง ปุ๋ยเคมีสูตร 46-0-0 อัตรา 10 กิโลกรัมต่อไร่ ใส่ข้าวอายุ 45-55 วัน หรือนับย้อนจากวันเก็บเกี่ยวมา 65 วัน ไว้ (เกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์คุณภาพ [นามสมมติ], 4 สิงหาคม 2562)

“มีคนมาตรวจ สองเดือนเขาจะมาเที่ยวนี้ เขาก็มาตรวจว่ามีแมลงไหม มีอะไรไหม ข้าวเป็นยังงัยสมบูรณ์ไหม ต้นมันจะดีไม่ดีไหม ต้นมันจะแข็งไหม เราใส่ปุ๋ยเนี่ย เขาจะจดมาให้เลยว่าต้องใส่ปุ๋ยกี่กิโลต่อไร่” (เกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์คุณภาพ [นามสมมติ], 4 สิงหาคม 2562)

ซึ่งจากข้างต้นจะเห็นว่าหลังจากการเข้ามาของนโยบายดังกล่าว อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าหลังจากการเข้ามาของนโยบายดังกล่าว ได้มีการสนับสนุนให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตใหม่ เพื่อให้เป็นไปตามแนวทางที่รัฐบาลตั้งเป้าหมายไว้คือสามารถลดต้นทุนการผลิตได้และมีตลาดรองรับที่แน่นอน

ประการที่สาม การเข้าไปกำหนดโครงสร้าง ขั้นตอน และวิธีการในการบริหารจัดการนาแปลงใหญ่ของรัฐบาล กล่าวคือ ในการบริหารงานของนาแปลงใหญ่นั้น แม้ว่าคณะกรรมการนาแปลงใหญ่ ผู้จัดการแปลง และประธานแปลงจะเป็นชาวนาและผู้นำชุมชนในพื้นที่ แต่การกำหนดโครงสร้างองค์กรและแนวทางการบริหารงานนั้นก็ต้องเป็นไปตามที่รัฐออกแบบ โดยมีการกำหนดโครงสร้างในการบริหารงานโดยรัฐดังนี้ กล่าวคือภายในคณะกรรมการกำหนดให้มีประธานแปลงใหญ่เพื่อเป็นหัวหน้าในการดำเนินการต่าง ๆ นอกจากนั้นก็ประกอบด้วย รองประธาน ฝ่ายประชาสัมพันธ์ เจริญญิก เลขานุการ และกรรมการ (ตำแหน่งต่าง ๆ อาจกำหนดเพิ่มเติมได้ตามความเหมาะสม) โดยคณะกรรมการจัดการมีหน้าที่คอยดูแลและให้

คำแนะนำและเป็นตัวกลางคอยประสานงานระหว่างเจ้าหน้าที่เกษตรและเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานอื่น ๆ ให้กับเกษตรกรได้รับรู้ถึงสถานการณ์ต่าง ๆ ภายในโครงการ ได้อย่างทันทั่วทั้งที่ ทั้งนี้ในการบริหารงานยังกำหนดให้มีการแบ่งหน้าที่ออกเป็น 5 ด้าน ดังนี้ (สำนักงานเกษตรอำเภอบางปะหัน, 2562)

1. ทีมตรวจแปลง/เก็บตัวอย่างและวิเคราะห์ดิน ทำหน้าที่ให้คำแนะนำและแก้ไขปัญหาที่เกิดจากคุณภาพของดินในแปลงเพาะปลูก
2. ทีมปรับปรุงสภาพเมล็ดพันธุ์ ทำหน้าที่ดูแล ควบคุม แก้ไข ให้คำแนะนำในการผลิตข้าวให้ได้คุณภาพตามมาตรฐานการผลิตสินค้าเกษตร
3. ทีมเครื่องจักรกลการเกษตร ทำหน้าที่ให้คำแนะนำเกี่ยวกับการใช้เครื่องจักรกลการเกษตร รวมถึงรับจ้างทำกิจกรรมในการผลิตสินค้า เช่น รับจ้างหยอดเมล็ดพันธุ์
4. ทีมตลาด ทำหน้าที่หาสถานที่ ช่องทางหรือแหล่งรับซื้อหรือรับสินค้าของสมาชิกที่ผลิตได้
5. ทีมธนาคารปู๋ย ทำหน้าที่ให้คำแนะนำปรึกษาเกี่ยวกับการใช้ปุ๋ย และคอยจัดหาปุ๋ยและแม่ปุ๋ยให้กับสมาชิก

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าแม้ว่าชาวนาและผู้นำในพื้นที่จะได้มาซึ่งบทบาทในการบริหารจัดการกลุ่ม แต่การบริหารจัดการก็เป็นไปตามรูปแบบที่รัฐวางไว้และต้องขึ้นตรงต่อรัฐในการทำงานต่าง ๆ ส่วนอำนาจในการตัดสินใจของนโยบายระดับสูงนั้นชาวนาในพื้นที่ก็ไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วม เพียงแต่มีบทบาทแค่ในระดับพื้นที่ปฏิบัติการเท่านั้น ซึ่งข้อสังเกตดังกล่าวในมิติของการเข้ามาควบคุมชนบทของรัฐบาลผ่านการใช้นโยบายนั้นตรงกับคำอธิบายของ มนตรี เจนวิทย์การ ที่อธิบายว่ารัฐบาลไทยมักจะเข้าไปแทรกแซงการรวมกลุ่มขึ้นพื้นฐานของมวลชนอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวนาชาวนาไรที่รัฐจะไม่ยอมปล่อยให้มีการรวมกลุ่มกันเองโดยอิสระ ในทางตรงข้ามการเคลื่อนไหวหรือการรวมกลุ่มต้องเป็นไปภายใต้การควบคุมและกำกับของรัฐ อันเนื่องมาจากเหตุผลด้านความมั่นคง (มนตรี เจนวิทย์การ, 2528: 63-64) ส่วนการชาวนาที่พยายามจะรวมกลุ่มขึ้นเองโดยอิสระไม่ขึ้นกับรัฐ เช่น ในช่วง พ.ศ. 2516-2519 ของสหพันธ์ชาวนาชาวนาไรอันเนื่องมาจากการได้รับความไม่เป็นธรรมจากเจ้าที่ดิน ทำให้พวกเขาต้องลุกขึ้นมารวมกลุ่มกันต่อสู้ผ่านการผลักดัน พ.ร.บ.ควบคุมค่าเช่านา ย่อมถูกปราบปรามอย่างรุนแรงจากรัฐเนื่องจากถูกมองว่าเป็นภัยต่อความมั่นคง (Haberkorn, T., 2013: 4-5)

3.3 อำนาจความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมชนบทภายใต้โครงการนาแปลงใหญ่: ข้อค้นพบเชิงพื้นที่ในพื้นที่นาแปลงใหญ่ อ.บางปะหัน จ.พระนครศรีอยุธยา

จากการวิเคราะห์ในรายละเอียดของนโยบายเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงมิติด้านการสนับสนุนและจำกัดควบคุมของรัฐภายใต้โครงการนาแปลงใหญ่ข้างต้นแล้วนั้น จะเห็นได้ว่ารัฐบาลมีความพยายามที่จะให้การสนับสนุนพร้อมทั้งควบคุมชนบทไปพร้อม ๆ กัน โดยการเข้าไปควบคุมชนบทของรัฐบาลนั้นเป็นการที่รัฐเข้าไปร่วมกับเอกชน ผ่านนโยบายเกษตรแบบประชารัฐที่บูรณาการการทำงานในทุกภาคส่วนเข้ามาไว้ด้วยกัน ตัวอย่างการร่วมมือกับเอกชน เช่น การจัดหาเครื่องจักรการเกษตร การหาแหล่งรับซื้อ แต่ว่าการร่วมมือกันรัฐก็ยังมีความบทบาทนำเอกชนอยู่ เอกชนเพียงแต่ทำตามข้อกำหนดนโยบายที่รัฐออกมาเท่านั้นที่เห็นได้ชัดเจนคือการลงพื้นที่ ฝ่ายเอกชนอย่างเช่น ร้านขายปุ๋ย ยา หรือทำข้าวจะมาร่วมโครงการก็ต่อเมื่อรัฐทำเรื่องติดต่อไปเท่านั้นว่าจะขอทำข้อตกลง (MOU) ด้วย ส่วนในมิติการให้การสนับสนุน อีกนัยยะหนึ่งก็สะท้อนให้เห็นถึงการที่รัฐได้มีความพยายามแผ่ขยายอำนาจลงไปในพื้นที่มากขึ้นด้วย ที่เห็นได้ชัดคือกรณีการจัดตั้ง ศพก.พร้อมศูนย์เครือข่ายกระจายไปทั่วทุกชนบทของประเทศ โดยศูนย์ดังกล่าวได้เข้าไปทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการให้ความช่วยเหลือเกษตรกรในพื้นที่ต่าง ๆ ในแง่หนึ่งผู้เขียนได้ตั้งข้อสังเกตว่าความสัมพันธ์ของรัฐที่มีต่อสังคมชนบทในรัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา ภายใต้โครงการนาแปลงใหญ่ เป็นไปในรูปแบบของการร่วมมือในลักษณะของพหุภาคี (corporatism) ตามคำอธิบายของ Schmitter โดยมีแนวโน้มเป็นแบบพหุภาคีเชิงอำนาจนิยม (state corporatism) คือรัฐมีความเป็นอิสระสูงในการดำเนินนโยบาย มีการให้การสนับสนุนที่สูงและจำกัดควบคุมสูง นอกจากนี้รัฐยังเข้าไปครอบงำกลุ่มในทุกกระบวนการนโยบายให้ปฏิบัติตามรัฐ ซึ่งมีลักษณะของการกำหนดนโยบายแบบบนลงล่าง (top-down policy) กล่าวคือ นโยบายสาธารณะเป็นเครื่องมือที่ผู้มีอำนาจ

หน้าที่นำมาใช้เพื่อกระจายทรัพยากรที่มีอย่างจำกัดให้กับประชาชนที่มีสิทธิท่ามกลางข้อจำกัดขององค์กร ทรัพยากรบุคคล และโครงสร้างการบริหาร (Easton, 1965; March and Simon, 1958; Simon, 1995; ธนพันธ์ โล่ประกอบทรัพย์, 2559: 5)

อย่างไรก็ดีจากการลงพื้นที่เพื่อศึกษาถึงการทำงานของโครงการนาแปลงใหญ่ภายในพื้นที่ อ.บางปะหัน จ.พระนครศรีอยุธยา ที่ผู้วิจัยเลือกเป็นพื้นที่วิจัย เพื่อที่จะใช้ทำความเข้าใจการทำงานของโครงการนาแปลงใหญ่ในภาพใหญ่ ผ่านการศึกษาการทำงานของนาแปลงใหญ่ในพื้นที่ ทำให้ผู้วิจัยพบว่าเมื่อนำนโยบายไปปฏิบัติแล้วนั้น การสถาปนาความสัมพันธ์ในรูปแบบพหุภาคีเชิงอำนาจนิยม (state corporatism) ยังไม่สามารถเกิดขึ้นได้ ด้วยเหตุผลหลากหลายประการซึ่งจะอธิบายในส่วนถัดไป ส่วนรายละเอียดเชิงพื้นที่โดยย่อของนาแปลงใหญ่ภายในพื้นที่ อ.บางปะหัน จ.พระนครศรีอยุธยา มีดังนี้

3.3.1 รายละเอียดเชิงพื้นที่โดยย่อของนาแปลงใหญ่ภายในพื้นที่ อ.บางปะหัน จ.พระนครศรีอยุธยา

พื้นที่นาแปลงใหญ่ใน อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เริ่มดำเนินโครงการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2559 ถึง ปัจจุบัน โดยพื้นที่ดังกล่าวมีรายละเอียดในการดำเนินงานดังนี้

หัวข้อ	รายละเอียด
พื้นที่	- ปลูกข้าว 2,087 ไร่ (ครอบคลุมพื้นที่ ต.หันสัง ต.บ้านม้า ต.ขวัญเมือง และ ต. บางปะหัน อ. บางปะหัน จ.พระนครศรีอยุธยา) - แปลงย่อย 265 แปลง - เป็นพื้นที่ S1 (มีความเหมาะสมมากสำหรับข้าว) ทุกแปลง - พื้นที่อยู่ในเขตชลประทานทั้งหมด
สมาชิก	- ชาวนา 53 ราย แบ่งเป็น Smart Farmer 20 ราย (ข้อมูล ณ ปี พ.ศ. 2562)
สินค้า	- ข้าวปทุมธานี 1 และ กข 31 กข 41 กข 43 กข 57 กข 61
ผลประกอบการ	- ผลิตข้าวเมล็ดพันธุ์คุณภาพ และเมล็ดพันธุ์ตามมาตรฐาน GAP¹⁴ - ลดต้นทุนการผลิต: จาก 4,560 บาทต่อไร่ เป็น 3,650 บาทต่อไร่ - เพิ่มผลผลิต: ผลผลิตเพิ่มจาก 700 กิโลกรัมต่อไร่ เป็น 900 กิโลกรัมต่อไร่

ตารางที่ 3: ข้อมูลพื้นฐานของพื้นที่นาแปลงใหญ่ใน อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (สำนักงานเกษตรอำเภอบางปะหัน, 2562)

¹⁴ เมล็ดพันธุ์ตามมาตรฐาน GAP แบบรายบุคคล ที่ทางแปลงใหญ่นี้ผลิตได้นั้น หมดยุคในปี พ.ศ. 2561 (มาตรฐาน GAP มีอายุ 2 ปี) ส่วนในปัจจุบันกำลังอยู่ในขั้นตอนการดำเนินการต่ออายุ แต่มีการเปลี่ยนแปลงเป็นแบบกลุ่มแทน (เจ้าหน้าที่เกษตร [นามสมมติ], 29 เมษายน 2562)

อย่างไรก็ตามการที่ผู้วิจัยเลือกพื้นที่ดังกล่าวในเก็บข้อมูลในเชิงพื้นที่ (field research) นั้นไม่ได้หมายความว่าต้องการให้จังหวัดดังกล่าวเป็นตัวแทนของพื้นที่เฉพาะ แต่ต้องการให้เห็นถึงตัวอย่างของทำงานของนโยบายที่เกิดขึ้นภายในพื้นที่จริง เพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในภาพใหญ่เท่านั้น

3.3.2 ปัญหาในการสถาปนาความสัมพันธ์ในรูปแบบพหุภาคีเชิงอำนาจนิยม (state corporatism) ของรัฐที่มีต่อชนบท

จากที่อธิบายมา ณ ข้างต้น ผ่านการวิเคราะห์ในรายละเอียดของนโยบายเพื่อเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมชนบทภายใต้โครงการนาแปลงใหญ่ของรัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา ทำให้ทราบว่าความสัมพันธ์ดังกล่าวมีแนวโน้มเป็นไปแบบพหุภาคีเชิงอำนาจนิยม (state corporatism) แต่เมื่อลองเก็บข้อมูลในพื้นที่แล้วนั้น กลับพบว่าการเข้ามาครอบงำชนบทที่รัฐร่วมกันกับเอกชน แต่รัฐยังเป็นศูนย์กลางในการตัดสินใจเพื่อให้ชนบทดำเนินไปตามที่รัฐกำหนดนั้น เป็นสิ่งที่ยังไม่สามารถเกิดขึ้นได้ แม้ว่าการออกนโยบายจะอยู่ภายใต้บริบทของรัฐที่มีอำนาจเด็ดขาดในการตัดสินใจต่าง ๆ เนื่องจากเหตุผลดังนี้

ประการที่หนึ่ง การรวมกลุ่มของชาวนาเป็นเพียงแค่การรวมกลุ่มแบบหลวม กล่าวคือ แม้รัฐบาลจะเข้ามาควบคุมและกำหนดกฎเกณฑ์จำนวนคนในการรวมกลุ่ม เข้ามากำหนดโครงสร้างในการบริหารต่าง ๆ และมีการสนับสนุนให้เปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตเพื่อช่วยลดต้นทุน เช่น ให้การสนับสนุนเครื่องโรยข้าวออกแทนการใช้หัวนาแบบน้ำตม แต่ผลลัพธ์ในทางปฏิบัติกลับพบว่า มีเกษตรกรบางส่วนเท่านั้นที่ตัดสินใจที่จะเข้าร่วมโครงการดังกล่าวของรัฐบาล เพราะบางคนเลือกที่จะไม่เข้าร่วมเนื่องจากคิดว่าโครงการมีความยุ่งยากและต้องทำการเพาะปลูกภายใต้ข้อกำหนดต่าง ๆ ของรัฐ (เกษตรกรในพื้นที่ [นามสมมติ], 29 กรกฎาคม 2562) ส่วนเกษตรกรที่ตัดสินใจเข้าร่วมนั้น ก็เป็นการรวมตัวกันเพื่อรับรู้ด้านข้อมูลและความรู้เท่านั้น ไม่ได้เป็นการรวมตัวกันเพื่อขายแบบที่รัฐบาลตั้งใจกำหนดนโยบายเอาไว้ ส่วนการทำนานั้นก็ยังคงดำเนินไปแบบปกติ คือทำแบบทำใครทำมันเหมือนเดิม การรวมกลุ่มจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีการเรียกประชุมเพื่อรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากผู้นำชุมชนหรือเมื่อเจ้าหน้าที่รัฐมาลงในพื้นที่เท่านั้น เพราะชาวนามองว่าการรวมตัวกันนั้นเป็นสิ่งที่ยุ่งยาก และสามารถหาวิธีลดต้นทุนได้ด้วยตนเองอยู่แล้ว ในทางตรงข้ามชาวนาต้องการให้รัฐเข้ามาช่วยในเรื่องราคามากกว่า โดยราคาที่คิดว่า “อยู่ได้” คือราคาประมาณตันละ 10,000 บาท (เกษตรกรในพื้นที่ [นามสมมติ], 29 กรกฎาคม 2562) นอกจากนี้จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่เกษตรในพื้นที่ทำให้ผู้วิจัยทราบว่า การรวมกลุ่มในพื้นที่ อ.บางปะหัน นั้นเป็นการรวมกลุ่มจากเดิมที่มีอยู่แล้วจากรัฐบาลก่อนหน้า คือโรงเรียนชาวนาที่จัดตั้งเป็นศูนย์เพื่อให้ความรู้แก่เกษตรกร ดังนั้นเมื่อรัฐบาลมีนโยบายดังกล่าวเข้ามา ทางพื้นที่จึงรวมกลุ่มชาวนาที่เคยมีอยู่แล้วเอามาต่อยอดใหม่อีกทีหนึ่ง ซึ่งตอนที่มีนโยบายลงมาในพื้นที่นั้น ทุกอย่างเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วมาก ทำให้เจ้าหน้าที่รัฐที่ปฏิบัติการในพื้นที่และผู้นำชุมชนต้องรีบดำเนินการให้เร็วที่สุด ผ่านการประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านได้รับรู้และมาเข้าร่วมโครงการดังกล่าว (เจ้าหน้าที่เกษตร [นามสมมติ], 30 กรกฎาคม 2562)

ซึ่งปัญหาของการทำนาแบบทำใครทำมันของชาวนานั้น ประธานแปลงใหญ่ชี้ให้เห็นว่าเกิดจากปัญหาเรื่องการบริหารจัดการน้ำ กล่าวคือในทางปฏิบัติเราไม่สามารถที่จะให้น้ำกับข้าวทุกแปลงในทุ่งแปลงใหญ่ให้สามารถทำพร้อมกันและเก็บเกี่ยวพร้อมกันได้ เพราะนาแปลงใหญ่จริง ๆ คือมีพื้นที่กระจุกกระจายไม่ได้เป็นนาผืนเดียวที่ติดกัน และในเมื่อไม่สามารถทำพร้อมกันได้ ก็ไม่สามารถรวมตัวกันไปติดต่อกับเอกชนให้รับซื้อได้ ดังนั้นในปัจจุบันจึงพยายามแก้ไขปัญหาดังกล่าวให้ได้ไปก่อน (ประธานนาแปลงใหญ่ [นามสมมติ], 30 กรกฎาคม 2562) ส่วนเวลาขายข้าวนั้น แม้ทางนาแปลงใหญ่จะมีการติดต่อผ่านการทำข้อตกลง (MOU) ให้เอกชน นำธมารับซื้อข้าวถึงภายในพื้นที่ในราคาตันละ 8,000 บาท แต่การรับซื้อข้าวก็เป็นไปภายในเงื่อนไขที่จำกัด คือจะรับซื้อเฉพาะข้าวพันธุ์ กข 43 เท่านั้น ซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวที่ไม่ได้รับความนิยมในพื้นที่ เนื่องจากให้ผลผลิตต่อไร่และราคาที่น้อยกว่าข้าวที่เคยปลูกอยู่ดั้งเดิมอย่างพันธุ์ปทุมธานี 1 ดังนั้นชาวนาจึงเลือกที่จะไม่รวมกลุ่มกันขายและทำใครทำมันแบบก่อนหน้าที่มีโครงการนาแปลงใหญ่ (เกษตรกรในพื้นที่ [นามสมมติ], 29 กรกฎาคม 2562)

“มันมี แต่เราไม่ได้เข้าร่วม เขาเอารถมา กข 43 ที่เป็นข้าวเบาหวาน¹⁵ ที่นี้เราทำข้าวหอม¹⁶อยู่ เราก็ไม่กล้าเปลี่ยนพันธุ์ เพราะเราทำข้าวหอมอยู่ก่อน เดียวเอาไปลงนาแล้วเราเคยทำข้าวหอมอยู่ก่อน มันไม่ได้ มันก็ไปปนอยู่ในนา...เขากำหนดราคาเฉพาะ กข 43 แต่ที่นี้เราไม่กล้าทำ...เขามำหนดราคาให้เลย ...ไปถามเขาสี เขาทำ กข 43 ร้อยกว่าไร่ ชาติทุน เพราะมันไม่ค่อยได้เนื้อ น้ำหนักก็ไม่ได้ ได้แค่ไร่ละ 40-50 ถัง” (เกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์คุณภาพ [นามสมมติ], 4 สิงหาคม 2562)

ในแง่นี้จึงสะท้อนให้เห็นว่าแม้ว่ารัฐเข้ามาจัดตั้งกลุ่มชาวนา แต่ไม่ได้หมายความว่ากลุ่มที่รัฐจัดตั้งจะเป็นไปตามที่รัฐต้องการเสมอไป แม้ว่ารัฐนั้นจะเป็นรัฐที่มีอำนาจเบ็ดเสร็จในการออกกฎหมายหรือนโยบายต่าง ๆ มากแค่ไหนก็ตาม เพราะในพื้นที่ยังมีอีกหลายปัจจัยท้าทายที่ทำให้เป้าหมายนโยบายไม่สามารถลุล่วงได้

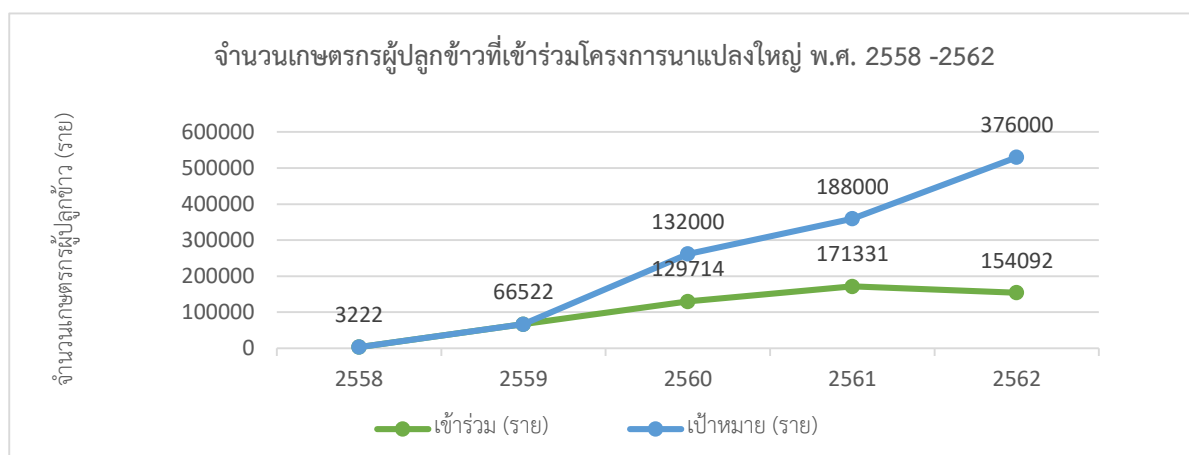
ประการที่สอง ชาวนายังคงยึดวิถีการผลิตแบบเดิม กล่าวคือก่อนหน้าที่จะมีโครงการนาแปลงใหญ่ชาวนาเกือบทั้งหมดภายในพื้นที่ล้วนทำการเกษตรแบบเคมี แต่พอนโยบายดังกล่าวเข้ามา คือมีการส่งเสริมให้พื้นที่ทั้งภาครัฐ และจากมหาวิทยาลัยในพื้นที่ให้ความรู้ เช่น การส่งเสริมให้มาใช้สารชีวอินทรีย์ การใช้ฮอร์โมนไข่ การตรวจดินและใช้แม่ปุ๋ยแบบสั่งตัด การเปลี่ยนไปใช้การหยอดข้าวแทนการหว่านแบบน้ำตม เพื่อลดต้นทุนการผลิต ในระยะแรกชาวนาสมาชิกแปลงใหญ่ก็มีความสนใจที่จะปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตตามนโยบายของรัฐเพื่อการลดต้นทุน แต่เมื่อนำมาปรับใช้จริงนั้นกลับพบว่าไม่เป็นไปตามที่คาดไว้ ยกตัวอย่างเช่น การใช้เครื่องหยอดข้าว นั้น สามารถลดต้นทุนในการใช้พันธุ์ข้าวเพาะปลูกได้จริง แต่ว่าจะมีปัญหาตามมาคือ พื้นที่นาหยอดนั้นต้องเรียบเสมอกัน และการจะทำให้พื้นที่เสมอกันนั้นต้องจ้างรถมาปรับหน้าดินใหม่ทุกครั้ง ซึ่งใช้ค่าใช้จ่ายสูงมาก นอกจากนี้ยังเสี่ยงต่อการที่เมล็ดข้าวจะเน่า และต้องเผชิญกับวัชพืชจำนวนมาก เนื่องจากการหยอดข้าวจะก่อให้เกิดช่องว่างระหว่างต้นข้าว ต้องไปเพิ่มต้นทุนด้านการใช้สารกำจัดวัชพืชอีก

“เคยหยอด แต่ว่ารกรมาก เพราะมันต้องให้เสมอกันหมด นี่น้ำมันแห้งมั่งอะไรมั่ง หยั่วเลยขึ้นเยอะมาก ตอนแรกหยอดไป 8 ไร่ เราหยอดเพราะว่านาแปลงใหญ่เข้ามาและเราอยากลดต้นทุน มันก็ลดได้ แต่ตอนนี้ก็ไปหว่านอย่างเก่า” (เกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์คุณภาพ [นามสมมติ], 4 สิงหาคม 2562)

ส่วนการใช้สารชีวอินทรีย์นั้น แม้จะช่วยลดต้นทุนได้และได้ผลผลิตที่ดี แต่ในการทำจำนวนมาก เช่น หลายสิบหรือหลายร้อยไร่ ก็ไม่สามารถมานั่งทำเพื่อสำหรับไว้ใช้ได้ทั้งหมดได้ (เกษตรกรในพื้นที่ [นามสมมติ], 29 กรกฎาคม 2562) เพราะฉะนั้นในปัจจุบันแม้ยังมีชาวนาบางส่วน คือชาวนาที่เป็นแปลงต้นแบบยังยึดถือการผลิตแบบที่รัฐบาลกำหนดมาอยู่ เช่น ใช้แม่ปุ๋ย ใช้สารชีวอินทรีย์ แต่ก็ไม่ได้เป็นการทำตามแบบทั้งหมด ในทางตรงข้ามชาวนาจะเลือกทำเฉพาะที่สะดวกและตอบโจทย์กับสภาพพื้นที่เท่านั้น ส่วนชาวนาที่เหลือส่วนใหญ่ก็ยังคงทำเกษตรแบบเคมี และทำไครทามันแบบเดิม แต่อย่างไรก็ตามยังมีสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปคือ ชาวนามีความรู้ความเข้าใจในการเลือกใช้สารเคมี และมีความเข้าใจในโรคพืชต่าง ๆ มากยิ่งขึ้น มีความกระตือรือร้นในการที่จะลดต้นทุนในแบบฉบับของชาวนาเอง ไม่ใช่ตามที่รัฐกำหนด เช่น จากเดิมเคยหว่านน้ำตมด้วยข้าวเปลือกไร่ละ 25 กิโลกรัม ก็ลดมาเหลือ 18-20 กิโลกรัม (แทนที่จะเปลี่ยนไปเป็นนาหยอดแทนแบบที่รัฐบาลพยายามผลักดันนโยบาย) ปุ๋ยเคมี และสารกำจัดศัตรูพืชก็เช่นกัน คือชาวนาก็ยังใช้แบบที่เป็นสารเคมีอยู่ แต่ได้มีการปรับเปลี่ยนให้ใช้ในปริมาณที่เหมาะสมและตรงตามความต้องการของข้าวและโรคพืชที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วง (เกษตรกรในพื้นที่ [นามสมมติ], 29 กรกฎาคม 2562) โดยเมื่อนำข้อมูลจากการลงพื้นที่มาเปรียบเทียบกับข้อมูลในเชิงสถิติที่ชี้ให้เห็นการทำงานของนาแปลงใหญ่ในระดับมหภาค ทำให้พบว่าในระดับมหภาคก็ประสบปัญหาเช่นกัน ซึ่งข้อมูลเหล่านี้คือเครื่องที่สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในการเข้าไปควบคุมชนบทของรัฐ โดยสามารถแสดงผ่านแผนภาพได้ดังนี้

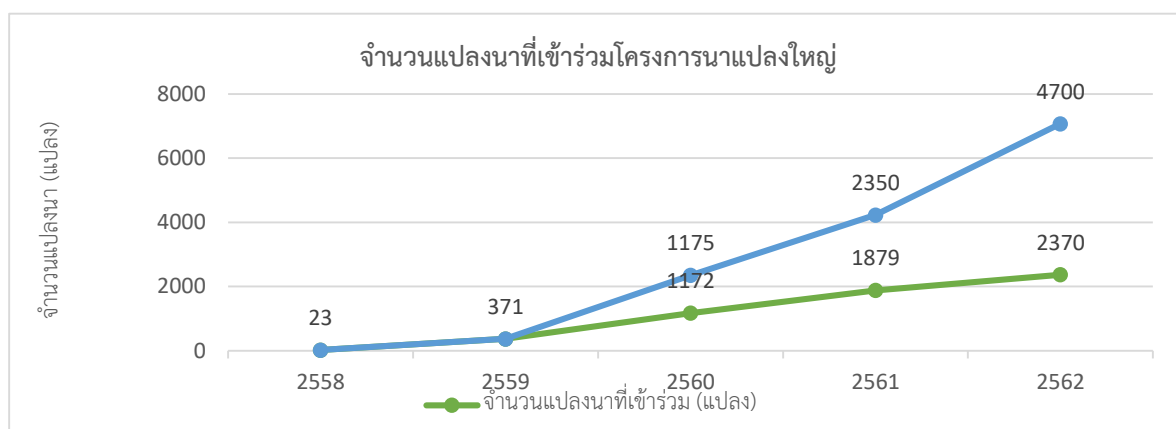
¹⁵ “ข้าวเบาหวาน” เป็นชื่อเรียกอย่างไม่เป็นทางการของเกษตรกรในพื้นที่ถึง “ข้าวพันธุ์ กข 43” โดยสาเหตุที่เรียกว่าข้าวเบาหวานนั้น เนื่องจากพันธุ์ดังกล่าวเป็นข้าวที่มีดัชนีน้ำตาลน้อยกว่าข้าวประเภทอื่น ดังนั้นจึงเป็นข้าวอีกชนิดหนึ่งที่เหมาะกับผู้ป่วยโรคเบาหวาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ป่วยเบาหวาน ในการนำไปรับประทาน (ผู้เขียน)

¹⁶ “ข้าวหอม” เป็นชื่อเรียกอย่างไม่เป็นทางการของเกษตรกร ย่อมาจากคำว่า “หอมปทุม” หรือข้าว “ปทุมธานี 1” (ผู้เขียน)

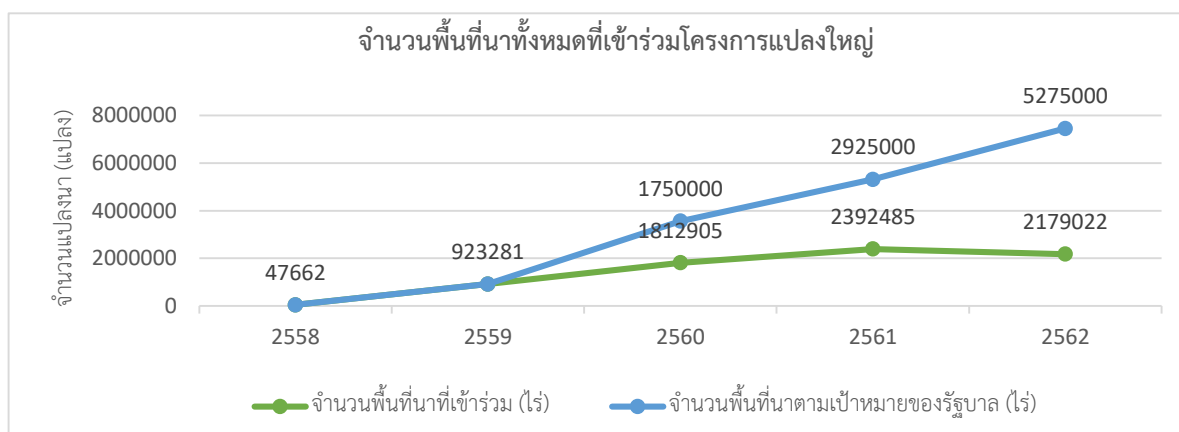

แผนภาพที่ 4: จำนวนเกษตรกรผู้ปลูกข้าวที่เข้าร่วมโครงการนาแปลงใหญ่ พ.ศ. 2558- 2562

(กรมการข้าว สำนักส่งเสริมการผลิตข้าว, 2562)

(กรมการข้าว สำนักส่งเสริมการผลิตข้าว, 2562)

แผนภาพที่ 6: จำนวนพื้นที่นาทั้งหมดที่เข้าร่วมโครงการนาแปลงใหญ่ พ.ศ. 2558 - 2562

(กรมการข้าว สำนักส่งเสริมการผลิตข้าว, 2562)

จากแผนภาพข้างต้นจะเห็นได้ว่าทั้งจำนวนเกษตรกรผู้ปลูกข้าว จำนวนแปลงนา และจำนวนพื้นที่ที่เข้าร่วมโครงการนาแปลงใหญ่ตามนโยบายของรัฐบาล คสช. นั้น จะเห็นได้ว่ามีส่วนใหญ่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2558 -2561 และลดจำนวนลงในปี พ.ศ. 2562 ทั้งในส่วนของการแปลงพื้นที่ของนาแปลงใหญ่ และจำนวนเกษตรกรผู้ปลูกข้าวที่เข้าร่วม ยกเว้นจำนวนแปลงนาที่เข้าร่วมเท่านั้นที่มีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ช่วงเริ่มโครงการ อย่างไรก็ตามเมื่อนำตัวเลขดังกล่าวมาเปรียบเทียบกับจำนวนเป้าหมายที่รัฐบาลได้ตั้งไว้แล้วนั้น อาจถือได้ว่าโครงการดังกล่าวยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรในแง่ของสถิติของจำนวนเกษตรกรที่เข้าร่วม พื้นที่นา และจำนวนแปลงนาที่เข้าร่วม เพราะว่ามีจำนวนสถิติของปีใดเลยที่บรรลุตามเป้าหมายที่รัฐบาลได้วางไว้

3.3.3 ร่องรอยของการปะทะและต่อรองเชิงอำนาจระหว่างรัฐกับสังคมชนบทภายใต้โครงการนาแปลงใหญ่

แม้ว่ารัฐบาลจะมีอำนาจในการตัดสินใจที่เด็ดขาดภายใต้บริบทการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตย ผ่านการใช้กลไกที่ไม่ได้มาจากการเลือกตั้ง แต่เมื่อนำไปปฏิบัติจะพบว่ายังไม่สามารถใช้นโยบายดังกล่าวเพื่อเข้าไปควบคุมชนบทได้ เพราะว่าเมื่อลงไปสำรวจในพื้นที่ยังพบว่าการรวมกลุ่มตามที่รัฐจัดตั้งนั้นยังคงเป็นการรวมกลุ่มแบบหลวม คือรวมกลุ่มเพื่อรับรู้ข่าวสารเท่านั้น ไม่ใช่เป็นการรวมกลุ่มเพื่อการผลิตแบบที่รัฐคาดหวังไว้ ส่วนในด้านการผลิตนั้นชาวนาส่วนใหญ่ก็ยังคงวิธีการผลิตแบบเดิมอยู่ มีเพียงบางส่วนเท่านั้นที่มีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตตามที่รัฐได้เข้าไปชี้แนะเพื่อช่วยเหลือในด้านการลดต้นทุน อย่างไรก็ตามการที่ชาวนาไม่ได้ปฏิบัติตามนโยบายที่รัฐออกมานั้น ผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตว่าสาเหตุหลักเกิดมาจากการที่ลักษณะของนโยบายที่ออกโดยรัฐเป็นการเข้าควบคุมในระดับที่ไม่ได้มีความเข้มข้นมากนัก กล่าวคือ แม้ว่ารัฐบาล คสช. จะมีความสามารถในการใช้อำนาจแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาดในการบังคับใช้นโยบาย เช่น กำหนดบทลงโทษต่าง ๆ เมื่อเกษตรกรไม่ปฏิบัติตาม แต่ในความเป็นจริงแล้วนั้นรัฐบาลเลือกที่จะบังคับใช้นโยบายในรูปแบบของตามความสมัครใจมากกว่า ดังนั้นเมื่อเกษตรกรไม่ได้ปฏิบัติตามที่รัฐกำหนด เช่น การปรับเปลี่ยนพันธุ์ข้าวปลูก การรวมตัวกันเพื่อผลิตและขาย ฯลฯ รัฐก็ไม่ได้เข้าไปจัดการหรือมีบทลงโทษใด ๆ กับชาวนา ในแง่ที่ชาวนาจึงมีสิทธิ์ที่จะทำตามหรือไม่ทำตามตามแนวทางของโครงการนาแปลงใหญ่ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อช่วยลดต้นทุนการผลิตและการใช้การตลาดนำการผลิตก็ได้

กล่าวในอีกนัยหนึ่งคือการปะทะต่อรองระหว่างอำนาจรัฐที่ไม่เป็นประชาธิปไตยกับสังคมชนบทภายใต้โครงการนาแปลงใหญ่ จึงสามารถอธิบายได้ผ่านสองแง่มุม กล่าวคือ แง่มุมแรกเกิดจากการที่รัฐที่มีการเข้าไปร่วมนั้นกับภาคเอกชนในลักษณะของการเป็นการร่วมมือแบบทุนนิยมแบบลำดับชั้น (hierarchical capitalism) เลือกที่จะไม่ใช้อำนาจแบบเบ็ดเสร็จในการเข้าไปบังคับหรือควบคุม แม้ว่ารัฐจะสามารถใช้อำนาจแบบเด็ดขาด เช่น การใช้มาตรการเชิงบังคับและกำหนดบทลงโทษเมื่อไม่ปฏิบัติตาม ผ่านกลไกที่ไม่ได้มาจากการเลือกตั้งได้ก็ตาม แต่รัฐเลือกที่จะใช้การเข้ามาควบคุมแบบหลวม ๆ แทน ซึ่งในสถานะดังกล่าวได้ส่งผลให้เกิดแง่มุมที่สอง กล่าวคือ ฝ่ายชาวนาในชนบทมีทางเลือกที่จะทำตามหรือไม่ทำตามก็ได้ บางส่วนเลือกที่จะปฏิบัติตามเพราะมองว่าช่วยลดต้นทุนได้ แต่อีกจำนวนมากก็เลือกที่จะไม่ปฏิบัติตามเพราะมองว่ามีขั้นตอนที่ยุ่งยาก และสามารถหาช่องทางในการหารายได้เพิ่มเติมที่มีประสิทธิภาพมากกว่าการมุ่งไปที่การลดต้นทุนอย่างเดียว

กรณีตัวอย่างคือ จากการสัมภาษณ์ชาวนาสมาชิกแปลงใหญ่ในพื้นที่ ได้ให้ข้อมูลว่ากรณีที่เป็นแปลงนาดันแบบจะมีเจ้าหน้าที่เกษตร ๆ มาตรวจสอบคุณภาพและสิ่งเจือปนในข้าว แต่การตรวจสอบนั้นก็แค่การสำรวจเฉย ๆ ไม่ได้มีบทลงโทษหรือว่าข้อบังคับใด ๆ ในกรณีที่ข้าวไม่เป็นไปตามที่รัฐกำหนด เพราะสุดท้ายแล้วคนรับซื้อคือพ่อค้า ดังนั้นจะทำให้ดีหรือไม่ดีก็ขึ้นอยู่กับตัวของชาวนามากกว่า

“มีคนมาตรวจสอบสองเดือนครั้ง เราก็ไม่กดดัน เราก็ทำของเราปกติธรรมดา เพราะเราก็ทำของเราอยู่ ตรงไหนรกเราก็ไปดายทุกวันอยู่แล้วทุกวัน... ได้แค่นั้นก็แค่นั้นเราก็ทำของเราปกติ ถ้ามีวัชพืชเขาก็ไม่ว่าหรอก เพราะว่าเราเป็นเจ้าของนา มันเป็นเรื่องของเรา ถ้าเราทำดีแล้วเราก็ได้เยอะ ข้าวดีคือสิ่งที่กลัวที่สุดเลย เพราะมันอยู่ข้างในนา ถ้ามันมีเยอะทำข้าวเขาก็จะตัดราคาเรา ไม่เกี่ยวกับเกษตร” (เกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์คุณภาพ [นามสมมติ], 4 สิงหาคม 2562)

จากปรากฏการณ์ข้างต้นนั้น ได้ไปสอดคล้องกับคำอธิบายเพื่อทำความเข้าใจในประเด็นของการเกิดขึ้นของเผด็จการสมัยใหม่ (modern authoritarians) ของ Puddington, A. (2017) กล่าวคือในขณะที่เผด็จการยุคเก่าเข้าไปควบคุมและจำกัดสังคมแบบเบ็ดเสร็จ แต่หลังจากสิ้นสุดสงครามเย็นที่ฝ่ายเสรีนิยมประชาธิปไตยเป็นผู้ชนะในสงคราม ทำให้ค่านิยมต่าง ๆ ภายใต้อะบอบนี้ถูกเผด็จการฉวยเข้ามาเป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมให้กับตน เพราะมีการนำกฎกติกาตามระบอบประชาธิปไตย (democratic rule) มารวมกับการปกครองแบบเผด็จการ ซึ่งนักวิชาการอธิบายว่านี่คือการเปลี่ยนผ่านที่ไม่สำเร็จของระบอบประชาธิปไตย (Levitsky, S. & Way, A.L., 2002: 51) ดังนั้นเผด็จการสมัยใหม่ในศตวรรษที่ 21 จึงมียุทธวิธีและวิธีการในการเข้าควบคุมสังคมที่แตกต่างออกไปจากเผด็จการยุคเก่า ซึ่งถือเป็นกุญแจสำคัญที่ทำให้เผด็จการประเภทนี้สามารถดำรงอยู่ได้ในยุคปัจจุบัน เช่น ในแง่ของเศรษฐกิจแทนที่จะใช้ระบบเศรษฐกิจแบบปิดแบบเผด็จการยุคเก่า แต่เผด็จการสมัยใหม่เลือกที่จะมีการเปิดกว้างทางเศรษฐกิจ (economics openness) และกระตุ้นให้เกิดความรุ่งเรืองมั่งคั่งในประเทศ แต่ในขณะเดียวกันรัฐก็ยังสามารถเข้าไปกำหนดและเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่รัฐมีต่อบริษัทข้ามชาติ ผู้ลงทุนและผู้ประกอบการในท้องถิ่นได้ทุกเมื่อ (Puddington, A., 2017: 52) ในขณะที่ยังมีความสัมพันธ์กับธุรกิจบางกลุ่มในสังคมและเข้าไปควบคุมทิศทางเศรษฐกิจของประเทศ ส่วนในการเข้าไปควบคุมองค์กรที่ไม่ใช่องค์กรรัฐ (Nongovernmental Organizations: NGOs) นั้น รัฐเลือกที่จะเข้าไปควบคุมเฉพาะกลุ่มที่เคลื่อนไหวเกี่ยวข้องกับประเด็นเรื่องสิทธิมนุษยชนหรือกลุ่มที่เรียกร้องให้มีการปฏิรูปทางการเมือง ในทางตรงข้ามรัฐจะให้การสนับสนุนกับกลุ่มเคลื่อนไหวที่ไม่ได้มีความเป็นการเมือง (apolitical group) เช่น ด้านสุขภาพ การศึกษา ฯลฯ แทน (Puddington, A., 2017: 6)

เพราะฉะนั้น ถ้าเราจะทำความเข้าใจรัฐบาล คสช. ในฐานะของรัฐบาลที่อยู่ภายใต้บริบททางการเมืองที่ไม่ได้เป็นประชาธิปไตยนั้น ว่าเหตุใดรัฐถึงเลือกที่จะควบคุมชนบทผ่านการบังคับใช้นโยบายแบบหลวม ๆ และประชาชนมีสิทธิที่จะปฏิบัติตามหรือไม่ก็ได้ เราต้องเริ่มทำความเข้าใจ คสช. ในฐานะของรัฐบาลที่มีความเป็นเผด็จการแบบสมัยใหม่ (modern authoritarianism) ไม่ใช่เผด็จการแบบดั้งเดิม (traditional authoritarianism) ที่เน้นการเข้าควบคุมทุกอย่างแบบเบ็ดเสร็จแบบเดิมที่เคยเข้าใจในอดีตเสียก่อน

3.3.3 ถอดบทเรียนจากปัญหาที่เกิดขึ้นในการพยายามสถาปนาความสัมพันธ์ในรูปแบบพหุภาคีเชิงอำนาจนิยม (state corporatism) ของรัฐที่มีต่อชนบท

จากที่อธิบายมาทั้งหมดข้างต้นถึงปัญหาที่เกิดขึ้น สามารถถอดบทเรียนเพื่อทำความเข้าใจสภาวะดังกล่าวได้ดังนี้

ประการที่หนึ่ง การออกนโยบายภายใต้บริบทการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตย (non-democratic regime) ไม่ได้หมายความว่ารัฐจะมีอำนาจเด็ดขาดทำได้ทุกสิ่ง กล่าวคือ ภายใต้บริบทการเมืองดังกล่าวที่รัฐต้องการผลลัพธ์ที่รวดเร็วและชัดเจน เช่น การปรับโครงสร้างนโยบายโดยใช้อำนาจผ่านมาตรา 44 และคำสั่งต่าง ๆ ไม่ได้หมายความว่าอำนาจรัฐที่ออกมา เช่น ในกรณีนี้มันจะถึงการเข้ามาควบคุมและสนับสนุนการรวมกลุ่มของชาวนาในชนบทจะเป็นอำนาจที่เด็ดขาด (absolute power) และประชาชนต้องกระทำตามเสมอไป เพราะเมื่อถึงขั้นตอนนำนโยบายมาปฏิบัติที่ต้องใช้กลไกราชการเป็นหลัก และมีการประสานงานร่วมกันกับเอกชนนั้น การที่จะดำเนินนโยบายต่าง ๆ ให้รวดเร็วนั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยากเนื่องจากต้องเผชิญข้อจำกัดในเชิงพื้นที่ที่หลากหลาย เช่น ปัญหาเรื่องสภาพพื้นที่นา ปัญหาเรื่องระบบชลประทาน ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่สามารถทำให้การทำการเกษตรใหญ่บรรลุตามจุดประสงค์ของรัฐบาลได้ นอกจากนี้เกษตรกรยังมีทางเลือกอื่น ๆ อีกมากที่จะเพิ่มรายได้ โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพิงกลไกของรัฐบาลที่เข้ามาช่วยแค่ในเรื่องของการลดต้นทุนการผลิตเท่านั้น เพราะเกษตรกรนั้นมีความสามารถที่จะหาวิธีลดต้นทุนการผลิตด้วยวิธีของตนเองอยู่แล้ว ประกอบกับปัญหาที่เกิดขึ้นกับระบบราชการในช่วงรัฐประหาร พ.ศ. 2557 เป็นต้นมานั้น ที่ได้เกิดความไม่เป็นเอกภาพขึ้นในระบบราชการ เพราะการขาดความต่อเนื่องของรัฐบาลภายใต้ระบอบที่แตกต่างกัน (ประจักษ์ ก้องกีรติ และวิรัช ภาณุจันธุ์, 2561: 19-20) ทำให้การดำเนินนโยบายของรัฐบาลที่ยังต้องใช้ระบบราชการเป็นหลักต้องประสบกับปัญหาได้ ซึ่งในกรณีของโครงการนาแปลงใหญ่ก็อยู่ภายใต้การดำเนินงานของกรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ดังนั้นเมื่อต้องมาทำงานภายใต้รัฐบาลที่มีความต้องการเน้นผลลัพธ์และความรวดเร็วในการปฏิบัติงาน เงื่อนไขเช่นนี้จึงสามารถส่งผลกระทบให้เกิดปัญหาขึ้นในการปฏิบัติงานได้

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังตั้งข้อสังเกตว่าลักษณะของการดำเนินนโยบายของรัฐบาล คสช. ในลักษณะดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมการเมือง (political culture) แบบการสร้างความชอบธรรมผ่านผลงาน (performance legitimacy) กล่าวคือ นับจากหลังการรัฐประหารเมื่อ พ.ศ. 2557 ในส่วนของนโยบายที่เกี่ยวข้องกับสินค้าการเกษตรโดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าว นั้น มีการใช้คำสั่งของคณะรักษาความสงบแห่งชาติเพื่อเข้าไปแก้ปัญหาในหลาย ๆ ส่วน ซึ่งการใช้อำนาจผ่านช่องทางดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงความต้องการความรวดเร็วในการดำเนินงาน และเน้นผลลัพธ์ที่ชัดเจนของรัฐบาล ซึ่งลักษณะของการดำเนินงานเช่นนี้ได้ไปสอดคล้องกับคำอธิบายเรื่องวัฒนธรรมการเมือง (political culture) ของ Verba, S. ที่กล่าวว่า วัฒนธรรมการเมืองประกอบด้วยระบบของความเชื่อที่สามารถเห็นได้เชิงประจักษ์ มีสัญลักษณ์ในการแสดงออก รวมถึงค่านิยม (value) ต่าง ๆ ในสังคมด้วย ทั้งนี้วัฒนธรรมการเมืองภายในสังคมนั้นมีความเกี่ยวข้องอย่างมีนัยยะสำคัญภายใต้ระบบการเมือง (political system) ที่แตกต่างกันออกไป (Pye, W.L & Verba, S., 1965 :513) เพราะฉะนั้นภายใต้ระบอบการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตย จึงมีความจำเป็นต้องมีการสร้างวัฒนธรรมการเมืองแบบที่เน้นการสร้างความชอบธรรมผ่านผลงาน (performance legitimacy) เพื่อทดแทนความชอบธรรมที่มาจากการเลือกตั้ง (electoral legitimacy) (วีระ หวังสัจจะโชค, 2561: 69) ซึ่งข้อเสนอดังกล่าวยังได้ไปสอดคล้องกับคำอธิบายของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ว่าภายใต้ระบอบเช่นนี้ มักมีวัฒนธรรมการเมืองที่เน้น “ผล” มากกว่า “เหตุ” และเน้นการทำงานแบบรวมศูนย์ กล่าวคือ มีแนวคิดที่ว่าทำอะไรให้ทำรวมกันมาก ๆ ให้ใช้ได้ทั่วไปทั้งหมดทั้งรัฐให้เป็นมาตรฐานเดียวกัน เพราะจะทำให้เกิดได้กำไรและลดต้นทุนลง หรือมีประสิทธิภาพและเพิ่มอำนาจต่อรองให้แก่ทุกคนหรือดีในตัวของมันเอง (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2547: 147) ซึ่งในปัจจุบันแนวคิดแบบวัฒนธรรมรวมศูนย์แบบนี้ได้อ่อนพลังลงไปเมื่อนำไปปฏิบัติ เพราะในปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง รวมถึงค่านิยมในระดับระหว่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดแบบเสรีนิยมประชาธิปไตย และกระแสโลกาภิวัตน์ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือแม้รัฐจะมีความพยายามเข้าไปครอบงำชนบทผ่านการใช้นโยบายข้าว และมีการใช้อำนาจผ่านช่องทางที่ไม่เป็นประชาธิปไตย แต่ด้วยบริบทของโลกและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปจึงได้ส่งผลกระทบให้การสถาปนาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและสังคมชนบทในลักษณะดังกล่าวยังไม่ประสบความสำเร็จ

ประการที่สอง การออกนโยบายที่ไม่สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชนบท กล่าวคือ ในปัจจุบันเราไม่สามารถอธิบายแยกขาดระหว่างความเป็นเมืองหรือความเป็นชนบทได้อย่างแยกขาดชัดเจนในลักษณะคู่ขนาน (dualism) อีกต่อไป และไม่อาจทำความเข้าใจชนบทผ่านภาพของพื้นที่ที่มีประชากรอยู่อาศัยต่ำ ทุรกันดาร ขาวนาปลูกข้าวเพื่อพอยังชีพ ได้ อีกต่อไป (Rigg, J, 2019: 5-6) ในทางตรงข้ามเราต้องทำความเข้าใจชนบทในฐานะของสังคมที่มีลักษณะของการเป็นสังคมของผู้ประกอบการมากขึ้น ซึ่งผู้ประกอบการเหล่านี้ก็มีธรรมชาติเช่นเดียวกันกับผู้ประกอบการในการผลิตสมัยใหม่ทั้งหลาย คือมีการแบกรับความเสี่ยง (take risks) เช่นเดียวกันกับผู้ประกอบการอื่น ๆ (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2559: 39-41) นอกจากนี้เกษตรกรยังมีรายได้มาจากทั้งภาคในและภาคนอกการเกษตร ขาวนาก็กลายเป็นขาวนารายได้ปานกลางที่มีช่องทางทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย และเป็นตัวแสดงที่มีจิตสำนึกทางการเมือง งานที่เขียนในลักษณะนี้เช่น งานของอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2557) และ (2559) แอนดรู วอลล์เกอร์. (2559) จามะรี เชียงทอง (2560) Rigg, J. (2001) Phatharathananunth, S. (2016) Rigg, J., Salamanca, A., Phongsiri, M., Sripun, M. (2018), Keyes, F.C. (2012) เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมชนบทนั้น ไม่ใช่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชนบทที่มีลักษณะของความไม่ตระหนักรู้ทางการเมือง ทำการเกษตรแบบพอยังชีพเท่านั้น แต่การออกนโยบายของภาครัฐเพื่อมาปฏิบัติสัมพันธ์กับภาคชนบทนั้น ต้องเป็นการออกนโยบายเพื่อมาปฏิสัมพันธ์กับชนบทที่มีลักษณะเปลี่ยนไป ดังนั้นแม้ว่าการออกนโยบายมาช่วยเหลือในทางอ้อมอย่างช่วยเหลือด้านการลดต้นทุนการผลิตถือเป็นเรื่องที่ดี แต่ก็ไม่ตรงกับความต้องการของขาวนาที่ในปัจจุบันมีช่องทางในการจัดการกับความเสี่ยงที่หลากหลาย และไม่จำเป็นต้องเข้าไปพึ่งพิงกับกลไกรัฐเสมอไปเพื่อเข้ามาช่วยในการลดต้นทุนการเพาะปลูก และมีรายได้สำหรับใช้จ่ายในชีวิตประจำวันได้มากขึ้น

กรณีตัวอย่างคือ จากการลงสำรวจในเชิงพื้นที่ ผู้วิจัยพบว่าขาวนาในปัจจุบันนั้นก็ยังสามารถหาช่องทางในการปรับตัวได้อย่างหลากหลาย มีการหารายได้เพิ่มขึ้นจากการไปทำงานในภาคนอกการเกษตร มีการรับจ้างต่าง ๆ ในพื้นที่ เช่น หวานปุ๋ย

พ่นยา ตัดข้าวตีด การทำสวน เลี้ยงสัตว์ต่าง ๆ รวมถึงมีการปรับตัวโดยการทำการเกษตรแบบครบวงจร โดยทำตั้งแต่เพาะปลูกเอง หาซื้อเครื่องสีข้าวมาไว้ใช้เอง รวมถึงมีการสรรหาช่องทางการขายข้าวใหม่ ๆ เพื่อเป็นอีกช่องทางหนึ่งในการสร้างรายได้อีกด้วย เช่น การรับคำสั่งซื้อจากทางอินเทอร์เน็ตหรือโทรศัพท์ เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมชนบทและสังคมชาวนานั่นเอง

“...เราแพ็ค แล้วเราเอาไปขายเอง...เขามืออร์เดอร์มาเลยว่าใครจะเอาเท่าไร ๆ เราใช้โทรศัพท์ทำ...สั่งมาเลยคนละกี่ถุง ๆ ก็ว่าไป อันนี้เราหาที่ขายเอง ไม่เกี่ยวกับกับโครงการ เพราะเขาไม่ได้หาตลาดให้ เราจับเป็นออร์เดอร์เลย แต่ทุกครั้งก็จะมาเท่านั้นเท่านี้ อย่างเมื่อวานเขาออร์เดอร์มา 8 ถุงอย่างเงี้ย เราก็แพ็คถุงละเล็ก ๆ น้อย ๆ 2 โล 3 โล ว่าไป โดยออร์เดอร์เนี่ยจะรับทุกข้าวเลย อย่างสังข์หยดเขาออร์เดอร์มาว่าจะเอา เราเลยโทรสั่งมาจากพัทลุงเลย ข้าวหอมมะลิเราเอาไปสั้หมดเลยสั่งมาให้ใหม่จากสุรินทร์อีก 25 โล...” (เกษตรกรในพื้นที่ [นามสมมติ], 11 สิงหาคม 2562)

เพราะฉะนั้นแม้ว่ารัฐบาลจะมีการปรับตัวในการใช้อำนาจในบริบทของโลกปัจจุบัน คือเลือกที่จะบังคับใช้นโยบายในรูปแบบที่ให้เกษตรกรสามารถเข้าร่วมตามความสมัครใจแล้วก็ตาม แต่สุดท้ายแล้วการที่ยังคงการรวมศูนย์อำนาจในการตัดสินใจ และออกนโยบายในลักษณะแบบบนลงล่างที่ประชาชนไม่ได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจมากนัก และใช้กลไกระบบราชการที่ประสบกับปัญหาด้านความไม่เป็นเอกภาพ จึงส่งผลให้เกิดปัญหาในลักษณะดังกล่าวขึ้นภายใต้โครงสร้างทางการเมืองไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคชนบทและบริบทการเมืองโลกที่เปลี่ยนแปลงไป

และทั้งหมดนี้เองเป็นเครื่องที่สะท้อนให้เห็นว่าเหตุใดการเข้ามาควบคุมชนบทภายใต้โครงการนาแปลงใหญ่ ที่ต้องการเข้ามาเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตและปรับโครงสร้างทางการตลาดของรัฐบาลคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) จึงยังไม่ประสบความสำเร็จ เพราะว่าการใช้อำนาจภายใต้บริบทที่ไม่เป็นประชาธิปไตยต้องเผชิญกับอุปสรรคมากมายหลายประการเมื่อนำไปปฏิบัติ ทั้งข้อจำกัดต่าง ๆ ในเชิงพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมชาวนาและชนบทของประเทศไทยที่ส่งผลให้รัฐบาลยังไม่สามารถดำเนินนโยบายให้เป็นไปตามที่ตั้งเป้าหมายไว้ได้

4. บทสรุป

จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมชนบทภายใต้โครงการนาแปลงใหญ่ของรัฐบาลพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา ผ่านการใช้กรอบแบบสถาบันนิยมใหม่ (new institutionalism) แล้วนั้น พบว่าวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นในโครงการรับจำนำข้าวนั้นมีผลอย่างยิ่งต่อการตัดสินใจในการออกแบบนโยบายข้าวของรัฐบาลชุดดังกล่าว ที่จะหันไปเน้นการอุดหนุนในทางอ้อมแทนที่จะเข้าไปแทรกแซงกลไกตลาดแบบโดยตรง โดยในกรณีของการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมชนบทผ่านโครงการนาแปลงใหญ่นั้น ในด้านหนึ่งเราต้องทำความเข้าใจรัฐ ในฐานะที่เป็นรัฐที่อยู่ภายใต้การปกครองในระบอบที่ไม่เป็นประชาธิปไตย (non-democratic regime) ในบริบทของการเป็นเผด็จการสมัยใหม่ ที่มีวิธีการใช้อำนาจต่างออกไปจากเผด็จการแบบดั้งเดิม และในอีกด้านหนึ่งคือสังคมชนบท ในฐานะของสังคมชนบทที่เปลี่ยนแปลงไป ไม่ได้มีวิถีชีวิตและระบบเศรษฐกิจแบบชนบทในยุคเก่า ภายใต้บริบทดังกล่าวนี้รัฐมีความพยายามในการแผ่ขยายอำนาจเข้ามาในพื้นที่ชนบทผ่านการจัดตั้งกลุ่มให้กับชาวนา ผ่านการเขียนนโยบายที่ยึดโยงตั้งแต่ในรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2560 และยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ทั้งนี้เพื่อให้การดำเนินการเพาะปลูกของชาวนานั้นเป็นไปตามเป้าหมายของรัฐที่วางไว้ คือต้องการช่วยลดต้นทุนการผลิตและมีแหล่งรับซื้อที่แน่นอน โดยการเข้ามาของรัฐในพื้นที่ชนบทผ่านการใช้นโยบายเป็นเครื่องมือ นั้น เป็นการเข้ามาผ่านการร่วมมือกับเอกชนภายใต้แนวคิดการทำการเกษตรแบบประชารัฐ โดยที่รัฐยังเป็นกลไกหลักในการตัดสินใจในด้านต่าง ๆ อยู่ ซึ่งภายใต้ความสัมพันธ์ดังกล่าวจะเห็นทั้งในมิติการให้การสนับสนุน และการจำกัดควบคุมชนบทของรัฐไปพร้อม ๆ กัน ตามแนวคิดแบบพหุภาคีนิยม (corporatism) และมีแนวโน้มเป็นแบบพหุภาคีเชิงอำนาจนิยม (state corporatism) เนื่องจากมีลักษณะของการดำเนินนโยบายแบบบนลงล่าง (top-down policy) อย่างไรก็ตามจากการศึกษาในเชิงพื้นที่ทำให้พบว่าการศึกษาความสัมพันธ์ดังกล่าวระหว่างรัฐกับสังคมชนบทยังไม่ประสบความสำเร็จ

เนื่องจากการใช้อำนาจภายใต้บริบทของการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตยนั้นต้องเผชิญกับข้อจำกัดในเชิงพื้นที่ต่าง ๆ มากมาย และข้อจำกัดที่สำคัญคือชนบทและสังคมชาวนาไทยที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้การออกนโยบายจากรัฐเพื่อเข้ามาควบคุมชนบทต้องประสบกับปัญหาตามที่อธิบายไว้ ณ ข้างต้นนั่นเอง

รายการอ้างอิง

ภาษาอังกฤษ

- Capoccia, G. (2015). Critical junctures and institutional change. *Advances in Comparative-Historical Analysis*. New York: Cambridge University Press.
- Haberkorn, T. (2011). *Revolution interrupted: farmers, students, law, and violence in Northern Thailand*. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Jahn, D. (2016). Changing of the guard: trends in corporatist arrangements in 42 highly industrialized societies from 1960 to 2010. *Socio-Economic Review*, 14, 47-71.
- Keyes, F.C. (2012). Cosmopolitan' Villagers and Populist Democracy in Thailand. *special issue of South East Asia Research*, 20, 343-360.
- Laothamatas, A. (1992). *Business associations and the new political economy of Thailand: From Bureaucratic Polity to Liberal Corporatism*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Levitsky, S. & Way, A.L. (2002). Elections without Democracy: the rise of competitive authoritarianism. *Journal of Democracy*, 13, 51-65.
- O'Donnell, G.A. (1988). *Bureaucratic authoritarianism: Argentina, 1966-1973, in comparative perspective*. Berkeley, Cal.: University of California Press.
- Pierson, P. (2003). Big, Slow-Moving, and...Invisible: Macrosocial process in the study of comparative politics. *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Phatharathananunth, S. (2016). Rural Transformation and Democracy in Northeast Thailand. *Journal of Contemporary Asia*. 46, 504-519.
- Puddington, A. (2017). *Breaking Down Democracy: Goals, Strategies, and Methods of Modern Authoritarians*. N.p: n.p.
- Pye, W.L & Verba, S. (1965). *Political Culture and Political Development*. New Jersey: Princeton University Press.
- Rigg, J. (2001). *More than the Soil: Rural change in Southeast Asia*. New York: Prentice-Hall.
- _____. (2019). *More than rural: textures of Thailand's agrarian transformation*. Honolulu, Hawai'i: University of Hawai'i Press.
- Rigg, J., Salamanca, A., Phongsiri, M., Sripun, M. (2018). More farmers, less farming? Understanding the truncated agrarian transition in Thailand. *World Development*, 107, 327-337.
- Riggs, F.W. (1966). *Thailand: The Modernization of a Bureaucratic Polity*. Honolulu: East-West Center Press.
- Schneider, R.B. (2013). *Hierarchical capitalism in Latin America: Business, labor, and the challenges of equitable development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Steinmo, S. (2008). What is Historical Institutionalism?. *Approaches and methodologies in the social sciences: A pluralist perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

ภาษาไทย

- กมลรัตน์ ธีระพงษ์. (2560). นโยบายเกษตรแปลงใหญ่กับบริบทของภาคเกษตรไทยในปัจจุบัน. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
- กรมการข้าว สำนักส่งเสริมการผลิตข้าว. (2562). การจัดทำโครงการระบบส่งเสริมการเกษตรแบบแปลงใหญ่ (นาแปลงใหญ่). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
- _____. (2562). สรุปแผนปฏิบัติงานและงบประมาณ โครงการระบบส่งเสริมการเกษตรแบบแปลงใหญ่ (นาแปลงใหญ่หลักเกณฑ์ใหม่). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2561). คู่มือโครงการศูนย์เรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร (ศพก.) ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2562. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2559). คู่มือการดำเนินงานระบบส่งเสริมการเกษตรแบบแปลงใหญ่. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
- _____. (2559). ยุทธศาสตร์เกษตรและสหกรณ์ระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560-2579). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
- จามะรี เชียงทอง. (2560). สังคมชนบทในโลกสมัยใหม่. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. (2548). การเมืองเรื่องข้าว ภายใต้อำนาจรัฐทุนผูกขาด. กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาฯ.
- เดวิด บรูซ จอห์นสัน. (2530). สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ. 2423-2473, Ph.D. Dissertation, Yale University. (พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม, ชนัญ วงษ์วิภาค, ชุติพร พงศ์สุพัฒน์ และญาดา ประภาพันธ์, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธนพันธ์ โล่ประกอบทรัพย์. (2559). เศรษฐกิจ การเมือง โครงสร้างของรัฐและการพัฒนานโยบายสาธารณะมุมมองเปรียบเทียบ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2547). อารยวัฒนธรรมการเมืองไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- นิพนธ์ พัวพงศกร และคณะ. (2559). การทุจริตกรณีการศึกษา : โครงการรับจำนำข้าวทุกเม็ด. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (ทีดีอาร์ไอ).
- ประจักษ์ ก้องกีรติ และวีรยุทธ ภาณวณิช. (2561). ระบบอุปถัมภ์ การสร้างรัฐทหารและทุนนิยมแบบช่วงชั้น. ฟาเดียวกัน, 16(2), 7-41.
- มนตรี เจนวิทย์การ. (2528). บทบาทของกลุ่มผลประโยชน์ที่มีต่อรัฐบาล ระบบราชการประชาชน และการพัฒนาประเทศ. กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัย คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วีระ หวังสัจจะโชค. (2555). การควบคุมของรัฐต่อสังคมชนบทผ่านนโยบายจำนำข้าว: ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและสังคมกับกรณีศึกษาอำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก. วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร. 9, 172-206.
- _____. (2562). รายงานการวิจัยเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจด้านการเกษตรกับระบบการเมืองช่วง พ.ศ. 2557 – 2561: กรณีศึกษาโครงการเกษตรแปลงใหญ่ในภาคตะวันออก ประเทศไทย. ม.ป.ท. : ม.ป.พ.
- สมชาย ชาญณรงค์กุล. (2559). ระบบส่งเสริมการเกษตรแบบแปลงใหญ่. เอกสารประกอบการสัมมนาการขับเคลื่อนงานตามนโยบายสำคัญของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2560, 27-28 ธันวาคม 2559. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
- สมศักดิ์ สามีศรีธรรม. (2545). วิวาทะ 8 แนวคิดขบวนการแรงงาน: Neoclassic & Marxism. กรุงเทพฯ : สมาพันธ์.
- สำนักงานเกษตรอำเภอบางปะหัน. (2561). แปลงใหญ่ข้าว ตำบลหันสัง อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป้าหมายในการพัฒนา 5 ด้าน. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

_____. (2562). *คณะกรรมการบริหารจัดการแปลงใหญ่ (คัดเลือกจากสมาชิกแปลงใหญ่) แปลงใหญ่ข้าว หมู่ 5 ตำบลหันสัง อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

สำนักวิชาการสำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2561). *เกษตรแปลงใหญ่*. ม.ป.ท. : ม.ป.พ.

อนุสรณ์ ลิมมณี. (2558). *รัฐ สังคม และการเปลี่ยนแปลง: การพิจารณาในเชิงอำนาจ นโยบาย และเครือข่ายความสัมพันธ์*.

กรุงเทพฯ : ศยาม.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2557). *ประชาธิปไตยคนไทยไม่เท่ากัน*. กรุงเทพฯ: มติชน.

_____. (2559). *ลืมหูลืมตา จาก “ชาวนา” สู่ “ผู้ประกอบการ”*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

อัมมาร สยามวาลา และวิโรจน์ ณ ระนอง. (2533). *ประมวลความรู้เรื่องข้าว*. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.

อุษา ชมภู, พร้อมพร ภูวดิน และสมใจ บุญหมื่นไวย. (2561). การเปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนของการปลูกข้าวแบบนาแปลงใหญ่และการปลูกข้าวแบบทั่วไปในเขตพื้นที่ตำบลธารปราสาท อำเภอนิคมสูง จังหวัดนครราชสีมา. *การประชุมวิชาการและนำเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ ราชธานีวิชาการ “นวัตกรรมที่พลิกโฉมสังคมโลก ครั้งที่ 3, 25 พฤษภาคม 2561 ณ จังหวัดอุบลราชธานี*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

แอนดรู วอล์คเกอร์. (2559). *ชาวนาการเมือง อำนาจในเศรษฐกิจชนบทสมัยใหม่ของไทย*. นนทบุรี: ฟาเดียกัน.

วิทยานิพนธ์

จิรภูมิ มงคล. 2558. *ความต้องการการส่งเสริมการเกษตรแปลงใหญ่ของเกษตรกรในจังหวัดสกลนคร*. วิทยานิพนธ์เกษตรศาสตรมหาบัณฑิต (ส่งเสริมและพัฒนาการเกษตร). คณะเกษตรศาสตร์และสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

วีระ หวังสัจจะโชค. 2556. *การจัดสถาบันของนโยบายจำนำข้าว*. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต. คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

คณะกรรมการนโยบายและบริหารจัดการข้าว. (2560). *สรุปผลการประชุมคณะกรรมการนโยบายและบริหารจัดการข้าว ครั้งที่ 2/2560*. ใน *สรุปผลการประชุมคณะกรรมการนโยบายและบริหารจัดการข้าว ปี 2560*. 9 มีนาคม 2562.

<https://www.dit.go.th/Content.aspx?m=21&c=7308>

_____. (2562). *สรุปผลการประชุมคณะกรรมการนโยบายและบริหารจัดการข้าว ครั้งที่ 2/2562*. ใน *สรุปผลการประชุมคณะกรรมการนโยบายและบริหารจัดการข้าว ปี 2560*. 12 มีนาคม 2562.

<https://www.dit.go.th/Content.aspx?m=21&c=23770>

ศูนย์เรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร. (2562). *ที่มาของศูนย์เรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร*. 23 มีนาคม 2562. http://alc.doae.go.th/?page_id=924

สื่อสิ่งพิมพ์อื่น

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2559). *คำสั่งกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ที่ 793/2559. แต่งตั้งคณะกรรมการการขับเคลื่อนนโยบายของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์แบบเบ็ดเสร็จ*.

_____. (2561). *คำสั่งกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ที่ 9/2561. แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการ*

ขับเคลื่อนนโยบายสำคัญและการแก้ไขปัญหาภาคเกษตรระดับจังหวัด (Chief of Operation) และคณะทำงานปฏิบัติการขับเคลื่อนงานนโยบายสำคัญและแก้ไขปัญหาการเกษตรระดับอำเภอ (Operation Team). คำสั่งคณะรักษาความสงบแห่งชาติ. (2557). **แต่งตั้งคณะกรรมการนโยบายและบริหารจัดการข้าว**. เลขคำสั่งที่ 172/2557, 6 มิถุนายน 2557.

_____. (2557). **เพิ่มเติมอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการนโยบายและบริหารจัดการข้าว**. เลขคำสั่งที่ 178/2557, 31 กรกฎาคม 2557.

ยุทธศาสตร์ชาติ (พ.ศ. 2561-2580). (2561). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่มที่ 135 ตอนที่ 82ก, 8 ตุลาคม 2561.

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2560. (2560). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่มที่ 134 ตอนที่ 40ก, 6 เมษายน 2560.

ศาลฎีกาแผนกคดีอาญาของผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง. (2560). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่มที่ 134 ตอนที่ 124, 14 ธันวาคม 2560.

สัมภาษณ์

เกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์คุณภาพ [นามสมมติ]. (4 สิงหาคม 2562). สัมภาษณ์โดย มัณฑนา นกเสวก. พระนครศรีอยุธยา.

เกษตรกรในพื้นที่ [นามสมมติ]. (29 กรกฎาคม 2562). สัมภาษณ์โดย มัณฑนา นกเสวก. พระนครศรีอยุธยา.

_____. (11 สิงหาคม 2562). สัมภาษณ์โดย มัณฑนา นกเสวก. พระนครศรีอยุธยา.

เจ้าหน้าที่เกษตร [นามสมมติ]. (29 เมษายน 2562). สัมภาษณ์โดย มัณฑนา นกเสวก. พระนครศรีอยุธยา.

_____. (30 กรกฎาคม 2562). สัมภาษณ์โดย มัณฑนา นกเสวก. พระนครศรีอยุธยา.

ประธานนาแปลงใหญ่ [นามสมมติ]. (30 กรกฎาคม 2562). สัมภาษณ์โดย มัณฑนา นกเสวก. พระนครศรีอยุธยา.

ภาคผนวก

กำหนดการ

การประชุมทางวิชาการระดับชาติ

เรื่อง “ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี : จุดเริ่มหรือจุดจบของภาคชนบทไทย ?”

วันที่ 23 และ 24 สิงหาคม 2562 เวลา 08.30 – 16.00 น.

ณ ห้องประชุมริมน้ำ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

วันที่ 23 สิงหาคม 2562 ห้องประชุมริมน้ำ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

- 08.30 – 09.00 น. ลงทะเบียน
- 09.00 – 09.10 น. พิธีเปิดการสัมมนา โดย คณบดีวิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
- 09.10 – 09.15 น. ชมวีดิทัศน์เนื่องในโอกาสครบรอบ 50 ปี หลักสูตรบัณฑิตอาสาสมัคร
- 09.15 – 10.00 น. บรรยายพิเศษ เรื่อง
- “ความเปลี่ยนแปลงในชนบทกับทิศทางที่ควรจะเป็นของขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชน ภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี”
- โดย ศาสตราจารย์ ดร.อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์
- คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- 10.0 – 12.00 น. เวทีเสวนาวิชาการ เรื่อง “ชนบทไทย ใต้เงาการเปลี่ยนแปลงโดยรัฐ”
- ร่วมเสวนาโดย
- รองศาสตราจารย์ ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง
 - สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 - ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธนพันธ์ ไส้ประกอบทรัพย์
 - คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 - รองศาสตราจารย์ ดร.สามชาย ศรีสันต์
 - วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
 - ศาสตราจารย์ ดร.อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์
 - คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- ดำเนินรายการโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สร้อยมาศ รุ่งมณี
- วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 12.00 – 12.30 น. แลกเปลี่ยนความคิดเห็น
- 12.30 – 13.30 น. รับประทานอาหารกลางวัน

ภาคบ่าย เสวนาวิชาการเรื่อง : ทิศทางงานอาสาสมัคร : ทำอย่างไร ให้ดีต่อใจ และไปให้ถึงสังคม

- 13.30 – 15.00 น. ร่วมเสวนาโดย
- อาจารย์จอน อึ้งภากรณ์

อดีตผู้อำนวยการคนแรกของโครงการ (มูลนิธิ) อาสาสมัครเพื่อสังคม

- รองศาสตราจารย์ ดร.นภาพร อติวานิชยพงศ์

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- คุณหทัยา วงษ์แสงไพบุลย์ องค์การหน่วยอาสาสมัครประเทศอังกฤษ

(Volunteer Service Overseas : VSO)

- คุณวัลภา ฐานักัญจน์ หน่วยบัณฑิตอาสา ศูนย์อาสาสมัครเพื่อสังคม
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

ดำเนินรายการโดย รองศาสตราจารย์ ดร.อรศรี งามวิทยาพงศ์

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

15.00 – 16.30 น. **เสวนาวิชาการห้องย่อย1 (ห้องประชุมรินน้ำ) : งานอาสาสมัครของภาคธุรกิจเอกชน**

ร่วมเสวนาโดย - คุณพีรตน์ ทองแท้ ผู้ช่วยกรรมการและผู้จัดการมูลนิธิเอสซีจี

- คุณมาริสา จงคงคาวุฒิ เจ้าหน้าที่บริหารกิจกรรมสังคมเพื่อ
ความยั่งยืน ธนาคารทหารไทย

ดำเนินรายการโดย อาจารย์ ดร.สณิตย์ หนูนิล

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

15.00 – 16.30 น. **เสวนาวิชาการ ห้องย่อย 2 (ห้อง LA 206) : งานอาสาสมัครในต่างแดน**

ร่วมเสวนาโดย - คุณอุษาสินี รื้อทอง องค์การหน่วยอาสาสมัครประเทศอังกฤษ

(Volunteer Service Overseas : VSO)

- นายศุภวิทย์ ปารมภ์ โครงการอาสาสมัครเพื่อนไทย
(Friends From Thailand : FFT)

- ผู้แทนกรมความร่วมมือระหว่างประเทศ (Thailand
International Cooperation Agency : TICA)

ดำเนินรายการโดย อาจารย์ ดร.เกศกุล สระกวี

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วันที่ 24 สิงหาคม 2562 ห้องประชุมรินน้ำ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

08.30 – 09.00 น. ลงทะเบียน

09.00 – 12.00 น. **เสวนาวิชาการ เรื่อง : การขับเคลื่อนชุมชน ด้วยองค์ความรู้ และพลังชุมชน**

- นางเรณู กสิกุล นักวิจัยในโครงการนักวิจัยเพื่อท้องถิ่น

สำนักงานส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.)

- นายชาญ อุทธิยะ นักวิจัยท้องถิ่นระดับหมู่บ้านและชุมชน ในโครงการนักวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.)
- งานวิจัยเฉพาะเรื่องดีเด่น : การศึกษาสถานการณ์ห่วงโซ่อาหารปลอดภัยในบ้านดอยแช่ ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

โดย นางสาวสิริกาญจนา ตาแก้ว บัณฑิตอาสาสมัคร รุ่นที่ 49

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- สถานภาพความรู้ ปัญหา ข้อเท็จจริงที่ใช้ในการสร้างการเปลี่ยนแปลงคุณค่าและมูลค่าผลตอบแทนทางสังคม (SROI) ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น : ศึกษาภายใต้โครงการประเมินผลโครงการวิจัยภายใต้การสนับสนุนของ สกสว.

โดย นายเศรษฐภูมิ บัวทอง นักวิจัย

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- ทิศทางเพื่อก้าวต่อของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ในอนาคต : ศึกษาภายใต้โครงการประเมินผลโครงการวิจัยภายใต้การสนับสนุนของ สกสว.

โดย อาจารย์ ดร.เกศกุล สระกวี

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ดำเนินรายการโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์วีรบูรณ์ วิสารทสกุล

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

12.00 – 13.00 น. รับประทานอาหารกลางวัน

13.00 – 16.00 น. เวทีนำเสนอบทความทางวิชาการ

ห้องย่อย 1 (ห้องประชุมริมน้ำ) : ปรับตัว เปลี่ยนแปลง เพื่อให้มีแรงอยู่ได้ (รอด)

- การสนับสนุนเกษตรกรอินทรีย์ในชนบทผ่านรูปแบบตลาดทางเลือกในเมืองกรณีศึกษากลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา และร้านบ้านนาวิไล จังหวัดกรุงเทพมหานคร

โดย นางสาวศิริรุ่ง ศรีสิทธิพิศาลภาพ

นักศึกษาปริญญาโท สาขาวิชาชนบทศึกษาและการพัฒนา

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- การวิจัยเฉพาะเรื่องดีเด่น : ชุมชนพม่ามุสลิมในตำบลแม่สอด อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก: สถานะความเป็นพลเมือง และปัญหาในการดำรงชีวิตมุสลิมในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก

โดย นางสาวจิราภรณ์ มีด้วง บัณฑิตอาสาสมัคร รุ่นที่ 49

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- เพื่อนบ้านคนใหม่ชาวเอเชียได้กับวิธีการเอาตัวรอดทางเศรษฐกิจ

โดย นายวันรบ วราราชภูรี

นักศึกษาปริญญาโท สาขาวิชาชนบทศึกษาและการพัฒนา

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- พลวัตของพื้นที่สวนทุเรียนจังหวัดนนทบุรี และผลกระทบต่อปัจจัยการคงอยู่
ของสวนทุเรียนจากการขยายตัวของเมืองสู่พื้นที่เกษตรกรรม

โดย ร.ท.นที สุขเกษตร ร.บ.

นักศึกษาปริญญาโท สาขาวิชาชนบทศึกษาและการพัฒนา

- Roles of Actors in the Development of Organic Farming in
Baan Non-Yang, Amphoe Kud-chum, Yasothon Province

โดย Miss Yan-ting Huang

นิสิตปริญญาโท สาขาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- การกลับเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมของคน Gen-Y ในยุคสังคมสูงวัย : เป้าหมายและ
อุปสรรคในการทำเกษตรกรรม

โดย นายสุกฤษฎ์ เสงี่ยม

นิสิตปริญญาโท จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ดำเนินรายการโดย อาจารย์ ดร.กนกวรรณ พวงประยงค์

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วิจารณ์บทความโดย : 1. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ไพสิน กิตติเสรีชัย

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

2. อาจารย์ ดร.วิศิษฐ์ ปิ่นทองชัยกุล

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม

3. รองศาสตราจารย์ ดร.เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี
มหาวิทยาลัยมหิดล

4. รองศาสตราจารย์ปาริชาติ วลัยเสถียร นักวิชาการด้านการพัฒนาสังคม

ห้องย่อย 2 (ห้อง LA 206) : แนวคิด กลไก บทเรียน เพื่อก้าวใหม่ของการเปลี่ยนแปลงท้องถิ่น

- การใช้แนวคิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองโดยองค์กรภาคประชาชนด้าน

สิ่งแวดล้อมด้วยการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม: กรณีศึกษา เครือข่ายภาคประชาชน
จังหวัดระยอง

โดย นางสาวอัฐพร ฤทธิชาติ

นักศึกษาปริญญาโท สาขาวิชาชนบทศึกษาและการพัฒนา

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- การวิจัยเรื่องบทบาทสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส ต่อการส่งเสริมการเคลื่อนไหวของชุมชนเพื่อสิทธิการใช้ประโยชน์ที่ดินหนองปลาซวย อำเภอบ้านไผ่ และกิ่งอำเภอยางชุมน้อย จังหวัดลำพูน

โดย นางสาวอรรณพ สุขโข

นักศึกษาปริญญาโท สาขาวิชาชนบทศึกษาและการพัฒนา

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- กระบวนการบริหารจัดการโรงเรียนผู้สูงอายุและสื่อกิจกรรมการเรียนรู้กรณีศึกษา โรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลเมืองวังน้ำเย็น อ.วังน้ำเย็น จ. สระแก้ว

โดย นางสาวรังสิมา เดชกำแหง

นักศึกษาปริญญาโท สาขาวิชาชนบทศึกษาและการพัฒนา

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- การจัดการพื้นที่ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ :

กรณีศึกษาชุมชนป้อมมหากาฬ กรุงเทพมหานคร

โดย ว่าที่ ร.ต. อภิชาติ พงษ์สวัสดิ์

นักศึกษาปริญญาโท สาขาวิชาชนบทศึกษาและการพัฒนา

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมชนบท : กรณีศึกษาการจัดสถาบันของนโยบายข้าวในสมัยรัฐบาลพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา ในโครงการนาแปลงใหญ่

โดย นางสาวมณฑนา นกเสวก

นิสิตปริญญาโท คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ดำเนินรายการโดย ดร.มนทกานต์ ฉิมมามี

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- วิจารณ์บทความโดย :
1. อาจารย์ ดร.ชลิตา บัณฑพงศ์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
 2. อาจารย์ ดร.เบญจรัตน์ แซ่ฉั่ว สถาบันสิทธิมนุษยชน มหาวิทยาลัยมหิดล
 3. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นลินี ดันธุนิตย์ นักวิชาการด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
 4. อาจารย์ ดร.เดชรัต สุขกำเนิด คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- 16.00 น. สิ้นสุดการสัมมนา

รายงาน

รายงานการประชุมทางวิชาการระดับชาติ
วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
ประจำปีการศึกษา 2561